

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили
Інститут історії України Національної академії наук України

*Чорноморський
літопис*

Науковий журнал

Випуск 11, 2016

Миколаїв – 2016

Засновники видання:

Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

Інститут історії України
Національної академії наук України

Видання засновано у 2010 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 16236-4708Р
видано Міністерством юстиції України
від 20.01.2010.

Збірник друкується як фахове видання,
затверджено постановою президії
ВАК України від 31.05.2011 № 1-05/5
(булетень № 7 від 2011 р.)

Адреса редколегії:

54003, м. Миколаїв,
вул. 68 Десантників, 10

Тел.: (0512) 76-55-99,
(050) 820-57-26
факс: (0512) 46-51-94

E-mail: avi@kma.mk.ua,
e.sinkevych@gmail.com
hboriak@i.com.ua

Головний редактор:

Смолій Валерій Андрійович – доктор історичних наук,
професор, академік НАН України, директор Інституту історії
України НАН України (м. Київ).

Редакційна колегія:

Боряк Геннадій Володимирович – доктор історичних наук,
професор, член-кореспондент НАН України, заступник дирек-
тора з наукової роботи Інституту історії України НАН України
(м. Київ);

Верменич Ярослава Володимирівна – доктор історичних наук,
професор, завідувач відділу регіональних проблем історії
України Інституту історії України НАН України (м. Київ);

Дрозд Роман – доктор історичних наук, професор, ректор
Поморської академії (м. Слупськ, Польща);

Котляр Юрій Вадимович – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії Чорноморського державного універ-
ситету імені Петра Могили (м. Миколаїв);

Сінкевич Євген Григорович – доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політи-
ки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
(м. Миколаїв), *заступник головного редактора*;

Степень Станіслав – кандидат історичних наук, директор
Південно-Східного наукового інституту (м. Перемишль, Польща);

Тригуб Олександр Петрович – доктор історичних наук,
доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої
політики Чорноморського державного університету імені Петра
Могили (м. Миколаїв);

Тригуб Петро Микитович – доктор історичних наук, професор
кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорно-
морського державного університету імені Петра Могили
(м. Миколаїв);

Сінкевич Ірина Юрївна – заступник начальника відділу
використання інформації документів Державного архіву Херсон-
ської області (м. Херсон), *відповідальний секретар редколегії*.

Рекомендовано до друку:

рішенням вченої ради Чорноморського
державного університету імені Петра Могили
від 07.04.2016, протокол № 8

рішенням вченої ради Інституту історії України
Національної академії наук України
від 28.04.2016, протокол № 4

Чорноморський літопис : науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во
ЧДУ імені Петра Могили, 2016. – Вип. 11. – 172 с.

Науковий журнал містить публікації статей з актуальних проблем
історії України та регіональної історії, історіографії історії України,
історії історичної науки в Україні, розвитку української науки та освіти,
рецензії, повідомлення про наукові події та заходи.

---

*Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їхніх авторів, зберігає стиль матеріалів, залишає за собою право скорочувати та редагувати тексти. Автор несе відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо. Друковані в інших виданнях матеріали до розгляду не приймаються. У разі пере-
друку публікацій посилання на науковий журнал «Чорноморський літопис» обов'язкове.*

Статті друкуються в авторській редакції.

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

Боєчко В. Ф. (Черкаси)

Боротьба за збереження незалежності Другої Речі Посполитої та вирішення територіальних вимог (листопад 1918 – березень 1921 рр.) 6

Войтович Л. В. (Львів)

Король Данило Романович: спроби фальсифікації портрету 13

Готра О. Б. (Ірпінь)

Внесок академіка Миколи Кащенко у становлення вітчизняної науки у добу національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. 33

Карпюк Я. І. (Миколаїв)

Духовно-ідеологічні основи українського націоналізму в історичній спадщині Юрія Бойко-Блохина 42

Ковальчик Рафал Віктор (Лодзь, Польща)

Наполеон і Україна в 1812 р. Чому Наполеон недооцінював роль України у війні з Росією царя Олександра І? 47

Курінна Т. М. (Черкаси)

Історичний і світовий досвід виникнення передумов для милосердя й благодійності 57

Кучеренко А. А. (Миколаїв)

Українське питання в діяльності Леона Пінінського 63

Міронова І. С. (Миколаїв)

Національні меншини в період незалежності України (1991–2016 рр.)..... 67

Сінкевич Є. Г. (Миколаїв)

Україна і польський досвід економічної інтеграції до ЄС..... 75

Чупанова Д. О. (Черкаси)

Василь Симоненко – видатний поет і журналіст 79

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО, РЕГІОНАЛІСТИКА

Коваль Г. П. (Новосафронівка)

Діяльність та склад Ренійської міської управи та комунальної ради в питаннях міського господарства в останній чверті ХІХ ст. – 1917 р. 86

Комарніцький О. Б. (Кам'янець-Подільський)

Участь студентства педагогічних навчальних закладів Радянської України у вивченні історико-культурних та географічних процесів у житті малої батьківщини (20-30-ті рр. ХХ ст.) 94

Кухарчук О. С. (Мукачеве)

Закарпатська школа живопису як феномен національного і культурного відродження... 100

Рожі І. Г., Браславська О. В. (Умань)

Розвиток краєзнавчої освіти в період розвитку державності України 109

Скрипчук В. П. (Харків)

Участь органів ДПУ Харківщини в проведенні кампанії з конфіскації церковних цінностей у 1922 р. 114

Тодоров І. Я. (Ужгород)

Карпатський Єврорегіон в політиці європейської інтеграції України 120

Шевченко Н. В. (Миколаїв)

«Герої любі й нелюбі» (Українська історична пам'ять у регіональних виявах) 126

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Гава П. М. (Івано-Франківськ)

Проблема польського осадництва на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду: сучасна польська історіографія 136

Іванов О. В. (Миколаїв)

«Холодна війна»: США – СРСР – Китай (зарубіжна і українська історіографія)..... 143

Китиченко Т. С. (Харків)

Розробка питань теоретичного джерелознавства у лекційних курсах та наукових працях викладачів Київського університету Св. Володимира кінця XIX – початку XX ст. 148

Стемпень С. (Перемишль, Польща)

Антипольська акція УПА на Волині і в Східній Галичині. Рекомендації для шкільних підручників 154

Цецик Я. П. (Рівне)

Вибори до Державної Думи на Волині у документах державних архівів Волинської та Рівненської областей..... 158

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Земзюліна Н. І. (Черкаси)

Рецензія на рукопис монографії В. Ф. Боечка «Друга Річ Посполита 1914–1921 рр.: становлення державності» 165

Міронова І. С. (Миколаїв)

Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське й приватне життя. – Харків, 2015. – 357 с. 167

Сінкевич Є. Г. (Миколаїв)

Чи є у незалежності початок і чи є у незалежності кінець? Замість післямови 168

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ВИРІШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ВИМОГ (ЛИСТОПАД 1918 – БЕРЕЗЕНЬ 1921 рр.)

У статті на основі аналізу здобутків історіографії та джерельної бази досліджено особливості боротьби за збереження незалежності Польської республіки у 1918–1921 рр. Вивчено погляди Р. Дмовського та Ю. Пілсудського щодо задоволення територіальних вимог на східних територіях. Окреслено еволюцію політики провідних європейських держав щодо територіального розмежування: від підтримки польських претензій до поступового стримування польських територіальних апетитів. З'ясовано, що послідовно польські територіальні інтереси захищала Франція. Особливу увагу приділено процесу дипломатичного та військового протистояння Польщі з радянською Росією у визначенні державних кордонів. Охарактеризовано силове встановлення влади польського уряду на західноукраїнських територіях, проаналізовано особливості військової експансії поляків до білоруських та литовських земель у 1919–1920 рр.

Ключові слова: територіальне розмежування, Паризька конференція, Польща, східний кордон, Східна Галичина.

Актуальність теми полягає в тому, що сучасна Україна за майже двадцять п'ять роки після проголошення незалежності змушена була військовим шляхом захищати власні території від агресії свого східного сусіда. Імперські традиції Росії протягом століть загрожували всім країнам центральної та східної Європи, тому досвід військової та дипломатичної боротьби поляків за збереження власної державності стане у нагоді всім патріотам України. Перша світова війна призвела до розпаду багатонаціональних імперій, активізації національно-визвольних рухів слов'янських народів, що в свою чергу зумовило появу на політичній карті Європи нових незалежних держав, що визначили характер свого політичного устрою як демократичного. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення історії становлення й боротьби за збереження незалежності Польщі в 1918–1921 рр. Адже в цей найскладніший період йшлося не лише про економічне виживання відновленої держави, а й про військовий захист власного суверенітету та вирішення територіальних конфліктів.

Відродженню державності Другої Речі Посполитої у сучасній українській історіо-

графії присвячена ґрунтовна праця Л. Алексієвець [1]. Авторка на основі широкої джерельної бази із використанням сучасної методології висвітлила широкий спектр питань інституалізації польської держави. Останнім часом історіографія незалежної України суттєво поповнилася численними науковими студіями складних, значною мірою міфологізованих подій українсько-польської історії першої половини ХХ ст. Дістали об'єктивне висвітлення й деякі аспекти тогочасних міждержавних стосунків. Серед значної кількості наукових розвідок цієї проблеми насамперед варто виокремити наукові напрацювання М. Гетьманчука. Саме йому належить новітній нарис перебігу українсько-польських мирних взаємин [2]. Особливості українсько-польських взаємин у період боротьби за незалежність розглянув Т. Єременко. Висвітлюючи особливості дипломатичних взаємовідносин, автор зазначає, що українсько-польські стосунки у 1918–1920-х рр. були складними і стосувалися питань територій та кордонів, визнання незалежності України, спільної боротьби проти більшовицької агресії та інше. Характеризуючи позиції польської еліти, щодо України, дослідник

відзначив, що на жаль, керівники польської держави тих років не зрозуміли історичного значення існування незалежної України в її етнічних кордонах для самої Польщі, недооцінили загрози більшовицької імперії на східних кордонах. Політика Польщі в цьому питанні стала однією з причин зникнення самої Польщі як самостійної держави з мапи Європи в 1939 р. [3]. Наукова розвідка І. Лісевича сконцентрована на питанні українсько-польського союзу 1920 р. [4]. У роботі В. Комара [5] з'ясовані причини зростаючого польсько-литовського антагонізму та зазначено, що національні еліти Литви бажали самостійно творити незалежну державу.

У цілому, питання боротьби за незалежність та вирішення територіальних проблем Другої Речі Посполитої у сучасній вітчизняній історіографії потребують подальшого опрацювання. Мета статті: дослідити процес боротьби за збереження незалежності Другої Речі Посполитої та вирішення територіальних вимог (листопад 1918 – березень 1921 рр.)

Для досягнення мети нами окреслено основні завдання: проаналізувати джерельну базу та історіографію по темі дослідження; охарактеризувати процес збройної боротьби поляків за збереження незалежності; висвітлити особливості вирішення польських територіальних вимог.

Найбільш вагомим питанням, що турбувало польську політичну еліту та уряд, впливало на особливості взаємин Польщі з сусідами було територіальне. Питання територіальних меж відродженої Польської республіки на сході належали до найскладніших. Доля східного кордону була пов'язана зі складною історією польсько-радянських кордонів на землях, де жило порівняно мало поляків і не було росіян. Однак Росія та Польща змагалися за них протягом століть. Суперечливість критеріїв полягала у тому, що, якщо при визначенні західних, північних та південних кордонів, польські політики обґрунтовували територіальні домагання етнічними доказами, то стосовно території Литви, Білорусі й України, навпаки, свідомо нехтували ними на користь історичних аргументів. У ХХ ст. найбільшу польську вимогу висловив, як ми вже зазначали, Р. Дмовський на Паризькій мирній конференції, вимагаючи повернення до кордону 1772 р. Навіть цей діяч виявляв певну стриманість і уникав зга-

док про східний кордон Речі Посполитої в мить її найбільшого територіального розмежування 1634 р. Традиційна російська вимога, до якої були прихильні й царський, і радянський режими, збігалася з кордоном російських привіслинських провінцій до 1912 р. [6, с. 820].

Зауважимо: якщо західні кордони Польщі були визначені порівняно швидко, завдяки діям союзницьких держав, то ситуація щодо східних залишалася незрозумілою аж до 1923 р. У нових кордонах відновленої Польської держави простежуються певні елементи «реалізму» західних держав. Справа її східного кордону ускладнювалася нечіткістю ситуації в Росії. Лідери держав Антанти, сподіваючись на усунення влади більшовиків, підтримували Білий рух. Вони відклали справу східного кордону Польщі до стабілізації ситуації в Росії. Крім того, українсько-польська війна схилила їх до думки про поділ Галичини; вони не довіряли урядові УНР, вважаючи Україну складовою частиною Росії [7, с. 452].

Паризька мирна конференція залишала відкритим питання про східні кордони Польщі з надією, що остаточно воно буде вирішене після падіння радянської влади в Росії. Така позиція Антанти давала Ю. Пілсудському змогу вести на сході наступальні дії з метою реалізувати свою концепцію безпеки. Перші практичні кроки щодо реалізації концепції федералізму Польщі були зроблені навесні 1919 р. У боях з Червоною армією 22 квітня 1919 р. армія Ю. Пілсудського захопила столицю Литви – Вільнюс. У відразу ж виданому зверненні «До жителів колишнього Великого князівства Литовського» Начальник держави гарантував місцевим жителям вирішення національних і релігійних проблем без польського втручання. Ми переконані, що відозва Ю. Пілсудського була покликана переконати литовців і білорусів у необхідності шукати підтримку в федерації з Польщею для спільних дій проти більшовицької Росії.

Керівництво Литовської республіки, що на той час базувалося в Ковно, негативно сприйняло польські спроби відродження Речі Посполитої «обох народів». Не вдалося полякам створити і литовський уряд у Вільні на чолі з М. Ромером. На перешкоді реалізації федеральної програми була також позиція

молодої литовської інтелігенції й місцевого католицького духовенства. Поділяємо думку В. Комара, що причинами зростаючого польсько-литовського антагонізму було зміцнення польської, а також литовської національної свідомості. Національні еліти Литви бажали самостійно творити незалежну державу [5, с. 79].

Найслабшим серед народів між Балтикою і Чорним морем, на думку керівництва Польської республіки, був білоруський. Реалізуючи концепцію федералізму на білоруських землях, польський уряд не наважився надати право самоврядування білорусам, а опирався на місцевих поляків і новостворений за їх участю Цивільний уряд східних земель (ЦУСЗ). Території Віленської і Гродненської губерній мали залишатися у сфері впливу місцевого польського населення. Водночас у губерніях із незначними вкрапленнями польського елемента підтримувався білоруський національний рух. Скептично оцінюючи можливість створення білоруської держави, Генеральний штаб Польщі в липні 1919 р. розробив проект утворення автономного округу в складі Мінської і Могилівської земель, який повинен був стати «білоруським П'ємонт» і увійти до федерації з Польщею. Всі території на захід від автономного округу мали інтегруватися до складу Польської держави [5, с. 79-80].

Білоруська Народна Республіка (БНР) була проголошена незалежною державою 25 березня 1918 р. До її складу приєднувалися Могилівська, Мінська, Вітебська губернії, білоруські етнічні частини Гродненської, Віленської, Смоленської, Чернігівської губерній. У цей час з білоруського боку зростає чисельність прихильників федерації з Польщею. Представники багатьох білоруських партій різного спрямування наполегливо домогалися союзу з Польщею на основі федерації, гарантій широкої політичної автономії та належних умов розвитку білоруської національної культури.

Після захоплення поляками Мінська, 8 серпня 1919 р. Ю. Пілсудський свідомо відмовився визнати Раду й уряд БНР. Начальник держави обмежився лише наданням білоруським діячам повноважень в органах місцевого самоврядування, щоб вони могли опікуватися культурними й освітніми проблемами свого народу. Політика польської влади щодо Білорусі залишила по собі гірко-

ту образ і розчарувань. Поляки вважали білоруські землі своїми «східними кресами», – з гіркотою згадував один із лідерів Ради БНР Б. Тарашкевич [5, с. 80-81].

Польська експансія на сході викликала протести галичан, їх звернення до великих держав із проханнями не заважати реалізувати право нації на самовизначення. Проте неможливість розрахунків на мирне вирішення галицької проблеми ставала дедалі очевиднішою. 18 жовтня 1918 р. Українська Національна рада у Львові декларувала створення Української держави з усіх українських територій Австро-Угорщини, а в ніч на 1 листопада 1918 р. Центральний військовий комітет узяв контроль над Львовом і багатьма повітами. Незабаром українські частини перебрали владу в усій Галичині – від р. Збруч на сході до р. Сян на заході. Згідно із тимчасовим Основним законом, державу назвали Західноукраїнська Народна Республіка. Проти неї виступили галицькі поляки, які отримали допомогу з Малої Польщі, Цешинської Сілезії, колишнього Королівства Польського. До середини 1919 р. в Галичині тривали бойові дії. Наприкінці лютого 1919 р. Паризька конференція скерувала сюди військову місію на чолі з французьким генералом С. Бертелемі. Він висловив обом воюючим сторонам вимогу негайно укласти перемир'я і запропонував демаркаційну лінію. За нею третина Східної Галичини зі Львовом та Бориславом залишалися за Польщею. Уряд ЗУНР не прийняв цієї пропозиції і подав скаргу до конференції. Нова військова місія під головуванням бурського генерала Ф. Боти запропонувала нову, доцільнішу для українців демаркаційну лінію, на яку ЗУНРівці погодилися. Проте польський уряд, перекинувши у квітні 1919 р. на галицький фронт «блакитну армію» Ю. Галлера, розпочав новий наступ, який завершився витісненням українських військ зі Східної Галичини. Українська Галицька Армія (УГА) з урядом ЗУНР відступили на схід, за Збруч, де вона об'єдналася з частинами Армії УНР [7, с. 452].

25 червня 1919 р. Верховна Рада Паризької мирної конференції ухвалила рішення передати під тимчасове управління Польщі Східну Галичину за умови надання їй автономії та проведення плебісциту. Від імені польської делегації Р. Дмовський 25 серпня

1919 р. домагався того, «щоб Східна Галичина була закріплена за Польщею як невід'ємна частина польської держави» [8, с. 80]. 21 листопада 1919 р. Верховна Рада великих держав затвердила Статут для Східної Галичини. Ці землі оголосили підмандатною територією Ліги Націй, а Польща отримувала мандат на управління ними впродовж 25 років за умови впровадження автономії з окремим сеймом, адміністрацією, судівництвом та військом [9, с. 524-532]. 8 грудня 1919 р. Верховна Рада прийняла ще одне рішення. Ним визначався кордон етнічного розмежування між поляками, українцями та білорусами. Він пролягав по лінії Буг–Пінськ–Німан. Його згодом назвали лінією Керзона, за ім'ям міністра закордонних справ Великої Британії Д. Керзона [10, с. 175-177]. Однак уряд Польщі відмовився визнати це рішення, проігнорувавши його як таке, що не відповідало ні федеративним, ні інкорпоративним засадам.

У лютому 1919 р. війну за повернення до імперських кордонів почала Радянська Росія, займаючи терени, що їх залишила німецька армія, зокрема землі УНР (де після падіння гетьманату П. Скоропадського була встановлена влада Директорії), а також Білорусі та Литви [11, с. 111]. Польсько-радянська війна домінувала над польсько-українським, польсько-білоруським і литовсько-польським конфліктами, змушуючи всі сторони припинити дії або міняти тактику [11, с. 111]. Польське військо стримало наступ Червоної армії. У квітні поляки зайняли Вільнюс, дійшли до Березини та Двіни. Восени 1919 р. Польща призупинила воєнні дії проти Росії, що було викликано недовірою до армії А. Денікіна, яка виступала проти більшовиків. Польське військове командування всіляко уникало співпраці з білогвардійцями, побоюючись їх як прихильників «єдиної і неподільної Росії», й навіть вело в 1919 р. таємні переговори про умови перемир'я з представником Радянської Росії Ю. Мархлевським. Для Польщі були неприйнятні цілі А. Денікіна, котрий стояв на позиціях, що передбачали повернення Польщі в кордони 1914 р. Ю. Пілсудський вичікував, чим завершиться боротьба більшовиків із А. Денікіним. Він відмовився розпочати спільний наступ із «білими», на якому наполягали лідери західних країн. Польський лідер розраховував на

знекровлення обох сторін, щоб потім зреалізувати свою концепцію східної політики. Після провалу наступу «білих» на Москву, Ю. Пілсудський припинив перемовини з Ю. Мархлевським і знову розпочав бойові дії проти червоних.

Польща проігнорувала рішення Антанти щодо «лінії Керзона» (8 грудня 1919 р.), а також неодноразові пропозиції радянського уряду стосовно мирної угоди на вигідних для польської сторони умовах (нота від 22 грудня 1919 р.), активно готуючись до реалізації своїх планів щодо прибалтійських країн та України. Зокрема, у січні 1920 р. вона взяла участь у конференції представників Латвії, Литви та Естонії [7, с. 453]. Однак досягти угоди про зміцнення зв'язків і співробітництва не вдалося.

У розпорядженні Ю. Пілсудського залишався єдиний можливий союзник – Директорія УНР, армія якої зазнала поразки від більшовиків. Відзначимо, що зі свого боку Директорія УНР намагалася налагодити взаємини з Польщею. Українські лідери сподівалися на її підтримку у визнанні української державної самостійності. Протягом порівняно тривалого часу тривали складні й напружені переговори між урядом Директорії УНР і Польщі. За домовленістю з головним отаманом С. Петлюрою, 21 квітня 1920 р. було укладено Договір між Польщею та Україною (договір Пілсудський-Петлюра). За допомогу у встановленні влади в Україні С. Петлюра погодився поступитися на користь Польщі територіями Східної Галичини, Західної Волині й частини Полісся. 24 квітня 1920 р. була підписана Військова конвенція, що передбачала спільні дії армій Польщі й Директорії УНР проти більшовиків під польським командуванням, надавала полякам значні права розпоряджатися майном й цінностями на території України. Польща визнавала незалежність УНР й давала згоду на кордон між ними по р. Збруч. Згідно з домовленостями, Східна Галичина ставала автономною одиницею Польщі. Договір і конвенція викликали гостру критику з боку частини польських політичних сил, зокрема ендеків, а також спровокували конфліктність а згодом і розрив у стосунках галицьких і наддніпрянських українців. Ю. Пілсудський, скориставшись угодою з С. Петлюрою підготував новий виступ проти Росії в Україні.

Напередодні вирішальних подій 19 березня 1920 р., Ю. Пілсудський прийняв нове військове звання – Перший Маршал Польщі.

25 квітня 1920 р. польські та українські війська перейшли у наступ в Україні. Ю. Пілсудський і С. Петлюра звернулися до українців із відозвою, в якій зазначили, що «після закінчення боротьби з більшовиками польські війська повернуться на свою Вітчизну» [12, с. 32], а до цього «всім мешканцям України без розрізнення класу, походження, віросповідання армія Польської Республіки гарантує захист і покровительство» [12, с. 32]. Проте польсько-українські дії не підтримало населення. Недовіру до польських задумів посилювали більшовики й екзильний уряд ЗУНР, обурений відмовою С. Петлюри від Східної Галичини. Реакція Заходу була неоднозначною. Франція підтримувала Польщу, а політичні діячі Великої Британії єдиної думки не мали. Зокрема, Д. Ллойд Джордж вважав, що Польща загрожує миру в Європі; Д. Керзон називав польські воєнні дії справедливими; король Георг V надіслав Ю. Пілсудському телеграму, в якій висловив свої симпатії. Німеччина під тиском країн Антанти оголосила нейтралітет у польсько-радянській війні. Польська громадськість також схвалювала дії Ю. Пілсудського в Україні [12, с. 33].

Згідно з стратегічним планом польського командування, головного удару було завдано на київському напрямку. 7 травня 1920 р. союзні війська під командуванням Е. Ридза-Смігли без боїв увійшли в Київ. Фронт стабілізувався на лінії Києва у верхів'ї Дніпра та вздовж Березини і Двіни. Тим часом більшовики сконцентрували великі сили і на початку червня 1920 р. розпочали контрнаступ у Білорусі, а згодом в Україні, змусивши поляків залишити білоруські та українські землі. Більшовики відбили у поляків Вільнюс і 6 липня 1920 р. уклали мир із Литвою, віддали їй місто й отримали право проходу для своїх військ [11, с.111]. Литовці, які після відступу німців утворювали власну державу, від початку були проти будь-якої унії з Польщею, бо боялися подальшої колонізації й не бажали відігравати другорядну роль у спільній державі. Додалася суперечка за Вільнюс, історичну столицю Литви, де литовці тоді становили малий відсоток мешканців. Литовці почали збройні дії. На початку серпня польські війська з тяжкими боями ві-

дступили на територію Польщі; виникла загроза захоплення Варшави.

У зв'язку з поразками на фронті подав у відставку уряд Л. Скульського. 23 червня 1920 р. було сформовано позапарламентський, але орієнтований на сейм уряд на чолі з В. Грабським. 1 липня 1920 р. з його ініціативи було утворено Раду захисту держави (Раду оборони панства, РОП), наділену всією повнотою законодавчої, виконавчої та військової влади. Зовнішня небезпека згуртувала політичні партії та більшість населення країни. У такий спосіб, на наше переконання, радянсько-польська війна стала своєрідним каталізатором у відновленні польської нації, польської ідентичності, польської державності у 1920-х роках. Також війна показала, що Польща була залишена напризволяще країнами переможницями перед загрозою втрати національну державність. Лише завдяки мобілізації внутрішнього польського духу, навколо справді національного лідера Ю. Пілсудського вдалося відстояти польську державну незалежність.

Загострення внутрішньо- і зовнішньополітичної ситуації змусило прем'єра Польщі В. Грабського звернутися до лідерів західних країн, які у липні 1920 р. зібралися на міжнародну конференцію в бельгійському курорті. Учасники конференції висловили Польщі умови: укласти перемир'я, відвести війська на «лінію Керзона», виконати вимоги Паризької конференції щодо польсько-литовського і польсько-чехословацького кордонів. В. Грабський змушений був прийняти всі умови, але після повернення до Варшави подав у відставку. Новий уряд «національного порятунку» очолив лідер ПСЛ «Пяст» В. Вітос. Цілком несподіваною для Москви стала пропозиція Великої Британії укласти з поляками мир в обмін на передачу Радянській Росії Східної Галичини, на яку вона не заявляла жодних претензій. Однак пропозиції щодо встановлення кордону по лінії, яку визначила комісія Ж. Камбона під час радянсько-польських мирних переговорів при посередництві Великої Британії були відхилені.

Перемогу над Польщею лідери Комінтерну розглядали як початок світової пролетарської революції, про яку говорив М. Тухачевський. Під час польського походу Червоної армії значного розмаху набули заходи щодо встановлення на території Польщі радянсь-

кої влади, яку поляки загалом не сприймали. Більшість населення Польської Республіки вважало, що радянський наступ загрожував її незалежності. Це дало змогу Бельведереві мобілізувати всі ресурси країни для війни. Країни Антанти допомогли полякам. Водночас радянські резерви змушені були відволікатися на південь, де знову загострювалася громадянська війна. Розпорошуючи свої сили внаслідок недооцінки воєнного потенціалу супротивника, Червона армія просувалася до Варшави і Львова. Скориставшись цим, поляки в середині серпня 1920 р. перейшли у наступ під Варшавою і завдали поразки радянським військам. Перемогу, названу «Дивом на Віслі» (15 серпня 1920 р.), було визнано однією з битв, що вирішили долю світу. Наступні польські перемоги під час відступу Червоної армії, зокрема битва на Німані (20–26 вересня 1920 р.), призвели до закінчення війни й укладання миру [11, с. 112].

Переслідуючи Червону армію, поляки увійшли на литовські землі. Під час контрнаступу Ю. Пілсудський наказав командирові Литовсько-білоруської дивізії генералу Л. Желіговському імітувати бунт і захопити Вільнюс із навколишнім районом (у липні 1920 р. радянські війська передали його Литві). 9 жовтня 1920 р. Л. Желіговський виконав наказ. На захопленій території було створено ефемерну державу Серединну Литву, яка в 1922 р. приєдналася до Польщі. У квітні 1922 р. Ю. Пілсудський здійснив урочистий акт об'єднання Серединної Литви з Польщею. Литовський уряд у Каунасі оголосив стан війни з Польщею, який тривав до 1938 р. [7, с. 455].

Восени 1920 р. польсько-радянська війна завершилася. Переговори, що розпочались у вересні, були перенесені до Риги. Остаточ-

ний текст мирного договору, яким закінчувалася польсько-радянська війна, було підписано після тривалих переговорів 18 березня 1921 р. в Ризі між Польщею і трьома радянськими республіками – Росією, Україною та Білоруссю. Документ набрав чинності 30 квітня 1921 р. Відповідно до цього договору, кордон мав пролягати від Західної Двіни на південь до заходу від Мінська і на схід від Лунінця, через Остріг до Збруча й по Збручу до Дністра; тобто Другій Речі Посполитій були передані землі Західної України і Західної Білорусі, кордон встановлено за 32 км від Мінська. Радянська Росія зобов'язувалася сплатити Польщі 30 млн. золотих карбованців, а також повернути всі архіви і трофеї, які з 1772 р. захопила в поляків російська армія. Обидві сторони зобов'язувалися створити належні умови для вільного культурно-національного розвитку національних меншин [11, с. 114].

Таким чином, Польща виграла військову та політичну боротьбу за збереження власного суверенітету. Ризький договір був вигідний для Польщі: її незалежність збережено, а територіальні вимоги задоволені. Поразка більшовиків означала кінець планів експорту революції та комунізму до Західної Європи. Водночас Польща отримувала значні території з непольським населенням, що засвідчило перемогу інкорпораційної моделі політичної партії ендеків. Ризький договір став підставою для клопотання Польщі перед міжнародними організаціями щодо її прав на Східну Галичину і Волинь. 14 березня 1923 р. Рада Послів Ліги Націй ухвалила рішення про визнання східного кордону Польщі, погодившись, таким чином, із приналежністю Східної Галичини, Волині, Західної Білорусі та Віленщини до Польської держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвець Л. М. Польща: утвердження незалежної держави 1918 – 1926 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
2. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. / М. П. Гетьманчук. – Львів: Світ, 1998. – 428 с.
3. Єременко Т. І. Українсько-польські стосунки в період боротьби за незалежність двох народів / Т. І. Єременко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1998. – Вип. 7. – С. 184 – 187.
4. Лісевич І. Т. До питання про українсько-польський союз 1920 року / І. Т. Лісевич // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1998. – Вип. 7. – С. 188 – 191.
5. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / В. Л. Комар. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 360 с.
6. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Н. Дейвіс; пер. з англ. П. Таращук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». – 2008. – 1080 с.: іл. – Бібліогр.: С. 1017 – 1023

7. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап.
8. Nr 12. 1919 sierpień, 25, Paryż. – Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie wcielenia Galicji Wschodniej do Polski // Dokumenty z dziejów. – S. 78 – 80.
9. Nr 266. 1919 listopad 21, Paryż. – Projekt traktatu między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską w sprawie Galicji Wschodniej, uchwalony przez Radę Najwyższą // Powstanie II Rzeczypospolitej. – S. 524 – 532.
10. Kumaniecki K. Deklaracja Rady Najwyższej Głównych Mocarstw Sprzymierzonych i Stowarzyszonych w sprawie Tymczasowej granicy wschodniej Polski / K. Kumaniecki // Odbudowa państwowości ... – S. 175 – 177.
11. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / Г. Дильонгова // Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
12. Polska odrodzona 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura / Pod red. J. Tomickiego. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1982. – S. 128 – 199.

Боечко В. Ф.

*Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, г. Черкаси, Україна*

БОРЬБА ЗА СОХРАНЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ И РЕШЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ТРЕБОВАНИЙ (НОЯБРЬ 1918 – МАРТ 1921 ГГ.)

В статье на основании анализа достижений историографии и источниковой базы исследованы особенности борьбы за сохранение независимости Польской республики в 1918–1921 гг. Изучены взгляды Р. Дмовского и Ю. Пилсудского по решению территориальных требований на восточных территориях. Определена эволюция политики ведущих европейских государств по территориальному разграничению от поддержки польских претензий к постепенному сдерживанию польских территориальных аппетитов. Выяснено, что последовательно польские территориальные интересы защищала Франция. Особое внимание уделено процессу дипломатического и военного противостояния Польши с Советской Россией в определении государственных границ. Охарактеризованы силовое установление власти польского правительства на западно-украинских территориях, проанализированы особенности военной экспансии поляков к белорусским и литовским землям в 1919–1920 гг.

Ключевые слова: *территориальное разграничение, Парижская конференция, Польша, восточная граница, Восточная Галиция.*

Boyechko V. F.,

*The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine*

STRUGGLE OF PRESERVING THE INDEPENDENCE OF THE SECOND POLISH REPUBLIC AND THE SOLVING OF TERRITORIAL CLAIMS (NOVEMBER 1918 – MARCH 1921)

The article is based on analysis of the achievements of historiography and source base of the features of the struggle for the preservation of the independence of the Polish Republic in 1918–1921. Studied views of R. Dmowski and J. Pilsudski to meet the local requirements of the eastern territories. Outlined evolution of leading European states on territorial separation from support Polish claims to the gradual containment of Polish territorial appetites. It was found that consistently Polish territorial interests protected France. Particular attention is paid to the process of diplomatic and military confrontation in Poland with Soviet Russia in defining the frontiers. Characterized forceful installation of power of the Polish government in Western territories, the peculiarities of military expansion of Poles in Belarus and Lithuanian lands in 1919–1920.

Key words: *territorial demarcation, the Paris conference, Poland, eastern border, Eastern Galicia.*

Рецензенти: **Сінкевич Є. Г.**, д-р іст. наук, професор;
Стемпень С., канд. іст. наук.

КОРОЛЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ: СПРОБИ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ПОРТРЕТУ

Стаття присвячена розгляду спроб фальсифікації портрету короля Данила Романовича, які почалися ще у XV ст. за невдалої політики ліквідації православної ієрархії у анексованій частині королівства Русі, та тривають далі. Основна увага звернена на наступні головні напрямки такої фальсифікації: вживання епітету «Галицький»; обстоювання тез про постійний конфлікт з «реакційним» галицьким боярством; сильного полководця і слабого політика; неможливість будівничої діяльності через відсутність ресурсів і, особливо замовчування, заперечення або приниження значення коронації. Автор приходять до висновку, що за всіма цими фальсифікаціями стоять тенденційна упередженість, ідеологічно-політичне наперед задане спрямування та інші чинники, далекі від науки.

Ключові слова: *король Данило Романович, епітет «Галицький», коронація, галицьке боярство, Олександр Невський, Холм.*

Король Данило Романович (1201-1264) був однією з визначних особистостей не тільки історії Русі, а всієї європейської історії, діяльність якої продовжує приваблювати дослідників не тільки з країн Центрально-Східної та Східної Європи. Це звична доля винятково яскравих особистостей, яким дано концентрувати та виражати найістотніші тенденції не тільки свого часу, а й ширшої історичної епохи. Зрозуміло, що при цьому на загальних оцінках не можуть не відбиватися як специфіка національних шкіл так і політична кон'юнктура. А остання нерідко штовхала дослідників до свідомої фальсифікації портрету цієї особистості.

Прикро, але не останню роль у подібних фальсифікаціях відігравали і продовжують відігравати мимоволі, а іноді і свідомо, українські дослідники. При цьому надмірна ідеалізація та захоплення з однієї сторони, бажання виділитися оригінальністю – з іншої, некритичне повторення попередників, а також неунікненні в українській дійсності двох останніх століть накинута зовні ідеологічні та політичні корекції, викликані змінами державного підпорядкування України та його орієнтацій, як і орієнтацій всередині самої України, породжують численні міфи й стереотипи, віддаляють і спотворюють реальний образ знаменитого правителя Галиць-

ко-Волинської держави. На догоду новішим схемам, неминуче немало спрощеним, так чи інакше зацікавлено «коригується» яскрава особистість, діяльність якої протікала на тлі винятково складних умов довготривалої боротьби за об'єднання втраченої в період раннього дитинства спадщини батька, монгольського вторгнення та його наслідків. У постаті «невизнаного» в колі істориків короля, якою її від другої половини XIX ст. зусиллями зорієнтованих насамперед на російську традицію дослідників витворила та пропагувала давніша не тільки популярна, а й нерідко наукова література, немало позбавлених підстав інтерпретацій, а також прикладів відходу від буквальної вимови джерельних переказів з найширшими наслідками для сприйняття епохи та осмислення особи короля Данила як найяскравішої постаті української історії важливого періоду княжої доби. Не бракує у поширених трактуваннях короля та його часів і цілком свіжої міфотворчості, уже зовсім новішої дати.

Звернемо увагу на п'ять напрямків (їх число можна збільшити ще у 2-3 рази) за якими традиційно провадиться фальсифікація справжнього портрету короля Данила.

1. Епітет *Галицький*: У літературі та історіографії поширене іменування «Данило Галицький», запроваджене свого часу росій-

ськими істориками і підхоплене українськими авторами XIX ст. (за іронією долі галицькими патріотами москвофільської орієнтації). Далі це прізвисько, з яким сам король фактично має небагато спільного, уже «належалося зберігати» як невід'ємну складову «традиції» (дарма, що недалекоглядної з походження, поверхової, а для України ще й однозначно чужої – досить своєрідного «дарунку» знаної епохи національного приниження і уполіснення).

Король Данило походив з волинської гілки Мономаховичів, був правителем Галицько-Волинської (довший час фактично насамперед Волинської) держави. Галича з його знаним «непокорою» і ворожим наставленням до «чужих» князів боярством він не любив і приєднав до своїх волинських володінь як «нову» віддалену країну досить пізно. Галич ніколи не відігравав першопланової ролі у політиці короля, й так само майже не був його столицею. Наскільки відомо, про це не заходило й мови: в інтересах Данила Романовича послідовно переважав зовсім інший історично-географічний вектор. Від 1215 р. спадкоємець творця Галицько-Волинської держави князував у Володимирі, звідкіля переніс центр своїх володінь до Угровська (як виявилось – на короткий час), а «власною» його столицю став Холм, заснований на північно-західній окраїні тієї ж таки Волинської землі. Цілковито випадковий з походження епітет «Галицький» невиправдано, всупереч історичним реаліям, спотворює справжній ареал держави короля Данила Романовича, виразно применшуючи значення у ній спадкових волинських земель, на яких концентрувалася головна діяльність короля Данила. Ця новіша та цілком довільна з походження, а навіть суперечна усьому якнайширшому контексту реалій епохи «нерозбірлива» традиція іменування, звичайно, повинна відійти в минуле, залишаючись винятково свідченням відповідного давнішого етапу сприйняття історичного досвіду. Данило Романович був одним з небагатьох Рюриковичів, які мали королівський титул. Згідно з ним, відповідало б іменувати його *королем Данилом Романовичем*.

2. Конфлікт з «реакційним» галицьким боярством:

Дослідники вже давно звернули увагу на одну особливість внутрішнього розвитку

Галицько-Волинської держави: постійні напружені конфлікти між правителями і галицьким боярством (із ним поступово зливалася волинське боярство, на початках лояльне до своїх князів [83, с. 271-272]), які втягували у суперечливу орбіту цих конфліктів зовнішні сили. Відзначаючи відмінність галицького боярства від боярства інших земель Русі [90; 146, 81-195; 241; 175, с. 182-183; 70, с. 1-20] аж до підкреслення його як феномена [34, с. 72-73; 104, с. 151-155; 176, с. 200-204] з наявністю окремих політичних угруповань («партій») [145, с. 42-44; 93, с. 1-42; 86], дослідники не знаходили цим фактам пояснень. Зауважувалася участь галицького боярства у торговельних операціях [157, с. 2-117], впливи на галицьке боярство угорської та польської еліт [125, с. 25-79; 231], та прагнення керувати населенням краю у власних інтересах [91, с. 68-69].

У поглядах на феномен галицького боярства постійно відображалися пануючі ідеологічні і методологічні концепції. Так, Михайло Владимирський-Буданов вважав, що галицьке боярство не знало станових привілеїв, входило до складу общини і представляло її інтереси у боярській думі [35, с. 25-30, 61-63]. Пізніше про боярів як лідерів місцевих общин у своїх працях писали Ігор Фроянов, Андрій Дворніченко [179], Олександр Майоров [110, с. 3-15; 111, с. 226-243; 112, с. 157-158, 191-192; 113, с. 3-14; 114, с. 3-17; 115]. Відроджуючи ці погляди, їм доводилося гостро дискутувати з іншими поглядами, які домінували від часів Бориса Грекова [68, с. 479-488], за якими бояри – жорстокі феодалі, експлуататори і грабіжники міського і сільського населення, з яким вони були у стані постійного антагонізму [106, с. 15-35; 103, с. 76-91; 158; 135, с. 11-76; 173, с. 233-240; 94, с. 85-92; 222, с. 56-68]. З кола цих поглядів можна виділити окремі оригінальні думки. Андрій Савич відзначив наявність у галицьких бояр спадкових земельних володінь, вплив на них польського та угорського елітних прошарків населення [153, с. 56-89]. Володимир Пашуто підкреслив перерозподіл земель на користь служилого боярства [134, с. 255]. Ярослав Ісаєвич могутність галицького боярства пов'язав не тільки з різноманітністю прибутків (розвинуте сільське господарство, солеварні промисли, торгівля), а й із

політикою династії Ростиславичів. Прийшовши у Галицьку землю, де раніше не мали опори, вони роздавали маєтки місцевій еліті, щоб здобути її прихильність. А відтак давали їй змогу протидіяти спробам зміцнити свою князівську владу. При цьому галицька еліта мала перед собою взірць законодавчого обмеження королівської влади і гарантії прав нобілітету сусідньої Угорщини згідно із «Золотою буллою» короля Андрія II [84, с. 15].

Певний відгомін старої дискусії стосовно галицького боярства відображений у новіших дослідженнях багатьох істориків. Зокрема Романа Процака [147], Сергія Пашина [131, с. 15-21; 132, с. 125-140], Олександра Головка [57, с. 88-92; 58, с. 52-59; 59, с. 87-131; 60; 61, с. 71-93; 62, с. 90-97; 63, с. 116-132], Андрія Петрика [137, с. 60-64; 138, с. 29-45; 139, с. 105-117; 140, с. 137-142; 141, с. 80-103; 142, с. 46-58; 143, с. 181-193], Олега Мазура [107, с. 419-421; 108, с. 118-129; 109, с. 19-20], Василя Рудого [151, с. 247-257; 152, с. 60-65], Мирослава Волощука [50, с. 105-112; 51, с. 38-48; 52, с. 127-145; 53, с. 99-113; 54, с. 20-31; 55, с. 257-273; 56, с. 189-196], Петра Стефановича [170, с. 72-82; 166, с. 120-220], Віталія Нагірного [226], а також найбільшого польського дослідника галицько-волинського боярства Адріана Юсуповича [216; 185, с. 88-104; 217, с. 769-783; 218, с. 145-162; 219].

Більшість цих праць, однак, залишають на маргінесі проблеми особливостей саме галицького боярства, які відрізняли його від боярства інших земель. Окрім цього, появилася мода сором'язливо не згадувати про таке явище як *феодалізм*, вважаючи: якщо він десь і був, то аж ніяк не у руських землях.

Але й улюблена для багатьох російських дослідників теза про особливий розвиток суспільства на Русі, відмінний не тільки від Західної Європи, Скандинавії та Візантії, а й слов'янських і тюркських сусідів, аж ніяк не розкриває особливостей розвитку суспільства на Русі, зокрема, у Галицькій та Волинській землях. Найближча до «відмінної моделі» версія общинного розвитку Михайла Дяконова, Ігоря Фроянова та їх послідовників не пояснює, як і за які ресурси формувалося князівське військо, здатне протистояти і, навіть, перемагати лицарські війська угорських і чеських королів, польських і німецьких

князів. Для цього єдиною умовою мала бути лише наявність однакових рівня озброєння, бойового вишколу, структури та організації військ. Погано озброєні і ненавчені контингенти кельтських і германських племен не витримували польової битви з римськими легіонами, хоча кількісно переважали їх. Так само траплялося у багатьох інших ситуаціях упродовж історії розвитку європейської цивілізації.

Озброєння повноцінного кінного воїна вже за часів Карла Великого (768–814) було адекватним вартості 45 корів (кольчужні доспіхи – 12, шолом – 6, меч з піхвами – 7, поножі – 6, спис і щит – 2, бойовий кінь – 12) [123, с. 79]. До XIII ст. озброєння, особливо доспіхи, ще більше ускладнювалися, а їхня вартість постійно зростала [220; 227; 204; 229; 197; 187; 240; 221; 235, с. 73-160]. Впевнено можна припускати, що до початку XIII ст. вартість спорядження кінного лицаря зросла, щонайменше, утричі. Варто зауважити, що крім бойового коня (*destrier*), здатного нести на собі власні доспіхи та лицаря з повним озброєнням, важкий кіннотник мусив мати ще двох коней: для маршу (*roncin*) та для перевезення обладунку (*coursers*).

На Русі вартість озброєння була, безперечно, більшою. Причина великої вартості озброєння крилася у технології виготовлення. До XV ст., коли сконструювали повітряні міхи з водяним приводом, температура плавлення заліза (1539° C) була недосяжною. Тому для виплавлення сталі використовували болотяну руду, яку легше було обпалювати у деревному вугіллі, отримуючи губчастий злиток – *крицю*. Крім сталі, криця містила також спалені шлаки, які усували тривалим куванням. Виготовлені таким способом *штаби* служили заготовкою для меча. Щоб він не шербився і не тупився, такі штаби мусили містити якіснішу сталь із незначним вмістом ванадію. Її, як свідчать археологічні матеріали, можна було отримати тільки зі шведської або рейнської болотної руди. Однак на шведських землях такої руди теж було мало. Тому місцеві майстри опанували, як показують сучасні експерименти, спеціальну технологію, яка дозволяла змішувати метал гіршої якості з кращим – це мінімізувало недоліки першого. Ковальським способом готували *штабу* з кількох прутків,

кожен з яких сам по собі був виготовлений з кількох загартованих менших прутків або шматків дроту, розміщених між прутками чи дротом з не гартованої сталі. Гартування проводилося багаторазовим нагріванням у вогні на деревному вугіллі. Внаслідок цього отримували клинок із м'якого металу (маловуглецевої сталі) і периферійну частину меча зі сталі з більшим вмістом вуглецю, що підвищувало її твердість. Один кінець з прутків зварювали ковальським способом, а другий затискали у лещата. Зварений кінець скріплювали щипцями. Опісля метал нагрівали до жовтого кольору, а заготовку меча щільно скручували і проковували. Це зварювало разом компоненти. Прутки на кожній стороні служили для заповнення спіральних пустот, які утворювалися при скрученні смужок. Два таких скручених прутки могли бути приварені до сторони третього, щоби створити центральну частину леза. Ще по смузі загартованої сталі з вмістом ванадію приварювали вздовж усього майбутнього меча на кожну сторону там, де повинен був бути ріжучий край. Після цього напильниками клинку надавали потрібної форми, а потім, у більшості випадків, здійснювали *гартування* та *відпускання*. Гартування – швидким охолодженням нагрітого металу у воді або олії, що робило його твердим і крихким. Відпускання здійснювалося нагріванням металу до вибраної температури, визначеної за кольором нагрітого металу, після чого йому давали можливість повільно охолонути. Це зменшувало внутрішню напругу і крихкість, викликані гартуванням, робило клинок гнучким. Лезо після цього звично гострили на спеціальних каменях і полірували [122, с. 28-29]. Мечі завозили готовими, здобували в боях як трофеї або виготовляли з імпортних штаб. Тому і знахідки їх такі рідкісні.

Не менш складною у виготовленні була кольчуга. Найпростіша (завдовжки 60-70 см, завширшки у поясі біля 50 см, з короткими рукавами майже 25 см) виготовлялася із 35-50 тис. кілець (діаметром 6-12 мм) протягнутого сталевого дроту. Одне кільце, зварене ковальським способом, з'єднувало чотири кільця на заклепках. Важила кольчуга 5,5 – 6,5 кг [88, с. 13]. На початку XIII ст. стали одягати дві кольчуги (грубого і тонкого плетіння) з довгими рукавами і капюшонами,

або чіпляли до шолома кольчужну бармицю, яка спадала на плечі і груди. Вага цього доспіху зросла до 10–12 кг [89, с. 39]. Лицарське озброєння, вага якого постійно зростала, на початку XIII ст. важило щонайменше 25-27 кг [235, с. 73].

Щоб носити важкі доспіхи, уміти користуватися зброєю, витримувати виснажливі марші верхи на коні, необхідно було постійно тренуватися, вдосконалюючи свої навички і майстерність, а також добре і збалансовано харчуватися. Тому лицарська наука починалася ще у дитинстві – у віці від 6-7 років [235, с. 28]. На Русі теж не могло бути інакше, оскільки військо користувалося рівноцінною зброєю. Тож розмови про общинне чи земське ополчення позбавлені сенсу. На початку XIII ст. таким чином могли набирати тільки незначні стрілецькі контингенти, бійці яких не мали захисного озброєння, допоміжних служб в обозах і біля металевих машин. Міське ополчення ще могли використовувати для оборони потужних міських укріплень.

Тоді на полях Європи воювали лише лицарські війська, утворені на основі феодалної системи комплектування і вишколу [214; 230; 233; 196; 189; 225; 67]. Від часів Карла Мартела (714-741) на передній план почала виходити важка лицарська кавалерія. Держава не мала коштів для фінансування озброєння та навчання цих військ. Тому правителі роздавали своїм дружинникам *бенефіції* – тимчасові земельні володіння, населення яких платило податок за користування землею власникам. Бенефіції надавалися виключно на період служби. Це було не вигідно самим бенефіціарам. Тому вони домоглися трансформації *бенефіції* у спадкові *феоди*. За кошти, зібрані у своїх володіннях, їх власники купляли озброєння для себе і своїх слуг, а також підтримували необхідну фізичну форму шляхом постійних тренувань. Свої доходи *феодал* збільшували за рахунок військової здобичі і через надання різних *банерів* – зобов'язань тяглового населення користуватися млинами чи іншими засобами колективного користування власника феоду. Володіння феодами потрібно було щоразу підтверджувати відповідно до зміни *феодала* (при переході феоду до спадкоємця) чи *сюзерена*, який, власне, і надавав феод. При цьому присягою (*оммаж*) підтверджувалися зобов'язання

служби *васалом* (власником бенефіції або феода) на користь *сюзерена* [190, с. 44-58; 237, с. 801-870; 238, с. 788-812; 239; 224, с. 139-140]. Не маючи власного розвиненого адміністративного апарату, зокрема для збору податків, сюзерени перекладали на своїх *васалів* обов'язки збирати платежі і мита, а також суди нижчої інстанції. Таким чином вони зосереджували в одних руках військову, адміністративну, судову і фіскальну влади, внаслідок чого часто ставали заложниками своїх *васалів*. Крім цього сюзерени поклали на *васалів* ще й обов'язки обороняти території своїх феодин шляхом зведення замків. До цих замків під час небезпеки ховалося також сільське населення округи [207, с. 173-197; 208, с. 147-175; 209, с. 153-169; 210; 211, с. 349-393; 243, с. 193-211; 192, с. 155-195; 223, с. 593-595; 242, с. 174-210; 195, с. 837-869]. Основне сільське населення трансформувалося у *тягле*, тобто те, яке не викликалося в ополчення для несення військової служби, але платило за користування землею та військовий захист. Невелика кількість сільських жителів виставляли до війська лучників чи замкову сторожу. Ця категорія отримувала пільги у вигляді часткового або повного звільнення від податків. Міста утримували міські ополчення, а крім того платили визначені суми власникам у вигляді податків.

Зрозуміло, що однозначне визначення терміну *феодалізм* – складне. Тому досі залишається дискусійним [203, с. 277-281; 244, с. 40-67]. Його можна визначити як систему стосунків на основі феодин (ленів) – земельних володінь або фіксованих доходів натурою чи грішми, які надходили з певних територій, наданих *сюзеренами* своїм *васалам* у тимчасове або спадкове володіння з правом *інвеститури* (тобто права *васала* надати частину отриманих земель на таких самих умовах своїм *васалам*) за умови виконання служби (найперше військової) на користь *сюзерена*.

Спроби піддати сумніву або заперечити існування феодальної системи взагалі, побудовані на казусах розмаїтого землеволодіння у різних частинах Європи. Автори цих тверджень переважно жінки, які не враховують, що іншої системи комплектації та утримання війська у ті часи не існувало [191, с. 1063-1088; 233; 234].

Недоліки феодальної системи комплектування і вишколу намагалися компенсувати

інститутом *сержантів* (озброєних і підготовлених за кошти державної скарбниці лицарів, вихідців з інших верств населення з правом вислуги бенефіція чи феода, тобто того ж лицарства) або ж найманими контингентами *кондотьєрів* (від *condota* – *угода*), які коштували надзвичайно дорого. Тому їхня кількість була дуже обмеженою. Так, для походу до Фландрії у 1297 р. король Англії зміг набрати лише 895 воїнів [67, с. 26]. Особливо багата Візантія намагалася обійти цю систему, як найдовше утримуючи територіальні фемні війська (солдати яких розташовувалися у фемах, де отримували в оренду державну землю), підсилуючи їх найманими контингентами. Але за династії Комнінів їй не вдалося уникнути феодальної системи комплектування важкої кавалерії [75, с. 131-147; 76, с. 156-157; 30, с. 117-122; 159, с. 85-90; 160, с. 127-135; 101; 29, с. 14-26; 120, с. 275-296; 180; 105], а інші частини власного війська майже повністю були замінені найманими. Це змусило імперію відмовитися від активної політики і дорогою ціною купляти мирні паузи. А завершилося повним вичерпанням ресурсів і падінням імперії [48, с. 798-878].

Руські князі взорувалися на Візантію і намагалися утримувати дружини власним коштом. Для цього княжий скарб намагався монополізувати зовнішню торгівлю. Але чисельність княжих дружин, особливо удільних князів, була лише від кількох десятків до кількох сотень [38, с. 94]. Залучення контингентів *чорних клобуків* (торків, берендеїв, печенігів, коуїв, турпеїв) і половців, з якими розплачувалися військовою здобиччю, проблемою не вирішувало. Тому, подібно до Комнінів, руські князі наважилися роздавати бенефіції (на Русі вони називалися *кормліннями*). Це влаштовувало, загалом, руське боярство, яке мандрувало зі своїми князями з одного уділу на інший (іноді, навіть, з Ростова до Києва). Зовсім інша ситуація склалася у Новгородській та Галицькій землях, де князі через специфіку успадкування престолів, не претендували на Київ і не дробили своєї території. Навпаки, князь Володимирко Володаревич у Галицькій землі не тільки зберіг цілим свій Звенигородський уділ, але і зумів зосередити в одних руках ще й Перемишльський, Тербовельський, Галицький та Звенигород-Дністровський уділи, залишивши всі ці князівства єдиному синові Ярославу.

Місцеві бояри мали чудову нагоду трансформувати свої *бенефіції* у *феоди* (на Русі вони називалися *отчинами* [7, стб. 724]). Отримавши в управління значні території (часто більші за удільні князівства сусідніх земель), зблизившись із бюргерством багатих торговельних міст, розташованих на міжнародних трактах (*буриштиновий* з Балтики по Віслі, Західному Бугу і Дністру та *via regia* з Києва на Галич–Перемишль–Краків–Прагу–Регенсбург–Трір), маючи багаті поклади солі (основного консерванта харчових продуктів) і болотної руди, вони суттєво підняли рівень своїх прибутків. Тепер їх доходи були значно більшими, ніж доходи боярства сусідніх земель, яке, крім наданих бенефіцій, могло розраховувати лише на поодинокую військову здобич. Завдяки тісному союзу Галицького князівства з Угорським королівством, де значна частина еліти була слов'янського походження, галицькі бояри не тільки зблизилися з угорським баронством, але й запозичили від нього ідеї поділу влади зі сюзеренами та ставлення до них як до перших серед рівних. Це і відрізняло галицьке боярство від волинського, яке було пов'язане зі старшою гілкою Мономаховичів (вона боролася за Київ) і повністю залежало від успіхів чи невдач своїх князів, від яких отримувало бенефіції. Так само галицьке боярство відрізнялося від боярства всіх інших земель окрім Новгородської, де бояри теж трансформували свої бенефіції у спадкові феоди і намагалися диктувати князям свою волю.

Саме тому волинські редактори Галицько-Волинського літопису та їхні інформатори так і не зрозуміли мотивації дій галицьких бояр і зобразили їх підступними зрадниками. Це підхопили багато істориків, не зауваживши різниці між волинським боярством, яке тримало надані князями *бенефіції*, та галицьким боярством, яке мало спадкові *феоди* і було переплетене з верхівкою бюргерства. Тільки в одному фрагменті Галицько-Волинського літопису, де йшлося про те, як у 1211 р. угорське військо, запрошене боярами, щоб замінити Ігоревичів на юного Данила Романовича, підступило до Перемишля, викладено суть ідеології галицького боярства устами його лідера Володислава Кормильчича: «Браття! Чого ви вагаєтеся? Хіба не сі побили отців

ваших і братію вашу? А інші майно ваше розграбували і доньок ваших віддали за рабів ваших. А *отчинами* вашими заволоділи інші пришельці. То чи за тих ви хочете душі свої положити?». Але це губиться на фоні інформаційного повідомлення про бурхливі динамічні події. Тому негативізм уже давно закріпився за представниками галицького боярства [184, с. 76, 82; 32, с. 100-212; 92, с. 3-27], перетворився на стереотип, який і надалі автоматично тиражується, навіть, у найновіших дослідженнях [205, 107-144 old; 206, 188-210 old; 222, с. 49-57; 95, с. 10-15; 96, с. 90-102; 98, с. 285-292; 188, с. 106-116; 58, с. 52-59; 60, с. 253-276; 81, с. 135-148].

Можна стверджувати, що на Русі не тільки бояри, а й князі, проходили усі шаблі лицарської науки від пажів (*детескі*) через зброєносців (*отроки*) до лицарів (*гріді*, пізніше – *бояри*), відповідну посвяту (оперізування поясом), брали участь у лицарських турнірах [43, с. 13-18; 44, с. 89-93]. Окрім цього боярство було пов'язано із князями відповідними зобов'язаннями, скріпленими присягами [162, с. 3-18; 163, с. 63-87; 164; 165, с. 56-74; 166, с. 3-18; 167, с. 72-82; 168, с. 33-40; 171, с. 111-112; 172, с. 392-410].

Але чи існують джерела, які підтверджують висновки про те, що саме галицьке боярство володіло феодами, а не бенефіціями? За об'ємом і якістю наявної джерельної бази, навіть, доволі багато. Зокрема, лише у Галицькій землі археологи дослідили боярські замки, які відрізнялися від князівських укріплень наявними переважно двоповерховими будівлями палацового типу, часто з господарським комплексом і храмами-ротондами. Такі замки та укріплені садиби виявлені не тільки у княжих столицях – Галичі [130, с. 209-230; 64, с. 22-31] та Звенигороді [124, с. 143-147; 74, с. 138-261] (розташовувалися на посадах і за містом), а й у Судовій Вишні [149, с. 115-129; 150, с. 49-52] (де літописом засвідчений двір боярина Пилипа, який готував замах на князя Данила [7, стб. 762]), на Чорнівському городищі [36, с. 43-45; 37], у згадуваній у літописі Печері Домажировій [136, с. 13-15], П'ятничанах [148, с. 451-473], Нижанковичах [80, с. 248-274; 161, с. 41-59; 169, с. 117-133] та інших місцях [231; 85, с. 222-227].

Боярські садиби простих лицарів знаходилися і у містах, де не потрібно було зводи-

ти додаткові укріплення, часом утворюючи своєрідні кінці, як у княжому Звенигороді на Білці у північно-східному пригороді на урочищі За Хмільником. Там можна простежити диференціацію боярського середовища, зокрема виділяється садиба VI (452 кв. м.), на території якої знайдено підвісну печатку, берестяну грамоту, наверхня канчука та жезла, скляні вироби та амфори [74, с. 311-314, 336-338, 346-347, 355, 395-397].

Чимало свідчень про наявність феодалів у галицьких боярів зібрано у дисертаційному дослідженні Андрія Петрика [144]. Звичайно, існування на Русі феодальної системи формування і вишколу військ залишається дискусійним [39, с. 134-139; 40, с. 17-20; 41, с. 385-394; 45, с. 13-32]. Однак, заперечивши або ж не зауваживши цієї проблеми зрозуміти поведінку галицьких боярських угруповань неможливо, як і пояснити звідки взялося військо, здатне на рівні протистояти європейським лицарським військам у польовій битві.

У Галицькій землі боярство трансформувало свої бенефіції (*кормління*) у феоди (*отчини*) вже у середині XII ст. Відтак почало диктувати умови князю Ярославу Осмомислу. Бояри, навіть, спалили його коханку Настю з Чаргова та ув'язнили самого князя [7, стб. 564]. Після приходу Романа Мстиславича з його візантійською програмою абсолютної князівської влади почалася відверта війна боярства з князями, яка ледь не завершилася галицько-угорською унією, укладеною на зразок угорсько-хорватської. У цей період джерела зафіксували діяльність таких яскравих боярських лідерів як Ілля Щепанович [7, стб. 722, 724], Юрій Витанович [7, стб. 723], Володислав Кормильчич [7, стб. 718, 723-731], Судислав [7, стб. 723-738, 749-760, 764-771], Пилип [7, стб. 724, 762.], Гліб Зеремійович [7, стб. 730, 734, 749-750, 752, 767-771], Доброслав Судьїч [7, стб. 771, 774, 789-790], Григорій Васильович [7, стб. 771, 774, 789-790]. Галицькі бояри не зупинилися, навіть, перед стратою князів у 1211 р. [7, стб. 727; 50, с. 105-112], що вважалося нечуваним злочином. А Володислав Кормильчич, Доброслав Судьїч та Григорій Васильович не тільки посягнули на князівські монополії торгівлі сіллю чи право інвеститури (надання ленів васалам), але і, використавши наго-

ду, самі спробували стати князями. Пізніше, за часів Лева Даниловича, галицьке боярство, очевидно, отримало документальне підтвердження на свої лени за угорським зразком. Це зберегла традиція підробляти грамоти на надання феодалів [119, с. 187-195; 49, с. 168-169], характерна для Галицької землі і незнана на Волині. Цікаво, що ще у 1253 р. король Бела IV на прохання свого зятя князя Лева Даниловича надав словацькому нобілю Вітку, синові Мунташа, ліс на берегах р. Горнад поблизу Спішського Грушева [215, с. 155, 198].

Волинське боярство доволі довго зберігало вірність своїм князям, не наслідуючи приклад галицьких сусідів, найшвидше через те, що і надалі тримало бенефіції-кормління, які князі могли будь-коли відібрати. Винятками у середовищі волинського боярства можна вважати Григорія Васильовича, який вийшов з цього боярства й на початках був князівським міністеріалом, а також неназваного по імені «державця Дорогичина», який не пустив князя в місто у 1241 р. [7, стб. 788; 72, с. 398-399].

Галицькі бояри не були «реакціонерами», вони були феодалами, а їх лідери, які у своїй могутності перевершували удільних князів сусідніх земель, боролися з своїми сюзеренами, будучи невдоволеними їх абсолютистською політикою. У своєму суспільному розвитку Галицька земля випереджувала сусідні землі, що змушувало її правителів рахуватися з інтересами різних суспільних станів, в першу чергу боярства і бюргерства. Подібно до того як редактори *Галицько-Волинського літопису* не завжди розуміли мотиви учасників подій, про які вони писали (або не хотіли розуміти, виконуючи волю своїх князів-замовників), багато істориків раніше і тепер не можуть або не хочуть визнавати, що у Галицькій землі могли бути феоди, коли їх не було навіть у Київській землі.

3. Замовчування, заперечення або припущення значення королівської коронації: 29 листопада 2001 р., виступаючи на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 800-річчю від народження короля Данила Романовича, Ярослав Дашкевич звернув увагу, що сучасна українська історіографія «продовжує тенденцію ... радянського часу – консервувати та заново прищеплювати по-

чуття меншовартості, поширюючи твердження, що, мовляв, не було держави (!), не було володарів, які досягли найвищого можливого рангу в тогочасній державній ієрархії, тобто не було королів ... термін «держава», «король» історики офіційного тлумачення пишуть у лапках» [77, с. 8-9].

Найповнішу інформацію про обставини і перемовини, які передували коронації Данила Романовича, подає Іпатіївське літописне зведення, власне його третя частина, яку історики називають *Галицько-Волинським літописом*. Там же наведено й короткий опис самої коронації, яка відбулася у Дорогичині пізньої осені 1253 р. [71, с. 36-37; 186, с. 133-134; 177, с. 165; 126, с. 70; 97, с. 294], взимку 1253-1254 р. [181, с. 365] чи на початку 1254 р. [183, с. 60; 134, с. 259]: «Присла папа послы чѣны носаше вѣнѣць и скипетръ и короноу еже нарѣтъ королевскый санъ рекыи сѣоу приими ѿ насъ вѣнѣчь королевства. Древле бо того прислалъ к немуо пискоупа Береньского и Камѣцького река емоу и приими вѣнѣць королевства. Сѣн же в то время не приалъ бѣ рѣка рать Татарская не престаеъ злѣ живоуши с нѣ то како могоу прияти вѣнѣць без помощи твоєи. Сѣпиза же приде вѣнѣць носѣ вѣщеваша ся ѣко помощь имѣти ти ѿ папы. Сѣномоу же вдиано не хоташоу и оубѣди его мѣи его и Болеславъ и Семовить и боѣаре Ладскыѣ рекоуше да бы прыалъ бы вѣнѣць а мы есмь на помощь противоу поганымъ. Сѣн же вѣнѣць ѿ Баъ приѣ, ѿ црлви сѣапостоль и ѿ стола сѣого Петра и ѿ вѣца своего папы Некѣнтиѣ и ѿ всѣи епѣовъ своихъ. Некенимъ бо кльнаше тѣхъ хоулацимъ вѣроу Грѣцкоую правовѣрноую и хоташоу емоу сборъ творити в правои вѣрѣ в воединѣи цркви. Данило же приѣ ѿ Баъ вѣнѣць в городѣ Дорогычинѣ идушоу емоу на воиноу ср сѣмъ Лвомъ и со Сомовитомъ княземъ Ладскимъ» [7, стб. 826-827]. Текст однозначно розкриває причини коронації, її перебіг, а також умови унії.

Інформацію про коронацію Данила Романовича залишив також добре поінформований сучасник, якого не випадає запідозрити у фальшуванні, – Ніколо де Курбіо (Ніколо де Кальві) (†1273) – францисканець, особистий духівник римського папи Інокентія IV. 1250 р. він став єпископом Ассізі (Умбрія, Італія) і перебував на цій посаді до самої смерті, од-

нак більшу частину часу надалі проводив при папському дворі [127, с. 72-73; 128, с. 169-170; 129, с. 84-85; 116, с. 189-190]. Його «Житіє папи Інокентія IV» [23, с. 584-610] – важливе джерело для дослідження церковної історії XIII ст. – подає наступне: «At Rutenos quoque, qui ad Romanam curiam suos solemnnes nuntios destinarunt ut eis Legatum mitteret, per quem instruerentur et informarentur in fide catholica, cum more Graecorum et ritu viverent, missus est Dominus Albertus Archiepiscopus Livoniae et Prussiae. Ubi quidem ad Regem subsequenter ab apostolica sede Legatus missus Dominus Abbas de Mazario, qui coronavit eundem».

Ця інформація цілком узгоджується з повідомленням Іпатіївського літопису. Але варто зазначити, що у Ніколо де Кальві сама подія не датована. Редактори видання вважали, що коронація відбулася 1246 р. [23, с. 600], йдучи за не завжди точними щодо хронології повідомленнями італійського історика Одоріка Рейналді (1595-1671), який датував її саме так [24, с. 326-327].

Підтверджують відповідну інформацію також польські «Аннали Красінських» [26, с. 128-133]. Цю компілятивну хроніку, доведену до 1341 р., склав невідомий автор орієнтовно у XIV ст. Вона, загалом, опирається на свідчення «Анналів краківської капітули» та «Каталогу краківських єпископів». Видавцеві джерела Августу Бельовському був відомий одинокий пізній список XVI ст., втрачений у 1944 р. [200, с. 68] За цим джерелом «Anno Domini 1253 Daniel dux Russie in regem coronatur» («Року Божого 1253 Данило, князь Русі, на короля коронований») [26, с. 132]. Ця звістка давно відома в історичній науці [116, с. 189] як поважне свідчення про саму подію.

Угорський король Бела IV після 1253 р. визнавав Данила Романовича не інакше як королем [178, с. 98]. «Королем русинів» його титуловано в тексті угоди, укладеної у Рачонжі 1254 р. [18, nr. 30], внаслідок якої організовано похід проти ятвягів і розділено їх території [99, с. 190-191; 47, с. 10; 117, с. 105]. Кампанія розпочалася наприкінці 1254 – на початку 1255 р. [97, с. 301; 226, с. 281] (за уточненою версією О. Майорова – у листопаді-грудні 1254 р. [117, с. 114-119]) і завершилася швидкою перемогою Данила

Романовича, про що натхненно писав літописець [7, стб. 831-835].

Зі зрозумілих причин літописи Північно-Східної Русі не відобразили коронації, але вона залишалася добре відомою у середовищі української еліти навіть ранньомодерного періоду.

Пізній Густинський літопис під 1247 р. подав наступну інформацію «Данило Романович по сей славної побѣдѣ въ Чехахъ [тобто після походу 1253 р. – Л. В.] начать повсюду славенъ быти, яко и папа Римский величаше его, и присла ему свое благословение и знаменія королевская, си ест корону, скипетро и проч. И моли его, да помагаеть христианом на Татар, онъ же обѣщася. И коронова его на королевство Руское легать папежа Инокентия Четвертого во градъ Дорогичинѣ» [5, с. 121].

Києво-печерський архимандрит Захарія (Копистенський) (†1627) теж подав цю подію як результат військових подвигів князя Данила, що змусили папу звернутися до нього, додавши, що «през приняте той коруны Даниил не отступовал віры, єно за почесть ко болшей своєй славі принял оную» [8, сн. 1109].

Київський книжник Феодосій Софонович (†1672), добре обізнаний з давнім літописанням, у своїй «Кройніці з літописців стародавніх» зазначив, що «Опиж, опат мезанский и бискуп маденский, на Лугдунскомъ (Ліонському – Л. В.) соборѣ назначеньи» [14, с. 151]. Його версія коронації дещо відмінна від Іпатієвського зведення: «Теды кнзь Данииль принялъ в Дорогичинѣ корону королевскую и скипетръ от Гѣда Бѣга и от престола свѣтых апостоль Петра и Павла, от папы римского Инокентия и укоронованыи от православных епископов zostаль всея Руси, на полудню лежачей королеми. Инокентии албо вѣмъ то и папа проклинал тых, которыи гонили вѣру правовѣную Грецкую, и в тои часъ не было гонения на вѣру грекорускую, ни гонили єи, и в овшемъ хотѣл соборъ собрати папа, жебы церковь западную, восточную соединити» [14, с. 152].

Польський хроніст Ян Длугош (1415-1480) першим подав свідому фальсифікацію подій. Під 1246 р. (ця дата пізніше через передачу інших польських хроністів дійшла до О. Рейналді) він написав, що Данило, князь Русі, Києва і Дорогочина, бажаючи королів-

ського титулу і відповідних, пов'язаних з ним переваг, був коронований папським легатом Опізо, який зажадав переходу до правдивої віри латинської. Польські єпископи, а власне краківський Прандота, були проти, бо вважали Данила облудним і підступним. Але легат настояв на своєму і коронував Данила у його столиці Дорогичині. А Данило обіцяв з усіма землями і князями дотримуватися підлеглості папі і церемоніалу костела римського [18, с. 309-310].

Цікаво, що у первісному автографі цей пасаж автор вписав на полях у процесі редагування тексту, тоді як первісно під 1253 р., після розповіді про те, як краківський єпископ Ян Прандота передав чеському королю Пшемислу II Оттокару реліквії св. Станіслава, була інформація зовсім іншого змісту, яку пізніше Я. Длугош закреслив: «Опізо, абат Мерано, легат Апостольського престолу папи Інокентія IV, Прандота, краківський єпископ і інші польські єпископи Данила, князя Русі, два рази бувшу коронацію відновлюють і закріплюють в замку Дорогичин на королівство Русі помазують і коронують, пропонують скласти клятву добросовісно підпорядковуватися Верховному Римському понтифіку. І вельмишанований король Данило [отримує] нові цінні подарунки».

Відмова Яна Длугоша від первинного тексту і вторинна вставка, безперечно, несуть сліди міжконфесійного протистояння (сучасні хроністу реалії трансформації королівства Русі у польську провінцію з невдалими спробами ліквідації місцевої православної церковної організації, у яких він приймав безпосередню участь) і небажаність для автора підняття Данилового престижу, для чого й було залучено звичне перекручення фактів [212, с. 196-197; 199, с. 66-67; 49А, с. 133-142].

За Длугошем плутанину у висвітлення коронації Данила Романовича продовжували вносити пізніші хроністи, які користувалися ним як джерелом, або черпали відомості від своїх попередників, які зробили це раніше: Мацей Меховський (Меховіта) (1457-1523) [22, с. CLII, CLXI], Мартин Бельський (1495-1575) [21, с. 183], Мартин Кромер (1512-1589) [20, с. 441-442, 456-457, 465, 473], Станіслав Сарніцький (1532-1597) [27, с. 277, 280], Олександр Гваньїні (1534/1538-1614)

[4, с. 404, 494], Мацей Стрийковський (бл. 1547-1582) [15, с. 362, 368].

Цікаві особи учасників коронації короля Данила. Легат папи абат Опізо походив з родини тосканських аристократів Маласпіна з П'яченци, графів ді Луна. Наймолодший син Морuellо ді Луна обрав духовну кар'єру, ставши спершу папським нотарем, а потім абатом бенедиктинського монастиря святого Павла у Мезано поблизу П'яченци [228, с. 143-147]. Папа Інокентій IV (Сінібальдо де Фієскі), з родини лігурійських графів Лаванні довіряв йому складні дипломатичні місії. Тому в 1245-1246 рр. він був легатом у Польщі та Пруссії, а в 1253-1254 рр. – Польщі, Пруссії та на Русі [213, с. 113-142].

Ян Прандота з Бяличева (1200-1266) гербу Одворонж, єпископ краківський (20.05.1242 – 20.09.1266), був вірним сподвижником краківського князя Болеслава Сором'язливого, а останній підтримував Данила Романовича, як і потім Лева Даниловича. Тому й біскуп не пішов би проти свого князя, який переконував Данила Романовича прийняти корону і унію. Продовження 1254 р. святкування у Кракові канонізації краківського біскупа Станіслава, яка відбулася 8 вересня 1253 р. в Ассізі, проходило за участі краківського князя Болеслава Сором'язливого, великопольського князя Пшемисла I, кувявського князя Казимира, мазовецького князя Земовита та опольського князя Владислава IV [232, с. 61-64] під керівництвом папського легата Опізо, аббата з Мессани [1, с. 170]. У чеських реєстрах збереглася інформація про грамоту від 19 липня 1255 р., яка мала сприяти налагодженню стосунків між польськими князями, Данилом Романовичем та Пшемислом-Оттакаром II: «Пшемисл, король Богемії, за посередництвом Прандоти, єпископа краківського, доходить згоди з князями Польщі та Данилом, королем Русі, які землі його, особливо околиці Опави, понищили». Найправдоподібніше, польські біскупы, насамперед краківський Ян Прандота, разом з Опізо брали участь у церемонії в Дорогичині, прибувши туди відразу ж після завершення урочистостей у Кракові. Це і знайшло відображення у польському джерелі, яким користувався Я. Длугош. А пізніше само джерело, як і цю звістку, він відкинув.

Отже не існує жоднісінських джерельних підстав, які би дозволили заперечити сам

факт коронації, принизити її значення або ж, навіть, сумніватися у факті її відбуття. До цього спонукає окрім тих обставин, на які вказував Я. Дашкевич, ще й маніакальне несприйняття будь-чого західного.

4. Теза про сильного полководця і слабого політика:

Від маніакального несприйняття будь-чого західного і випливають висновки про слабого політика, які тиражуються в двох протилежних наступних напрямках: курс на союз з папою і боротьбу з Ордою був хибним, підступний Захід зрадив і не допоміг, а треба було йти шляхом Олександра Невського і шукати співпраці з Ордою проти цього Заходу, який завжди хотів завоювати Русь (!) або ж коронація і пошуки союзу з папою були спрямовані лише на досягнення рівності з угорським королем Белою IV та порозуміння з монголами, з якими папа досягнув мало не союзницьких стосунків (!). Оскільки перший напрямок більш потужний, зупинимося на ньому.

Можна стверджувати, що Данило Романович добре володів інформацією про події в Орді. Через це він довго вагався, очікуючи слушного часу виступу. Посадивши у 1251 р. на престол в Каракорумі свого соратника Менгу, Бату до 1252 р. був зайнятий його утвердженням на престолі. Ця міжособна боротьба в Монголії відволікала, але не підірвала сил Чингізидів. Менгу і Бату домоглися перемоги доволі легко. Данило Романович утримувався від поспішних кроків, очікуючи слушного моменту. Нарешті, отримавши інформацію про важку хворобу Бату і початок боротьби за його спадщину [42, с. 101, 104, 113-114; 46, с. 91], він відважився на активні дії. Антиординський союз, організований Данилом і підтримуваний папою, включав Литву, Тевтонський Орден, польські князівства і Угорщину.

Данило активно працював над включенням до нього і решти руських князівств, насамперед суздальських Мономаховичів. Обидва старші сини Ярослава Всеволодовича, союз із якими у 1251 р. скріпив шлюб доньки Данила Романовича Анастасії [198, с. 147-153] з володимиро-суздальським князем Андрієм Ярославовичем [11, с. 137-138], безсумнівно, були посвячені в усі ці плани. Олександр Ярославович приймав папських послів ще в

1248 р. [118, с. 136-138], до нього було скеровано й заклик до хрестового походу. Але Олександр Ярославович, невдоволений своїм місцем в ієрархії руських князів, зокрема, вищим становищем молодшого брата, не довіряючи перспективі зближення з курією, обрав інший вектор політики. На початку 1252 р. він виїхав до Орди, після чого Сартак, в межах відповідальності улусу якого знаходилася Північно-Східна Русь, послав проти Андрія Ярославовича каральну експедицію на чолі з еміром Неврюєм (у сучасній російській популярній літературі його прийнято ототожнювати з самим Олександром Невським, виводячи це ім'я від Неви, що, звичайно, не витримує критики: *Неврюй* походить від тюрк. *невре* – *правдивий*), яка розгромила князя Андрія Ярославовича 24 липня 1252 р. Він змушений був втікати до Швеції разом з донькою Данила Романовича, якій ледве вдалося вибратися з Владимира [9, стб. 473; 12, с. 304-305, 578; 13, стб. 327-328; 3, с. 159-160; 11, с. 138-139, 16, с. 32; 6, с. 83-84; 10, с. 141-142; 2, с. 86; 31, с. 97-108; 78, с. 234-237]. Ярлик на велике Владимирське князіння отримав Олександр Ярославович, що дало підстави пов'язати похід Неврюя з поїздкою князя до Бату [82, с. 26-27, 34-35; 121, с. 33; 134, с. 272; 182, с. 198; 87, с. 145-146; 69, с. 86-88; 174, с. 147-149; 79, с. 137; 154, с. 3-5; 100, с. 237; 73, с. 456-457]. Спроби оправдати або спростувати цей вчинок Олександра Ярославовича виглядають кволо [65, с. 64-68; 155, с. 98-99; 156, с. 36-41]. Так само кволими сприймаються спроби довести, ніби Андрій Ярославович не піддався на «авантюру» Данила Романовича, а Бату нібито вирішив його покарати тільки через дрібні непорозуміння [181, с. 365].

Не випадало би шукати оправдання вчинку Олександра Невського, будь-якою ціною підганяючи його образ під Житіє, написане за канонами агіографічної літератури на знану потребу за цілком конкретних обставин. Князь Олександр Ярославович опинився перед вибором: кинутися у вир боротьби з монголами разом із братами в союзі з Данилом Романовичем при можливій підтримці європейських сусідів, при цьому розуміючи непевність наслідку цієї боротьби і власну скромну позицію у разі перемоги, чи отримати вищу гідність від монгольського прави-

теля і потужну монгольську підтримку проти внутрішніх і зовнішніх противників. Князь зробив вибір на користь монголів. Не варто також коментувати «легендарну» версію Льва Гумільова про його побратимство з ханом Сартаком. Звичайно, Олександр (як і багато сучасників на чолі з папою Інокентієм IV) покладав певні надії на Сартака як християнина, але для нього важливішим було усвідомлення того, що для монголів буде досить самого васалітету руських князів за умови їхнього підпорядкування. Зайве гадати як би розвинулися події, коли б виступи Данила Романовича та Андрія і Олександра Ярославовича виявилися синхронними за підтримки європейської коаліції, якщо б така справді склалася.

Зрозуміло, що після Неврюєвої раті плани Данила Романовича були розкриті, що продемонструвало вторгнення Куремси на початку 1253 р. зі спробою захопити Кременець [7, стб. 829]. А далі була важка війна з монголами (1253-1260), яка закінчилася поразкою.

5. Теза про неможливість будівничої діяльності Данила Романовича через відсутність ресурсів: Часткове розкриття археологами Холмського ансамблю [193, с. 69-83; 33, с. 199-221; 201, с. 7-28; 202, с. 6-7; 194, с. 175-186] породило відразу ж розмови щодо неможливості такої величезної будівничої діяльності короля Данила, позаяк неможливо було віднайти відповідні ресурси і подібної діяльності не було навіть у Північно-Східній Русі, куди нібито втікало населення Київщини та інших регіонів, розорених монголами (як прийнято вважати ще з часів Михайла Погодіна).

Щодо відтоку населення і напрямків його міграції, а також інших людських ресурсів найкраще висловився сучасник, один з авторів *Галицько-Волинського літопису* холмський єпископ Іоанн: «видивъ же се кнѣзь Данило ꙗко Бѣу поспѣвающоу мѣстоу томоу нача призывати . приходаѣ Нѣмцѣ и Роусь . иноꙗзычници . и Лахы идахоу днѣ и во днѣ и оуноты . и мастерѣ всаии бѣжахоу ис Татарь . сѣдѣлници и лоучници . и тоулници . и коузницѣ . желѣзоу и мѣди и среброу . и бѣ жизнь . и наполниша дворы . вкрѣтъ краѣ поле села» [7, стб. 843].

Як справедливо вважає Володимир Александрович, усе ще не сприйнятий у його зна-

ченні (цьому заважає «закріплений» на українському ґрунті, хоча й посталі на інших історичних реаліях погляд про встановлення «монголо-татарського іґа») відхід монголів із західноукраїнських теренів після набігу 1240-1241 рр. та їх триваліша неприсутність у Галицько-Волинській державі дали змогу князеві Данилові Романовичу не тільки завершити об'єднання батьківської спадщини. Вони стали головною передумовою, яка уможливила продовження розпочатої, найправдоподібніше, ще перед 1240 р. розбудови Холма й створення тієї резиденції, яка не має аналогів у тодішній східноєвропейській історії. Не підлягає сумніву, що те виняткове для тогочасної Східної Європи місто князя Данила Романовича, яке, попри зрозумілу лаконічність викладу, так яскраво описане в окремих його прикметах на сторінках літопису, постало вже після монгольського набігу. Таке датування однозначно підказує

наведений опис приходу майстрів. Воно стало вінцем згідних зусиль князя та його людей, прикладених до утвердження цієї багато в чому ще навіть не побаченої у її найхарактерніших виявах виняткової сторінки української історії 40-х років XIII ст. [28, с. 168-169]. Сказане можна віднести до всієї фундаційної діяльності короля Данила Романовича.

Завершуючи цей короткий огляд основних давніх і модерних фальсифікацій портрету короля Данила Романовича, які почалися ще у XV ст. за невдалих спроб ліквідувати православну ієрархію в анексованій частині королівства Русі та тривають далі за подібних спроб ліквідувати відроджену українську державність, звертаю увагу, що якби не маскували свої мотиви їх автори, за ними стоять тенденційна упередженість, ідеологічно-політичне наперед задане спрямування та інші чинники, далекі від науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. / Под ред. В. Л. Янина. – Москва, 1987. – 264 с.
2. Вологодско-Пермская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 26. – Москва–Ленинград, 1959. – 413 с.
3. Воскресенская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 7. – Москва, 2001. – 360 с.
4. Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / Упорядкування і переклад о. Ю. Мищика. – Київ, 2007. – 1005 с.
5. Густынская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 40. – Санкт-Петербург, 2003. – 201 с.
6. Ермолинская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 23. – Санкт-Петербург, 1910. – 252 с.
7. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 2. – Москва, 2001. – 648 с.
8. Копыстенский З. Палинодия / З.Копыстенский // Русская историческая библиотека. – Т. 4. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 1. – Санкт-Петербург, 1878. – Стб. 313–1162.
9. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 2. – Москва, 2001. – 496 с.
10. Московский летописный свод конца XV века // Полное собрание русских летописей. – Т. 25. – Москва–Ленинград, 1949. – 464 с.
11. Никоновская летопись. Ч. 2 // Полное собрание русских летописей. – Т. 10. – Санкт-Петербург, 1885. – 250 с.
12. Новгородская третья летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 3. – Вып. 2. – Санкт-Петербург, 1879. – 656 с.
13. Софийская первая летопись старшего извода // Полное собрание русских летописей. – Т. 6. – Вып. 1. – Москва, 2000. – 320 с.
14. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Ф.Софонович/ Підготовка тексту, передмова, коментарі Ю. А. Мищика, В. М. Кравченка. – Київ, 1992. – 333 с.
15. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі / Пер. Р. Івасів, І. Козовик, Р. Паранько, В. Пепа. – Львів, 2011. – 1074 с.
16. Тверский летописный сборник // Полное собрание русских летописей. – Т. 15. – Санкт-Петербург, 1863. – 504 стб.
17. Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – Т. 2: Извлечения из персидских сочинений, собранные В. Г. Тизенгаузенем и обработанные А. А. Ромаскевичем и С. Л. Волиным. – Москва–Ленинград, 1941. – 308 с.
18. Codex diplomaticus Poloniae / Ed. L. Ryszczewski, A. Muczkowski. – Т. 3. – Varsoviae, 1858. – 545 p.
19. [Długosz] Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia / Ed. A. Przędziecki. – Т. 2. – Kraków, 1873. – 545 s.
20. Kronika Marcina Kromera. – Sanok, 1857. – 1500 s.
21. Kronika Polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Joachima Bielskiego syna jego wydana. – Kraków, 1597. – 804 s.
22. Miechowita M. De Chronica Polonorum. – Cracoviae, 1521. – 379 p.

23. Nicolaus de Curbio. Vita Innocentii Papae IV // *Scriptores Rerum Italicarum* / Ed. L. A. Muratori. – Т. 3. – Mediolani, 1723. – P. 584–610.
24. Odorici Raynaldi Annales ecclesiastici denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti / Ab A. Theiner. – Vol. 21. – Parisiis, 1870. – 489 p.
25. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemie et Moravie / J. Emler. Pars 2: Annorum 1253–1310. – Prague, 1882. – 1483 s.
26. Rocznik Krasieńskich / Ed. A. Bielowski // *Monumenta Poloniae Historica*. – Т. 3. – Lwów, 1878. – P. 128–133.
27. Sarnicki S. Annales sive De origine et rebus gestis Polonorum et Lithvanorum libri octo... – Kraków, 1587. – 410 p.
28. Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович / В.Александрович, Л.Войтович / *Славетні постаті середньовіччя*. – Вип. 3. – Біла Церква, 2013. – 240 с.
29. Армия Византийской империи (430–1461) // *Солдат (Новый)*. Военно-исторический альманах. – № 35. – Артемовск, 2002. – С. 14–26.
30. Арутюнова В.А. К вопросу о взаимоотношениях Византии с печенегами и половцами во время Норманской кампании / В.А.Арутюнова // *Византийский Временник*. – Т. 33. – 1972. – С. 117–122.
31. Бегунов Ю. К. Александр Невский и Русская государственность. Хронология жизни и деятельности Александра Невского / Ю.К.Бегунов // *Князь Александр Невский и его эпоха*. – Санкт-Петербург, 1995. – С. 97–108;
32. Бузескул В. Князь Торопецкий Мстислав Мстиславич / В.Бузескул // *Журнал Министерства народного просвещения*. – Санкт-Петербург, 1883. – Ч. 3. – С. 100–212.
33. Буко А. Некоторые проблемы археологии и истории средневековых Холма и Столпы в свете новых исследований / А.Буко // *Записки Ин-та истории материальной культуры РАН*. – 2009. – № 4. – С. 199–221
34. Вишняков Е.И., Пичета В.Н. Русская история / Е.И.Вишняков, В.Н.Пичета. – Москва, 1908. – IV+268 с.
35. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф.Владимирский-Буданов. – Петроград–Киев, 1915. – 715 с.
36. Возний І. Чорнівське городище XII–XIII ст. – феодальна укріплена садиба Галицько-Волинського князівства / І.Возний // *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*. – Львів, 1993. – С. 43–45.
37. Возний І. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII–XIII ст. / І.Возний. – Чернівці, 1998. – 153 с.
38. Войтович Л. Військо і військова організація / Л.Войтович // *Історія української культури: У 5 т. – Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть*. – Київ, 2001. – С. 93–108.
39. Войтович Л. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації / Л.Войтович // *Український історичний журнал*. – 2003. – № 4. – С. 134–139.
40. Войтович Л. Середні віки в Україні: Хронологічні рамки і проблеми періодизації / Л.Войтович // *П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців. Історія*. – Ч. 1. – Чернівці, 2003. – С. 17–20.
41. Войтович Л. Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації / Л.Войтович // *Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка*. –Т. 2: Наукові студії. – Київ, 2004. – С. 385–394.
42. Войтович Л. Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів / Л.Войтович. – Львів, 2004. – 249 с.
43. Войтович Л. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович / Л.Войтович // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. – № 502: Держава та армія. – Львів, 2004. – С. 13–18.
44. Войтович Л. Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. / Л.Войтович // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. – № 571: Держава та армія. – Львів, 2006. – С. 89–93.
45. Войтович Л. Проблеми історичної термінології: Київська Русь, середні віки, княжа доба, феодалізм, держава, віче / Л.Войтович // *Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля*. – Вип. 15. – Луганськ, 2007. – С. 13–32.
46. Войтович Л. Остання еміграція короля Данила Романовича / Л.Войтович // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. – № 13. – Луцьк, 2009. – С. 89–96.
47. Войтович Л. В. Війна з монголами на Волині у 1258–1260 роках / Л.В.Войтович // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. – 2010. – № 22. – С. 9–13.
48. Войтович Л., Домановський А., Козак Н., Лильо І., Мельник М., Сорочан С., Файда О. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С. Сорочана та Л. Войтовича. – Львів, 2011. – 880 с.
49. Войтович Л. Князь Лев Данилович / Л.Войтович. – Львів, 2012. – 181 с.
50. Войтович Л. «Подвійна» коронація Данила Романовича: загадка легенди чи реальний факт / Л.Войтович // *Княжа доба: Історія і культура*. – Вип. 9. Король Данило Романович. – Львів, 2015. – С. 133–142.
51. Волощук М. М. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. / М.М.Волощук // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – Санкт-Петербург, 2007. – № 1–2. – С. 105–112.
52. Волощук М. М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами): міфи та реальність / М.М.Волощук // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. –Вип. 15. – 2009. – С. 38–48.

53. Волощук М. М. До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?) / М.М.Волощук // Прикарпатський вісник НТШ. – № 1(1). – 2008. – С. 127–145.
54. Волощук М. М. «Вокняжѣние» галицьке Володислава Кормильчича (1210 – 1214 pp., з перервами): міфи і реальність / М.М.Волощук // Acta Posoniensia. – V. 10: K životnému jubileu Zuzany Ševčíkovej. – Bratislava, 2009. – S. 99–113.
55. Волощук М. М. Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису / М.М.Волощук // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Вип. 2. – С. 20–31.
56. Волощук М. М. Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції / М.М.Волощук // Записки НТШ. – Т. 260, кн. 1. – Львів, 2010. – С. 257–273.
57. Волощук М. М. «Филя древле прегордыи» / Fila Supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття / М.М.Волощук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 189–196.
58. Головки О. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. / О.Б.Головки. – Киев, 1988. – 136 с.
59. Головки О. Б. Боярська «фронда» в Галичі / О.Б.Головки // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 52–59.
60. Головки О. Б. Галицька держава Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи / О.Б.Головки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 5. – Київ, 2005. – С. 87–131.
61. Головки О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О.Б.Головки. – Київ, 2006. – 575 с.
62. Головки О. Б. Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича Удатного / О.Б.Головки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 7. – Київ, 2007. – С. 71–93.
63. Головки О. Б. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства / О.Б.Головки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – Львів, 2007. – С. 90–97.
64. Головки О. Б. Війна за «галицьку спадщину» (1187–1189) / О.Б.Головки // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 3. – Львів, 2010. – С. 116–132.
65. Гончаров В. К. Археологічні дослідження древнього Галича в 1951 р. / В.К.Гончаров // Археологічні пам'ятки. – Т. 5. – Київ, 1955. – С. 22–31.
66. Горський А. А. Два «неудобных» факта из биографии Александра Невского / А.А.Горський // Александр Невский и история России. – Новгород, 1996. – С. 64–75.
67. Горський А. А. Москва и Орда / А.А.Горський. – Москва, 2003. – 214 с.
68. Граветт К. Рыцари. История английского рыцарства 1200–1600 / К.Граветт. – Москва, 2010. – 312 с.
69. Греков Б.Д. Древнейшие судьбы Западной Украины / Б.Д.Греков // Греков Б.Д. Избранные труды. – Т. 2. – Москва, 1959. – С. 478–488.
70. Греков И. Б., Шахмагонов Ф. Ф. Мир истории. Русские земли в XIII–XV веках / И.Б.Греков, Ф.Ф.Шахмагонов. – Москва, 1986. – 334 с.
71. Грушевський М. Галицьке боярство XII–XIII в. / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. 20. – Львів, 1897. – С. 1–20.
72. Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи / М.Грушевський // Записки НТШ. – Т. 41. – Кн. 3. – Львів, 1901. – С. 1–72.
73. Грушевський М. Історія України-Руси / М.Грушевський. – Т. 2. – Львів, 1905. – 633 с.
74. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л.Н.Гумилев. – Москва, 2006. – 655 с.
75. Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XII століттях / В.Гупало. – Львів, 2014. – 532 с.
76. Гусейнов Р. А. Сельджукская военная организация / Р.А.Гусейнов // Палестинский Сборник. – Т. 17. – 1967. – С. 131–147.
77. Гусейнов Р. А. Из истории отношений Византии с сельджуками / Р.А.Гусейнов // Палестинский сборник. – Т. 23. – 1971. – С. 156–157
78. Дашкевич Я. Проблема державності на галицько-волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) / Я. Дашкевич // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 8–23.
79. Дегтярев А. Я. Избранные труды по русской истории / А.Я.Дегтярев. – Т. 2. – Москва, 2008. – 573 с.
80. Джаксон Т. Н. Александр Невский и Хакон Старый: обмен посольствами / Т.Н.Джаксон // Князь Александр Невский и его эпоха. – Санкт-Петербург, 1995. – С. 134–139.
81. Диба Ю. Дві маловідомі ротонди княжої доби / Ю.Диба // Записки НТШ. – Т. 241. – Львів, 2001. – С. 248–274.
82. Драбчук І. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. / І.Драбчук // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. – Галич, 2008. – С. 135–148.
83. Экземплярский А. В. Великие и удельные князья в татарский период с 1238 по 1505 г. / А.В.Экземплярский. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1889. – 473 с.
84. Иванов П.А. Исторические судьбы Волынской земли до конца XV века / П.А.Иванов. – Одесса, 1895. – 324 с.
85. Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава / Я.Ісаєвич. – Львів, 1999. – 40 с.
86. Ісаєвич Я. Княжі та боярські двори / Я.Ісаєвич // Історія української культури: У 5 т. – Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – Київ, 2001. – С. 222–227.

87. Катаев И.М. Даниил Романович Галицкий. Галицкая Русь в XIII–XIV вв. до присоединения к Польше / И.М.Катаев. – Москва, 1915. – 32 с.
88. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси / В.В.Каргалов. – Москва, 1967. – 264 с.
89. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. / А.Н.Кирпичников (Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е1–36). – Ленинград, 1971. – 91 с.
90. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII–XIV вв. / А.Н.Кирпичников. – Ленинград, 1976. – 104 с.
91. Клеванов А. История Юго-Западной Руси от ее начала до половины XIV вв. / А. Клеванов. – Москва, 1849. – 232 с.
92. Ключевский В.О. Боярская Дума в Древней Руси / В.О.Ключевский. – Москва, 1919. – 555 с.
93. Коломієць І. Г. Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI–XIII ст. / І.Г.Коломієць // Наукові записки УжДУ. Історично-філологічна серія. – Т. 2. – Ужгород, 1949. – С. 3–27.
94. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві до половини XIII століття / М. Кордуба // Записки НТШ. – Т. 31–32. – Львів, 1899. – С. 1–42.
95. Котляр М. Галицьке боярство проти князів Романовичів / М.Котляр // Археологія. – 1991. – № 2. – С. 85–92.
96. Котляр М. Данило Галицький / М.Котляр. – Київ, 2001. – 153 с.
97. Котляр М. Данило Галицький. Біографічний нарис / М.Котляр. Київ, 2002. – 327 с.
98. Котляр Н. Ф. Галицко-Волынская летопись. Текст. Комментарий. Исследование / Н.Ф.Котляр. – Санкт-Петербург, 2005. – 400 с.
99. Котляр М. Ф., Ричка В. М. Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. / М.Ф.Котляр, В.М.Ричка. – Київ, 2008. – 357 с.
100. Кралюк П. Ятвяги та боротьба Київської Русі й Галицько-Волинського князівства за Полісся / П.Кралюк // Визвольний шлях. – 2005. – № 9–10. С. 185–195.
101. Кривошеев Ю. В. Русь и монголы: исследование по истории Северо-Восточной Руси XII–XIV вв. / Ю.В.Кривошеев. – Санкт-Петербург, 1999. – 452 с.
102. Кучма В.В. Военная организация Византийской империи / В.В.Кучма. – Санкт-Петербург, 2001. – 426 с.
103. Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV–XV ст./ І. Линниченко. – Львів, 1899. – 268 с.
104. Лихачев Д.С. Некоторые вопросы идеологии феодалов в литературе XI–XIII веков / Д.С.Лихачев // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 10. – Москва–Ленинград, 1954. – С. 76–91.
105. Любавский М.К. Лекции по древней русской истории до конца XVI в. / М.К.Любавский. – Москва, 1915. – 456 с.
106. Люттвак Э. Н. Стратегия Византийской империи / Э.Н.Люттвак / Пер. с англ. А. Н. Коваля. – Москва, 2010. – 656 с.
107. Мавродин В.В. О народных движениях в Галицко-Волынском княжестве XII–XIII вв. / В.В.Мавродин // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. – Вып. 5. – Ленинград, 1939. – С. 15–35.
108. Мазур О. Релікти авункулату і «кормильство» у князівських династіях Рюриковичів і П'ястовичів / О.Мазур // Народознавчі зошити. – № 3. – Львів, 2001. – С. 419–421.
109. Мазур О. Володислав Кормильчич: Шлях до княжого столу / О.Мазур // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 6. – 2002. – С. 118–129.
110. Мазур О. «Demetrius Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae» (інститут «старійшини» у політичному житті Галицької землі другої чверті XIV ст.) / О.Мазур // Семінарії «Княжі часи». – Львів, 2002. – С. 18–24.
111. Майоров А. В. Бояре и община Галича в событиях 50–70-х годов XII в. / А.В.Майоров // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. – Серия 2. – 1995. – Вып. 4. – С. 3–15.
112. Майоров А. В. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187–1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) / А.В.Майоров // Средневековая и новая Россия. Сб. научных статей к 60-летию проф. И. Я. Фроянова. – Санкт-Петербург, 1996. – С. 226–243.
113. Майоров А. В. Об этапах развития внутриобщинных отношений в Древней Руси (на примере истории Юго-Западной Руси XI – начала XIII вв. / А.В.Майоров // Гуманитарное знание на пороге XXI века. – Ижевск, 1997. – С. 157–158, 191–192.
114. Майоров А. В. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. – Ч. 1: Галицкая община и князь Даниил / А.В.Майоров // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. – Серия 2. – 1999. – Вып. 3. – С. 3–14.
115. Майоров А. В. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. – Ч. 2: Галицкая община и королевич Андрей // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. – Серия 2. – 2000. – Вып. 2. – С. 3–17.
116. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – 640 с.
117. Майоров О. Звістка Ніколо де Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича / О.Майоров // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 4. – Львів, 2011. – С. 187–192.
118. Майоров А. Прусский вопрос во внешней политике Даниила Галицкого / А.Майоров // Rossica Antiqua. – 2011. – № 2. – С. 104–121.

119. Матузова В. И., Пашуто В. Т. Послание папы Иннокентия IV князю Александру Невскому / В.И.Матузова, В.Т.Пашуто // *Studia historica in honorem Hans Krungs*. – Tallin, 1971. – С. 132–143.
120. Мицько І. Феномен грамот князя Лева / І.Мицько // *Старосамбірщина*. – Вип. 2. – Старий Самбір, 2002. – С. 187–195.
121. Мохов А. С. Византийская армия в правление Романа IV Диогена (1068-1071 гг.) / А.С.Мохов // *Античная древность и средние века*. – Вып. 34. – Екатеринбург, 2003. – С. 275–296.
122. Насонов А. Н. Монголы и Русь. История татарской политики на Руси / А.Н.Насонов. – Москва, 1940. – 178 с.
123. Норманн А. В. Б. Средневековый воин. Вооружение времен Карла Великого и Крестовых походов / А.В.Б.Норманн. – Москва, 2008. – 270 с.
124. Овсінський Ю. Карл Великий / Ю.Овсінський // Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium aevum: Середні віки*. – Львів, 2010. – С. 78–84.
125. Овчинников О. Г. Боярська садиба на Звенигородському посаді / О.Г.Овчинников // *Молоді вчені суспільствознавці УРСР 70-річчю Великого Жовтня*. – Львів, 1987. – С. 143–147.
126. Пассек В.Б. Княжеская и докняжеская Русь / В.Б.Пассек // *Чтения в Обществе истории и древностей Российских*. – Москва, 1870. – Кн. 3. – С. 25–79.
127. Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І.Паславський. – Львів, 2003. – 111 с.
128. Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів / І.Паславський. – Львів, 2009. – С. 72–73.
129. Паславський І. Хто був ініціатором русько-римського зближення у 40-х роках XIII століття: Данило Романович чи Інокентій IV? / І.Паславський // *Княжа доба: історія і культура*. – Вип. 6. – Львів, 2012. – С. 153–172.
130. Паславський І. Галицький єпископ Петро – ставленик і дипломат Данила Романовича / І.Паславський // *Український історичний журнал*. – Київ, 2013. – № 5. – С. 81–92.
131. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді 1850–1943 рр. / Я.Пастернак. – Івано-Франківськ, 1998. – 347 с.
132. Пашин С. С. Галицкое боярство XII–XIII вв. / С.С.Пашин // *Вестник ЛГУ. Серия 2*. – 1985. – Вип. 4. – С. 15–21.
133. Пашин С. С. Червонорусские акты XIV–XV вв. и грамоты князя Льва Даниловича / С.С.Пашин. – Тюмень, 1996. – 118 с.
134. Пашин С. С. Генеалогический комментарий к копиям грамот Льва Даниловича / С.С.Пашин // *Исследования по русской истории. Сб. ст. к 65-летию проф. И. Я. Фроянова / Отв. ред. В. В. Пузанов*. – Санкт-Петербург–Ижевск, 2001. – С. 125–140.
135. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси / В.Т.Пашуто. – Москва, 1950. – 327 с.
136. Пашуто В.Т. Черты политического строя древней Руси / В.Т.Пашуто // *Древнерусское государство и его международное значение*. – Москва, 1965. – С. 11–76.
137. Пелещин М. До питання про літописне городище «Печера Домажирова» / М.Пелещин // *Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр*. – Львів, 1994. – С. 13–15.
138. Петрик А. Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави / А.Петрик // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип.4. – Дрогобич, 2000. – С. 60–64.
139. Петрик А. До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів / А.Петрик // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип. 5. – Дрогобич, 2001. – С. 29–45.
140. Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі / А.Петрик // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип. 6. – Дрогобич, 2002. – С. 105–117.
141. Петрик А. До питання становлення боярських родів у період княжіння династії Романовичів / А.Петрик // *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. – Львів, 2003. – С. 137–142.
142. Петрик А. Бояри та церква Галичини й Волині крізь призму літописних та археологічних досліджень / А.Петрик // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип. 7. – Дрогобич, 2003. – С.80–103.
143. Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави / А.Петрик // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип. 8. – Дрогобич, 2004. – С. 46–58.
144. Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави / А.Петрик // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип. 9. – Дрогобич, 2005. – С. 181–193.
145. Петрик А. М. Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / А.Петрик. – Львів, 2007. – 304 с. (з додатками).
146. Петров Н.И., Мальшевский И.Н. Волянь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Н.И.Петров, И.Н.Мальшевский. – Санкт-Петербург, 1888. – 438 с.
147. Петрушевич А. Пересмотр грамот князю Льву приписываемых / А. Петрушевич // *Галицкий исторический сборник*. – Вип. 2. – Львов, 1854. – С. 81–195.
148. Процак Р. Історія галицької смуги. – Ч. 2. Розвідка-есе з часів XIII ст. (роки 1211–1222) в «Літописі руському» прочитана і наново інтерпретована / Р.Процак. – Івано-Франківськ, 1999. – 24 с.
149. Пшик В. Надбрамна вежа у селі П'ятничанах на Львівщині / В.Пшик // *Записки НТШ*. – Т. 251. – Львів, 2001. – С. 451–473.

150. Ратич О. До питання про розташування і оборонні споруди древньоруських городів Південно-Західної Русі / О.Ратич // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 5. – Львів, 1964. – С. 115–129.
151. Ратич О. Древнерусские городища в Судовой Вишне (Львовской обл. Украинской ССР) / О.Ратич // Тезисы докладов советской делегации на I Международном конгрессе славянской археологии в Варшаве. – Москва, 1965. – С. 49–52.
152. Рудий В. Соціальна структура населення Перемишльської землі в IX – середині XIV ст. / В.Рудий // Записки НТШ. – Т. 244. – Львів, 2002. – С. 247–257.
153. Рудий В. Інститут бояр і князів у Перемишльській землі / В.Рудий // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. – Вип. 3. Інституції. – Львів, 2003. – С. 60–65.
154. Савич А.А. Борьба феодалов в Галицкой Руси / А.А.Савич // Ученые записки Московского государственного педагогического института. Серия история. – Т. 2. – Вып. 2. – Москва, 1937. – С. 56–89.
155. Селезнев Ю. В. Летописные сведения о боевых действиях Золотой Орды на территории Центрального Черноземья (XIII–XIV вв.) / Ю.В.Селезнев // Армия в истории России. – Курск, 1997. – С. 3–5.
156. Селезнев Ю. В. «И жаловася Александр на брата своего...»: к вопросу о вокняжении Александра Невского в 1252 г. / Ю.В.Селезнев // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2007. – № 3(29). – С. 98–99.
157. Селезнев Ю.В. Вокняжение Александра Невского в 1252 г.: политические реалии и их отражение в русской письменной традиции / Ю.В.Селезнев // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2009. – № 1(35). – С. 36–41.
158. Смирнов М. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшею (1387). Рассуждения / М.Смирнов. – Санкт-Петербург, 1860. – 164 с.
159. Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К.А.Софроненко. – Москва, 1955. – 140 с.
160. Степаненко В. П. Византия и гибель графства Эдесского (1150 г.) / В.П.Степаненко // Византийский временник. – Т. 50. – 1989. – С. 85–95.
161. Степаненко В. П. Киликийский вопрос в международных отношениях в 50–70-х годах XII в. / В.П.Степаненко // Византийский временник. – Т. 52. – 1991. – С. 127–135.
162. Стефанович П. С. Боярство и церковь в домонгольской Руси / П.С.Стефанович // Вопросы истории. – 2002. – № 7. – С. 41–59.
163. Стефанович П. С. Религиозно-этические аспекты отношений знати и князя на Руси в X–XII веках / П.С.Стефанович // Отечественная история. – 2004. – № 1. – С. 3–18.
164. Стефанович П. С. Древнерусское понятие чести в памятниках литературы Домонгольской Руси / П.С.Стефанович // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2004. – № 2(16). – С. 63–87.
165. Стефанович П. С. Давали ли служилые люди клятву верности князю в Средневековой Руси? / П.С.Стефанович // Мир истории. Электронный журнал. – 2006. – № 1 / [http:// www.historia.ru](http://www.historia.ru)
166. Стефанович П. С. Володарь Перемышльский в плену у поляков (1122 г.): Источник, факт, легенда, вымысел / П.С.Стефанович // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – № 3(25). – С. 56–74.
167. Стефанович П. С. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжестве конца XII в. / П.С.Стефанович // Средневековая Русь. – Вып. 7. – Москва, 2007. – С. 3–18.
168. Стефанович П. С. Понятие верности в отношениях князя и дружины на Руси в XII–XIII в. / П.С.Стефанович // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2007. – № 1(31). – С. 72–82.
169. Стефанович П. С. Дружинный строй в Древней Руси и у древних германцев: существовала ли клятва верности вождю (правителю)? / П.С.Стефанович // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2007. – № 2(32). – С. 33–40.
170. Стефанович П.С. Некняжеское церковное строительство в домонгольской Руси: Юг и Север / П.С.Стефанович // Церковно-исторический вестник. – 2007. – № 1. – С. 117–133.
171. Стефанович П. С. «Верность» в отношениях князя и дружины на Руси XII – XIII вв. / П.С.Стефанович // Древняя Русь. – 2008. – №1(31). – С. 72–82.
172. Стефанович П. С. Верность в отношении князя и дружины в XI–XIII в. Тезисы / П.С.Стефанович // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2009. – № 3(37). – С. 111–112.
173. Стефанович П. С. Древнерусские выражения верности дружинников и присяга в сравнительном контексте / П.С.Стефанович // Образы прошлого. Сборник памяти А. Я. Гуревича. – Санкт-Петербург, 2011. – С. 392–410.
174. Тихомиров М.Н. Условное феодальное держание на Руси в XII в. / М.Н.Тихомиров // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – Москва, 1975. – С. 233–240.
175. Феннел Д. Кризис средневековой Руси 1200–1304 / Д.Феннел. – Москва, 1989. – 296 с.
176. Филевич И.П. Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-владимирское наследие /И.П.Филевич. – Санкт-Петербург, 1890. – 233 с.
177. Филиппов А.Н. Учебник истории русского права. Пособие к лекциям /А.Н.Филиппов. – Ч. 1. – Юрьев, 1915. – 732 с.
178. Флоря Б. Н. У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.) / Б.Н.Флоря. – Санкт-Петербург, 2004. – 221 с.
179. Фонт М. Венгры на Руси в XI–XIII вв. / М.Фонт // «А се его сребро...»: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. – Київ, 2002. – С. 89–98.

180. Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси / И.Я.Фроянов, А.Ю.Дворниченко. – Москва, 1988. – 272 с.
181. Хэлдон Дж. История византийских войн / Д.Хэлдон / Пер. с англ. М.Л. Карпунина, С.С. Луговского. – Москва, 2007. – 464 с.
182. Хрусталёв Д. Г. Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв. / Д.Г.Хрусталёв. – Санкт-Петербург, 2012. – 624 с.
183. Черепнин Л. В. Образование русского централизованного государства / Л.В.Черепнин. – Москва, 1960. – 899 с.
184. Чубатий М. М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії / М.М.Чубатий // Записки НТШ. – Т. 123–124. – Львів, 1917. – С. 1–108.
185. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453 / И.Шараневич. – Львов, 1863. – 462 с.
186. Юсупович А. Причинки до просопографії еліти Галицької і Володимирської земель (1205–1263). Проблеми індивідуалізації постатей / А.Юсупович // Записки НТШ. – Т. 260, кн. 1. – Львів, 2010. – С. 88–104.
187. Abraham W. Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi / W.Abraham – Т. 1. – Lwów, 1904. – 418 s.
188. Barber R. The Knight and the Chivalry / R.Barber. – Woodbridge, 1995. – 472 p.
189. Bartnicki M. Elita polityczna księstwa halicko-włodzimierskiego w XIII w. / M.Bartnicki // Ruthenica. – Т. 5. – Київ, 2006. – С. 106–116.
190. Bieniak J. Polskie rycerstwo średniowieczne / J.Bieniak. – Kraków, 2002. – 272 s.
191. Blackstone W. Commentaries on the Laws of England / W.Blackstone / Red. J.T.Coleridge. – London, 1825. – 566 p.
192. Brown E.A.R. The Tyranny in the Construct: feudalism and Historians of the Medieval Europe / E.A.R.Brown // American Historical Review. – Т. 79. – 1974. – P. 1063–1088.
193. Brunner O. «Feodalismus»: ein Beitrag zur Begriffsgeschichte / O.Brunner // Feodalismus / Red. L. Kuchenbuch. – Frankfurt, 1977. – S. 155–195
194. Buko A. Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu / A.Buko // Archaeologia Historica Polona. – Т. 15/1. – 2005. – S. 69–83.
195. Buko A., Dzieńkowski T., Gołub S. Rezydencja książęca na «Wysokiej Górcie» w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010–2012 / A.Buko, T.Dzieńkowski, S.Gołub // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 7. – Львів, 2013. – С. 175–186.
196. Cammarosano P. La Strutture feudali nell'evoluzione dell'Occidente mediterraneo: note su un colloquio internazionale / P.Cammarosano // Studi medievali. – Ser. 3. – Vol. 22. – 1981. – P. 837–869.
197. Collins R. Charlemagne / R.Collins. – Toronto, 1998. – 292 p.
198. De Vries K. Medieval Military Technology / K. De Vries. – Peterborough, 1992. – 384 p.
199. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich / D.Dąbrowski. – Poznań–Wrocław, 2002. – 348 s.
200. Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów / D.Dąbrowski // Дорогочинь 1253: Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 64–75.
201. Dąbrowski J. Dawne dziejopisarstwo polskie (do 1480) / J. Dąbrowski. – Wrocław, 1964. – 268 s.
202. Dzieńkowski T. Rozwój przestrzenny Chełma w średniowieczu na podstawie badań archeologicznych / T.Dzieńkowski // Rocznik Chełmski. – Т. 14. – Chełm, 2010. – S. 7–28.
203. Dzieńkowski T., Gołub S. Tajemnice książęcej rezydencji / T.Dzieńkowski, S.Gołub // Kultura Chełmska. – R. 5. – Chełm, 2012. – S. 6–7.
204. Fischer D.H. Historians Fallacies / D.H.Fischer. – London, 1971. – 338 p.
205. Flori J. L'essor de la chevalerie XI–XII siècles / J.Flori. – Cenéve, 1986. – 404 p.
206. Font M. II. András király politikája és hadjáratai / M.Font // Századok. – Évf.125. – 1991. – Sz.1–2. – 107–144 old.
207. Font M. Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek / M.Font. – Budapest, 2005. – 330 old.
208. Ganshof F.L. Note sur les origins de l'union du benefice avec le vassalité / F.L.Ganshof // Etudes d'histoire dédiés a la mémoire de Henri Pivenne. – Bruksela, 1937. – P. 173–197.
209. Ganshof F.L. Benefice and vassalage in the Age of Charmagne / F.L.Ganshof // Cambridge Historical Jornal. – 1939. – № 6. – P. 147–175.
210. Ganshof F.L. Les Liens de vassalité dan la monarchie franque / F.L.Ganshof // Recueils de la Société Jean Bodin. – Т. 1. – 1958. – P. 153–169.
211. Ganshof F.L. Feudalism / F.L.Ganshof / Pol. przeł. P.Grierson. – Londyn, 1964. – 229 p.
212. Ganshof F.L. Charmagne et les Institutions de la monarchie franque / F.L.Ganshof // Karl der Grosse / Red. W.Braunfels. – Düsseldorf, 1965–1968. – S. 349–393
213. Gawęda S. Ocena niektórych problemów historii ojczystej w «Rocznikach» Jana Długosza / S.Gawęda // Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza / Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Т. 561: Prace Historyczne. – Zesz. 65. – Warszawa, 1980. – S. 181–203.
214. Gołub K. Opat Obizo i jego legacie / K.Gołub // Nasza Przeszłość: Studia z ziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. – Т. 10. – Kraków, 1959. – S. 113–142.

215. Hollister C. W. The Military Organization of Normal England / C.W.Hollister. – Oxford, 1965. – 319 p.
216. Homza M. Sytuacja polityczna Spisza do początków XIV w. / M.Homza // Historia Scephusii. – Vol. 1. – Bratislava–Kraków, 2009. – 663 s.
217. Jusupović A. Elity ziemi halickiej i włodzimierskiej w czasach Romanowiczów (1205 – 1269). Studium prozopograficzne. Praca doktorska / A. Jusupović. – Warszawa, 2010. – 215 s.
218. Jusupović A. Mirosław-piastun i Mirosław Halicki w przekazach Kroniki halicko-wołyńskiej // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 769–783.
219. Jusupović A. Wpływ halickiego otoczenia książęcego na «władze» w pierwszej połowie XIII w., na przykładzie Sudysława / A. Jusupović // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 5. – Львів, 2011. – С. 145–162.
220. Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269) / A.Jusupović. – Warszawa, 2012. – 352 s.
221. Kajzer L. Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych / L. Kajzer. – Wrocław, 1976. – 216 s.
222. Kaeuper R. W. Chivalry and Violence in Medieval Europe / R.W.Kaeuper.– Oxford, 2001. – 350 p.
223. Krupa K. Bojarzy w Haliczu (koniec XII – I poł. XIII w.) / K. Krupa // Z dziejów średniowiecznej Europy środkowowschodniej. Zbiór Studiów. – Warszawa, 1998. – S. 49–68.
224. Le Goff J. La Civilisation de l'Occident medieval / J.Le Goff. – Paris, 1977. – 693 p.
225. Liberman D. The Provinse of Legislation Determined / D.Liberman. – Cambridge, 1989. – 312 p.
226. MacKitterick R. Charlemagne: The Formation of European Identity / R.MacKitterick. – Cambridge, 2008. – 448 p.
227. Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264 / W.Nagirnyj. – Kraków, 2011. – 362 s.
228. Nadolski A. Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu / A.Nadolski. – Wrocław, 1979. – 126 s.
229. Nasalli Rocca E. Il monastero del Mezzano di Piancenza e l'abate Obizzo (sec. XIII) / E.Nasalli Rocca // Benedictina. – Vol. 10. – Roma, 1956. – P. 143–147.
230. Nowakowski A. Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle środkowoeuropejskim) / A.Nowakowski. – Toruń, 1991. – 146 s.
231. Prestwich J. O. The Place of War in English The Middle Ages: The English Experience / J.O.Prestwich. – New Hawen, 1996. – 164 p.
232. Prochaska A. Lenna i maństwa na Rusi i Podolu / A.Prochaska. – Kraków, 1902. – 30 s.
233. Prokop K. R. Poczet biskupów krakowskich / K.R.Prokop. – Kraków, 1999. – 294 s.
234. Reynolds S. Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted / S.Reynolds. – Oxford, 1994. – 560 p.
235. Reynolds S. Lenna i Wasale. Reinterpretacja średniowiecznych źródeł / S.Reynolds / Przeł. A.Bugaj. – Kraków, 2010. – 1115 s.
236. Rycerze. Historia i legenda / Red. naukowy K. B. Bouchard. – Warszawa, 2010. – 304 s.
237. Semkowicz-Zarembina W. Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza / W.Semkowicz-Zarembina // Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Seria 2. – T. 47. – Kraków, 1952. – 86 s.
238. Stephenson C. The Origins and Nature of the Taille / C.Stephenson // Revue belgeue. – T. 5. – 1926. – P. 801–870.
239. Stephenson C. The Origins and significance of Feudalism / C.Stephenson // American Historical revie. – T. 46. – 1941. – P. 788–812.
240. Stephenson C. Medieval Feudalism / C.Stephenson. – New York, 1942. – 107 p.
241. Strickland M. War and Chivalry: The Conduct and Perception of War in England and Normandy, 1066–1217 / M.Strickland. – Cambridge, 2008. – 416 p.
242. Szaraniewicz I. Rys wewnętrznych stosunków Galicji Wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku / I. Szaraniewicz. – Lwów, 1869. – V+ 124 s.
243. Van Caengen R. Government, Law and Society / R.Van Caengen // Cambridge History of Political Thought / Red. J.H.Burns. – Cambridge, 1988. – P. 174–210.
244. Van de Kieft C. De feodale maatschappij der middeleeuwn / C.Van de Kieft // Bijdragen Medelingen betreffande de geschiednis der Nederlangen. – Vol. 89. – 1974. – S. 193–211.
245. Ward J.O. Feudalism: Interactive Category or Framework of Life in the Medieval West? / J.O.Ward // Feudalism: Comparative Studies / Red. Leach E. – Sydney, 1985. – P. 40–67.

Войгович Л. В.,

*Львовский национальный
университет им. Ивана Франко, г. Львов, Украина*

КОРОЛЬ ДАНИИЛ РОМАНОВИЧ: ПОПЫТКИ ФАЛЬСИФИКАЦИИ ПОРТРЕТА

Статья посвящена рассмотрению попыток фальсификации портрета короля Даниила Романовича, которые начались еще в XV в. в период неудачных попыток ликвидировать православную иерархию в аннексированной части королевства Руси и продолжают дальше. Основное внимание предделено следующим главным

направлениям такой фальсификации: использование эпитета «Галицкий»; отстаивание тезисов о постоянном конфликте с «реакционным» галицким боярством; сильного полководца и слабого политика; невозможности строительной деятельности из-за отсутствия ресурсов и, особенно, умолчания, отрицания или унижения значения коронации. Автор приходит к выводу, что за всеми этими фальсификациями стоят тенденциозная предрасположенность, идеологическо-политическое наперед заданное направление и другие факторы, далекие от науки.

Ключевые слова: король Даниил Романович, эпитет «Галицкий», коронация, галицкое боярство, Александр Невский, Холм.

Voitovycz L. V.,
Ivan Franko National Universit,
Lviv, Ukraine

KING DANYLO ROMANOVYCH: ATTEMPTS OF FALSIFICATION PORTRAIT

The article is devoted to consideration of old and modern directions of the falsification of the Ivan Franko National Universite portrait of king Danylo Romanovych, that begun yet in the 15th century at unsuccessful attempts to liquidate an orthodox hierarchy in the annexed part of kingdom of Rus' and lasts until now. Basic attention is an appealed on the following main trends of such falsification: using of the epithet «from Galycyzna»; defending of theses about a permanent conflict with the «reaktionary» Galycyzna boyars; strong general and powerless politician; impossibility of a build activity because of the lack of resources and, especially understatement, denial or abjection of significance of the coronation. An author comes to the conclusion, that after all these falsifications stands the tendentious prejudice, specified in advance ideological and political directions and other factors, distant from science.

Keywords: king Danylo Romanovych, an epithet «from Galycyzna», coronation, Galycyznan boyars, Aleksandr Nevskiy, Cholm.

Рецензенти: Боряк Г. В., д-р іст. наук, професор;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.

© Войтович Л. В., 2016

Дата надходження статті до редколегії 12.02.2016

ВНЕСОК АКАДЕМІКА МИКОЛИ КАЩЕНКА У СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ У ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1920 рр.

У статті автор досліджує діяльність академіка Миколи Кащенко у період національно-визвольних змагань 1917-1920 років. Доповнено біографію вченого за особовим архівним фондом. Розкрито пріоритетні напрями його діяльності, визначено місце і роль вченого у галузі науки та культури. Показано роль М. Кащенко у створенні Української академії наук. Відзначено популяризацію наукових знань та широкі різносторонні інтереси вченого. Автор дійшов висновку, що у становленні вітчизняної науки важлива роль належить академіку Кащенку.

Ключові слова: Микола Кащенко, вчений, професор, Українська академія наук, академік, II фізико-математичний відділ, Зоологічний музей, Акліматизаційний сад.

Початок ХХІ століття ознаменувався в історичній науці помітним розвитком біографічних досліджень. Безумовно, об'єктивне дослідження історії неможливе без аналізу та вивчення життя та діяльності найбільш видатних постатей. Цікавою сторінкою історії є створення Української академії наук. Метою нашого дослідження є аналіз життя та діяльності одного з перших фундаторів УАН академіка Миколи Феофановича Кащенко. Приваблює дивовижна працездатність та любов до практичної діяльності вченого.

М. Кащенко (1855–1935 рр.) – ембріолог, зоолог, основоположник сибірського садівництва, вчений-біолог, брав активну участь у створенні УАН. Він очолював фізико-математичний відділ УАН, був організатором і директором ряду наукових установ і організацій в університетських центрах України і Росії. Його перу належать понад 200 наукових праць. Відомий М. Кащенко і як педагог вищої школи, лектор, популяризатор наукових знань, літератор, громадський діяч.

Цінною публікацією та принципово новим підходом до викладу історії науки відзначається видання «Члени-засновники НАН України», зокрема стаття С. Рудої [1]. Важливі грані наукової діяльності М. Кащенко розкриває дисертаційне дослідження О. Романець «М.Ф. Кащенко – вчений, педагог,

організатор науки (1855-1935)» (2003), у якому вперше розглянуто доробок вченого у галузі геронтології, музейної справи, розкрито екологічні погляди, показано подальший розвиток його ідей у конкретних наукових установах. У роботі О. Романець подано аналіз діяльності вченого в наукознавчому контексті [2].

Вчені виділяють у біографії М. Кащенко три періоди: перший – харківський (1876-1888); другий – томський (1888-1912) та третій – київський (1912-1935).

Мета нашого дослідження полягає у вивченні, науковому осмисленні та реконструкції життя і діяльності М. Кащенко в Україні в період національно-визвольних змагань 1917-1920 років; з'ясуванні пріоритетних напрямів його наукової діяльності, оцінці місця та ролі вченого в історії української науки і культури.

У 1912 році в зв'язку з погіршенням здоров'я та потребою зміни кліматичних умов М. Кащенко повернувся в Україну та зайняв посаду екстраординарного професора по кафедрі зоології на агрономічному факультеті Київського політехнічного інституту. Саме ці роки припадають на часи наступу реакції, посилення протесту проти консервативної вузівської системи й обмеження громадянських свобод. Вчений входив до складу прав-

ління КПІ. Микола Кащенко неодноразово брав участь у роботі губернського революційного комітету (в якості представника правління інституту), зокрема у 1919 році, в зв'язку з хворобою ректора [3, арк. 70, 71].

Микола Феофанович мав великий авторитет серед викладачів КПІ. Протягом чотирьох років він був головою професорського дисциплінарного суду при інституті. М. Кащенко в 1913 р. брав участь у XIII з'їзді російських природознавців та лікарів. У 1918 році Радою Київського політехнічного інституту обраний представником Всеукраїнського з'їзду садоводів [3, арк. 103]. У травні 1918 р. М. Василенко, міністр освіти, виступив з ініціативою створення при Міністерстві народної освіти та мистецтва двох комісій: для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук та з діяльності наукових закладів вищої школи. Українська академія наук гостро потребувала вчених із високим творчим потенціалом та науковим авторитетом. Багаточисленні фундаментальні дослідження та оригінальні праці з різних напрямів науки поставили М. Кащенка в перший ряд кандидатів для роботи в Академії.

М. Василенко звернувся до М. Кащенка з листом-проханням взяти участь у роботі комісії по утворенню УАН: «Надаючи надзвичайної уваги цій комісії і Вашій участі в цій роботі, я звертаюсь до Вас з великим проханням не відмовитися взяти участь у її діяльності» [4, арк. 1]. М. Кащенко не лише погодився працювати в комісії, а й вносив пропозиції щодо розбудови Академії: «Дізнавшись про те, що ви турбуєтесь про заснування Української академії наук, вважаю своїм обов'язком повідомити, що якщо Вам знадобиться моя допомога при організації біологічного відділу, то я був би дуже щасливий завершити мою довгу діяльність в цій галузі посиленою участю у такому дорогому для кожного українця звершенні» [4, арк. 2]. Аналізуючи біографію, приходимо до висновку, що ці події вчений сприймав як ще один шанс, даний долею для торування наукового шляху.

В автобіографії М. Кащенко більш детально мотивував позитивну відповідь М. Василенку: «Я прийняв цю принадну пропозицію з особливим задоволенням тому, що хоч я й був протягом довгого часу відірваний від ба-

тьківщини і найквітучіший період свого життя віддав далекому Сибіру, проте любов до батьківщини ніколи не послаблювалась і сприяти її культурному розвитку я вважав не тільки своїм обов'язком, але й великою для себе честю» [5, арк. 44]. Ці слова засвідчують високу патріотичну позицію вченого.

У джерелах зазначено, що 9 липня грудня 1918 р. створено Комісію по виробленню законопроекту про заснування УАН, до її роботи залучено М. Кащенка, а також запрошено деяких петроградських академіків та професорів вищих шкіл Росії. Над підготовкою відповідних документів, крім М. Кащенка, працювали Д. Багалій, Г. Павлуцький, О. Сперанський, Є. Тимченко та ін. Комісія з розробки законопроекту УАН працювала з 9 липня по 17 вересня 1918 р. Вона провела 23 засідання та підготувала 27 записок щодо створення українських наукових установ.

З перших днів існування комісії М. Кащенко готував документи для вироблення законопроекту про утворення Акліматизаційного саду при УАН. В акліматизації М. Кащенко бачив реальний шлях використання досягнень живої природи в інтересах людини. Ця установа мала «науково поставити ті галузі прикладної біології, які викликані до життя півсвідомою самодіяльністю народу, а також виробити й зовсім нові спроби використання живої природи, яких ще навіть не передбачала й винахідливість народу, нарешті ввести до культури живі об'єкти, нові для даної місцевості або й взагалі нові для культури» [6, с. 44]. Як свідчать документи, М. Кащенко подав також ряд письмових пропозицій про організацію Зоологічного музею при УАН, про створення лабораторії експериментальної зоології та зоотомічної [7-9].

У Пояснювальній записці до законопроекту про заснування Української академії наук у Києві М. Кащенко зазначав: «на першу чергу висунуто такі наукові установи, які або викликаються невідкладними державними потребами, або які для свого переведення зв'язуються з довголітньою підготовчою працею й не можуть надовго одкладатися. Організація ботанічного та акліматизаційного садів, що їхні завдання визначено в відповідних записках, повинна розпочатись негайно...» [10, с. 19].

14 листопада 1918 року гетьман Павло Скоропадський затвердив, ухвалений Радою міністрів Української держави «Закон про заснування Української академії наук». Того ж дня було видано наказ Гетьмана по Міністерству народної освіти про затвердження первісного складу УАН з 12 дійсних членів Академії [11]. (Додаток А). З перших днів створення Академія розпочала активну діяльність, незважаючи на часту зміну влади та політичних настроїв. Вона стала головним осередком наукових знань та фундаментальних досліджень. 27 листопада 1918 р. відбулося перше установче Спільне засідання УАН, на якому було обрано Голову – президента Академії В. Вернадського. Цього ж дня відбулися засідання II і III відділів УАН. Головою II фізико-математичного відділу було обрано академіка М. Кащенко.

М. Кащенко писав: «Отже, коли поміж першими академіками розподілялися катедри, то з двох кафедр, яких було мені запропоновано, зоологію або акліматизацію, я обрав останню... Обов'язки ж завідуючого кафедрою зоології протягом декількох років все ж таки доводилось виконувати мені. Ці обов'язки склалися головним чином з утворення зоологічного музею та керування його працями» [12, арк. 25]. У фізико-математичному відділі УАН новаторство проявилось в створенні прикладних кафедр: технічної механіки, прикладної фізики, акліматизації, медицини та ін. Створення подібних кафедр УАН розпочала на десять років раніше, ніж Академія наук СРСР. У фізико-математичному відділі також проявив себе здоровий «україноцентризм»: перед прикладними кафедрами ставились завдання – взяти на себе початок в об'єднанні науки і техніки на Україні, дослідити багатства України та інше [13].

При цьому організаторські функції в сфері науки УАН повністю взяла на себе. Організація всіх українських наукових сил була задекларована в числі головних завдань Академії. Науково-дослідні інститути мали бути при УАН. Перші академіки підбирались так, щоб вони були людьми не тільки з творчими, але і з організаторськими здібностями. В безнадійних (як незабаром стало відомо) історичних умовах УАН здійснила велику історичну спробу: створити фінансуючу дер-

жавою, але незалежну від неї надпартійну національну самоорганізуючу систему науки [13].

Ще під час роботи Комісії по виробленню законопроекту були чітко визначені завдання кафедри акліматизації: «Кафедра акліматизації, розуміючи це слово в широкому значенні, має своїм завданням вишукувати нові шляхи поневолення живої природи. Найближчі її завдання можна висловити ось як: переводити акліматизування у властивому значенні слова, включаючи і так звану натуралізацію винаходити спроможу добувати яку-небудь користь од тих диких звірят і рослин, що; їх звичайно вважають некорисними, ба навіть шкідливими; вводити до культури дикі живі єства; штучно витворювати нові корисні для людини породи звірят і рослин шляхом переведення мішань і гібридів як межі вже культурними, так і між дикими видами. Кафедра акліматизації стоятиме в якнайтіснішому зв'язку з Акліматизаційним садом» [6].

Роком важких випробувань для УАН був 1919 р.: швидка зміна влади вимагала від керівництва великої гнучкості, аби зберегти Академію як установу. Директорія, яка прийшла до влади після Гетьманату, ввела ряд змін у статут УАН. «Законом, виданим від Директорії Української народної республіки відносно статуту Української академії наук у Києві» вводились ряд доповнень до окремих параграфів: до § 21 – про друкування праць Академії українською та іноземною мовами; до § 47, 57 – про необхідність вільного володіння українською мовою всім службовим особам; до § 62 – про прийняття присяги на вірність УНР дійсними членами Академії наук при їх затвердженні [14].

Під час загальної розрухи та нестатків важкою була праця перших академіків УАН. Особливо нелегко було М. Кащенку, хворому, в літньому віці. У листі до А. Кримського він писав, що трамвай № 6 не працює і візників у останні дні зовсім не видно, навіть відвідувати щотижня спільні зібрання Академії було важко [15], а ще регулярні засідання Відділення та інші зобов'язання – членство у комісії для розробки плану розподілу приміщень між установами УАН та окремими академіками, участь у делегації, відрядженої УАН до Комісара освіти з кло-

потанням про звільнення заарештованого С. Єфремова та інші [16]. Та, коли постало питання про посаду заступника голови – президента УАН, у зв'язку з довгою відсутністю В. Вернадського, М. Кащенко, який за статутом (§ 40) автоматично мав би взяти на себе його обов'язки, відмовився (пояснивши, що живе далеко від Академії), і замість нього збори обрали на цю посаду академіка О. Левицького [17]. Знаючи характер Миколи Феофановича, можна зрозуміти, що це був тільки привід, а причина його відмови від почесної, але нелегкої посади полягала в тому, що він, як було зазначено, не любив адміністративних обов'язків і погоджувався на них лише тоді, коли не мав іншого вибору [1, с. 202].

Після встановлення в Києві радянської влади (лютий 1919 р.) УАН була визнана вищою науковою установою [14]. Незважаючи на утвердження радянської системи, «українізація» залишила відчутний вплив у свідомості народу, відродившись у 1920-х роках. Динаміка цього процесу була настільки сильною, що рух за національне визволення розвивався далі, незважаючи на великі втрати інтелігенції під час громадянської війни, на еміграцію творчих сил за межі радянської України. Провідні вчені, в тому числі М. Кащенко, отримали охоронні грамоти дійсного члена Академії [18]. (Додаток Б). Проте ці процеси проходили не без ускладнень, зокрема навіть виділені урядом кошти Академія місяцями не могла отримати в банках.

Робота фізико-математичного (другого) відділу, очолюваного М. Кащенко, була спрямована також на заснування діяльності Акліматизаційного саду, організацію Зоологічного музею. Вчений писав: «Зоологічний музей при Українській академії наук повинен мати своїм найголовнішим завданням зібрати та зберігати матеріали, що служать для з'ясування складу і характеру звіриного населення України... досі немає ще загального списку звіриного населення України» [8]. Далі зазначав, що «концентрація цього матеріалу у одному місці значно полегшила б подальшу працю дослідників фауни України» [8, с. 40].

У Києві М. Кащенко почав працювати на кафедрі зоології УАН у час, коли був невідомим навіть загальний склад хребетних

тварин, що населяли територію України. У записці від 11 серпня 1918 р., поданій на розгляд зібрань УАН, вчений пропонував створити лабораторію експериментальної зоології: «Лабораторія експериментальної зоології має своєю метою розробляти такого роду зоологічні питання, які, з одного боку, не мають на увазі завдань зоологічної систематики та фауністики, а з другого – вони не зміряють безпосередньо до прикладних завдань, хоч посередньо вони можуть і в цьому відношенні теж бути вельми важливими» [7].

20 серпня 1918 р. М. Кащенко подав записку про утворення в УАН зоотомічної лабораторії. На його думку, крім зоологічного музею і лабораторії експериментальної зоології, у складі «основних зоологічних кафедр» УАН повинна бути ще одна зоологічна спеціальність – зоотомія: «Завданням цієї зоотомічної лабораторії являється: по-перше – вивчати будову звіриного тіла різних зоологічних груп (порівняльна анатомія), по-друге – вивчати розвиток звірят (ембріологія) і, по-третє – досліджувати будову тканин звіриного тіла (порівняльна гістологія)» [9, с. 98].

М. Кащенко очолив створений з його ініціативи Зоологічний музей УАН у 1919 р., уклав програму наукових робіт з систематики, зоогеографії, екології, порівняльної морфології тварин та музейної справи. Музей був започаткований з ініціативи Комітету з вивчення фауни України при УАН та зареєстрований 1 травня 1919 р. як Музейно-виставкова секція Київського губернського політпросвітництва. Спочатку музей був розташований на вулиці Терещенківській. З 1928 р. його було перенесено на вулицю Богдана Хмельницького. М. Кащенко згадував, що очолював зібрання зоологів і сам продовжував працювати в цьому напрямі, зробив декілька доповідей і допомагав молодим зоологам, особливо М. Шарлеманю на початку його діяльності як мамолога» [19, арк. 54].

У 1920 р. на засіданні фізико-математичного відділу УАН було затверджено розроблений М. Кащенко «Тимчасовий уклад зоологічного музею УАН», який, як зазначено, мусить бути змінено, коли «на Україні зробіться постійний лад і можливо буде з більшою інтенсивністю збирати колекції» [20, арк. 5]. У документі М. Кащенко виділив

найперше завдання музею – збирати і здійснювати наукову обробку матеріалів з фауни України. Для музею було виділено приміщення у колишньому будинку 1-ї гімназії. Посаду консерватора зайняв В. Караваєв. Завідуючим було призначено М. Кащенко, який займався охороною існуючих колекцій та збором нових експонатів, обробляв матеріали та готував наукові праці.

Потрібно зазначити, що з перших днів свого існування музей розглядався як одне з основних сховищ зоологічних колекцій України. Сюди були передані на зберігання наукові збори багатьох громадських і державних організацій того часу – Українського наукового товариства, Київського орнітологічного товариства, Київської губернської станції захисту рослин, Київського інституту народної освіти. Спочатку поповнення відбувалося за рахунок матеріалів, що були передані відомими вченими: П. Сушкіним, І. Підоплічко, Є. Зверозомб-Зубовським, В. Лебедевим, А. Кістяківським, А. Браунером і багатьма іншими [21, с. 57]. М. Кащенко виголосив на наукових засіданнях доповіді «Про значення фауністичних досліджень» (1920), «До питання про значення підвидів і варіацій» (1920). У першій з них зазначав, що «головним завданням зоологічного музею УАН є виявлення складу тваринного населення України, особливих ознак кожної живої форми і поширення кожної з них у межах нашої вітчизни» [22, арк. 1]. Вчений наголошував, що фауністичні дослідження в Україні було розпочато після відкриття Київського та Харківського університетів, а пізніше напрямок зоологічних робіт було змінено: «справжньою науковою зоологією» було визнано ембріологію, анатомію, а систематика «зовсім утратила наукове значення» [22, арк. 1]. Після створення УАН і з відкриттям при ній Зоологічного музею «справа вивчення фауни України отримала спеціальний опорний пункт, котрий повинен цілком забезпечити його подальший розвиток» [22, арк. 1].

Значну увагу приділяв фізико-математичний відділ об'єднанню наукових сил України: засновано Комітет з вивчення фауни України, який об'єднав близько 15 зоологів; організовано роботу з вивчення флори України; засновано під головуванням академіка

В. Вернадського Комісію з вивчення природних багатств України [14]. До складу останньої входив і академік М. Кащенко. Комісією було ухвалено підготувати збірник «Природні багатства України», в якому були б зібрані й систематизовані всі дані про природні багатства України. Одночасно вчений займався заснуванням серії «Праці Акліматизаційного саду». Під його керівництвом було зібрано матеріал для двох випусків цього видання. Відділ розпочав роботу по виданню інших наукових праць.

У 1921 році Другий відділ УАН очолив академік П. Тутковський. М. Кащенко очолив комітет, що відав справами Зоологічного музею. Протягом року відбулося 7 засідань комітету, 12 засідань зоологів музею, заслухано 15 доповідей на наукові та організаційні теми. Територію Акліматизаційного саду (Київський політехнічний інститут) було забрано і лише частину рослин перенесено на територію Зоологічного саду [23]. У доповідній записці до Наркомосу про стан Акліматизаційного саду ВУАН (1922) М. Кащенко повідомив: «За цей час проводилося акліматизування біля 200 лікарських рослин, виведено нове культурне поріддя валеріани, яке дає коріння валеріани у 8 разів більше і важче, ніж звичайна валеріана, виведено нові породи персиків і абрикосів, які зимують і рясно плодоносять без будь-якого зимового прикриття» [24]. Колективною працею співробітників було укладено «Довідник по лікарських рослинах», написано кілька наукових статей «Посівні персики та абрикоси Акліматизаційного саду», «Огляд лікарських культур Акліматизаційного саду від 1915 по 1921 рік», «Спроба збудувати криві вегетації», «Вплив посухи 1921 року на рослини Акліматизаційного саду» та інші. Від серпня 1921 р. і до кінця 1922 року Акліматизаційний сад не отримував кошти. «Я певен, що веду діло великої державної вартості. Але продовжувати його надзвичайно важко через голодування моїх співробітників та хронічне не кредитування наукових та господарських потреб», – писав М. Кащенко [24].

Становище Акліматизаційного саду щороку погіршувалося. Погіршувалося і самопочуття М. Кащенко. В одному з приватних листів у 1921 році він писав: «Я відчуваю, що сили мої падають. До академії від моєї

теперішньої квартири близько 4 верст, долати цю відстань мені доводиться тричі на тиждень. Я відчуваю, що це навантаження поза моїми силами і все ж таки ходжу. Зазвичай, ця подорож забирає у мене не тільки весь день, але і на наступний день доводиться лежати. В останні дні почав ходити трамвай, але квиток в один кінець коштує сто тисяч, котрі мені ніде взяти. Від відчаю я вирішив удатися до лікарської практики. Це можна було зробити саме від відчаю, тому що, хоч я і маю, між іншим, ступінь доктора медицини, але донині лікуванням не займався» [25, арк. 3].

Поступово українське відродження 1920-х років позначилося і на розвитку науки. Під час «українізації» наука в Україні у багатьох галузях вийшла на світовий рівень. Найвищою державною науковою установою Раднарком УСРР оголосив ВУАН. Академія виконувала роль координаційного центру наукового пошуку й основного генератора ідей. Важливо підкреслити, що у 1922 р. її очолив відомий український ботанік В. Липський. У цей період у системі ВУАН працювало близько 40 науково-дослідних установ.

Дослідники В. Даниленко та Г. Касьянов спростовують тезу про те, що передова інтелігенція в більшості своїй сприйняла і підтримала Жовтневу революцію, віддавши свій досвід і знання справі побудови соціалістичного суспільства. Більшість її перебувала в духовній опозиції, а то й прямій конфронтації з режимом. Факти наведені науковцями, промовисто свідчать про ідеологічне підґрунтя політичних репресій, які були організовані режимом проти науковців [26]. Викликає

Викликає подив як багато, не зважаючи на обставини, робила Академія наук. Важливим є те, що значна частина вчених, працюючи в Академії наук УРСР того часу, залишилися українськими вченими, які свідомо працювали на користь розвитку української науки.

Таким чином, аналіз архівних матеріалів та опублікованих документів засвідчили, що М. Кащенко був одним із засновників-фундаторів Академії наук. Він активно працював над створенням другого фізико-математичного відділу, керував його діяльністю до 1921 р., розробив теоретичні, методологічні та наукові основи організації кафедри акліматизації, створив Акліматизаційний сад та Зоологічний музей. Багатолітня наукова діяльність М. Кащенка, доктора медицини і зоології, основоположника сибірського наукового плідівництва, принесла йому широку популярність в Україні.

Крім завідування Акліматизаційним садом і кафедрою акліматизації, М. Кащенко брав участь в організації та роботі різних академічних структур, зокрема природничого профілю. Відома його діяльність у Комісії УАН по вивченню природних багатств України, створеної в березні 1919 р., у Комісії по вивченню фауни України (1919). Становлення біологічної галузі академічної науки в Україні відбулося за безпосередньої участі М. Кащенка як одного з перших академіків Української академії наук. Організація роботи Акліматизаційного саду АН України займала особливе місце у діяльності М. Кащенка. Вчений виявив неабиякий талант організатора та керівника цієї установи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Руда С.П. Академік Микола Кащенко // Члени-засновники Національної АН України / Відп. ред. Смолій В.А. / Інститут історії України НАН України. – К., 1998. – С. 188-212.
2. Романець О.В. М.Ф. Кащенко – вчений, педагог, організатор науки (1855-1935): Автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.07 / НАН України; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. – К., 2003. – 19 с.
3. О служебной деятельности ординарного профессора Киевского политехнического института Кащенко Н.Ф. – Державний архів міста Києва (ДАК) – Ф. 18. – Оп. 2. – Од. зб. 116. – 144 арк.
4. Переписка с академиком Василенко Н.П. Об участии в организации Украинской академии наук. Черновой автограф, машинопись. 1918. – Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІА НБУВ) – Ф. 11. – Оп. 2. – Од. зб. 59. – 2 арк.
5. Кащенко М.Ф. Коротка автобіографія. 1920. – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ) – Ф. 10. – Од. зб. 5299. – 50 арк.
6. Записка М.Ф. Кащенка до Комісії для вироблення законопроекту про утворення Акліматизаційного саду при УАН // Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 44.

7. Записка М.Ф. Кашенка до Комісії для вироблення законопроекту про створення Лабораторії експериментальної зоології при УАН // Історія Академії наук України (1918-1923). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 95-98.
8. Записка М.Ф. Кашенка до Комісії для вироблення законопроекту про організацію Зоологічного музею при УАН // Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 40-41.
9. Записка М.Ф. Кашенка до комісії для вироблення законопроекту про утворення Зоотомічної лабораторії при УАН // Там саме. – С. 98.
10. Записка М.Ф. Кашенка до Комісії для вироблення законопроекту з викладом програми організації Музею антропології та етнології при УАН // Там саме. – К., 1919. – С. 43-49.
11. Наказ гетьмана всієї України про призначення дійсних членів Української Академії наук. 14 листопада 1918 р. Засвідчена копія. Машинопис. – ІА НБУВ – Ф. 251. – Оп. 1 – Од. зб. 1. – Арк. 19-19 зв.
12. Праця академіка М.Ф. Кашенка за час перебування в складі Всеукраїнської Академії наук. 2. 11. 1930. – ІА НБУВ – Ф. 11. – Оп. 2. – Од. зб. 63. – Арк. 12-34.
13. Переченок Ф.Ф. «Дело Академии наук» и «великий перелом» в советской науке // Трагические судьбы: репрессированные ученые Академии наук СССР. М.: Наука, 1995. – С. 201-235.
14. Перший піврік існування Української Академії наук в Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. – К., 1919. – С. 3-25.
15. Листи М. Кашенка до А. Кримського. 1919. – ІР НБУВ – Ф. 1. – Од. зб. 23056. – 1 арк.
16. Протокол № 6 Спільного зібрання Української Академії наук від 28 грудня 1918 р. // Перший піврік існування УАН та начерки її праці до кінця 1919 року. – К., 1919. – С. 61-63.
17. Протокол № 39 надзвичайного Спільного зібрання УАН від 19 грудня 1919 р. // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 2 – С. 75-77.
18. Охоронна грамота видана М. Кашенко президентом Української академії наук академіком В. Вернадським. 9 липня 1919 р. – ІА НБУВ – Ф. 11. – Оп. 2. – Оп. 2. – Од. зб. 11. – 1 арк.
19. Кашенко Н.Ф. Автобиографические воспоминания. Черновой автограф. Машинописная копия. Б/д. – ІА НБУВ – Ф. 11. – Оп. 2. – Од. зб. 21. – 208 арк.
20. Документы об организации зоологического музея АН УССР. Черновой автограф. Машинопись. 1919. – ІА НБУВ – Ф. 11. – Оп. 2. – Од. зб. 62. – 18 арк.
21. Писанец Е. Загадочный мир зоомузея // Экзо. – 2002. – С. 57.
22. Кашенко Н.Ф. О значении фаунистических исследований. 1920. – ІА НБУВ – Ф. 11. – Оп. 1. – Од. зб. 84. – 6 арк.
23. Звідомлення про діяльність Всеукраїнської академії наук за 1921 рік // Історія Академії наук України (1918-1923): Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 295-313.
24. Доповідна записка М.Ф. Кашенка до Наркомосу про стан Акліматизаційного саду ВУАН. – 1922. – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) – Ф. 166. – Оп. 4. – Од. зб. 244. – Арк. 256-257.
25. Лист М. Кашенка Миколі Вікторовичу (прізвище не встановлено). 1921. – ІА НБУВ – Ф. 11. – Оп. 3 – Од. зб. 3. – 2 арк.
26. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.

Додаток А

**Наказ гетьмана Української держави
про призначення дійсних членів Української академії наук [11].**

**НАКАЗ ГЕТЬМАНА ВСІЄЇ УКРАЇНИ
ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ДІЙСНИХ ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК**

14 листопада 1918 р.

Призначаються дійсними членами Української Академії наук:

а) по Відділу історично-філологічних наук:

1. Заслужений професор Харківського університету Дмитро Іванович Багалій.

2. Ординарний професор Українського київського державного університету Агафангел Юхимович Кримський.

3. Заслужений професор Київської духовної академії Микола Іванович Петров.

4. Професор Чернівецького університету доктор Степан Смаль-Стоцький;

б) по Відділу фізично-математичних наук:

1. Ординарний академік Російської Академії наук Володимир Іванович Вернадський.

2. Професор Київського політехнічного інституту Степан Прокопович Тимошенко.

3. Професор Київського політехнічного інституту Микола Феофанович Кашенко.

4. Заслужений ординарний професор Київського університету Св. Володимира Павло Аполлонович Тутковський;

в) по Відділу соціальних наук:

1. Ординарний професор Київського українського державного університету Михайло Іванович Туган-Барановський.
2. Професор Катеринославського університету Федір Васильович Тарановський.
3. Ординарний професор Київського політехнічного інституту Володимир Андрійович Косинський.
4. Член-секретар Комісії по розбору давніх актів Орест Іванович Левицький.

Гетьман всієї України
Міністр народної освіти і мистецтва,
сенатор

Павло Скоропадський

П. Стебницький

З первотвором згідно:
Начальник II відділу
Департаменту загальних справ
державної канцелярії

С. Ганькевич

За старшого діловода

Додаток Б

**Охоронна грамота видана президентом Української академії наук
академіком В. Вернадським М. Кашенку [18].**

ОХОРОННА ГРАМОТА

Пред'явник цього, Микола Феофанович Кашенко, є дійсний член Української Академії Наук, займає для себе і родини в м. Києві, Політехнічному Інституті д. № 1, кв. 8 – помешкання з семи кімнат і кухні, а харч, який він має в розмірі трудової споживчої норми для нього і родини, здобутий на заробіток, одержаний за наукову працю.

З приводу цього ні його помешкання, ні вказаний харч, ні хатня обстановка, ані книги і наукові приладдя, які маються в його помешканні, реквізиції або секвестру не належать.

Підстава: Обов'язкова постанова Голови Ради Народних Комісарів УРСР від 4 липня 1919 р.

Голова-президент Української Академії Наук
академік

В. Вернадський

Неодмінний Секретар Академії Наук
академік

А. Кримський

Готра Е. Б.,

*Університет государственной фискальной
службы Украины, г. Ирпень, Украина*

ВЛИЯНИЕ АКАДЕМИКА НИКОЛАЯ КАЩЕНКО НА СТАНОВЛЕНИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКИ В ПЕРИОД НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ 1917-1920 гг.

В статье автор исследует деятельность академика Николая Кащенко в период национально-освободительных движений 1917-1920 годов. Дополнено биографию ученого за личным архивным фондом. Раскрыто приоритетные направления его деятельности, определены место и роль ученого в отрасли науки и культуры. Раскрыто роль Н. Кащенко в создании Украинской академии наук. Отмечено популяризацию научных знаний и широкие разносторонние интересы ученого. Автор пришел к заключению, что в становлении отечественной науки важная роль принадлежит академику Кащенко.

Ключевые слова: Николай Кащенко, ученый, профессор, Украинская академия наук, академик, II физико-математический отдел, Зоологический музей, Аклиматизационный сад.

Gotra E. B.,

University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine

CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN NIKOLAI KASHCHENKO IN THE FORMATION OF NATIONAL SCIENCE DURING NATIONAL LIBERATION FROM 1917 TILL 1920 rr.

The article explores the work of Academician Nikolai Kashchenko during the national liberation struggle from 1917 till 1920. The article is supplemented by biography of the scientist from the personal archival fund.

It is noted that M. Kashchenko (1855-1935 gg.) – Scientist, biologist, embryologist, zoologist, founder of the Siberian gardening, actively participated in the creation of the Ukrainian Academy of Sciences. He headed the Physics and Mathematics II UAS Division, was the organizer and the director of numbers of scientific institutions and organizations in the university centers of Ukraine and Russia. He is the author of over 200 scientific papers. M. Kashchenko is famous as a teacher of high school, lecturer and popularizer of scientific knowledge, writer, public figure.

Reveals the priority directions of its activities, the place and the role of the scientist in the field of science and culture. The role of M. Kashchenko in the creation of the Ukrainian Academy of Sciences. The history of II physics and mathematics department of UAS have been explored.

M. Kashchenko outstanding achievements in scientific development was the creation of the Zoological Museum and acclimatization garden.

The article indicated that the scientist has developed theoretical, methodological and scientific basis of acclimatization, which became a classic and contributed to the further development of this scientific direction in Ukraine.

Popularization of scientific knowledge and wide interests versatile scientist have been noted. The author concludes that the role of Academician Kashchenko in the development of national science was very important. M. Kashchenko belonged to the galaxy of scientists and biologists who are not limited to the study of scientific problems and academic activities. His tireless scholar multifaceted activities contributed him to the development of national science and culture, historical development of Ukrainian society.

Keywords: *Nicholas Kashchenko, scientist, professor, Ukrainian Academy of Sciences, academician II Mathematics and Physics Department, Zoological Museum, acclimatization garden.*

Рецензенти: **Тригуб П. М.**, д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

© Готра О. Б., 2016

Дата надходження статті до редколегії 07.03.2016

ДУХОВНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ ЮРІЯ БОЙКО-БЛОХИНА

Стаття висвітлює вагоме значення історичної спадщини Юрія Бойко-Блохина, наводить ряд його маловідомих та недрукованих раніше праць, пов'язаних з відродженням української національної ідеї.

Основний аналіз автор проводить за матеріалами, викладеними в монографії професора «Російські історичні традиції в большевицьких розв'язках національного питання», подає перелік тодішніх більшовицьких політтехнологій і, застосовуючи історичний метод, порівнює з низкою політтехнологій сучасної Росії та проросійських українських політиків, а саме мовно-культурну асиміляцію українців, проведення довготривалої інформаційної та психологічної війни, дестабілізацію політичної обстановки в Україні. Автором також продемонстровано різноманітні політичні маніпуляції Росії та проросійських політичних сил в Україні на сьогодні.

Аналізуючи працю «Основи українського націоналізму», автор відмічає актуальність головних тез, зазначених професором і наголошує на недостатній популяризації всього українського у ХХ столітті, відтак і появу вмотивованої нетирпимості й ненависті до населення з національно-державницькою позицією.

Підводячи підсумки, зазначається, що праці Юрія Бойко-Блохина, опубліковані в середині ХХ століття, мають вагоме значення для сучасності, а також вкотре доводять, що російська пропагандистська машина здійснювала довготривалу інформаційну війну супроти розвитку національної ідеї в Україні.

Ключові слова: Юрій Бойко-Блохин, націоналізм, національна ідея, україністика, пропаганда, політтехнології.

Розвиток української історичної науки на сучасному етапі позначений відродженням традицій, основи яких закладено в кінці ХІХ – першій чверті ХХ ст., застосуванням нових підходів і методів до вивчення актуальних проблем минулого. Це стосується, насамперед, життя і діяльності видатних українських вчених, а також їх інтелектуальної спадщини. При цьому, особливо важлива роль належить біографіям вчених, які є не лише першорядними джерелами до вивчення відповідних персоналій, а й допомагають розкрити сутність епохи, в якій вони діяли.

Одним із найвизначніших діячів української діаспори другої половини ХХ століття був Юрій Бойко-Блохин – український і німецький науковець, габілітований доктор, професор Людвіг-Максиміліанського Університету, ректор Українського Вільного Університету в Мюнхені, академік, автор бага-

тьох фундаментальних праць, в яких неодноразово торкався проблем розбудови української державності, широко висвітлював різні грані творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Василя Стефаника, Миколи Хвильового, Олега Ольжича [11].

У 1944 році, відчуваючи загрозу з боку радянської влади, майбутній професор емігрував до Німеччини. У перші роки післявоєнного періоду Мюнхен став центром українського еміграційного життя. У всій окупованій американцями, англійцями і французами Німеччині виникли табори під опікою альянсів. У перші тижні і навіть місяці постала велика небезпека репатріації емігрантів. Починаючи з травня 1945 р., еміграційне життя завирувало. Основна маса емігрантів, яких ворожі сили виштовхнули з України, інстинктивно і свідомо акцентували свою національну приналежність, бажання організуватися

в напрямі національних інтересів. Вся ця спільнота виразно протиставляла себе Москві, охоплювала також своїми впливами нечисленних несвідомих або пасивних малоросів [8].

Українська еміграція становила великий масив, розкиданий по всій Західній Німеччині, переважна більшість емігрантів перебувала в таборах під матеріальною опікою західних альянсів (американці, французи, англійці). Внутрішнє урядування в таборах провадилось самими емігрантами, поставали хаос, матеріальні зловживання та політична конкуренція між людьми, які до справжньої політики не доростали.

Професійна наукова діяльність професора Юрія Бойко-Блохина в німецькому світі розпочинається в 60-х рр. ХХ ст., коли він потрапив на роботу в Людвіг-Максиміліянський Університет [9].

Починаючи із зимового семестру 1962 р., Юрій Гаврилович став професором-госотем у німецькому університеті. Він вперше впровадив україністику в Інституті славістики при Людвіг-Максиміліянському Університеті (ЛМУ) і поставив її на рівень з іншими слов'янськими літературами, які на той час уже вивчалися у цьому закладі, прочитавши 864 години україністики [8].

Саме в цей час професор Бойко-Блохин публікує свої маловідомі на сьогоднішній день праці: «Основи українського націоналізму» [3], «Проблеми історіософії українського націоналізму», «Російське народництво як джерело ленінізму-сталінізму» [4], «Російські історичні традиції у большевицьких розв'язках національного питання» [1]. Як зазначає «Націоналістичне видавництво в Європі», м. Париж: «У професора Блохина збереглася цікава колекція поживклих паперів, офіційних документів з підписами й печатками НКВД, Раднаркому УРСР, Профспілки Робітників Високих Шкіл і Науково-дослідних установ. І ці документи викривають ціле «дантівське пекло» національної політики, що її доводилося перейти українському інтелігентові в Советському Союзі. З професійної спілки його викинуто знов таки за «минуле» та за відсутність у наукових працях «ленінської партійності» та «буржуазний об'єктивізм. Коли професор Ю. Бойко, цькований на Україні, намагався виїхати на педагогічну працю в глухий закуток Сибіру, то

Наркомос РСФСР відмовив йому, виявилось, що і в Сибіру «національна проблема» існує. На очах професора Бойка відбулася жахлива трагедія 30-х рр. – винищення цілого покоління українських інтелектуалів. Пізнавши національну політику Москви ще в СРСР, практично і теоретично, професор Бойко на еміграції присвятився систематичним студіям її в обставинах, які дають змогу на об'єктивність, хоч і не буржуазну, яку йому закидано в соціалістичному раю» [1].

У 1954 році Юрій Бойко-Блохин заснував Незалежну Асоціацію Дослідників Радянської теорії та практики в Національних проблемах. До цієї наукової інституції належать 27 учених-ідеалістів, які без належної матеріальної підтримки видали понад двадцять праць українською, німецькою та англійською мовами. Серед цих праць найбільша та найгрунтовніша книга англійською мовою «Russian bolshevism», яку опублікувало старе заслужене німецьке видання «Bong verlag». До цієї книги входять чотири розвідки: Ю. Бойко «Російські історичні традиції у большевицьких розв'язках національного питання», «Російське народництво як джерело ленінізму-сталінізму», О. Кульчицький «Аналіз російської природи большевізму у творах Бердяєва», О. Сулима «Відчуття російської природи большевізму у творах російських письменників, публіцистів та вчених» [7].

Значення книги високо оцінила чужинна фахова критика, низка рецензій німецькою (місячник «Ostbrief», віденський журнал «Geist und Welt»), англійською (газета «Free Press», журнал «Sudeten Bulletin») та італійською (римський часопис «Corispondenza Socialista») мовами дуже високо оцінили книгу.

Німецький фахівець східноєвропейської проблематики Р. Мюллер-Стернберг закінчував свою рецензію такими словами «Вартість цієї праці підноситься ще тим, що автори, які саме в Радянському Союзі ще жили і діяли, враховують не лише українську ситуацію, але виходять також зі становища інших східноєвропейських народів, було б доречно побачити цю книгу в німецькомовному перекладі».

У фундаментальній монографії доктора Бойко-Блохина «Російські історичні традиції у большевицьких розв'язках національного питання» дається аналіз політичних страте-

гій більшовицької Росії в 1917-1921 рр. по відношенню до України, яка 1918 року проголосила державну незалежність. Процес загарбання Української Народної Республіки більшовицькою Московією був не просто анексією, в цьому випадку російський більшовизм застосував цілу низку підступних ідеологічних маніпуляцій, введення мільйонів українців в оману, було проведено низку політичних технологій та військову диверсію, планувалися спекуляції на мовному та класовому питанні, пролетарському месіанізмі, доцільності відновлення державного централізму тощо. За Ю. Бойко-Блохіним, у 1917-1921 рр. тактика більшовиків в національному питанні була не простою: спочатку визнати проголошену IV Універсалом Центральної Ради незалежність України, а потім намагання розбити єдність нації з середини. При цьому, спочатку вимоги державної незалежності більшовицькою Московією визнавалися аж до повного відокремлення, щоб просто уникнути національні моменти, ніби боротьба йде виключно за класові інтереси. Тоді Радянська Росія ставала в позу захисника пригноблених нижчих класів суспільства. Висуваючи класовий інтерес на перший план для українців та інших поневолених народів, самі більшовики керувалися інтересами національними – збереження за Росією домінуючого становища серед країн, що раніше входили до складу Царської Російської Імперії [1].

В працях Юрія Гавриловича доведено, що для захоплення України більшовицька Москва застосовувала цілий комплекс підступних заходів: створення на теренах України нелегітимних більшовицьких органів влади на кшталт Українського З'їзду Советів та нелегітимного радянського уряду, який оголошував себе «визволителем» українців від «буржуазної» Центральної Ради. Потім Центральну Раду більшовики звинувачували в невизнанні Ради Советів, а ще пізніше організували диверсійні загони та пропагандистські групи із залученням збільшовичених українців для розгортання повстанського руху супроти Центральної Ради під гаслом «Незалежності від Росії прагнуть лише панівні класи України. Справжню незалежність України може здобути лише за умови об'єднання в боротьбі проти буржуазії пролетарів загальноросійських та українських!»

В працях Юрія Бойко-Блохіна наголошується, що більшовицька Росія в процесі боротьби супроти незалежної України в Добу УНР використовувала й інші заходи: призначення військових комісарів з числа зросійщених українців та подальша військова окупація України під облудним приводом «самовизволення українців з лабет капіталізму», мобілізація етнічних росіян, які проживали в Україні в Червону гвардію, яка здійснювала окупацію УНР під гаслами «братерства українців і росіян та здійснення світової революції», організація маскарадів з перевдяганням в українські однострої командирів окупаційних військ Червоної армії, яка наступала на українські землі та розстріляла представників Центральної Ради та патріотично налаштованих українців, терор супроти національних меншини, які підтримували ідею незалежності України [5]. На початку окупації УНР більшовики начебто визнавали необхідність політики українізації, але вона застосовувалася лише як тимчасова акція, що пригальмовувала антимосковські настрої серед українського населення та маскувала справжні наміри більшовицької Росії – повністю ліквідувати державну самостійність України [6].

Отож, зафіксовані доктором Бойко-Блохіним політичні технології більшовицької Росії (пізніше СРСР), що більше як 90 років були застосовані для поневолення незалежних національних держав, розпочинаючи з 1991 року, було значно вдосконалено і розвинено новітніми російськими шовіністам. Аналогічні заходи проводилися під час анексії Криму Росією в 2014 році, а також під час терористичної діяльності диверсійно-шпигунських груп ФСБ РФ, що їх у квітні 2014 року було інфільтровано на терени східних областей України.

На сьогодні метод історичного налізу дає змогу порівняти заходи більшовицької Росії, що їх було застосовано для упокорення незалежної УНР в 1917-1921 рр. з агресивними діями, що реалізовувалися під час спецоперацій Збройних Сил Росії під час анексії Криму й підтримки сепаратистських рухів, що в квітні 2014 році розгорнулися в східних областях України.

В монографії «Основи українського націоналізму» Юрій Гаврилович стверджує, що

головною проблемою на шляху до розбудови української державності є недостатня популяризація всього українського:

«Треба признатися, що ще й досі ахілловою п'ятою націоналізму є відсутність популярних і глибоко написаних підсумовуючих книжок про український націоналізм як світогляд, програму, стратегію і тактику. А тим часом на кожному кроці людину, що хотіла б пізнати цю революційну духовність, оточують пересуди про український націоналізм; немудро, але пропагандивно спритно скомбіновані, ці пересуди вражають свідомість і убивають бажання глибше знайомитися із суттю справи. Над творенням їх багато попрацювали не лише вороги-окупанти Українських Земель, але й наші політичні противники в середині національно-визвольного табору. Витрачено чимало паперу і чорнил на доведення, що український націоналізм є «копією чужих рухів», «фашизмом», «німецькою інтригою» тощо» [3].

Актуальність вищезазначеного зауваження й сьогодні очевидна. Злива нахабних і цинічних звинувачень, підступної брехні та огидної фальсифікації стосовно історичного минулого та глибинної сутності оригінального і небуденного явища, яким є український націоналізм як ідеологія, світогляд і суспільно-політичний рух, нестримними брудними і смердючими потоками заливає шпальти деяких видань та екрани.

Останнім часом з наростаючою тривогою спостерігаємо тенденцію з одного боку ототожнення з націоналізмом звulгаризованого явища його, може й несвідомої, профанації шляхом надмірного демонстрування націоналістичної атрибутики (коли за символікою не видно людини, а може власне її за нею і немає) та бездумного проголошення ультрарадикальних, проте беззмістовних і безвідповідальних гасел, а з іншого – огульного ототожнення з націоналістичним рухом та світоглядом явищ і осіб, котрі не мають до нього анінайменшого стосунку. Таким чином відбувається дискредитація і вульгаризація націоналізму в масовій свідомості та розмивання його підвалинних основ [4].

Незаперечним фактом є зріст національної свідомості широкого загалу українців. Завданням організованого націоналізму є цю свідомість, вибух національної енергії зорганізувати і спрямувати в суспільно корисному, конструктивному, ефективному напрямі, щоби, як не раз вже було в нашій історії, вибух національного завзяття не закінчився безрезультативно [10].

Праці Юрія Бойко-Блохін опубліковані в середині ХХ століття, мають вагоме значення для сучасності, а також вкотре доводять, що російська пропагандистська машина здійснювала довготривалу інформаційну війну супроти розвитку національної ідеї в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко-Блохін Ю.Г. Російські історичні традиції в большевицьких розв'язках національного питання / Юрій Гаврилович Бойко-Блохін. – К.: Наукова думка, 1993. – 175 с.
2. Бойко-Блохін Ю.Г. Російське народництво як джерело ленінізму-сталінізму [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/11363-boyko-yu-rosiyske-narodnitstvo-yak-dzherelo-leninizmu-stalinizmu/>
3. Бойко-Блохін Ю.Г. Основи українського націоналізму [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/1646-boyko-yu-osnovi-ukrayinskogo-natsionalizmu/>
4. Віктор Рог. Чим є і чим не є український націоналізм [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.com/publications/1079-chym-ie-i-chym-ne-ie-ukrainskyi-natsionalizm/1079-chym-ie-i-chym-ne-ie-ukrainskyi-natsionalizm.html>
5. Оберраух-Мельничук Марта. Філософські думки Юрія Бойка-Блохін у його працях / Марта Оберраух-Мельничук // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. – Вип. 30. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С.78-81.
6. Скорина Л. Юрій Бойко-Блохін / Лариса Скорина // Література та літературознавство української діаспори. – 2005. – С.339-341.
7. Тетерина-Блохін Д. Короткі штрихи історії ОУН та політичної діяльності Юрія Бойко-Блохін (до 70-ти річчя ОУН та 90-річчя з дня народження Ю. Бойка-Блохін) / Дарина Тетерина-Блохін. – Мюнхен; Київ: Наукова думка, 1999. – Том II. – 280 с.
8. Тетерина-Блохін Д. Діяльність Юрія Бойко-Блохін в німецькому світі (До 100-річчя від Дня народження професора) / Дарина Тетерина-Блохін. – Переяслав-Хмельницький: Наука, 2009. – 400 с.
9. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / [Під ред. В.А. Просалової]. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.

10. Шарко Б. Духовий стан в Україні сьогодні (Інтерв'ю з проф. Юрієм Бойком-Блохином) / Богдан Шарко // Свобода. – 1992. – 18, 19 грудня, Ч. 240, 241.
11. Шитюк М.М. Бойко-Блохин Юрій Гаврилович / Микола Миколайович Шитюк, Євген Григорович Горбуров, Кирило Євгенович Горбуров // Слава і гордість Миколаївщини. 75-річчю утворення Миколаївської області присвячується. – Миколаїв

Карпюк Я. І.,

*Черноморський державний університет
ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна*

ДУХОВНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА В ИСТОРИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ЮРИЯ БОЙКО-БЛОХИНА

Статья освещает большое значение исторического наследия Юрия Бойко-Блохина, приводит ряд его малоизвестных и непечатных ранее работ, связанных с возрождением украинской национальной идеи.

Основной анализ автор проводит по материалам, изложенным в монографии профессора «Российские исторические традиции в большевистских решениях национального вопроса», представляет собой перечень тогдашних большевистских политтехнологий и, применяя исторический метод, сравнивает с рядом политтехнологий современной России и пророссийских украинских политиков, а именно языково- культурную ассимиляцию украинцев, проведения длительной информационной и психологической войны, дестабилизацию политической обстановки в Украине. Автором также продемонстрировано различные политические манипуляции России и пророссийских политических сил в Украине на сегодня.

Анализируя работу «Основы украинского национализма», автор отмечает актуальность главных тезисов, указанных профессором и отмечает недостаточность популяризации всего украинского в XX веке, поэтому и появление мотивированной нетерпимости и ненависти к населению с национально-государственной позицией.

Подводя итоги, отмечается, что работы Юрия Бойко-Блохина, опубликованные в середине XX века, имеют большое значение для современности, а также в очередной раз доказывают, что российская пропагандистская машина проводила долговременную информационную войну против развития национальной идеи в Украине.

Ключевые слова: *Юрий Бойко-Блохин, национализм, национальная идея, украинистика, пропаганда, политтехнологии.*

Karpiuk Ya. I.,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN NATIONALISM IN HISTORICAL HERITAGE YURI BOYKO-BLOKHYN

The article highlights the importance of weighty historical heritage Yuriy Boyko-Blokhyn, gives some of its lesser-known and previously unpublished works related to the revival of Ukrainian national idea.

The main author of the analysis conducted by the material presented in the book professor «Russian historical tradition in Bolshevik solutions of the national question», then delivers a list of Bolshevik political technologies and using the historical method, compares with a range of modern political technologies and pro-Russian Ukrainian politicians, namely movno- Ukrainian cultural assimilation, long-term information and conducting psychological warfare, destabilizing the political situation in Ukraine. The authors also demonstrated a variety of political manipulation of Russia and pro-Russian political forces in Ukraine today.

Analyzing the work «Fundamentals of Ukrainian nationalism», the author notes the relevance of the main points mentioned professor and underlines the lack of popularization of the Ukrainian in the XX century, hence the appearance netyrpytosti and hatred motivated the population to the national state positions.

Summing up, states that work-Blokhyn Yuriy Boyko, published in mid XX century, essential to modern times, and once again prove that the Russian propaganda machine zdiysyuvava long-term information war against the development of the national idea in Ukraine.

Keywords: *Yuriy Boiko-Blokhyn, nationalism, national idea, Ukrainistics, propaganda, political technologies.*

Рецензенти: **Котляр Ю. В.,** д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

НАПОЛЕОН И УКРАИНА В 1812 Г. ПОЧЕМУ НАПОЛЕОН НЕДООЦЕНИВАЛ РОЛЬ УКРАИНЫ В ВОЙНЕ С РОССИЕЙ ЦАРЯ АЛЕКСАНДРА I?

Конфликт интересов между Францией Наполеона и отвоеванной его Великой Армией на полях битв «польской войны» 1807 года – наполеоновской Европой и покоренной в Тыльже империей Востока – Россией Александра I возрастал от первой минуты. Подпись Александра I под мирным договором должна была дать России – его самодержавной России время на укрепление, на возобновление сил после поражения в войне 1807 года. Наполеон рассчитывал, что раздел Европы между двумя империями – империей Запада – Францией и империей Востока – Россией позволит ему заняться неотложными делами на юге континента возле границ самой Франции – в Испании. Однако уже конгресс в Эрфурте, который от начала должен был продемонстрировать силы Наполеона, вскрыл продолжительный торг между двумя монархами и взаимоисключающие государственные интересы Франции и России.

Ключевые слова: Наполеон, Александр I, Франция, Россия, Украина.

Александр I стремился к войне, но его инициативы были очень осторожными. Понимал, что должен укрепить государство, что российская армия должна перейти к фундаментальной реформе, чтобы справиться в боях с Великой Армией. В результате в войне 1809 года Россия и ее царь – Александр I еще выступили как союзники Франции и Наполеона.

Однако трещины на этом искусственном пакте обоих Императоров были все глубже. Наполеона и Александра разделяло почти все. Турецкий вопрос – российская и османская армии вели кровавые бои над Черным морем и в Наддунайских царствах, экономические вопросы и нераздельно связана с этим континентальная блокада вынуждала Россию к поддержанию постоянных нормальных торговых отношений с Великобританией, что обусловило перенесение центра тяжести торговли зерном с балтийским портов на Черное море, на новый портовый центр – Одессу, которая за короткое время превратилась в главный порт, обслуживающий экспорт российского зерна. Также разделяли и вопросы династические. Россия не могла и не хотела остановить контрабанду. После войны с Австрией 1809 года Наполеон прекрасно понимал позицию Александра. Однако его мечта

об уничтожении Великой Британии за счет поддержки союза континентальных государств Франции и России бросала его в объятия Александра I, и о котором не подозревал, что тот хочет разорвать окончательно их союз и начать войну. Попытка втягивания Наполеона, которую предпринял Александр I в антипольской конвенции (подписанной 4 января 1810 года послом в России – Армандом Луисом де Коленкурт (первоначально: Armand Louis de Caulaincourt), приверженцем мира с Россией), затягивание женитьбы, а потом отказ руки сестры царя Анны обусловили брак Франции с Габсбургами. Это потянуло за собой неформальный разрыв союза и усложнило положение России. Война висела на волоске. Решился на нее все же сам Александр, а не Наполеон. Жаждала ее и петербургская «партия ястребов». Не хотели удерживать союз и российские дворяне, желающие вернуть балтийскую торговлю, отрицательно относилась к нему и церковь. Все политические силы в России устремили свои копыя против Наполеона. Россия желала альянса с Англией, а не с наполеоновской Францией. Александр понимал, что не может идти против течения и должен учитывать то, чего ожидали все влиятельные силы в России. Боялся также повторения истории, не

хотел, чтобы повторилась судьба его отца, царя Павла I. Предлогом для Александра была аннексия Ольденбурга, который был собственностью тестя принцессы Катерины – его сестры. Наполеон упреждал об этом факте своего российского союзника, предлагая взамен другие территории. Сделал это от его имени министр иностранных дел Франции Жан Батист Номпер де Шампани (первоначально: Jean Baptiste Nompère de Champagny) 14 ноября 1810 года.

Для Наполеона аннексия Ольденбурга казалась необходимостью, поскольку стремился упорядочить подчиненный ему континент – создать наполеоновскую Европу и уничтожить контрабанду, которая преграждала ему в реализации требований континентальной блокады. Контрабанда обрела такие размеры, что начала угрожать главным целям блокады экономической осады Великой Британии. Чтобы ее исключить, Наполеон не мог удержать существующий статус государств, в том числе и Голландии, а также зависимых от него городов, которые торговали с Великобританией. Наполеон был вынужден их присоединить, подчинить непосредственно Империи. Потому что он думал об интересах Империи. В результате 9 июля 1810 года присоединил к империи Королевство Голландии, в котором королем был его брат Людвик Бонапарт, поддерживающий контрабанду и торговлю с Англией. Людвик не выполнял поручений Наполеона в этой области, ощущал ответственность за доверенное ему государство, а отношения с Англией были фундаментом доходов Голландии. Наполеон вынужден был поступить беспощадно. Следующим присоединил к Империи ряд свободных портовых городов в северной Германии: Бреме, Гамбург и Любек, а также княжества: Аренберг, Лоенбург, Ольденбург и Сальм.

Со времен Тыльжи контрабанда в России была реальностью. Россия не могла оставаться верным союзником Франции, поскольку принципы континентальной блокады разбивали основы существования России. В результате в российские порты заходили как непосредственно английские корабли, так и шведские с британскими товарами на борту. Потом сухопутным путем те товары реэкспортировались в Австрию. Аннексию Оль-

денбурга Александр использовал как предлог для разрыва с Францией Наполеона. Российская сторона отбросила Эрфурт в качестве компенсации и таким образом подорвала основы функционирования континентальной блокады. Однако формально все время союз существовал. Александр издал указ о свободе импорта колониальных товаров и одновременное введение протекционистско-ограничительного тарифа на французские товары, что подорвало экономическую политику Наполеона. Созданная Наполеоном система континентальной блокады начала превращаться в фикцию, а сам Наполеон не отреагировал соответствующим образом на решение Александра. Одновременно на уровне внутренних отношений царь отказался от реформ, которые пытался провести в государстве. Афишировал их его советник – Михаил Сперанский, который достиг карьеры благодаря своим талантам, а не происхождению и связям. Его планы предвидели проведение широких внутренних реформ в России (государственного аппарата, законодательной системы и государственных финансов), которые должны были укрепить государство. Проекты реформ Сперанского вызвали недовольствие аристократии, в особенности придворной знати. Ему удалось форсировать такие проекты: создание Совета Государства (1 января 1810 года) и реформу министерств (25 июня 1811 года). Однако Александр пожертвовал Сперанским, опасаясь сильной внутренней оппозиции перед началом войны с Наполеоном.

После торможения реформ, которые осуждались высшим обществом, дворянами и церковью – все консервативные силы недовольны всегда любыми изменениями, Александр мог заняться войной с Наполеоном. Александр хотел переместить ее в Европу, в Германию, далеко от границ Российской империи. Его идеей было желание, чтобы против Наполеона поднялась вся Европа во главе с Россией.

Однако проблемой были поляки и Варшавское царство. Александр в очередной раз использовал князя Адама Чарторийского, чтобы перетянуть на российскую сторону военного министра Царства – князя Юзефа Понятовского. Чарторийский от имени царя представил предложения Понятовскому, ко-

того заманивал идеей обновления Польши в границах между Двиной и Днепром с либеральной конституцией и персональным союзом с Россией. Условием был отход от Наполеона и переход на сторону России. Александр не забыл однако о другом аргументе – силовом – сколько и какие дивизии уже стояли возле границ Царства.

Однако в профранцузском Варшавском Царстве, при незначительном количестве представителей пророссийского движения, хоть какой-то шанс добиться поддержки поляков в совместной деятельности с россиянами был невозможен. План поддержки поляков и присоединения польского войска к антинаполеоновскому выступлению был иллюзией. Единственным шансом для России была победа над польскими войсками и марш на Европу, чтобы туда переместить пожар войны. Российские планы были связаны с милитаристской слабостью Франции в регионе будущих военных действий. Ориентировались превосходно в дислокации войск Великой Армии, российская разведка информировала центр, что единственной реальной силой, кроме армии Царства Варшавского, располагал маршал Луис Николас Даву (первоначально: Louis Nicolas Davout). Его армия была раздислоцирована в Германии (60 тыс.), когда сила тяжести наполеоновской армии была перенесена на юг Европы на Иберийский полуостров. Планировали ударить по силам Даву российской армией в количестве 200 тыс. двумя колонами и получить поддержку со стороны Пруссии, Австрии и Рейнского союза.

На пути реализации этих планов стояли польские силы князя Понятовского. 50 тыс. армия Варшавского Царства создавала весомую преграду для российского наступления, могла бы его задержать и бои задержались бы на линии Вислы, что дало бы время маршалу Даву на прибытие с Германии подкрепления, а тем самым цель российского плана перенесения действий в Европу и начала общего антинаполеоновского выступления закончилось бы неудачей. Заработала военная машина. Акция, которая готовилась в большой тайне, была названа: *la grande oeuvre*.

Подготовка к войне вошла в решающую фазу. Российская армия была реорганизова-

на, увеличено ее количество, дополнено уже существующие единицы и создано новые, а в течении трех лет Александр объявил три призыва в армию, в 1810 году, в сентябре 1811 и последний тут же перед началом войны – 25 апреля 1812 года. Популярность войны с Наполеоном среди российского дворянства обусловила то, что призывы закончились успехом. Были усовершенствованы укрепления Риги и Киева, начато строительство системы крепостей на границе Российской империи в Бобруйске, Бресте и Диненбурге, наземного лагеря под Дриссой, продуктовых складов. Тогдашний военный министр генерал Михаил Богданович Барклай де Толли исключил из армии поляков, как потенциальных союзников Наполеона. Однако приготовления шли очень медленно для того, чтобы удовлетворить ожидания царя и реализовать даже план минимум, то есть осуществить атаку на Царство, уничтожить его и перенести войну дальше к Германии.

Другая сторона: Наполеон и его союзники также начали подготовку к войне. Вначале Наполеон был шокирован начатым недавним союзником таких масштабных вооруженных действий. Однако донесения польской разведки были однозначными. Польская разведка осуществила большой прорыв со времен войны с Австрией. Настолько в 1809 году польская разведка имела характер одиночных разведдействий и бывало, что польские отделы действовали в пустую, не получив информации о размещении австрийских войск. Созданием профессиональной сети разведки был заинтересовано не только правительство Варшавского царства, силовые структуры – военное министерство с князем Понятовским, но и сам Наполеон. Именно Наполеон принял решение о расширении польской разведки, поручив это задание наполеоновскому резиденту в Варшаве. Резидент Жан Шарль Серра (первоначально: Jean Charles Serra) не только не показал себя во время войны 1809 года, но и не имел успеха в создании разведки. Поэтому Наполеон доверил это задание в феврале 1811 г. новому резиденту Луису Пьеру Эдуарду Бигнонови (первоначально: Louis Pierre Édouard Bignon). Создателем польской разведки в России стал Александр Сапега, который, располагая доверенным заданием, решил его превосходно,

присылая профессиональные донесения о действиях россиян и возможностях наполеоновских наступательных действий возле границы Варшавского царства.

Поляки знали, что судьба будущей войны с Россией лежит у границ Царства в Украине. Созданы структуры близкой и глубокой разведки – Александр Сапега, шеф отделения разведки в России сосредоточился в Вишницах возле Белой Радзивилловской и Влодавы, на границе бельского и влодавского уездов. Перфект департамента Юзеф Гжибовский создал активно действующий отдел разведки, хотя это была скорее пограничная разведка, близкая. Поляки знали о россиянах достаточно, чтобы осознавать угрозы и возможности будущей войны. Превосходно справлялся с собиранием информации на пограничье Ксаверий Рачинский, шеф управления полиции седлецкого департамента. Поляки хорошо ориентировались, что у них под боком действовали россияне, обращая огромное внимание на пограничье Польши и Украины. В Коцку «белый агент» Ян Протази Д'Анстегг – немец в царской дипломатической службе, который часто бывал в Царстве под видом частных интересов, связанных с приданным его жены Александры, рожденной Мейсснер, а в Белостоке полковник Лукаш Турский.

Однако в Париже смотрели на рапорта с Царства снисходительно. Поляков подозревали в том, что их рапорта усложняют ситуацию. Их содержание воспринималось как разновидность фобии поляков. Считали, что их источником есть желание войны с Россией с целью возрождения Польши. Парижские представительства были очень критически настроены по отношению к разведке и людям, ее осуществляющим. Рапорта польской военной разведки направлялись в Германию в штаб маршала Даву в Гамбург, в Париж в министерство иностранных дел, а позже они попадали непосредственно на стол Наполеону, в Дрезден к Фридрику Августу. Эти донесения анализировал новый резидент Бигнон, отсылая их обратно вместе с полученной через свои структуры информацией в Гамбург и Париж. Понятовский испробовал множество вариантов, чтобы обратить внимание на обостряющуюся ситуацию на восточной границе, однако его донесения не

приносили результатов. Окончательно убедил Наполеона о готовившихся широкомасштабных российских приготовлениях к войне сам князь Понятовский, который лично поехал к Наполеону в Париж, используя в качестве повода рождение наследника престола.

Несмотря на огромные средства и расширение структуры разведки, намного меньше ориентировались в делах, связанных с Россией, французы. Это было обусловлено тем, что разведкой занимались во Франции несколько структур: министерство иностранных дел, главный штаб, *dépot de la guerre*, министерство полиции. Несмотря на широкую сеть разведки, французы были меньше осведомлены о российских делах, нежели поляки. К сожалению знания и заинтересованность поляков были не оценены как следует, а их достижения и полученную информацию часто игнорировали. Полностью это продемонстрировала война 1812 г., атаки Наполеона в пустую в Литве, оставление Украины россиянам, отказ от плана двухлетней кампании, преследование царской армии, захват Москвы.

В результате убедил Наполеона в том, что война неизбежна, князь Понятовский. Ситуация созревала к войне. Император Французов был вынужден отказаться от запланированного на 1811 г. решения «испанского вопроса» и приведения в порядок Иберийского полуострова и вынужден в сложившейся ситуации начать приготовления к войне с Россией. Перед началом войны также решил сменить министра иностранных дел, который не оправдал себя на должности, поскольку допустил так называемое «польское дело», связанное с антипольской конвенцией и допустил до восхождения на трон Швеции маршала Жана Бернадотта (первоначально: Jean Bernadotte). Бернадотт в 1810 г. был адаптирован королем Швеции Карлом XIII и назван наследником престола Швеции, как Карл Ян. В марте 1811 г. официально принял титул регента и из-за болезни Карла XIII единолично руководил краем, с официальным титулом наследника престола. Однако стал врагом Наполеона и промотором интересов Швеции, а не своей былой отчизны – Франции. Жаждал получить захваченную Россией Финляндию, но путем сотрудничества с Россией. В 1812 г., когда наполеоновс-

кие войска заняли Шведское побережье, он подписал антифранцузские трактаты с Англией и Россией. Наполеон в этих неудачах обвинил тогдашнего министра иностранных дел Жана Баптиста де Шампани (первоначально: Jean Baptiste de Champagne), которого в апреле 1812 г. заменил на Гуго Бернарда Марета дюк де Бассано (первоначально: Hugues Bernard Maret duc de Bassano).

Поляки, несмотря на ограниченные возможности, несмотря на финансовые трудности, огромный дефицит Варшавского царства, решили вложить значительные средства в войну с Россией. Польская разведка очень точно определила, какой регион Российской империи был пресловутой «ахилесовой пятой» и мог решить судьбу войны. Украина – а точнее ее правобережная часть, которая оказалась в руках России только в 1793 году, после поражения польских войск в войне с Россией в 1792 г. и после второго распада Речи Посполитой могла определить победу Наполеона над Россией. Именно там в Украине, на Волыни и Подолье, где оппозиция к российским властям была очень сильной, где новую власть не желали магнаты и шляхта, которые всегда купались в свободе Речи Посполитой, могло дойти до решающего действия. Именно там было решено начать антироссийское восстание. Климат сопутствовал этому. Начали подготовку тех частей общества, которые могли быть потенциально заинтересованы в начале антироссийского восстания. Ставка была очень высокой. Польская разведка направила туда значительные финансовые средства, которые послужили закупке оружия и лошадей, а также обучения людей. Втягивали магнатов, приобретали оружие, тренировали лошадей. Готовились, обучали верховой езде, для которой прикрытием служила придворная служба в магнатов.

Украина на пороге войны 1812 года превратилась в земли, которыми были заинтересованы обе стороны, способные решить судьбу войны – войны, которая в свою очередь решала судьбу Европы и формировала ее на целый век вперед. Наполеон, приступая к войне 1812 г. с Александром I, был убежден, что российские войска будут защищать территории Российской империи. Убедил его в этом тот факт, что западная часть Импе-

рии, западные и юго-западные губернии, Литва, Белоруссия, Волынь, Подолье, Украина – это земли бывшей Речи Посполитой, где жил значительный процент польских людей – польской шляхты, которую Александр мог трактовать, как потенциальных союзников Наполеона. Поэтому был уверен, что российский царь – Александр I не оставит эти земли, которые могли бы стать материальной поддержкой для Великой Армии, которые россияне несколько лет интенсивно расстраивали. Ведь на этих землях еще жила память о Речи Посполитой – государстве, которое только 17 лет тому – в 1795 г. перестало существовать. Поэтому Наполеон был убежден, что россияне не оставят ему превосходно оснащенной столицы Литвы – Вильнюса, и царские войска будут его защищать.

Однако Александра I, который хотел битвы с Наполеоном, убедил военный министр и главнокомандующий царскими войсками генерал лейтенант Михаил Богданович Барклай де Толли, что российская армия была еще не готова к бою с Великой Армией Наполеона. Было решено отдать без боя Наполеону территорию Литвы, уничтожая все, что могла использовать наполеоновская армия. Оставили Литву без драгоценных металлов, заменяя их бумажным рублем, забрали у нее всю продукцию, ввели налог, оплачиваемый зерном, все лишние поголовья скота и фуража реквизировали в интересах государства, реквизировали всех ездовых лошадей, вывезли все документы, приказали оставить приграничные территории чиновникам администрации и более значительным личностям. Все реквизиции и насилия в Литве россияне производили при помощи усиленной инспекции полиции и сурового контроля границы с Варшавским Царством.

В результате так называемый вильнюсский маневр закончился неудачей, а вся Литва без боя попала в руки Наполеона. Россияне в это время не оставались без действия. Наполеон не отреагировал соответствующим образом на их планы, что в результате привело через несколько месяцев до катастрофы Великой Армии. Наполеон жаждал единственного решения, которое привело к поражению россиян и окончанию войны. Поэтому сконцентрировал около себя главные силы, оставляя россиянам возможность атаки со

стороны Волыни. Решение Наполеона было нерассудительным, потому что россиянам в это время удалось нормализовать после нескольких лет войны отношения с Турцией. Подписанный в Бухаресте 26 мая 1812 г. мирный договор у порога войны был большим успехом российской дипломатии. Это один из факторов поражения Наполеона в России в 1812 г., что позволило россиянам использовать российские силы, которые до этого времени бились с турками. Благодаря дипломатическому успеху Россия могла приступить к контрнаступлению с Молдавии на южный фланг Великой Армии в Украине и Белоруссии.

Концентрацию главных сил вокруг Наполеона, которая оставила без обороны Варшавское Царство, использовал также командир 3-й западной российской армии, так называемой «волынской», генерал кавалерии Александр Петрович Тормасов. Его удачная диверсия на Царство, победа над саксонцами VII корпуса генерала дивизии графа Жана Луиса де Рейнера (первоначально: Jean Louis comte de Reunier) под Кобрыном вынудила Наполеона на ответную реакцию. Побаивался, что генерал Тормасов направит силы на Литву, ликвидирую на пути все незначительные оставленные этапные единицы в тылу Великой Армии, но прежде всего на главную этапную путь – на Смоленск и далее на Москву.

Наполеон, за которым с Царства следили заместитель военного министра генерал Юзеф Вельгурский, губернатор Варшавы – генерал дивизии Антуан Дутайлис (первоначально: Antoine Dutailis), а с Литвы генеральный губернатор генерал Дирк ван Хогендорп (первоначально: Dirk van Hogendorp) и министр иностранных дел Царства – Марет дюка де Бассано, которому было поручено надсмотр над литовской властью, а также вместе с Восточной Пруссией губернатор Царства – генерал дивизии Луис Луазоне (первоначально: Louis Loison), принял решение, что австрийский корпус генерал лейтенанта Карла вон Шварценберга (первоначально: Karl von Schwarzenberg) будет соединен с саксонцами. Командующим этих сил стал Шварценберг. Направляя его в Украину, Наполеон лишился контроля над ненадежным союзником, которого изначально планировал держать в границах главных сил.

Наполеон кроме огромных потерь, в основном походных, которые понесла Великая Армия в Литве, достигающих 40 %, не собирался однако задержаться в Смоленске. Не обращая внимания на потери, решил продолжать преследование отступающей российской царской армии и вынудить россиян к бою. Был глубоко убежден, что россияне будут защищать древнюю столицу царей – Москву и не позволят ее захватить без боя. Считал, что между Смоленском и Москвой произойдет битва, которая позволит ему закончить войну в 1812 г. Верил, что будет диктовать условия царю Александру I и вынудит его их принять и как победитель вернется на запад, что именно одна решающая битва завершит войну. Поэтому также не обращал внимания на действия россиян на флангах Великой Армии, над Двиной, где проводил операции генерал лейтенант Людвик Христианович Виттгенштейн и на двигающуюся с Молдавии в сторону Украины армию адмирала Павла Васильевича Чичагова. Наполеон переоценил значение Москвы, считая, что россияне будут любой ценой защищать, не учел также предостережения князя Понятовского, который подчеркивал, что россияне будут на своих родных землях и далее все уничтожать, только бы усложнить поход Великой Армии. Был самоуверенным, был убежден в победе, хотел выиграть у Александра I, верил, что ему получится сделать это быстро, отбросил очень решительно все советы и предостережения князя Понятовского. Не хотел увидеть аналогии между войной 1812 г. и походом на Россию шведского короля Карла XII 1709 г.

Наполеон решительно отбросил концепцию разделения войны с Россией на двухлетнюю кампанию 1812–1813 гг. План, выработанный и с большой прилежностью подготовленный в штабах наполеоновской и польской армий, доработанный в тесном сотрудничестве с разведкой. План, предполагающий продление наступления на границы бывшей Речи Посполитой, в Смоленске – «Воротах Москвы» укрепление наполеоновских войск, также в Белоруссии, на Волыни, Подолье и Украине и продолжение войны в следующем году. Наполеон одним движением уничтожил многонедельные труды над этим военным планом, который был бы ката-

строфой для Александра – для России. Недооценил значения Украины – Украины, которая была ключом войны 1812 г. Решительно отбросил два предложения князя Понятовского. Первое, которое предполагало поход на территорию Украины двух пехотных корпусов Великой Армии – наиболее многочисленного I-го, маршала Луиса Николаса Даву, а также V-го «польского», князя Понятовского и второе, чтобы хотя бы поляки V-го корпуса князя Понятовского атаковали на юг – на Волынь, Подолье и Украину – чтобы готовившийся несколько лет с большими силами и средствами грунт, использовать как фундамент антироссийского восстания, чтобы повторить сценарий Великопольского и калишского восстаний 1806 г. Значение, роль Украины в расчете с Россией пытались показать Наполеону и другие. Александр Сапега пытался убедить, что начало восстания в Украине требует поддержки и поддержки поляков для того, чтобы успешно закончить.

Наполеон однако не разделял позиции поляков. Не использовал шансы на победу над Россией. Украина осталась в одиночестве, без поддержки, не оправдала возложенных на нее надежд. Шварценберг, австрийцы и саксонцы генерала дивизии Жана Луиса Рейнера допустили страшное насилие над местным населением. Масштаб уничтожения и злодеяний был огромным. Землевладельцы, опасаясь за жизнь своих семей, покидали поместья, то же массово делали крестьяне. Ограбленное население, опасаясь за свою жизнь и здоровье, убегало в Галичину – в Австрию. Через насилие австрийцев и их выразительную симпатию к России миссия генерала Людвика Кропинского и графа Тадеуша Морского, комиссара Генеральной Конфедерации Польского Царства, вынуждена была закончиться неудачей.

Подводя итоги, нужно отметить, что Украина была ключом к победе над россиянами в войне 1812 г. Наполеон не использовал этого шанса. Не задержал Великую Армию на границе бывшей Речи Посполитой. Не организовал в Литве действенной администрации. Не направил в Украину соответствующие военные силы, которые могли бы использовать потенциал сосредоточенных с такими большими усилиями средств и лю-

дей. Своевременное возвращение польской администрации, поддерживающей Наполеона в Литве и Белоруссии, а также взрыв восстания в Украине ослабили бы Россию как европейскую мощь. Наполеон начал преследование главных сил российской армии, позволяя втянуть себя в глубь Российского государства. Украину оставил без поддержки. Отправил туда австрийцев и саксонцев, которые насильем задушили энтузиазм местных патриотов. Не использовал ситуации, когда на территории от Пины до Припяти россиян уже не было. Не организовал там администрации, которая могла бы стать важным элементом антироссийского восстания в Украине. Ошибкой было доверить недоброжелательному к полякам Диркови ван Хогендорпови функции генерального губернатора Литвы и председателя Временной Комиссии Правительства Великого Литовского Царства. Его некомпетентность, игнорирование и недоброжелательность к полякам, привели к тому, что не удалось в Литве организовать значительных сил. Ван Хогендорп дестабилизировал Временную Комиссию Правительства Великого Литовского Царства. Рассорился со всеми имперскими управителями, назначенными Наполеоном на главные должности в Литве, с губернатором вильнюсским, позже смоленским – Антуаном Генри Жомини (первоначально: Antoine Henri Jomini). Александр Сапега, командующий Военным Комитетом Временной Комиссии Правительства Великого Литовского царства, создатель разведки в России, горячий сторонник организации в Литве многочисленной армии и взрыва восстания в Украине в конфронтации с примитивным и лишенным видения использования потенциала Литвы, Белоруссии и Украины ван Хогендорпом отказался от должности. Даже Марат дюк де Бассано не смог убедить Наполеона в том, что угробил победу над Россией, которая была не в Москве, а возле Польши – в Украине, Белоруссии и Литве ван Хогендорп.

Значение, роль Украины в 1812 г. в то же время оценили россияне, побаиваясь там взрыва антироссийского восстания. Еще осенью 1812 г. опасались, что взрыв восстания в Украине возможен и имеет шансы на успех. Поэтому, направляясь с юга с Молдавии на север, Чичагов был очень осторожным. Его

соединения в Украине не очернили себя грабежами. Выдавал распоряжения, взывающие к воссоединению, которые должны были разрядить ситуацию. Истинное лицо показал только в Белоруссии, когда его отдели папифицировали Украину, когда возможность восстания уже была погребена, Чичагов, имея беспечный тыл, начал рейд в тыл Великой Армии в Белоруссии – на Минск.

Ошибки, допущенные Наполеоном, недооценка роли Украины в войне 1812 г. обусловили то, что достижения разведки, участие большого количества людей, структур Царс-

тва во главе с Александром Сапегом были обречены. Царь Александр I, зная, где находилась тогда судьба России, вздохнул. Украина осталась на обочине, а Наполеон, гонясь за царской армией к Москве – проиграл войну с Россией. Это сформировало на следующие сто лет лицо Европы с Россией, как империей, в границах которой остались и Польша, и Украина. Только I мировая война, проигранная царской Россией, открыла возможности перед Польшей и Украиной на создание нового политического строя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. M. Kukiel, *Wojna 1812 roku*, t. 1, Kraków 1937, s. 18-20; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807-1812*, Warszawa 1961, s. 219-221; R. Kowalczyk, *Украина в противостоянии Франции и России за облик Европы. – Конфронтация Востока и Запада в войне 1812 года*, [в:] *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин*, Статті та матеріали IV-ї Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (1920-2003 рр.), Луганськ 2013, с. 238.
2. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 11, 18; R. Kowalczyk, *Украина в противостоянии Франции и России за облик Европы...*, с. 238.
3. *Histoire de L'Ambassade dans Le Grand Duché de Varsovie en 1812*, par M. de Pradt, Paris 1815, s. 24-25, 27; E. Tarle, *Napoleon*, Kraków 1991, s. 262, 279.
4. M. Handelsman, *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807-1813*, t.1, s. 392-393.
5. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 25-26.
6. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 18; E. Tarle, *Napoleon ...*, s. 276; B. de Jouvenel, *Napoléon et L'Économie dirigée. Le blocus continental*, Paris 1942, s. 412-415; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807-1812*, Warszawa 1961, s. 223.
7. A. Manfred, *Napoleon*, Warszawa 1980, s. 570-571; A. Zamoyski, *1812. Wojna z Rosją*, Kraków 2007, s. 75, 119; M. Heller, *Historia imperium rosyjskiego*, Warszawa 2002, s. 502, 504-508; L. Bazylow, P. Wieczorkiewicz, *Historia Rosji*, Wrocław 2005, s. 194-196; M. D. Steinberg, *Historia Rosji*, Kraków 2009, s. 314-316; R. Kowalczyk, *Україна – утрачений шанс на перемогу Наполеона 1812 року*, Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, серія: Історичні науки, no 7(284) 2014, с.123.
8. A. Mansuy, *Jérôme Napoléon et la Pologne en 1812*, Paris 1931, s. 199, 202; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 21-22; S. Askenazy, *Książę Józef Poniatowski*, Warszawa 1978, s. 241-243; M. Handelsman, *Adam Czartoryski*, t.1, Warszawa 1948, s. 74-75; J. Skowronek, *Książę Józef Poniatowski.*, Warszawa 1986, s. 221.
9. G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego...*, s. 216; R. Kowalczyk, *Україна – утрачений шанс на перемогу Наполеона 1812...*, с. 123.
10. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 19; A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano, Présentation de Thierry Lentz*, Paris 2008, s. 288-291; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego...*, s. 223-224; R. Kowalczyk, *Украина в противостоянии Франции и России за облик Европы...*, с. 238.
11. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 17-19; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego...*, s. 223.
12. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 248-251; 1812. *Cent ans après. Rostopchin et Kutusof. Documents authentiques relatifs à l'Histoire de la campagne de la Moskwa jusqu'au retour de Napoléon à Paris*, par André Bouvery, Paris 1912, s. 25-27.
13. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 253-254; R. Kowalczyk, *Znani i nieznanі oficerowie i generałowie wojny 1812 roku w Rosji*, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 96.
14. B. Pawłowski, *Polski wywiad przed kampanią 1812 roku*, [w:] *Od konfederacji barskiej do powstania styczniowego. Studia z historii wojskowości*, Warszawa 1962, s. 227.
15. A. Mansuy, *Jérôme Napoléon et la Pologne en 1812...*, s. 222; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 27; R. Kowalczyk, *Україна – утрачений шанс на перемогу Наполеона 1812...*, с. 124.
16. A. Mansuy, *Jérôme Napoléon et la Pologne en 1812...*, s. 177, 222-223; J. Skowronek, *Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu. Aleksander Sapieha*, Warszawa 1992, s. 242.
17. J. Kowalik, *Ziemianie*, [w:] *Ziemia Radzyńska 1810-1815*, Red. Artura Rogalskiego, Radzyń Podlaski 2011, s. 48; D. Sitkiewicz, *Miasta i mieszczanie*, [w:] *Ziemia Radzyńska...*, s. 76.
18. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 183; J. Skowronek, *Książę Józef ...*, s. 195-198.

19. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 24. S. Askenazy, *Książę Józef...*, s. 222–223; J. Skowronek, *Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu...*, s. 255–257; R. Kowalczyk, *Україна – утрачений шанс на перемогу Наполеона 1812...*, с. 124.
20. A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 288–291; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?*, [w:] «Эпоха 1812 года в судьбах России и Европы», Red. A.N. Artizov, A.K. Levykin, J.A. Petrov. Wydawnictwo Rosyjskiej Akademii Nauk. Moskwa 2013, с. 43–45.
21. *Histoire de L’Ambassade dans Le Grand Duché de Varsovie...*, s. 26, 39, 42–44; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 27; M. Handelsman, *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich...*, t. 2, s. 41; E. Dousset, *L’Abbé de Pradt. Grand aumônier de Napoléon 1759–1837*, Paris 1959, s. 112–113; A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 283–285, 303; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?*..., с. 46–47.
22. R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne 14–21 listopad 1812 r.*, Warszawa 2015, s. 69–71, 99.
23. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 181–187.
24. *Histoire de L’Ambassade dans Le Grand Duché de Varsovie...*, s. 42–44; R. Kowalczyk, *Украина в противостоянии Франции и России за облик Европы...*, с. 239.
25. D. Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008, s. 99–101, 121; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?*..., с. 46–47.
26. A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 288; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne...*, s. 68–71; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?*... с. 46–47.
27. R. Kowalczyk, *Україна – утрачений шанс на перемогу Наполеона 1812...*, с. 125–126; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne...* s. 68–71; R. Kowalczyk, *Смоленск 1812 года – Ворота Москвы*, Научковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, серія: Історичні науки, no 5(306) 2015, с. 117.
28. A. Thiers, *Historia Konsulatu i Cesarstwa*, t. 7, Warszawa 1858, s. 477–479; J. Willaume, *Obrona Księstwa Warszawskiego w 1812 r.*, «Odbitka z Przeglądu Historyczno-Wojskowego», t. 3, z. 2 (1930), s. 153; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 36; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne...*, s. 73–76, 79–81.
29. E. Sanguszko, *Pamiętniki księcia Eustachego Sanguszki 1786–1815*, Kraków 1876, s. 79; H. Dembiński, *Pamiętnik Henryka Dembińskiego, generała wojsk polskich*, Poznań 1860, s. 124; H. Brandt, *Pamiętnik oficera polskiego (1808–1812)*, t. 2, Warszawa 1904, s. 47; F. Gajewski, *Pamiętnik Franciszka z Błociszewa Gajewskiego, pułkownika wojsk polskich (1802–1831)*, t. 1, Poznań 1913, s. 229; J. Załuski, *Wspomnienia o pułku lekkokonnym polskim gwardyi Napoleona I*, Kraków 1862, s. 256; J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki 1811–1820*, t. 1, Poznań 1874, s. 364–365; E. Jezierski, *Bóg wojny–Napoleon Bonaparte*, Warszawa 1921, s. 76; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 131–132; M. Kukiel, *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795 – 1815*, Poznań 1912, s. 260–261, 311–312; S. Askenazy, *Książę Józef...*, s. 235; J. Skowronek, *Książę Józef...*, s. 221; J. Pachoński, *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Warszawa 1981, s. 423; R. Kowalczyk, *Katastrofa Wielkiej Armii w Rosji w 1812 r.*, Łódź 2007, s. 30, 49; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne...* s. 68–69; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?*..., с. 46–49.
30. M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 70–71, 103–105, 183–184; R. Kowalczyk, *Украина в противостоянии Франции и России за облик Европы...*, с. 240; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?*... с. 46–49; R. Kowalczyk, *Смоленск 1812 года – Ворота Москвы...*, с. 116–117.
31. A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 358; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne...*, s. 71–73.
32. *Archiwum Główne Akt Dawnych (далее: AGAD), Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego*, sygn. 34, k. 33; AGAD, *Rada Stanu i Ministrów Księstwa Warszawskiego (далее: RSiMKW)*, sygn. 258, k. 3; AGAD, RSiMKW, sygn. 258, k. 7; *Histoire de L’Ambassade dans Le Grand Duché de Varsovie...*, 167–168, 173, 177; A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 358; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 266, 387; R. Kowalczyk, *Украина в противостоянии Франции и России за облик Европы...*, с. 241; R. Kowalczyk, *Україна – утрачений шанс на перемогу Наполеона 1812...*, с. 125–126; R. Kowalczyk, *Смоленск 1812 года – Ворота Москвы...*, с. 116–117.
33. M. Handelsman, *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich...*, t. 2, s. 179–181; A.A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 367–369; R. Kowalczyk, *Украина в противостоянии Франции и России за облик Европы...*, с. 241; R. Kowalczyk, *Смоленск 1812 года – Ворота Москвы...*, с. 116–117.

Ковальчик Рафал Віктор,
Лодзьський університет, м. Лодзь, Польща

НАПОЛЕОН І УКРАЇНА В 1812 р. ЧОМУ НАПОЛЕОН НЕДООЦІНЮВАВ РОЛЬ УКРАЇНИ У ВІЙНЕ З РОСІЄЮ ЦАРЯ ОЛЕКСАНДРА І?

Конфлікт інтересів між Францією Наполеона і відвойованою його Великою Армією на полях битв «польської війни» 1807 року – наполеонівською Європою і підкореною в Тильжі імперією Сходу – Росією Олександра І зростає від першої хвилини. Підпис Олександра І під мирним договором повинна була дати Росії – його самодержавній Росії час на зміцнення, на відновлення сил після поразки у війні 1807 року. Наполеон розраховував, що

розподіл Європи між двома імперіями – імперією Заходу – Францією і імперією Сходу – Росією дозволить йому зайнятися невідкладними справами на півдні континенту поблизу кордонів самої Франції – в Іспанії. Однак вже конгрес в Ерфурті, який із початку повинен був продемонструвати сили Наполеона, обумовив тривалий торг між двома монархами і взаємовідмінні державні інтереси Франції і Росії.

Ключові слова: Наполеон, Олександр I, Франція, Росія, Україна.

Kovalchik Rafal Viktor,
University of Lodz, Lodz, Poland

NAPOLEON AND UKRAINE IN 1812. WHY NAPOLEON UNDERESTIMATED THE ROLE OF UKRAINE IN THE WAR WITH RUSSIA OF TZAR ALEXANDER I?

The article describes the causes of the war in the year 1812 and the Ukrainian chance for victory over Russia. The work of intelligence services and headquarters of The Great Army and the army of The Duchy of Warsaw assumed that war will be divided in two years. Napoleon's army were to be stopped on the border of former Poland. Basing on this land, especially Ukraine, the potential of the army should be increased and in the year 1813 Russia will be defeated. The weapons, horses and men were prepared in Ukraine. Despite it, as a result of Napoleon's mistake, who believed in his lucky star and defeating Russia in one battle and march towards Moscow far from his army's reserves, he lost this war. Russians took advantage of Napoleon's mistakes as they knew that key to the victory was Ukraine, not Moscow.

Рецензенти: Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

© Ковальчик Рафал Віктор, 2016

Дата надходження статті до редколегії 22.01.2016

ІСТОРИЧНИЙ І СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИНИКНЕННЯ ПЕРЕДУМОВ МИЛОСЕРДЯ Й БЛАГОДІЙНОСТІ

Процес будівництва незалежної України за 25 історії держави на жаль, поєднувався з нівелюванням духовних цінностей, деградацією, руйнацією економіки та різким падінням життєвого рівня значної частини населення. У статті йде мова про виникнення ідеї милосердя, благодійності та еволюцію ментального досвіду України і світового досвіду. Виявлено правову колізію у Законі України «Про благодійність та благодійні організації». Визначено подальші напрями дослідження.

Ключові слова: милосердя, благодійність, меценатство, регулювання.

Процес будівництва незалежної України за 25 історії держави на жаль, поєднувався з нівелюванням духовних цінностей, деградацією, руйнацією економіки та різким падінням життєвого рівня значної частини населення [1, с. 46].

16 жовтня 1997 року прийнятий Закон України «Про благодійництво та благодійні організації». Ст. 4 названого закону вказує на основні напрями благодійництва та благодійної діяльності, що спрямовані на поліпшення соціально-економічного становища; надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, у результаті соціальних конфліктів, біженцям...; сприяння розвитку науки і освіти, реалізації науково-освітніх програм, подання допомоги вчителям, вченим, студентам, учням; подання допомоги талановитій творчій молоді; сприяння охороні і збереженню культури, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури [2]. Таким чином, прийняття Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» (1997 р.) вже слід вважати фактом здійснення регулювання благодійної діяльності.

Але серед вищеназваних напрямів благодійності діяльності відсутній напрям сприяння розвитку просвітництва, духовних основ особистості. Тому Україні потрібен власний закон про меценатство. Саме тому у статті основна увага приділяється:

– дослідити впливу історико-культурних передумов, політичних та духовних чинників

благодійності. Бо благодійність як невід'ємна частина людського буття, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях та прагматичних чинниках. Тому для удосконалення патріотичної ідеології, удосконалення правового поля благодійності, меценатства важливим є моральний вплив політичних і духовних чинників благодійності на державу і суспільство.

– довести, що повернення до порядку в державі через духовність через моральність сприятиме побудові демократії.

Наукові дослідження з питань аналізу розвитку духовних та прагматичних чинників благодійності були предметом розмірковування античних вчених. Ще в античності римський оратор, політичний діяч і письменник Ціцерон Марк Туллій [3, с. 320] називав релігію і милосердя найголовнішими основами довготривалої держави [4, с. 76]. Релігія формувала моральний фундамент поведінки і світогляду людини [5, с. 107].

У нинішніх реаліях необхідно виховувати свідомість людей. Виховувати соціальну відповідальність людини. Виховувати молодь і тих кого не пізно на традиційних цінностях. Поряд з цим стимулювати розвиток різних форм благодійності через силу закону. Щоб форми благодійності були не лише безкорисливою допомогою. Благодійник має відчувати соціальну відповідальність за того, завдяки кому він має свої блага. Як вважає А. Гуревич результатом сприяння органів державної виконавчої влади повинен стати новий меха-

нізм оподаткування, узгоджений і витікаючий із загальної концепції реформування податкової системи України [6, с. 7].

Благодійність традиційно в Україні була не стільки засобом благоустрою стільки необхідною умовою особистого морального здоров'я: більш потрібна біднолюбцю, ніж бідному. Поряд з цим історичний досвід проблеми повчає, що благодійність та меценатство – фінансові та матеріальні ресурси, які направлялися на розвиток просвітництва, духовних основ особистості. Ми переконуємося, що історія як історичний досвід управління благодійністю має дивовижну здатність повторюватися [7, с. 7].

Метою статті є аналіз еволюції милосердя, опіки у найдавніші часи, вплив історико-культурних передумов, політичних та духовних чинників на розуміння милосердя, благодійності сьогодення та їх ролі у державотворенні.

Милосердя, благодійна діяльність є стародавньою моральною і гуманістичною традицією. Традиція допомоги – це складова частина моральної культури, суспільних норм всіх цивілізацій. На нинішньому етапі державотворення поняття «милосердя», «благодійність», як ми помітили, мають діяльний характер і в формулюванні переважають дієсловні форми. Зокрема, термін «милосердя» – трактується так: добре співчутливе ставлення до когось-небудь. вияв жалості, помилування [8, с. 7].

У словнику С.І. Ожогова милосердя – це готовність допомогти когось-небудь чи пробачити комусь із співчуття, людинолюбства [9, с. 75]. Справами милостей духовними є: відвернути грішника від блуду, необізнаного навчити істини й добра, подати ближньому пораду, молитися за нього Богу, від серця пробачити образи та ін. [10, с. 107]. До речі, духовні чинники благодійності частково розкриті в українських дослідженнях та довідково-енциклопедичних виданнях.

У проєкті Федерального Закону Росії «Про філантропію, меценатство і волонтерство» поняття милосердя – це готовність допомогти із почуття людинолюбства, співчуття; допомоги, яка охоплює життєво важливі проблеми і потреби нужденних у ній, забезпечуюча як пряме виживання, так і можливості, накреслені прожитковим мінімумом [11, с. 107]. Термінологія «милосердя»,

«благодійність» розтлумачена у праці [12]. У «Малому енциклопедичному словнику» розтлумачена дефініція поняття «суспільна опіка» – сукупність благодійних закладів і заходів, які мають за мету надання допомоги особам, які через хворобу, старість та інші причини позбавлені можливості добувати собі прожиток, шматок хліба особистою працею [13, с. 783]. Імперська держава брала на себе піклування про допомогу безробітним і хворим лише в екстремальних умовах стихійного лиха чи народної біди.

У російському словнику Ожогова дієслово «опікати» розуміється як

«дати когось-небудь притулок і харчування» [14, с. 480]. За радянських часів всі функції опіки перейняла на себе держава. Добре це чи ні, але всі громадяни мали роботу, безкоштовну освіту, почувалися захищеними і впевненими в завтрашньому дні. Благодійність Церкви, шевська допомога заводів, колгоспів, радгоспів закладам освіти тощо за радянських часів мало досліджена. Кращі елементи радянської освіти, захисту населення дослідили і використали досвід СРСР в Канаді, Японії та ін. державах.

У кризові часи раптом всім стало не вистачати милосердя, добродіяння. Всім відомо, що світ став прагматичним і жорстоким. Чи не тому практично у більшості праць сучасних праць українських, російських, білоруських авторів дефініція понять «опіка», «церковна опіка» відсутня.

Ми схилиємося до думки, що благодійність – це альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на покращання умов функціонування суспільства та будь-якої його частини [15, с. 210-212]. Благодійність в державі і суспільстві залежить від природи, виховання, мистецтва, культури, історії. Ми вважаємо, що основі культури благодійництва лежить ідея милосердя. Милосердя стало основою культури, ставши нормою, законом в релігіях, а через спосіб життя милосердя, благодійність перетворилася в традиції народів. Благодійність не була хаотичною, її регулювали. Це підтверджується відомостями із багатьох наук: історії, археології, антропології, етнології та ін.

У первісному суспільстві беруть свій початок наука, релігія, мистецтво, і такі важливі і соціальні інститути, як сім'я та право. Те

спільне, що й досі можна знайти між будь-якими народами сучасного світу, хоча б вони відносилися до різних культурних систем, те що ми називаємо загальнолюдськими цінностями, було закладено в первісну епоху. Взаємодопомога, підтримка, прояв гуманності у відношеннях до співродичів – все, що потім стало називатися проявом милосердя, було притаманне людям, які жили за стародавніх часів [16, с. 13-14, 87].

Із виникненням класового суспільства і появою найдавніших цивілізацій у Стародавньому Єгипті, Китаї [17, с. 15]. Ідеї милосердя, гуманності й практика благодійності були відомі стародавнім євреям і відображені у Старому Заповіті [18, с. 76]. Сьогодні дає повчальний урок приватна благодійність була і завжди буде атрибутом іудейської віри й життя єврейської громади [19, с. 258]. В громаді утвердилися різні напрямки соціальної допомоги іудеїв [20, с. 101]. Кошти на благодійність поступали із різноманітних джерел [21, с. 14].

Дальший розвиток ідей милосердя і благодійної отримав у християнстві. Перші християни організовували допомогу на дому. Кожна окрема громада являлась єдиним опікунським органом. Диякони і дияконіси відвідували хворих. Вивчення діяльності православної церкви, монастирів у сфері благодійності у досліджуваній період допоможе з'ясувати весь спектр її впливу на суспільно-духовне життя в цьому регіоні України, визначити механізми, які сприятимуть фінансовій самостійності церкви та реалізації нею різних соціальних програм в умовах сьогодення [21, с. 16].

Сучасна система освіти, маючи у своєму розпорядженні різні технології її отримання, все ще недостатньо реалізує свій потенціал у формуванні духовної культури [21, с. 16]. Вчення про дух народів передуює появі наукового лексикона терміна ментальність. Відомо, що традиції (віра, благодійність) впливали на формування культури, менталітету народів.

11 серпня 2016 року виповнюється 250-річчя з того дня, коли від рук прихильників церковної унії прийняв смерть Данило Кушнір, титар Успенської церкви с. Млієва, що на Городищині, оспіваний Т. Шевченком у поемі «Гайдамаки» [22]. До речі, 1795 року стара кам'яна Успенська церква, збудована на

кошти поміщиці Катерини Літте (Енгельгард) [23, с. 19]. 1851 року фінансовано будівництво кам'яної одно престольної К. Яхненком.

За благословенням Митрополита Черкаського і Канівського Софронія вже розпочалася підготовка низки заходів, якими відзначиметься ця дата. На думку і глибоке переконання владики, вона повинна стати не лише суто церковною подією, але набути державного значення, передусім привернути увагу обласних державних структур з метою подальшого патріотичного виховання наших громадян, адже мученицький подвиг старости Даниїла Мліївського був звершений в непростих історичних умовах, коли українців намагалися насильно схилити до прийняття унії. Відзначення 250-річчя подвигу Даниїла Мліївського повинно сприяти зміцненню українського Православ'я у нинішніх умовах, коли українців хочуть позбавити можливостей мати незалежну Православну Церкву, насадити деструктивні антиукраїнські ідеї [23].

Було доведено до відома через ЗМІ громаді Черкащини, що засновано спеціальний ювілейний орден на честь святого мученика Даниїла, яким нагороджуватимуться церковні благодійники, видатні патріоти Черкащини й України, пастирі й віряни. Всеукраїнська спілка краєзнавців зініціювала новий напрям краєзнавчих студій – дослідження проблем церковної історії та культури в контексті краєзнавчої роботи в Україні. Підтримуючи цю ініціативу готується до видання дослідження життя, страждань і мученицької смерті святого Даниїла [24].

На думку Д.С. Дмитрука в суспільних науках, і особливо в історії, слово культура вживається в двоякому значенні. По-перше, культура – це, розуміється, відома ступінь освіченості; сукупності досягнень суспільства в галузі освіти, просвітництва, науки мистецтва і інших галузях духовного життя народу... Якщо мати на увазі культурну історію, то це значить, що це культуру побуту взагалі, яку можна розділити на матеріальну (житло, одяг, знаряддя, зброя, прикраси і т.д.), духовну (мова, звичаї, традиції, знання, (авт. – знання про черкаський край, краєзнавство), вірування, література) і суспільну (державні і суспільні форми, закони і т. п.) [24] Побудова каплички в Млієві, перенесення голови Д. Кушніра в Мліїв із Переяс-

лівського храму і книга при підтримці меценатів поповнять культурну історію держави.

Навіть короткий огляд історико-культурних передумов милосердя й розвитку благодійності на розвиток освіти і виховання [25, с. 89-90] і світового досвіду виникнення передумов милосердя й благодійності переконує, що вони є загальнолюдськими цінностями, які мають глибокий моральний і гуманістичний зміст, пов'язаний із становленням духовності людини [26, с. 313-320]. Милосердна практика виникла набагато раніше до появи Церкви та державних структур, а із появою останніх стала одним із найважливіших напрямків їх політики, орієнтованої на забезпечення стабільності суспільних структур, попередження соціальних конфліктів. Із часом ця діяльність отримала релігійне освячення. Вона закріплена у канонах і заповідях світових релігій.

Відділ соціального служіння Києво-Печерської Лаври відроджує традиції соціального служіння інвалідам, дитячим будинкам та інше [27]. Якою буде благодійність завтра? Над чим працюють, і на що сподіваються філантропи світу? Поряд із питаннями, які давно дискутуються в Україні: підзвітності, прозорості та публічності, менеджменту благодійних організацій, – філантропи та експерти відчули подих благодійних моделей майбутнього: соціального підприємництва, біржі благодійності, ендавменту (недоторканого капіталу). І все це в інтерактивних форматах: панельні дискусії, ток-шоу, ярмарок проектів, творчі майстерні, круглі столи, сесії стратегічного планування [28]. Покладаємо надії, що благодійні моделі – зразків сучасного і майбутнього державних механізмів регулювання благодійності: соціальне підприємництво, біржі благодійності, ендавменту (недоторканий капітал) та форми державних механізмів регулювання благодійності – панельні дискусії, ток-шоу, ярмарок проектів, творчі майстерні, круглі столи, сесії стратегічного планування удосконалювати співпрацю соціальних працівників з громадою, бізнесом і владою. Тому популяризується діяльність меценатів України в честь яких названі вулиці Млієва [29, с. 117-118].

12 квітня 2016 року в Черкаському комерційному технікумі презентовані «Топоніми Млієва: історичний аспект» [21, с. 2] та «Благодійна діяльність та її вплив на розвиток

освіти, просвіти, духовності в Україні» є раритетом не лише для топоніміки, педагогічного краєзнавства. В праці цінні матеріали для духовно-морального [22, с. 3], патріотичного виховання [30] та популяризації благодійності. Презентації книг важливі для професійного становлення майбутніх соціальних працівників, які виступають в ролі посередника між громадянином та державою та громадськими, благодійними об'єднаннями соціального захисту населення та установами, органами самоврядування та виконавчої діяльності, будинками-інтернатами для престарілих, центрами виплати допомоги. Переконуємося благодійність вища форма соціальної допомоги.

Під державною підтримкою необхідно розуміти, з одного боку, державне регулювання відповідної галузі, зокрема, благодійності, що передбачає насамперед свідоме формування державними структурами правових, економічних та організаційних умов становлення і розвитку добродійності, а з іншого – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які сприяють розвитку благодійності [31]. Державна політика щодо благодійності повинна базуватися на таких положеннях як правове регулювання розвитком благодійної діяльності; визначення пріоритетних напрямків і розробка системи спеціальних програм, планування у сфері благодійництва; моральна та економічна підтримка державою благодійництва [32]. Роль таких благодійників є допоміжною, підтримуючою, не додатковою. Як базовий принцип – не дублювати й не замінити державу і її функції. Їм би фінансувати щось оригінальне, нове, нестандартне. Державна у роки дорожнечі, народних бід має стимулювати морально-духовні та правові чинники благодійності та меценатства.

Покладаємо надії, що вплив історико-культурних передумов, політичних та духовних чинників на розуміння милосердя, благодійності сьогодення та їх ролі у державотворенні є архіважливими для розвитку економіки, духовності. Створення робочих місць в державі з гідною платнею полегшить життя людей і сприятиме духовно-моральному оздоровленню суспільства, бо даючи різні подачки і благодійну допомогу в Україні плодять категорію людей, які просять хліба і видовищ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Карабанов М.М., Радько П.Г., Нарядько А.В. Національні традиції благодійності в галузі освіти // Грани 4 (12) липень-серпень 2000. – С. 46-53.
2. Закон України Про благодійництво та благодійні організації // Урядовий кур'єр. – 1997. – 16 жовтня. – С. 2-5.
3. Антична література: Довідник / Укл. О.П. Буркат, Р.С. Беляєв, Н.О. Вишневська та ін. / За ред. С.В. Семчинського. – К.: Либідь, 1993. – 320 с.
4. Цицерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / В. Литвинов (пер. з латин.). – К.: Основи, 1998. – 137 с.
5. ЧОДА. – Ф. 5624. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 241-244.
6. Гуревич А. В ожидании налогового кодекса // Зеркало недели. – 2000. – №13. – С. 7.
7. Курінна Т. Патріотизм тримається на історичних фактах / Голос України. – № 198. – 2015. – С. 7.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. з доповненнями) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Изд-во «Русский язык», 1998. – С. 75.
10. Социальная работа. Российский энциклопедический словарь – М.: Изд-во МГСУ, «Союз», 1997. – С. 85.
11. Проект Федерального Закона Росії «Про філантропію, меценатство і волонтерство»<http://www.p-n.sotcon.ru/1/m1-zakon.htm>
12. Курінна Т.М. Благодійність і меценатство: термінологія і поняття: зб. наук. праць Міжн. наук. конф. «Знаки питання в історії України: парадигми соціальної історії». Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 2011. – С. 177-187.
13. Малый энциклопедический словарь. – Т. II. – Вып. IV. – СПб: Брокгауз-Ефрон, 1909. – 2216 с.
14. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Изд-во «Русский язык», 1998. – 497 с.
15. Курінна Т.М. Благодійність, меценатство, філантропія – форми гуманізму: термінологія // Науковий часопис Нац. пед. уні-ту імені М.П. Драгоманова: зб.наук.ст. Серія 17. – Вип. 16, К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова 2011. –С. 210-213.
16. Милосердие. Учебное пособие /Под ред. М.П. Мчедлова – М.: РОССПЭН, 1998. – 156 с.
17. Арсеньев В.К. Сочинения. – Владивосток: Луч, 1948. –78 с.
18. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета.– Russian Orthodox Bible, United Bible Societies, 1991. – 768 с.
19. Курінна Т.М. З витоків благодійності й освіти єврейських громад в Україні у ХІХ-на початку ХХ ст. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Випуск. ХІ.– К.: Ін-ст іст. України НАНУ, 2006. – С. 257-267.
20. Иегуда Векслер Кицур Шулхан Арух (Краткий свод законов еврейского образа жизни). – Иерусалим: Шамир, 1994. – 247с.
21. Курінна Т. Благодійна діяльність та її вплив на розвиток освіти, просвіти, духовності в Україні. Черкаси: Вид-во «Брама-Україна», 2012. –52 с.
22. Курінна Т.М Мученик за віру православну. Жигало Б. Городщина православна – Городище: Вид-ня Городищенського благочиння Черкас. єпархії УПЦ. – 2003. – С. 73-76.
23. Курінна Т. Топоніми Млієва: історичний аспект. – Черкаси: Вид-ць Вовчок О.Ю, 2014. – 23 с.
24. Курінна Т. У Млієві готуються до 250-річчя мученицького подвигу св. Даниїла Мліївського 29 лютого 2016, Новини Черкас та Черкаської області <http://procherk.info/news/6-info/40650-u-mlievi-na-cherkaschini-gotujutsja-do-250-richchja-muchenitskogo-podvigu-sv-daniyila-mliyivskogo>
25. Курінна Т.М. Історія в благодійності на розвиток освіти і виховання // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова: зб.наук.ст. Серія 17. – Вип. 13.– К. : Вид-во НПУ, 2009. – С. 89-95.
26. Курінна Т.М. Історико-культурні передумови становлення ідеї милосердя й благодійності: перспективи виховання // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова: зб. наук. ст. Серія 6. – Вип. 8. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 313-320.
27. Социальное служение http://www.lavra.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=35&Itemid=96
28. Благодійність 2020: усе піде за планом? <http://csrjournal.com/4199-blagodynst-2020-use-pde-za-planom.html>
29. Курінна Т. Топоніміка мого села Мліїв // Залізнякові читання: краєзн. часопис. За мат. V наук. краєзнавчої конф-ції с. Медведівка, 18 жовтня 2013.–Вип. V, 2013. – Черкаси: Вид-ць Чабаненко Ю., 2016. – С. 117-118.
30. Презентація книги «Благодійна діяльність та її вплив на розвиток освіти, просвіти, духовності в Україні» <http://nsku.org.ua/?p=6239>
31. http://www.facebook.com/pages/Kurinna_TM/528177790529966
32. Ковтун А. Державна політика у сфері благодійності в Україні <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=316>

Куринна Т. Н.,

*Киевский Центр повышения квалификации работников
сферы управления Министерства социальной
политики Украины, г. Черкассы, Украина*

ИСТОРИЧЕСКИЙ И МИРОВОЙ ОПЫТ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРЕДУСЛОВИЙ МИЛОСЕРДИЯ И БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ

В статье освещаются вопросы возникновения идеи милосердия, благотворительности та эволюции исторического опыта Украины и мировой опыт. Обнаружено правовую колизию Закона в Украины «О благотворительности та благотворительных организациях». Определены перспективные направления исследований.

Ключевые слова: милосердие, благотворительность, меценатство, регулирование.

Kurinna T. M.,

*Kyiv Center of Training Workers of the
Ministry of Social Policy of Ukraine, Cherkasy, Ukraine*

HISTORICAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE OCCURRENCE OF THE PREREQUISITES OF MERCY AND CHARITY

The article describes the historical and cultural background, the idea of compassion and the world experience in regulating charity related affairs in the ancient times. The article deals with originaton of the concept of mercy, charity, as well as the evolution of the Ukraine's mental experience and the world's experience. It has been established that from the Middle Ages up to the beginning of the 20 th century, both in the Kievan Russia and in the Western Europe, charity had been regulated by the laws of princes, emperors, hetmans. At all times, the contribution of the institution of Church to these processes was ponderable.

Keywords: mersy, charity, maccenasing, rehulation.

Рецензенти: Даниленко В. М., д-р іст. наук, член-кореспондент НАН України;
Крижанівська О. О., канд. іст. наук.

© Куринна Т. М., 2016

Дата надходження статті до редколегії 12.03.2016

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕОНА ПІНІНСЬКОГО

Характерною особливістю діяльності Галицького намісництва було те, що намісники призначалися з числа австрійців або поляків. Жоден з намісників не був українцем. Центральний уряд і місцева польська аристократія відводили українцям роль послушного електорату, який на чергових виборах до Галицького крайового сейму чи до Віденського парламенту мав проголосувати за того – за кого велять. Якщо ж така комбінація не вдавалася йшли в хід фальсифікації. Соціально-економічний гніт та політичне безправ'я породжувало масовий протестний рух. Значного загострення набула ситуація в Галичині за часів намісника Леона Пінінського. Нажаль, діяльність Л. Пінінського і українське питання у Східній Галичині не отримали належного висвітлення в українській та польській історіографії. Лише в окремих працях розглянуто деякі аспекти діяльності намісника.

Ключові слова: Галичина, українське питання, намісник Леон Пінінський.

Діяльність намісника Галичини графа Леона Пінінського не отримала належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Михайло Демкович-Добрянський подає наступну його характеристику: «Граф Леон Пінінський, людина незвичайно освічена, професор римського права у Львівському університеті, глибоко застряг у переконаннях подільської шляхти, з якої вийшов. Вона була великим ворогом національного руху русько-українського, бо цей рух, змагаючи до рівноправності русинів, обмежував тим самим польський стан посідання...» [1]. Намісником Галичини Л. Пінінський був впродовж 1898-1903 рр. Його призначення газета «Діло» прокоментувала наступним чином: «Про те, що Пінінський був людиною своєї епохи, не давало українцям сподівань на краще майбутнє у зв'язку з приходом його до влади» [2]. Необхідно зазначити, що Леон Пінінський не мав значного досвіду політичної та управлінської діяльності. На цю обставину звернула увагу редакція газети «Діло». «Леон Пінінський не має урядової практики, а лише університетську», зазначалося в часописі [3].

Новому наміснику з перших днів довелося опинитися в центрі політичної боротьби, адже виборчі компанії були постійним джерелом напруги в регіоні. Намісник зачати

нехтував численними скаргами українців на утиски. Зокрема у газеті «Діло» вміщений лист виборчого селянського комітету в Бучачі до намісника про зловживання [4]. В часи правління гр. Л. Пінінського ввійшла в практику заборона на відкриття руських товариств [5]. Українські послы до Галицького крайового сейму зверталися до намісника з проханням щодо змін у Львівському університеті: впровадити українську мову, відкрити дві кафедри з руською мовою викладання, щороку призначати шість стипендій для кандидатів українських кафедр. Але Л. Пінінський на посаді нічого для українців не зробив і навіть не намагався [6]. На відмінну від К. Бадені чи М. Бобжинського, граф ніколи не говорив українською мовою – навіть під час офіційних заходів [7].

Черговим загостренням ситуації в Галичині стали місцеві вибори. «Та хоч президент міністрів д-р Кербер видав обіжник до всіх намісників і президентів країв та звернув увагу всього урядництва Австрії на обов'язки новочасного урядовця супроти суспільности, то його; рука не досягла здеморалізованої адміністрації в Галичині, яку піддержував намісник граф Пінінський в інтересі польських консерватистів. Галицькі практики і надужиття виступили знова при сих виборах, так

що з п'ятої курії виборчої вийшов послом наш ОДИНОКИЙ д-р Андрій Кос (13. грудня 1900), та з четвертої курії виборчої вийшли послами: Юл. Воманчук, д-р Мих. Король, Василь Явірський, Ол. Барвінський, о. Корн. Мандичевський, д-р Еміль Гладишовський і д-р Іван Длужанський (17. грудня 1900), – значить чотири незалежні та чотири угодові послы. Незалежні послы вийшли з волі народу, а угодові з волі краєвого правління і Поляків» [8, с. 340].

Українці зловживання під час виборчих компаній перш за все покладали на відповідальність намісника Л. Пінинського. «Та незабаром, в дні 19 липня 1901, появився патент цісарський, що розв'язав Сойм галицький. Нові вибори до Союму розписано на початок місяця вересня 1901. Наші послы: Романчук і Барвінський були у през. міністрів д-ра Кербера, та пояснили йому причини сецесії зі Союму; домагалися, щоби краєвий закон про рентові господарства не одержав цісарської санкції, як також видання приказу, щоби вибори до Союму переведено легально. Д-р Кербер обіцяв, що буде старатися про легальне переведення соймових виборів, але намісник граф Пінинський не оглядався на Відень і дозволив польському центральному виборчому комітету уживати краєвих властей до всяких махінацій виборчих, щоби тільки на зверх був спокій. По сій лінії ославлених галицьких надужити і хитрих насильств пішли й сим разом вибори соймові, з котрих вийшло тринадцять послів руських: Йосиф Гурик, д-р Евген Олесницький, Ол. Барвінський, о. Корнило Мандичевський, Ксенофонт Охримович, Антін Старух, д-р Андроник Могильницький, о. Теодор Богачевський, д-р Мих. Король, Мих. Глиджук, Дмитро Остапчук, Олекса Барабаш і о. Віктор Мазикевич. Руссофіли придбали собі при сих виборах двох останніх послів. При отсих виборах проявилась сецесія деяких наших виборців, як в Золочеві, Борщеві і Гусятині, щоби запротестувати проти безправств. Та значна часть наших кандидатів посольських іще не навчилась при виборах здобувати собі мандати. По новій програній боротьбі знова оголосив Народний Комітет відозву, 18 вересня 1901, з покликом до народу, щоби далі вести роботу і при всякій нагоді ставати до боротьби за наше право, за наше добро...» [8, с. 351].

Паралельно з протистоянням навколо ходу і результатів виборів ще одним центром напруги у взаєминах намісника і значної частини українського політикуму стало «фонетичне питання» і ставка намісника на «руссофілів». «Народний Комітет утворив тоді особну комісію для безплатної помочі правної в справах політичних, під проводом д-ра Костя Левицького. «Діло» було тоді органом Народного Комітету та під редакцією д-ра Волод. Охримовича впровадило правопис фонетичний (19 марта 1902.). Наші брати з великої України, що не знали наших обставин в краю, не раз робили нам докори за те, що ми відразу не впроваджуєм правопису фонетичного в політичній пресі, та ми ішли етапами, щоби безпечно перейти... Оце підхопила руссофільська партія і розвела в краю пекольну акцію проти Українців, думаючи, що своїм наступом облудним побідить між народом. До сеї акції Руссофілів зачав присватуватися намісник граф Лев Пінинський та хотів довести до угоди між польською шляхтою і Руссофілами, котрих уважала шляхта елементом консервативним і національно безідейним, – отже у спілці з ними задумувала вона ставити опір демократичним елементам українським» [8, с. 367].

Польське землянство володіло значними наділами землі у Східній Галичині. Політичне і соціально-економічне становище штовхало українців до різноманітних акцій протесту, в тому числі й до страйків. «Народний Комітет, як виконуючий орган національно-демократичної (народної) партії візав цілу нашу суспільність до солідарности і піддержування рільничого штрайку в інтересі народу, то польська шляхта звернулася до намісника графа Пінинського і до правління у Відні о поміч та рішучу інтервенцію. За польськими дворами заявила руссофільська «Русская Рада», та видала безуспішний маніфест до народу проти штрайків, а намісник граф Пінинський візав дня 1 серпня 1902, населенню, щоби заховувалось спокійно та поступало законно, бо в противнім разі наступлять виємкові зарядження. Але вже в сім часі сотки селян запроторено у в'язницю... Тут уважав за вказане промовити також намісник граф П і н і н ь с к і і заявити, що штрайки викликало ліве крило української партії народної та сим заподіяло народности руській

велику кривду, бо власники більшої власності мусіли боронитися спровадженням машин і робітників з інших сторін. Вкінці заявив він, що проти екранних і шовіністичних проявів патріотизму народного, руського і польського – треба сміло виступити...» [8, с. 370, 376].

Світова економічна криза 1900-1903 рр. позначилася значним зубожінням галичан, що спричинило зростання еміграції та соціальних виступів. «Під сей час розпочалась криза в галицькій намісництві. Намісник граф Лев Пінінський показався неспосібним до ведення адміністрації та своїм поступованнем нікого собі не міг був приєднати, а стратив плечі шляхоцькі. Польська шляхта звернула свої очі на особу графа Андрія Потоцького, по котрім надіялась, що він здавить соціальний хлопський рух у Східній Галичині» [8, с. 379]. Як зазначає О. Аркуша: «Прелюдією до відставки Л. Пінінського виявився запит польського соціаліста Ігнація Дашинського в австрійському парламенті 1 квітня 1903 р. (у ньому йшлося про привласнення Л. Пінінським творів, які належали нещодавно померлому колекціонеру), а її вирішальною передумовою стала згода більшості Польського кола, що була дана під тиском уряду» [9].

На захист Л. Пінінського рішуче виступили польські націонал-демократи, які саме за його намісництва підготували ґрунт для

утвердження своєї політичної сили в Галичині. Серед заслуг намісника вони називали й те, що український рух не зміг порушити суспільний спокій та обмежився залякуванням поляків «гайдамацькими» гаслами. Прагнучи запобігти відставці Л. Пінінського, ендеки натякали на можливість виходу своїх депутатів з Польського кола, що мало би спричинити відставку уряду Ернеста Кербера.

Як слушно вважає О. Аркуша, загострення українського питання належало до першочергових причин відставки Л. Пінінського [9]. Відставка Л. Пінінського була оголошена цісарською постановою від 8 червня 1903 року, і тоді ж А. Потоцького офіційно номіновано намісником. Своєрідною солодкою пілюлею стало призначення Л. Пінінського по-життєвим членом Палати Панів.

Таким чином, можемо констатувати, що особистість намісника не впливала в значній мірі на становище української спільноти Галичини. Намісник-поляк не залежно від його соціального походження, рівня освіти, політичних вподобань змушений був зважати на тогочасний тренд польської спільноти і різко-негативну щодо українців позицію костелу. Якщо К. Бадені намагався якось згладити суперечності між польською і українською спільнотою, то Л. Пінінський таку мету перед собою не ставив.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михайло Демкович-Добрянський. Потоцький і Бобжинський Цісарські намісники Галичини 1903-1913 / Михайло Демкович-Добрянський. – Рим: Український Католицький університет св. Климента Папи, 1987.
2. Голос віденського щоденника про зміну намісника в Галичині // Діло. – 1898. – 20 березня.
3. Голос польські про нового намісника // Діло. – 1898. – 21 березня.
4. Вибори під час правління гр. Пінінського // Діло. – 1898. – 4 травня.
5. Запитання до намісника Галичини гр. Леона Пінінського // Діло. – 1898. – 10 грудня.
6. Лист посла Танячкєвича // Діло. – 1898. – 17 грудня.
7. Промови маршалка краєвого і намісника при відкритті сейму // Діло. – 1898. – 31 грудня.
8. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – Львів: Друк. Василян, 1926.
9. Аркуша О. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. – Ч. II: Галицький намісник / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 45. – Львів, 2010.

Кучеренко А. А.,

*Черноморський державний університет
ім. Петра Могили, г. Николаєв, Україна*

УКРАИНСКИЙ ВОПРОС В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛЕОНА ПИНИНСКОГО

Характерной особенностью деятельности Галицкого наместничества было то, что наместники назначались из числа австрийцев или поляков. Ни один из наместников не был украинцем. Центральное правительс-

тво и местная польская аристократия отводили украинцам роль послушного электората, который на очередных выборах в Галицкий краевой сейм или Венский парламент должен был проголосовать за того – на кого укажут. Если ж такая комбинация не удавалась или в ход фальсификации. Социально-экономический гнет и политическое бесправие родало массовое протестное движение. Значительного обострения получила ситуация в Галиции во времена наместника Леона Пининского. К сожалению, деятельность Л. Пининского и украинский вопрос в Восточной Галиции не получили надлежащего отражения в украинской и польской историографии. Только в отдельных работах рассмотрено некоторые аспекты деятельности наместника.

Ключевые слова: Галиция, украинский вопрос, наместник Леон Пининский.

Kucherenko A. A.,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

UKRAINIAN ISSUE IN THE ACTIVITY OF LEON PINIŃSKI

A characteristic feature of activity in the Galician vicegerency was that fact that the governors were appointed from among the Austrians or the Poles. None of the governors was Ukrainian. The central government and the local Polish aristocracy assigned the Ukrainians a role of obedient electorate which during the next elections to the Galician Regional Sejm or Vienna Parliament had to vote for those for whom they were told. If this combination was not successful, fraud had been committed. The social and economic oppression and political indignity gave rise to massive protest movements. The significant aggravation of the situation was in Galicia in the time of Governor Leon Piniński. Unfortunately, the activity of Leon Piniński and the Ukrainian issue in the Eastern Galicia had not been satisfactory reflected in the Ukrainian and Polish historiography. Only in some researches some aspects of the Governor's activity were covered.

L. Pininskyi was the Governor of Galicia during 1898-1903 years. Leon Piniński did not have a considerable experience in political and administrative activity. This fact drew attention of the newspaper «Dilo». «Leon Piniński does not have governmental practices, but only university one» was published in the newspaper. The new governor from the first day had to be in the center of political struggle as the election campaign was a constant source of tension in the region. The governor often neglected the numerous complaints of the Ukrainians concerning harassment. Unlike K.Badeni or M.Bobrzynski, the earl never spoke Ukrainian language, even at the official events.

As O. Arkusha appropriately notes, aggravation of the Ukrainian issue became one of the primary reasons for the resignation of L. Piniński. Among credits of the governor, the Polish radicals named the fact that the Ukrainian movement could not disturb the public peace and confined with intimidation of the Poles by «the haidamaks» slogans.

Keywords: Galicia, Ukrainian issue, Governor Leon Piniński.

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;

Мокляк Я., д-р іст. наук, ад'юнкт.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991-2016 рр.)

Проаналізовано політику уряду незалежної України щодо розвитку національних меншин. Виділено основні напрямки її реалізації: законодавча політика щодо захисту прав національних меншин та визначення їх конституційно-правового статусу; повернення і розселення народів, які були депортовані з України; мовна політика та розвиток культурно-освітніх і громадських установ; проблеми вирішення міжнаціональних конфліктів. Доведено, що Україна зробила помітні кроки на шляху створення правового фундаменту державної етнополітики, яка, разом з тим, містить певні недоліки і потребує вдосконалення Закону «Про національні меншини в Україні».

Ключові слова: Україна, національні меншини, законодавство, мовна політика, культурно-освітні установи, міжнаціональні конфлікти.

Україна – багатоетнічна держава, до складу якої входять різні за походженням і культурою етнічні спільноти. Більшість цих спільнот об'єднує те, що вони упродовж століть знаходилися у відриві від основного масиву свого етносу в умовах українського середовища й активно взаємодіяли з українцями. Україна обрала шлях побудови такої держави, яка дотримуватиметься принципу національних інтересів та пріоритетів у державному, а не в етнічному аспекті. У сучасних умовах створюються можливості не лише для відродження і всебічного розвитку різних етнопонаціональних груп, а й посилення їх соціально-економічних, політичних і культурних зв'язків зі своєю нацією, що об'єктивно протидіє процесам примусової асиміляції та денаціоналізації.

Проблема національних меншин є актуальною для України, на території якої проживають, за Всеукраїнським переписом населення 2001 р., 130 національностей. Українці становлять 77,8 %, росіяни – 17,3 %, білоруси, молдовани та кримські татари – по 0,5 %, болгари – 0,4 %, угорці, румуни та поляки – по 0,3 %, євреї – 0,2 % та ін. [1]. Кожна з представлених в Україні етнічних груп прагне зберегти свою мову, культурну спадщину, традиції, які формують основи національної ідентичності, забезпечують можливості для

підтримки життєдіяльності й розвитку культури того чи іншого етносу. Але сьогодні в умовах політичної та економічної нестабільності країни, ми можемо втратити певний відсоток цих громадян через від'їзд їх за кордон, повернення до своїх етнічних Батьківщин, тих громадян, які також, як і українці, докладали чимало зусиль для розвитку нашої країни і вірили у найкраще майбутнє.

Проблемами дослідження національних меншин України вчені займаються досить короткий термін, оскільки за радянських часів етнологічних та етнополітичних аспектів намагалися не торкатися. Причиною цього було твердження офіційної науки про те, що в Радянському Союзі немає проблем у цій сфері, на теренах СРСР проживає єдиний радянський народ [1]. І лише з отриманням Україною незалежності розпочався етап інтенсивного дослідження питань національних меншин, їх взаємовідносин та забезпечення прав і свобод з боку держави. Зокрема, В. Колісник [6; 7], В. Лемак [11], Л. Недзвенко [15] розглядають питання правового статусу національних меншин, М. Ларченко вивчає проблему запобігання дискримінації за національною ознакою [10], М. Антонович – питання, пов'язані зі співставленням національного законодавства з міжнародно визнаними нормативними актами [2], Т. Се-

нюшкіна займається етнічними конфліктами [17], М. Зеркаль – питаннями освіти національних меншин [3; 4]. Зважаючи на наявну історіографічну базу, автор статті ставить за мету проаналізувати політику уряду незалежної України щодо національних меншин і дати оцінку ефективності та послідовності заходів щодо їх розвитку.

У період незалежності України національні меншини відчували підтримку держави і досягли певного розвитку, який можна розглядати за такими напрямками: 1) законодавча політика щодо захисту прав національних меншин та визначення їх конституційно-правового статусу; 2) повернення і розселення народів, які були депортовані з України; 3) мовна політика та розвиток культурно-освітніх і громадських установ; 4) проблеми вирішення міжнаціональних конфліктів.

Перш ніж розглянути розвиток національних меншин за цими напрямками, варто визначити, яке поняття доречно застосовувати для визначення громадян неукраїнської національності, що проживають на теренах нашої країни – «національні меншини» або «етнічні меншини». Це питання сьогодні залишається дискусійним. Однією з причин його визначення є те, що деякі громадяни вважають термін «меншина» образливим і наголошують на доцільності використання більш толерантного поняття – «національна та етнічна група».

«Національність» – це належність людини до певної нації. Часто дослідники не ототожнюють поняття «етнос» і «нація», розуміючи під поняттям «нація» сукупність громадян однієї держави. В Україні, як і в інших пострадянських державах, поняття «національність» пов'язується не з громадянством, а з етнічним походженням. Групи з відмінною етнічною ідентичністю в межах утворюваних національних держав і становлять національні меншини. Групи етносу, що зберігають його якісні ознаки – мову, культуру, релігію, відчуття тотожності з ним на іноетнічних територіях і становлять меншість по відношенню до корінного етносу, називають етнічними меншинами (зокрема, кримських татар) [9, с. 34].

Якщо проаналізувати законодавство України, то наявним є тільки визначення поняття «національна меншина» у Законі «Про наці-

ональні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. Згідно ст. 3 цього Закону «до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самосвідомлення та спільності між собою». Тобто під це визначення підпадають етнічні спільноти, що претендують на статус корінного народу (кримські татари), історичні етнічні спільноти (роми), т. зв. нові національні меншини (корейці, афганці, які набули громадянства України) та етнографічні спільноти (русини) [8, с. 158].

Більш адекватним є визначення національної меншини у Проекті закону «Про концепцію державної етнонаціональної політики України» від 6 червня 2005 р., поданого Р. Чубаровим: «національна меншина – стала група громадян України неукраїнського етнічного походження, яка традиційно (не менше 100 років) проживає на території України в її сучасних державних кордонах, є чисельно меншою за етнічних українців, має спільні етнічні, мовні, культурні, релігійні характеристики, що відрізняють її від решти населення, і виявляє бажання зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність» [8, с. 158].

Підсумовуючи розгляд понять «етнічна меншина» та «національна меншина», варто зазначити, що поняття «етнічна меншина» в останні роки поступово витісняє поняття «національна меншина», оскільки останнє є заполітизованим, а перше – більш нейтральним та ширшим за змістом. Для чіткого визначення статусу етнічних спільнот на території України доцільним є уточнення загальноприйнятого визначення поняття «національна меншина», що подається в Законі «Про національні меншини в Україні».

Проблема забезпечення прав національних меншин є обов'язковою передумовою досягнення міжнаціональної злагоди та стабільного демократичного розвитку українського суспільства. Багато проблем у представників національних меншин виникає через те, що вони відчують нерівність у питаннях зайнятості, прибутків, незадоволенні потреб у представництві їх інтересів в органах державної влади тощо [1].

Розробку юридичної бази етнополітики в умовах незалежної України умовно можна

поділити на два періоди. Перший період: серпень 1991 – червень 1996 рр. (Акт про незалежність України 24 серпня 1991 р.; закони України: «Про громадянство України» (жовтень 1991 р.), Декларація прав національностей України (листопад 1991 р.), Основи законодавства України про культуру (лютий 1992 р.), Про національні меншини в Україні (червень 1992 р.), Про біженців (грудень 1993 р.), Про правовий статус іноземців (лютий 1994 р.). Другий період почався з прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. і триває до теперішнього часу. Упродовж нього країна послідовно розвиває національну нормативну базу для вирішення питання щодо захисту національних меншин і приведення національного законодавства у відповідність до своїх міжнародних зобов'язань у цій галузі [13, с. 103].

Україна, як суб'єкт міжнародного права і рівноправний учасник міжнародного спілкування, ратифікувала переважну більшість конвенцій та угод у галузі захисту прав людини. З урахуванням цього державна етнополітика України здійснюється відповідно до Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Декларації 47-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин та інших міжнародних документів. Особливого значення в галузі захисту прав національних меншин для України набула підписана нею 15 вересня 1995 р. Рамкова конвенція про захист національних меншин [13, с. 104].

Конституція України закріплює принцип національної рівноправності. Передусім, у преамбулі Основного Закону проголошено, що український народ – це громадяни України всіх національностей. За ст. 10 Конституції в Україні гарантується вільний розвиток, використання й захист мов корінних народів і національних меншин. Ст. 11 визначає, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. У частині 2 ст. 24 встановлено заборону привілеїв та обмежень за низкою ознак, серед яких важливою є заборона

дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри і мови, а також за релігійними переконаннями та етнічним походженням.

Зазначені конституційні положення продовжують ті демократичні ідеї, які були закладені у правових актах з часу проголошення незалежності України. Зокрема, 25 червня 1992 р. Верховною Радою був прийнятий Закон «Про національні меншини в Україні», в якому наголошується, що при забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини (ст. 1) [16, с. 91].

Слід зазначити про нещодавно прийняті закони і підзаконні акти: Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р., у якому зазначено, що тільки вільний розвиток і рівноправність усіх національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення і консолідації суспільства; Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві» від 25 квітня 2012 р.; Указ Президента України від 8 квітня 2013 р. «Про Стратегію захисту та інтеграцію в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 р.» [16, с. 92].

За рівнем правового забезпечення основних прав і свобод національних меншин Україна посідає одне з провідних місць у Європі. Водночас у чинному законодавстві України вбачаються певні недоліки. Зокрема, потрібно вказати на відсутність профільного державного органу з етнонаціональних питань. Відповідно до ст. 5 Закону «Про національні меншини в Україні» забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері міжнаціональних відносин та захисту прав національних меншин здійснюють центральні органи виконавчої влади, визначені Президентом України. Наразі таким є Міністерство культури України, якому були передані повноваження ліквідованого у 2010 р. Державного комітету у справах національностей і релігій. Унаслідок ліквідації зазначеного органу влади роль державного управління у сфері етнонаціональної політики фактично було зведено нанівець і це зага-

льмувало розробку таких законопроектів, як «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», «Про поновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», «Про національно-культурну автономію» [16, с. 91].

Таким чином, з часу прийняття Закону України «Про національні меншини» 1992 р. Україна стала учасником низки міжнародних договорів, які стосуються прав та захисту національних меншин. Але для деяких із затверджених положень досі не знайдено механізмів практичної реалізації, а інші виконуються органами державної влади лише частково. Міжнародні зобов'язання України та потреби сучасного суспільства вимагають конкретизації заходів на рівні держави щодо національних груп, які поряд з українською є невід'ємною частиною суспільства. Вказане нагально потребує нової редакції Закону «Про національні меншини в Україні».

Серед економічних, соціальних й політико-правових проблем Української держави, які постали на початку 1990-х рр., важливе місце зайняло питання повернення й облаштування народів, які в радянські часи були депортовані з України. Згідно з офіційними статистичними даними до депортації в Україні проживало 480 тис. німців, а в Криму – 220 тис. кримських татар. Парламент і уряд України визнали право раніше депортованих народів на повернення у місця, в яких вони проживали до примусового переселення.

У більшості випадків повернення до Криму раніше депортованих народів відбулось стихійно, і коли на 1 січня 1990 р. повернулось понад 100 тис. кримських татар, перед державними органами влади постали нагальні проблеми економічного, соціального, етнічного та політичного плану щодо їх облаштування та інтеграції в українське суспільство. У 1991 р. Радою з вивчення продуктивних сил України НАН України виконано комплексне дослідження з проблем кримських татар, результати якого узагальнено у Схемі розселення і працевлаштування кримських татар в Криму.

За Схемою тривалість періоду повернення депортованих було визначено в 10 років (1989-1998 рр.) упродовж трьох етапів. Перший етап охоплював 1989-1991 рр. і був орієнтований на фактичну чисельність (117 тис.)

кримських татар, які вже повернулись на той час у Крим. Найбільшу їх кількість передбачалось прийняти на другому етапі (1992-1995 рр.) – близько 190 тис. Фактично за цей період повернулось 66,9 тис. осіб. Упродовж третього етапу (1996-1998 рр.) мало повернутися 43-58 тис. осіб, а повернулося близько 20,3 тис. На 1 січня 1999 р. в АР Крим повернулося близько 300 тис. депортованих. Розселення депортованих осіб здійснювалося нерівномірно і не завжди відповідало бажанню репатріантів жити в тій чи іншій місцевості. У містах було розселено 27 %, а в селах – 73 % депортованих [13, с. 84-85].

Отже, повернення кримськотатарського народу, починаючи з 1989 р., швидко зростало, але з 1992 р. різко обмежилось. Це було викликано економічним спадом у державі та скороченням фінансування програм повернення та облаштування депортованих, які здійснювалися виключно за рахунок асигнувань з Державного бюджету України.

Повернення депортованих німців розпочалося в 1992 р. після заяви Л. Кравчука про намір прийняти 400 тис. німців і розмістити їх у південних областях України. Указом Президента України від 23 січня 1992 р. при Комітеті у справах національностей при Кабінеті Міністрів був створений Українсько-німецький фонд для організації та фінансування заходів по поверненню депортованих німців у місця їх історичного проживання на території України. Найбільшу кількість німецьких переселенців передбачалось розселити в Причорноморському регіоні України. Із цією метою в 1992 р. були розроблені регіональні програми переселення, відповідно до яких ставилось питання не про повернення кожного на своє обійстя, а про надання репатріантам вільних територій. В Одеській області було визначено 12 районів для депортованих німців, у які до 2000 р. планувалось розселити 120 тис. переселенців. У шести районах Херсонської області розраховували розселити до 100 тис. німців, у Миколаївській – 15-20 тис. [13, с. 88-89].

Упродовж 1992-1995 рр. до Одеської області прибуло 129 сімей (465 осіб) німецького походження. Станом на 1 січня 1998 р. в області проживало 212 сімей (796 осіб). У Херсонську область у ці ж роки повернулось 275 німців. Станом на 1 січня 1998 р. в обла-

сті налічувалась 1 171 особа німецької національності. До Миколаївської області повернулася 181 німецька сім'я (830 осіб). Але на середину 1998 р. в області залишилось всього 23 родини німців-переселенців (89 осіб). В АР Крим на 1 вересня 1998 р. налічувалося вже 1 300 осіб німецької національності, а на 1 січня 2000 р. – 4 998. Але недостатня забезпеченість депортованих житлом, об'єктами культурно-побутового призначення, невирішеність питання набуття особами німецької національності громадянства України і відсутність належної фінансової підтримки як від урядів України і ФРН, так і місцевої влади, німці-переселенці, які повернулися в Україну, почали виїжджати на свою історичну Батьківщину [13, с. 89-90].

Отже, Україна чимало зробила для розселення, адаптації та інтеграції раніше депортованих народів в українське суспільство. Але економічні спади у державі, скорочення фінансування державних програм щодо повернення та облаштування депортованих призвели до різкого скорочення їх повернення. Практично відразу після проголошення незалежності Україна приступила до розв'язання ще одного важливого завдання – освітнього відродження етносів. Задоволення освітніх запитів національних меншин стало необхідною умовою прискорення процесу інтеграції їх представників у загальноукраїнське полікультурне середовище. Але етноси України виявились на різних етапах освітнього розвитку. Наприклад, серед корейців спостерігався низький відсоток володіння ними рідною мовою. Ситуація, в якій опинилися росіяни в Україні на час розпаду СРСР, у цілому була для них сприятливою. Свої особливості етнічний ренесанс мав у середовищі кримських татар. Рівень освіти циган був одним із найнижчих в Україні. Справа була за тим, щоб держава створила відповідні соціально-економічні умови, які давали б можливість користуватися ними в повній мірі [4, с. 123-124].

У незалежній Україні законодавство та нормативно-правова база, що регламентували розвиток освіти національних меншин, напрацьовувались самостійно. Воно мало специфіку, оскільки акти, декларації, закони, постанови мали характер документів, які лише опосередковано регламентували освіт-

ні права етносів. Зокрема, у Законі «Про національні меншини в Україні» національно-культурні товариства визначалися як суб'єкти здійснення права на національно-культурну автономію, а отже, набували можливості долучення до державних навчальних закладів у реалізації права користування й навчання рідною мовою. Широкий спектр організації освіти національних меншин відображало освітянське законодавство – закони «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту» тощо. Таким чином, в Україні крок за кроком вибудовувалась організаційна структура управління освітою в середовищі етноспільнот [4, с. 125-127].

Початок 2000-х рр. відзначався стабілізацією діяльності національно-культурних товариств, яких в Україні налічувалося 450 [12]. Найбільш відомими із них були товариства «Чеська родина», «Полонія», «Німецька молодь», Китайське земляцтво (Одеська область) [4, с. 133], товариства єврейської культури, білоруської мови, «Русь», Грецький союз (Запорізька область) [14], Дружество болгарської культури «Христо Ботев», земляцтво «Дагестан», товариства німців «Відергербурт», татарської культури «Агідель», греків «Еллада» (Миколаївська область) [5, с. 114-115] тощо. Із метою об'єднання зусиль та координації дій окремих національно-культурних громадських організацій у листопаді 1999 р. створено Асоціацію національно-культурних об'єднань України [13, с. 137]. Характеризуючи діяльність національних товариств за останні роки, можна стверджувати, що окрім забезпечення національних та культурних потреб, рівень політичної активності національних меншин значно зріс і є характерним для найчисельніших та суспільно активних – росіян, євреїв, поляків, угорців, румунів.

Таким чином, національні меншини України вступили в добу незалежності з різним освітнім потенціалом та здатністю інтегруватися в українське суспільство. У цілому було сформовано дієву нормативно-правову базу, яка визначала місце й роль етноспільнот у структурі соціуму, гарантувала систему прав і свобод, регламентувала ефективну діяльність навчальних, виховних, дошкільних, середніх, вищих закладів освіти, забез-

печувала методи міжнародної співпраці у цій сфері тощо. Стабільність міжнаціональних відносин, відсутність гострих конфліктів – незаперечний доказ виваженості державної політики в міжнаціональній сфері, яка забезпечується Президентом України, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, відповідними органами влади на місцях. За роки незалежності ми звикли до думки про те, що в Україні не має серйозних етнічних конфліктів, але це зовсім не так. В окремих регіонах зміцнюється тенденція до територіальної дезінтеграції. Її ознаками є: значна активізація на окремих територіях політичних сил, схильних до сепаратизму (АР Крим, Закарпаття, Чернівецька область); загострення протистояння релігійних конфесій; посилення деструктивного впливу на міжрегіональні відносини штучно загостреного мовного питання; нерівномірність політичного розвитку територій, що породжує міжрегіональні протиріччя на основі диференційованого ставлення громадян до подій в Україні та її офіційної політики.

За етнокультурними особливостями населення України чітко поділяється на центральний, західний і південно-східний регіони. Якщо абсолютна більшість українців західного регіону україномовна, то більшість українського населення південно-східного регіону – російськомовна. Однак мовна поведінка є лише найпомітнішим «поверхневим» чинником етнічного розмежування. Глибше розмежування проявляється в різній оцінці явищ минулого, в різних поглядах на майбутнє України, в різній політичній орієнтації. Подальший розвиток цих тенденцій небезпечний переростанням етнокультурних відмінностей між регіонами в їх територіально-політичне розмежування.

Безумовно, титульною нацією нашої держави є українці, проте існує також безліч інших національностей. Найчисельнішими є росіяни, основна частина яких проживає у східних та південних районах. Конфліктна ситуація виникла відразу після проголошен-

ня Україною незалежності. Це радше за все соціокультурний конфлікт, який сьогодні переріс у військовий. Його основною причиною є зазіхання Росії на територію Східних та Південних областей з одного боку, а з іншого – невдала внутрішня політика самої України. Зараз ця тема активно використовується багатьма політичними силами, проте їй потрібно якомога скоріше нормалізувати, допоки не розпочалася повномасштабна військова сутичка, що може загрожувати незалежності та цілісності України.

Найгарячішою конфліктною точкою на мапі України є АР Крим. На даний момент тут частими є сутички між так званим «слов'янським» населенням та кримськими татарами. До того ж політична нестабільність в державі призвела до референдуму і повної анексії Криму. Тому на сучасному етапі актуалізується проблема загальнодержавної консолідації українського суспільства як життєво необхідна умова процесу становлення та успішного функціонування держави, що передбачає розв'язання ряду важливих міжетнічних та міжнаціональних проблем і вимагає утвердження національної самосвідомості українців як етнонаціональної спільноти.

Отже, із часу проголошення України незалежною державою роль національних меншин помітно зросла. Аналізуючи їх розвиток за останні роки можна побачити, що відбувається інтенсивна політична інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси, а також значно посилюється їх роль у міжнародних процесах. Україна зробила помітні кроки на шляху створення правового фундаменту державної етнополітики. Разом з тим їй треба розвивати, щоб задовольняти вимоги часу. Актуальним завданням є відродження духовного життя національних меншин на принципах національно-культурної автономії, захист їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми надання прав національним меншинам в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.br.com.ua/referats/Dergh_reguluvanya/26858.htm
2. Антонович М. Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно-правові стандарти / М. Антонович // Право України, 2004. – № 6. – С. 68-74.

3. Зеркаль М.М. Етнічна система освіти України: особливості відродження та функціонування у 1990-2000-ті роки (на прикладі середніх та спеціальних навчальних закладів) / М.М. Зеркаль // Чорноморський літопис: науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2012. – Вип. 6. – С. 125-131.
4. Зеркаль М. М. Освіта національних меншин України (1999-2000-ні рр.) / М.М. Зеркаль // УІЖ. – 2013. – № 2. – С. 121-135.
5. Каймаразов М.Д. Діяльність національно-культурних товариств Миколаївщини: досвід та перспективи / М.Д. Каймаразов, О.Г. Кірпенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2003. – Вип. 21. – Т. 34. Політичні науки. – С. 113-118.
6. Колісник В. Національний суверенітет та право націй на самовизначення / В. Колісник // Вісник Академії правових наук України, 2001. – № 1 (24). – С. 112-120.
7. Колісник В. Про визначення поняття правового статусу національних меншин та його головних елементів / В. Колісник // Вісник Академії правових наук України, 2002. – № 2 (29). – С. 99-106.
8. Косьмій Ю.В. Співвідношення та розмежування понять «національна меншина», «етнічна меншина» та «етнонаціональна спільнота» / Ю.В. Косьмій // Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 157-160.
9. Котляр Ю.В. Методологічні основи термінології, пов'язаної з національними меншинами / Ю.В. Котляр // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2008. – Вип. 2. – С. 33-37.
10. Ларченко М. Національні меншини. Правові запобіжники дискримінації / М. Ларченко // Віче. – 2004. – № 4. – С. 35-42.
11. Лемак В. Законодавство про національні меншини в Україні: питання вдосконалення / В. Лемак, О. Лемак // Вісник Центральної виборчої комісії. Державотворення. – 2014. – № 1 (28). – С. 70-73.
12. Міжнародні відносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/peopleukrainez/miznacionalni-vidnosini>
13. Міронова І.С. Національні меншини України: Навчально-методичний посібник / І.С. Міронова. – Одеса; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 464 с.
14. Національні меншини, мовна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/article/127/natsionalni-menshini-movna-politika.html>
15. Недзеленко Л.В. Правове становище національних меншин в умовах незалежної України (1991-1996) / Л.В. Недзеленко // Інтелекція і влада. – Одеса, 2005. – Вип. 5: Сер.: Історія. – С. 218-222.
16. Полховська І.К. Принцип національної рівноправності в конституційному законодавстві України [Електронний ресурс] / І.К. Полховська // Порівняльно-аналітичне право : електрон. фахове наук. видання. – 2013. – № 3-2. – С. 90-92. – Режим доступу : http://pap.in.ua/3-2_2013/2/Polkhovska%20I.K..pdf. – Заголовок з екрана.
17. Сенюшкіна Т. Права національних меншин та етнічні конфлікти / Т. Сенюшкіна // Вісник Української Академії державного управління. – 2003. – № 1. – С. 120-129.

Міронова І. С.,

*Чорноморський державний університет
ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна*

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ (1991-2016 гг.)

Проанализировано политику правительства независимой Украины по развитию национальных меньшинств. Выделены основные направления ее реализации: законодательная политика по защите прав национальных меньшинств и определения их конституционно-правового статуса; возвращение и расселение народов, которые были депортированы из Украины; языковая политика и развитие культурно-образовательных и общественных учреждений; проблемы решения межнациональных конфликтов. Доказано, что Украина сделала заметные шаги на пути создания правового фундамента государственной этнополитики, которая, вместе с тем, содержит определенные недостатки и нуждается в усовершенствовании Закона «О национальных меньшинствах в Украине».

Ключевые слова: *Украина, национальные меньшинства, законодательство, языковая политика, культурно-образовательные учреждения, межнациональные конфликты.*

Mironova I. S.,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

NATIONAL MINORITIES IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE (1991-2016)

Analyzed government policies of independent Ukraine for the development national minorities. Highlighted the main directions of its realization: the legislative policies of protection of national minorities and the determination of

their constitutional and legal status; the return and resettlement of peoples who were deported from Ukraine; language policy and the development of cultural, educational and public institutions; problem solving ethnic conflicts. Indicated that Ukraine has decided to build such a state that will follow the principle of national interests and priorities in the government aspect, not only in the ethnic.

It is proved that the government of Ukraine made notable steps towards creating a legal foundation of the state ethnic policy, partly decided problem of return and resettlement of peoples, which in a Soviet period were deported from Ukraine, formed the educational system of national minorities contributed to the activities of national and cultural associations and provide methods of international cooperation in this area. However, the legislation of Ukraine on National Minorities contains some shortcomings and needs improvement.

In particular, it is expedient to clarify the generally accepted definitions of «national minority» and «ethnic minorities», needs improvement Law «On national minorities in Ukraine». Nowadays the is actualized the problem of national consolidation of Ukrainian society as a necessary condition for the formation and successful functioning of the state, which involves solving a number of important inter-ethnic problems and requires the establishment of national identity as Ukrainian ethnic community. Actual task is to revive the spiritual life of ethnic minorities on the basis of national-cultural autonomy and protection of their ethnic, cultural, linguistic and religious identity.

Keywords: *Ukraine, minorities, legislation, language policy, cultural and educational institutions, ethnic conflicts.*

Рецензенти: **Боряк Г. В.**, д-р іст. наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.

УКРАЇНА І ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС

Історичне минуле і сьогодення тісно пов'язали українців та поляків. У 1989 році – поляки, а у 1991 році – українці де-юре позбулися кремлівської опіки. Республіці Польща, що відразу вибрала орієнтири на вступ до НАТО і ЄС вдалося достатньо швидко подолати дезінтеграцію і перевести свою економіку на сучасні зразки господарювання. Україна – двадцять п'ять років блукала в «пільмі» старих догм та політичної й економічної невизначеності. Після революції Гідності, на кінець, європейське майбутнє стало ключовою метою нашої влади. Однак, цей шлях не є простим і потребує реформування всієї політичної моделі та наявної економічної системи. В даній ситуації може згодитися досвід сусідньої Польщі, а співпраця між нашими країнами надає досвід розв'язання різноманітних проблем, які виникають на шляху до членства в ЄС.

Ключові слова: Україна, Польща, економічна інтеграція, Європейський Союз.

Ще до проголошення незалежності України, Республіка Польща, що звільнилася з-під опіки Кремля у 1989 році, 13 жовтня 1990 року в Києві, в особі міністра закордонних справ Кшиштофа Скубішевського і міністра закордонних справ Української РСР Анатолія Зленка підписали Декларацію про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин. Тому не випадковим став той факт, що держава-сусідка першою визнала нашу незалежність.

Економічні умови за яких на той час почали торувати свій шлях дві незалежні держави дещо різнилися. Польща, що втратила всі інтеграційні зв'язки з країнами колишнього соцтабору опинилася в глибокій господарській кризі. Україна, що теж переживала втрату коопераційних відносин із партнерами по колишньому СРСР, разом із тим успадкувала потужний промисловий комплекс і аграрний сектор, що давало підстави розраховувати на стабільний економічний розвиток. Однак, якщо польські колеги завдячуючи реформам Бальцеровича достатньо ефективно впоралися з переходом від планово-розподільчої соціалістичної системи ведення господарства до ринкових засад, то українська приватизація за російськими взірцями породила олігархічно-бюрократичну модель. Польщу в публіцистиці зачасти визначають як «адвокати» України на європейській арені.

У вітчизняній історіографії проблема польсько-українських економічних відносин знайшла відображення у низці дисертаційних досліджень. Так, Д.О. Горун ще наприкінці 1990-х років констатував, що відсутність консенсусу в українському суспільстві з головних стратегічних питань в політиці та економіці, нейтральний статус України, призвели до того, що ідея стратегічного партнерства України і Польщі концептуально не була сформована [1]. Підсумки українсько-польської співпраці в економічній царині у 1990-х роках здійснено у дослідженні Л.Л. Ковач [2]. Західноєвропейський вектор міжнародної стратегії України, як пріоритетний, – на переконання Я.М. Ошуркевич, зумовив необхідність поглиблення та диверсифікації економічного співробітництва нашої держави з країнами Європейського Союзу та державами-сусідами. Серед останніх в контексті реалізації доктрини євроінтеграції особливе місце посіла Республіка Польща як один з наших стратегічних партнерів [3]. Глибокий аналіз українсько-польської економічної співпраці та відносини з ЄС здійснено у дисертації І.Ю. Афанасьєва [4].

Важливим аспектом сучасних українсько-польських взаємин є транскордонне співробітництво. У світлі оголошеного нашою державою курсу на європейську інтеграцію,

взаємини з прикордонними регіонами Польщі розглядаються як ефективний засіб прискорення вступу України до ЄС, а відтак, викликають стійкий дослідницький інтерес та незмінно перебувають у полі зору науковців [5, с. 261].

У співавторстві з В.В. Глебович вийшла стаття Д.О. Горуна «Українсько-польські взаємини у пострадянський період: деякі аспекти політичного і економічного співробітництва» [6]. Заслужують на увагу й думка польської дослідниці Й. Конечної щодо економічних, культурних і політичних взаємовідносин з Україною. Дослідниця наводить порівняльні таблиці, з яких можна прослідкувати поліпшення взаємовідносин між двома державами у порівнянні з початком 1990-х років. Однак, не зважаючи на таке поліпшення, її думку Україна в очах польського населення залишається периферією Європи, і для зміни такого уявлення потрібно ще багато напрацьовувати, як в економічних, так і в політичних взаємовідносинах. З другого боку, дослідниця вважає, що значна частина населення України не відкидає можливість інтеграції нашої держави до Європейського Союзу і вбачає в Польщі як стратегічного партнера так і доброго сусіда [7]. Л. Стрільчук звернула увагу на ту обставину, що міждержавна співпраця України та Республіки Польща представлена сукупністю інститутів та галузей, що сприяють гармонічним політичним, економічним відносинам, стратегічному партнерству, задоволенню гуманітарних інтересів українців та поляків тощо. Україна та Польща сприймають розширення різносторонніх міждержавних контактів як свідчення політичного порозуміння, запоруку сталості економічних відносин, добросусідських взаємин [8, с. 86].

Достатньо активно співпрацюючи з Республікою Польща впродовж 25-ти років Україна на відмінну від неї тільки після Революції гідності остаточно визначилася із своїм євроінтеграційним курсом. Польські дослідники відзначають: «Ідея інтеграції Польщі з європейськими структурами ще на початку дев'яностих років, в момент її виникнення в публічному дискурсі зустрілася, з дуже прихильною суспільною підтримкою, отримавши в опитуваннях прихильність, що сягала навіть 80 % суспільного схвалення [9,

с. 2]. Країни претенденти на вступ до ЄС отримували фінансову допомогу за різноманітними програмами. Важливим інструментом підтримки – безповоротної допомоги Європейського Союзу для країн Центрально-Східної Європи була програма «**Phare**». Ця програма була створена у 1989 році з метою підтримки господарських і політичних змін в Польщі та Угорщині. Її назва є аббревіатурою від назви англійською мовою Poland and Hungary Assistance for Reconstructing of their Economies. У послідовні роки програма розширилася ще на наступні вісім країн Центрально-Східної Європи: Чехія, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Болгарія та Словенія. Згодом бенефіціантами тали Албанія, Боснія і Герцеговина, а також Македонія. Польща із фондів програми отримала найбільше коштів. У 1990-2003 роках бюджет «**Phare**» для Республіки Польща склав близько 3.9 мільярдів євро.

Ставши у травні 2004 року повноправним членом Європейського Союзу Польща отримала значну фінансову підтримку на підтримку аграрного сектору, трансграничну співпрацю, розвиток інфраструктури. Всього за десять років Польща отримала з бюджету ЄС 95.9 мільярдів євро [10]. Така економічна допомога направлена на ліквідацію диспропорції в розвитку між країнами-членами ЄС.

На переконання польських науковців членство Польщі в Європейському Союзі має далекосяжні наслідки для макро- і мікроекономіки, а також у сфері господарської політики. Користь для підприємців полягають у доступі до ринку капіталів, зменшення курсових ризиків і коштів транзакції та стабільних умов інвестування в умовах незначної інфляції [11]. «Діагноз становища вирішення розвитку сільських і рільничих теренів та актуального становища відмінностей мегарегіонів і включених до їх складу воєводств, що регіональні відмінності не відрізняються від існуючих відмінностей в низці інших країн ЄС. Проблема відмінностей сільської Польщі, то однак не тільки питання пов'язане з характером і ступенем розвитку рільництва, але перш за все справа комплексно трактованого розвитку сільської округи» [12, с. 179].

Аналізуючи зміни на енергетичному ринку необхідно зауважити зростання регуля-

тивної ролі Європейського Союзу, що справляє щораз більший вплив на функціонування локальних і національних ринків. Енергетична політика визначає напрямки та виконавчу політику з метою гарантувати безпеку інвестицій на значну перспективу. Довготермінова, стабільна енергетична політика та створена на її засадах регуляція є зазвичай гарантією розвитку енергетики. Європейська енергетична політика оперта на три чинники: запобігання змінам клімату, забезпечення від залежності ЄС відносно впливу зовнішніх чинників щодо імпорту вуглеводнів, а також підтримка господарського зростання і зайнятості.

Реалізована енергетична політика ЄС детермінує розвиток польської енергетичної політики, а у віддаленій перспективі, шляхом імплементації регламентів до польського права, буде мати вплив на функціонування

щоденних господарських питань на національному ринку енергії. З одного боку, з огляду на становище польської енергетики, що базується на вугіллі, питання пов'язані з обмеженням впливу такої енергетики на середовище викликає контрверсії, з іншого боку, аналізуючи реалізацію попередньої національної політики, політика Європейського Союзу може становити підґрунтя стабільності функціонування сектору [13, с. 7].

Таким чином, ведучи мову про стратегічне партнерство України і Республіки Польща українській стороні необхідно більше уваги приділити конкретному наповненню даного процесу. Необхідно мати на увазі, що нове польське керівництво, яке представляє політичну силу Право і справедливість є достатньо прагматичним, в тому числі й у відносинах з Україною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Українсько-польські відносини (1991-1997 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Д.О. Горун, Одес. держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 1999. – 17 с.
2. Ковач Л.Л. Українсько-польське економічне співробітництво 1991-1999 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003.
3. Ошуркевич Я.М. Українсько-польські економічні відносини в процесі загальноєвропейської інтеграції : Дис... канд. екон. наук: Київський національний економічний ун-т. – К., 2003. – 196 с.
4. Афанасьєв І.Ю. Польсько-українські відносини 1991-2000 рр.: політична та економічна взаємодія: Дис. ... канд. іст. наук / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2004. – 202 с.
5. Чорна Н.М. Співробітництво України та Польщі у рамках Єврорегіонів : історіографічні інтерпретації // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXIX.
6. Глебов В.В., Горун Д.О. Українсько-польські взаємини у пострадянський період: деякі аспекти політичного і економічного співробітництва // Політика і час. – 1997. – № 5-6
7. Konieczna J. Polska-Ukraina. Wzajemny wizerunek // Obraz Polski i Polakw w Europie, red. L. Kolarska-Bobiska, ISP. – Warszawa, 2003. – С. 279-344.
8. Стрільчук Л. Інституційно-правові механізми сучасного українсько-польського співробітництва // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2013. – Вип. 12.
9. 10 lat członkownstwa Polski w Unii Europejskiej // Komunikat z badań CBOS. – Warszawa. – Nr. 52. – 2014.
10. <http://www.mf.gov.pl/documents/764034/1161625/10latwUEwww.pdf>
11. Stawarska R. Wybrane efekty członkownstwa Polski w Unii Europejskiej w perspektywie makro- i mikro-ekonomicznej // Studia Europejskie. – 2001. – Nr.1. – s.95-96
12. Pietraszek B., Dłubakowska-Puzio E. Analiza SWOT obszarów wiejskich Polski jako państwa członkowskiego Unii Europejskiej // Polityka rozwoju obszarów wiejskich 2007-2013. – Warszawa, 2011.
13. Paska J., Surma T. Polityka energetyczna Polski na tle polityki energetycznej Unii Europejskiej // Polityka energetyczna. – T. 16. – Zesz. 4. – 2013.

Синкевич Е. Г.,

Черноморский государственный университет
им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

УКРАИНА И ПОЛЬСКИЙ ОПЫТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ЕС

Историческое прошлое и сегодняшний день тесно взаимосвязаны для украинцев и поляков. В 1989 году – поляки, а в 1991 году – украинцы, де-юре лишились кремлевской опеки. Республике Польша, что сразу избрала

ориентацию на НАТО и ЕС удалось достаточно быстро преодолеть дезинтеграцию и перевести свою экономику на современные образцы хозяйствования. Украина – двадцать пять лет блуждала в «потемках» старых догм, а также политической и экономической неопределенности. После революции Чести, наконец, европейское будущее стало ключевой целью нашей власти. Однако, этот путь не есть прямым и требует реформирования всей политической модели и существующей экономической системы. В данных условиях может пригодиться опыт соседней Польши, а сотрудничество между нашими странами поможет решить разнообразные проблемы, которые могут встретиться на пути к членству в ЕС.

Ключевые слова: Украина, Польша, экономическая интеграция, Европейский Союз.

Sinkevych Y. G.,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

UKRAINE AND POLISH EXPERIENCE OF ECONOMIC INTEGRATION WITH THE EU

The historical past and present closely connected the Ukrainians and the Poles. In 1989 – the Poles, and in 1991 – the Ukrainians de jure got rid of the Kremlin custody. The Republic of Poland, which immediately chose the way of integration to the NATO and the EU, succeeded in fast overcoming of disintegration, and converted its economy to the modern standards of management. Ukraine was wandering in the «darkness» of the old dogmas and political and economic uncertainty for twenty-five years. Finally, after the Revolution of Dignity, the European future has become a key goal of our government. However, this path is not easy and requires reformation of the whole political model and current economic system. In this situation, experience of the neighboring Poland may be useful; cooperation between our two countries provides experience in solving problems arising on the way to the EU membership.

In native historiography, the problem of the Polish-Ukrainian economic relations is reflected in a number of dissertation researches. Thus, D. Horun in late 1990s stated that the absence of consensus in the Ukrainian society in main strategic issues in politics and economics, neutral status of Ukraine led to that fact that idea of strategic partnership between Ukraine and Poland conceptually was not formed. The results of the Ukrainian-Polish cooperation in the economic sphere in 1990s were summarized in the research of L. Kovach. The Western-European direction of the Ukrainian international strategy as a priority, in the opinion of Y. Oshurkevych, caused the deepening and diversification of economic cooperation between our country, the European Union and neighboring countries. The deep research of the Ukrainian-Polish economic cooperation and relations with the EU was made in the dissertation of I. Afanasiev. In addition, the opinion of Polish researcher Y. Konechna is noteworthy.

Key words: Ukraine, Poland, economic integration, EU.

Рецензенти: Мокляк Я., д-р іст. наук, ад'юнкт;
Стемпень С., канд іст. наук, ад'юнкт.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО – ВИДАТНИЙ ПОЕТ І ЖУРНАЛІСТ

У статті висвітлюється життя і творчість Василя Симоненка. Досліджуються творча, світоглядна та ідейна проблематика поета, дається оцінка світоглядним і культурологічним перетинам його творчості у світлі подій української Революції Гідності.

Ключові слова: поезія, незалежність, творчість, журналіст.

Сотні років український народ боровся за незалежність, визнання національної ідентичності. Тривалий час наша земля, що була поневолена, народжувала славних борців за незалежність, геніїв українського духу. ХХ ст. не було виключенням. В ці не прості часи українська земля подарувала своєму народові цілу плеяду видатних особистостей, серед яких яскравою зіркою в національному пантеоні сяє ім'я Василя Симоненка.

Дослідження творчості В. Симоненка на сьогоднішній день набуває актуальності, у зв'язку з подіями Революції Гідності (українського Майдану). Він сьогодні демонструє гідну подиву видову змагальність. Найкращим меморіалом поету стали його строфи, закарбовані на устах звичайного люду на майданах – це і є гарант його поетичного безсмертя. Гостра і підризна публіцистика Симоненка, позбавлена духу компліментарності, номенклатурного пієтету, будов комунізму; його рядки ліричні, але, водночас, сповнені рефлексивним, майже судомним почуттям правди; моральний контур категоричний, постава – тривожна і вольова. І хоча за життя митець встиг видати лише єдину збірку поезій, сьогодні його ім'я – серед класиків української літератури ХХ століття [3, с. 4].

Літературній творчості В. Симоненка присвячені статті в журналах та газетах, передмови до його збірок «Тиша і грім», «Земне тяжіння», і пізніших – «Лебеді материнства», «Народ мій завжди буде», «З матір'ю на самоті», «Берег чекань». Серед дослідників його творчість досліджували такі науковці

М. Калініченко [5], Е. Соловей [12], М. Ільницький [11], М. Шудрей [15], В. Яременко [25], М. Прокопенко [13] та інші. Більшість наукових праць артикують життєписні віхи і творчу еволюцію поета.

М. Калініченко наголошує на «гуманістичній тональності його віршів» і описує мовні дефініції поета [5]. Про афористичність творів В. Симоненка говорить у своїй статті Е. Соловей. Авторка вказує на фольклорну основу деяких віршів; торкається поетики простих слів і влучних слововживань в його поезії [12]. М. Ільницький у праці «В твоєму імені живу» досліджує і типологізує антитези В. Симоненка, зокрема, аналізує вживання цієї стилістичної фігури у вірші «Україні» [11]. Неймовірно велика, справді подвижницька робота щодо збереження, видання і популяризації творчості В. Симоненка здійснена дослідниками М. Шудрею (зокрема, публікація прозової спадщини поета, листів) [15] та В. Яременком (публікація щоденника, листів, «Казки про Дурила» та ін.) [25].

Інформаційним прецедентом для написання статті Марії Прокопенко «Послання від поета», опублікованій в газеті «День», стало відкриття виставки, присвяченої творчості В. Симоненка «Я для тебе горів, український народе...» в Національному музеї літератури України. Серед експонатів виставки був представлений і знаменитий модерністський портрет В. Симоненка роботи Алли Горської. Експозиція включає в себе листування і щоденникову спадщину поета [25].

Василь Андрійович Симоненко – відомий черкаський поет і журналіст, який пое-

тичним словом та публікаціями боровся з існуючою тоталітарною владою. Василь Симоненко (псевдоніми – В. Щербань, С. Василенко, Симон) народився 8 січня 1935 р. в с. Бієвці Лубенського району Полтавської області. Мати майбутнього поета – Ганна Щербань – працювала в колгоспі. Батько – Андрій Симоненко – покинув сім'ю, коли маленькому Василькові не було ще й року [6].

Протягом 1942-1952 рр. майбутній поет навчався в школі: 4 класи – у Біївцях (1942-1946), решта – у сусідніх селах Єньківцях (1946-1947) і Тарандинцях (1947-1952). У 1952 р. закінчив із золотою медаллю середню школу в Тарандинцях, вступив на факультет журналістики Київського університету імені Т. Шевченка [24, с. 1].

Закінчив факультет журналістики Київського університету (1957) і працював в обласній газеті «Черкаська Правда» і «Молодь Черкащини», пізніше кореспондентом «Робітничої Газети» в Черкаській області. Писати вірші почав ще в студентські роки, але в умовах прискіпливої радянської цензури друкувався неохоче: за його життя вийшли лише збірки поезій «Тиша і грім» (1962) і казка «Цар Плаксій і Лоскотон» (1963).

Уже в ті роки набули великої популярності самвидавні поезії Симоненка, що поклали початок українському рухові опору 1960-1970-их рр. Тематично вони становили сатиру на радянський лад («Некролог кукурудзяному качанові», «Злодій», «Суд», «Балада про зайшого чоловіка»), зображення важкого життя радянських людей, особливо селянства («Дума про щастя», «Одинока матір»), викриття жорстокостей радянської деспотії («Брама», «Гранітні обеліски, як медузи...»), затаврування російського великодержавного шовінізму («Курдському братові») тощо. Окремий значний цикл становлять твори, в яких поет висловлює любов до своєї батьківщини України («Задивляюсь у твої зіниці», «Є тисячі доріг», «Український лев», «Лебеді материнства», «Україні» та ін.) [14].

Самвидавною творчістю Симоненко, за визначенням критики, став на шлях, указаний Т. Шевченком, й увійшов в історію української літератури як визначальна постать боротьби за державний і культурний суверенітет України другої половини ХХ ст. Доля

літературної спадщини Симоненка невідома. Його самвидавня поезія, у сучасній Україні лише в незначній частині опублікована у сфальшованому вигляді, поширилася за кордоном і була опублікована (разом з фрагментами поетового щоденника «Окрайці думок») у журналі «Сучасність» (ч. 1, 1965) і в збірці вибраних поезій Симоненка «Берег чекань» (1965 і 1973). В УРСР по смерті В. Симоненка видано з його спадщини казку «Подорож у країну Навпаки» (1964), збірки поезій «Земне тяжіння» (1964), вибір із творчості «Поезії» (1966) та збірку новел «Вино з троянд» (1965; ці новели також увійшли у друге видання збірки «Берег чекань» за кордоном) [3, с.4].

1962 р. В. Симоненко разом з А. Горською та Л. Танюком виявили місця поховання розстріляних НКВД на Лук'янівському та Васильківському цвинтарях, в Биківні, про що й було зроблено заяву до міської ради. Влітку 1962 р. поета жорстоко побили працівники міліції залізничної станції ім. Т. Шевченка (м. Сміла). У зв'язку з тим, що влада всіляко боролась з Василем Симоненком, можна зробити висновок, що це побиття не було випадковим.

З весни 1963 р. хвороба Василя Симоненка постійно загострювалася. Нестерпно боліли попереки, нирки. На початку вересня він ліг у лікарню – обласний ліксанупр (мав таке право як журналіст). Невдовзі лікарі повідомили родині жахливий діагноз – рак нирок. Зробили операцію, але безрезультатно [6]. 13 грудня 1963 р. поет помер у черкаській лікарні (за офіційною версією, від раку), похований у Черкасах.

За життя вийшла лише одна збірка поезій В. Симоненка – «Тиша і грім» (1962). Посмертно були опубліковані такі збірки: «Земне тяжіння» (1964), «Поезії» (1966), «Лебеді материнства» (1981), казки «Цар Плаксій та Лоскотон» (1963), «Подорож у країну Навпаки» (1964), збірка новел «Вино з троянд» (1965) [2].

В 90-ті рр. ХХ ст. в м. Черкаси так і не з'явився пам'ятник видатному земляку, хоча мова про його спорудження йшла ще з 1990 р. «Тоді на його зведення виділили 100 тисяч советських рублів. Ще один мільйон гривень заклали у бюджет міста, вже коли мером був Анатолій Волошин, а монумента як не було, так і нема», – пригадував голова черкаської

обласної організації УНП Л.М. Даценко [10]. У другій половині 2000-х рр. був встановлений тимчасовий пам'ятник В.А. Симоненку в обласному центрі на вул. Хрещатик, але він був гіпсовий і дуже низької художньої якості (риси скульптури не були схожими на поета), через що його доволі швидко демонтували. Лише 17 листопада 2010 р. нарешті відбулося урочисте відкриття пам'ятника поетові у сквері за будинком Палацу одружень. В основу створення монумента покладені вірші поета «Спади мені дощем на груди» та «Ти знаєш, що ти – людина?». Пам'ятник – заввишки понад 2 м, відтворює образ у динаміці – поет ніби йде нам назустріч. Крило, яке огортає фігуру, символізує талант, іскру Божу.

Автором проекту та скульптором був В.В. Димйон [5]. Це мав би бути єдиний в світі пам'ятник В.А. Симоненку, та виявилось, що у м. Новомиргород Кіровоградської області в червні 2010 р. був встановлений такий самий пам'ятник з такою самою композицією молодому Т.Г. Шевченку і його скульптором був В.В. Димйон. В зв'язку з цим, черкаські митці запропонували створити новий оригінальний пам'ятник В.А. Симоненку. Отже, історія встановлення пам'ятника видатному українському поетові, можливо, матиме продовження [21, с.86].

В.А. Симоненко працював у Черкаській середній ЗОШ № 33, тому за ініціативою керівництва школи Кабінет Міністрів України в 1994 р. присвоїв їй ім'я видатного українського поета [6]. В цьому ж році тут було створено музей В.А. Симоненка, художнє оформлення якого здійснив О.І. Шевчук за проектом Н.О. Журавель, а матеріали для нього збрала пошукова група клубу «СУРМА». На відкритті музею серед почесних гостей були присутні мати поета та заступник голови облдержадміністрації А.І. Кузьмінський [19, с. 140-143].

За рішенням Голови Черкаської облдержадміністрації В.Г. Цибенка «Про створення музею Василя Симоненка в редакції газети «Черкаський край» за № 62 від 24 лютого 1997 р. до дня народження поета у приміщенні редакції колишньої газети «Черкаська правда» (нині «Черкаський край»), де він працював, 8 січня 1998 р. було урочисто відкрито Черкаський літературно-меморіальний

музей Василя Симоненка – музейну кімнату «Робочий кабінет Василя Симоненка» як структурний підрозділ Черкаського обласного краєзнавчого музею. Експозиція була розміщена в його колишньому кабінеті й розповідала про життєвий шлях та творчість поета і журналіста. Тут, зокрема, були представлені фотографії, документи, листи, які він одержував і писав дописувачам, працюючи у відділі листів [20, с. 93].

Експонуються також особисті речі поета, рукописи його творів, записник з робочими нотатками, заява про вступ до спілки письменників України, та фотографії, зроблені І.Ф. Осадчим, колегою-фотографом. В окремих вітринах виставлені твори В. Симоненка як мовою оригіналів, так і переклади. Тут також зібрані спогади про поета, його друзів та однодумців. У музеї є особисті речі Василя Симоненка, передані його матю – плащ, капелюх, ручка, книги. Тут же відтворено сам робочий кабінет, де представлені меморіальні предмети, якими користувався молодий журналіст, працюючи в редакції [4, с. 1].

Лише після проголошення державної незалежності України з'явилася можливість публікувати твори В.А. Симоненка, а саме головне – діти почали вивчати його поезію на уроках української літератури. З ініціативи творчої інтелігенції м. Черкаси у середині 1980-х рр. було встановлено обласну літературно-мистецьку премію ім. В.А. Симоненка, але трапилося так, що вона присуджувалася лише одного разу – її лауреатами стали поет Ф.О. Моргун і читець Ю.В. Смолянський [18]. Пізніше в 1994 р. була повторно заснована щорічна обласна літературно-публіцистична премія «Берег надії» ім. В.А. Симоненка у розмірі п'ятнадцяти мінімальних заробітних плат. Починаючи з 1995 р., вона щорічно призначалася 8 січня, на день народження поета. Її метою було заохочення професійних і непрофесійних літераторів, журналістів до створення високохудожніх літературних і публіцистичних творів, спрямованих на відродження духовності, на побудову незалежної демократичної держави України. В 2000 р., а потім в 2007 р. в Положенні про премію сталися суттєві зміни: з літературно-публіцистичної вона стала лише літературною, але географія претендентів на премію значно розширилася: тепер ними могли бути профе-

сійні письменники та непрофесійні літератори, які проживали в Україні та за кордоном [6].

У вересні 1991 р. творча студія «Черкас-пресфото» обласної організації СЖУ підготувала фотовиставку «Василь Симоненко – витязь молоді української поезії». На ній було представлено 115 чорно-білих фотоплатів з текстами, копіями та знімками, які знайомили глядачів з життям та творчістю поета. З ініціативи правління обласної організації Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка «Просвіти» в жовтні 1991 р. було запроваджено стипендію імені В.А. Симоненка, а в грудні Черкаська обласна організація НСПУ спільно з редакцією газети «Черкаський край» започаткувала обласне літературно-мистецьке об'єднання імені В.А. Симоненка. Перші заняття для молодих літераторів вели професіонали-письменники В.І. Захарченко, С.Л. Носань, Н.В. Віргуш, М.І. Вейцман та інші. Планувалося, що кращі творчі доробки молодих письменників друкуватимуть в газеті «Черкаський край», а окремим авторам надаватимуть грошові премії та спеціальні сувеніри [2]. Потрібно відмітити, що для молодих письменників та поетів Черкащини змога публікуватися в обласній газеті – це велика удача.

Василеві Симоненкові посмертно присуджено Державну премію України імені Т. Шевченка, у 1995 р. [7, с. 37]. Василь Андрійович Симоненко – лауреат Національної премії імені Т.Г. Шевченка, залишився у народній пам'яті не лише як талановитий поет, а й як обдарований журналіст. Всього неповних двадцять дев'ять. Але й за ці роки він зумів піднятися і до висот вітчизняної журналістики, і доклав немало зусиль до того, щоб преса завжди виступала рушійною силою прискорення всіх суспільних процесів. Тому його багатогранна публіцистика, яка є повноправною частиною всієї творчої спадщини нашого земляка, дозволяє краще пізнати Василя Симоненка і як журналіста, і як особистість з притаманними йому громадянськими і духовними ідеалами [16, с. 19].

Розглядаючи журналістську спадщину Василя Симоненка з позицій сьогодення, з особливою вдячністю сприймаєш у його пророчих виступах тривогу за майбутнє України, за формування того покоління, яке

через роки має вивести націю на справжні висоти цивілізації, залишивши у минулому всі пережиті негаразди. Він підходив до думки, що таке інтелектуальне ядро народу виростатиме не з тих, хто крокує єдиною командою зверху, а з тієї спільноти непокірних, які шукають свій шлях, не схожий на інших. І держава, яка хоче мати свою еліту, зобов'язана підтримувати саме людей «з божою іскрою», не гасити її тільки тому, що вони крокують не так, «як усі» [15, с. 19-20].

З такою ж послідовністю через всі публікації Василь Симоненко відстоював глибоку за своїм філософським змістом соціальну цінність людської гідності. Найголовніше – щоб людина розуміла, що вона людина і тоді все робитиме по-людському. Йому боліло і те, що багато українців з різних причин опинилися за межами України, де відчували себе ізгоями. Читаючи їх листи, Симоненко писав, що керівниками держави має бути соромно за їх громадян, які змушені поневірятися на чужині. У нього склалися і відомі поетичні рядки про те, що можна все на світі вибирати, але не можна вибирати батьківщину, як і рідну матір.

Популярності публікаціям Василя Симоненка додавало і те, що він був об'єктивним та невідкупним оглядачем надрукованого як і свого, так і будь-якого автора. Його виступи на редакційних літучках «Молоді Черкащини» у 1960-1962 рр. надрукувала 10 жовтня 2002 р. газета «Літературна Україна», цим зацікавилися і студенти інституту журналістики Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка [15, с. 20].

Не всі газетні і журнальні публікації Василя Андрійовича рівнозначні, бо нерідко в умовах постійної редакційної напруги деякі з них готувалися спішно, друкувалися прямо «з ходу» в номер. Будучи сином свого народу, членом КПРС, Василь Симоненко виступив і як автор політизованих матеріалів. З плином часу вони втратили свою значимість. Та соромитися йому немає чого. Серед творчої спадщини непокірного літописця, яким був Симоненко – публіцист, справжній патріот України, є значно більше такого, що зберігає свою актуальність в наші дні. Сьогодні кожен Василя Симоненка сприймає по-своєму. Одні – як пророка самостійної України, інші – співця комуністичного романтиз-

му, треті – при нагоді і без нагоди цитують Симоненка як основу своєї політичної платформи. Життєдальні корені Василя Симоненка міцно пов'язані з найглибшими пластами народу. Він належить Україні. Він плоть від плоті – син народу. І всі ми, шанувальники поета, прогнемо, щоб його ім'я було не гаслом, не підґрунтям політичних течій, а щоб він був і лишався сином України, чесним, відвертим, щирим, турботливим. Таким він

був, таким він назавжди залишиться в нашій пам'яті [14].

Отже, постать В. Симоненка – із тих, хто оцінений і знаний нами не в усій повноті драматичного усвідомлення своєї складної епохи і своєї трагічної долі. Тому світло його чесного життя і правдивого поетичного слова повинно увиразнювати сучасні історичні злами, конфліктні ситуації і прискорювати своєю емоційною енергією часу перебудований крок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Spirkina O. O. Patriotic Education in the Light of Honoring the Memory of the Prominent Ukrainian Poet Vasyl Symonenko in Cherkasy Region in 1991–2001 Years [Text] / O. O. Spirkina // Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Science without Borders». – March 30 – April 7, 2015., Sheffield, England. – Sheffield : Science and Education Ltd, 2015. – Volume 9. History. Philosophy. – P. 32 – 34.
2. Божко С. Василь Симоненко. Журналіст і поет. Громадянин / С. Божко // Телекритика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/kontekst/2015-01-08/102306>.
3. Григор'єв Ю. «Той день благословлю ...»: До дня народження Василя Симоненка [Текст] / Ю. Григор'єв // Черкаський край. – 1993. – 7 січня. – С. 4.
4. Імені Василя Симоненка [Текст] // Черкаський край. – 1991. – № 216. – 12 грудня. – С. 1.
5. Калініченко М. Земляки вшановують поета [Електронний ресурс] / М. Калініченко // Дзеркало тижня. – 2010. – № 43. – 20 листопада. Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/zemlyaki_vshanovuyut_poeta-61487.html.
6. Кришталь Д. Василь симоненко: увіковічення пам'яті видатного поета [Електронний ресурс] / Д. Кришталь. Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2227>
7. Лауреати премії імені Василя Симоненка [Текст]: Красназничий вісник для учнів 7-9 класів Вид. 2-е, доп.; укл. Ткач Л.О. – Черкаси: КЗ «ЧОБД» Черкаської обласної ради, 2012. – 37 с.
8. Лук'яненко С. Остання мить Василя Симоненка [Текст] / С. Лук'яненко // Черкаський край. – 1993. – 20 лютого. – С. 8.
9. Музей Василя Симоненка [Текст] // Черкаський край. – 1994. – 25 травня. – С. 1.
10. Нікітенко Л. За Симоненка замовили слово. Черкаські праві пікетували міськраду, вимагаючи зведення пам'ятника поету [Електронний ресурс] / Л. Нікітенко // Україна молода. – 2009. – 3 жовтня. – № 183. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1504/219/52903/>.
11. Окара А. Василь Симоненко та новий канон високої української культури [Електронний ресурс] / А.Окара. – Режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/vasilsimonenko-ta-noviy-kanon-visokoyi-ukrayinskoji-kulturi>.
12. Попов, В. Музей Василя Симоненка [Текст] / В. Попов // Черкаський край. – 1994. – 2 серпня. – С. 4.
13. Прокопенко М. Послання від поета [Електронний ресурс] / М. Прокопенко. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/taym-aut/poslannya-vid-poeta>.
14. Рудяченко О. Василь Симоненко. Найсліпучіша комета [Електронний ресурс] / О. Рудяченко // Експресо TV <http://espreso.tv/> – 01.01.15. – Режим доступу: http://espreso.tv/article/2015/01/08/simonenko_nayslipuchisha_kometa.
15. Симоненко Василь Андрійович. Твори: У2т. – Т.2: Статті. Рецензії. Нариси. Виступи. Листи. Автографи. Документи біографічного характеру / Упоряд. Г.В. Суховершко, П.М. Жук, Т.А. Клименко, С.І. Кривенко. – Черкаси: Брама – Україна, 2004. – 320 с.
16. Симоненко В. Спадщина : У 2 т. / Василь Симоненко: упорядкув., передм., алф. покажч., підбір світлин В. Яременка. – К. :Видавничий дім «Персонал», 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14).
17. Симоненко Василь Андрійович [Електронний ресурс] // Комітет з Національної премії України імені Тараса Шевченка [Офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://knpu.gov.ua/content/simonenko-vasil-andriiovich>.
18. Смолянський Ю. У фарбах і граніті. Пам'яті В. Симоненка [Текст] / Ю. Смолянський // Черкаський край. – 1992. – 9 січня. – С. 4.
19. Спіркіна О.О. Вшанування пам'яті Василя Симоненка в Черкаській області у перше десятиріччя державної незалежності України як основа патріотичного виховання [Текст] / О.О. Спіркіна // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Васькевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2015. – Випуск 95 (4). – С. 140-143.
20. Спіркіна О.О. Культурно-мистецьке життя Черкащини 1991–2001 років у контексті національного відродження [Текст] : дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Спіркіна Оксана Олексіївна; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2013. – 343 с.

21. Хріненко М. Василь Симоненко «Я виступаю проти нової релігії» [Електронний ресурс] / М. Хріненко. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/media/vasil-simonenko-ya-vistupaю-proti-novoyi-religiyi>.
22. Цимбал І. Єдиний пам'ятник Симоненку – копія пам'ятника Шевченку [Електронний ресурс] / Ірина Цимбал // Факти, ICTV. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1444337#main>.
23. Черкаський літературно-меморіальний музей Василя Симоненка [Електронний ресурс] / Музеї країни // Рідна країна [Світоглядний портал]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/cherkaskyj-literaturno-memorialnyj-muzej-vasylyu-symonenka/>.
24. Школі – ім'я поета [Текст] // Черкаський край. – 1994. – 18 червня. – С. 1.
25. Яременко В. Життя і поетична творчість Василя Симоненка // Василь Яременко «...Літератури дивна течія...» (Праці 2001–2010 років). – К. : Аконіт, 2011. – С. 460–501.

Чупанова Д. О.,

*Черкасский институт пожарной безопасности
имени Героев Чернобыля
Национального университета гражданской
защиты Украины, г. Черкасы, Украина*

ВАСИЛИЙ СИМОНЕНКО – ИЗВЕСТНЫЙ ПОЭТ И ЖУРНАЛИСТ

В статье высветлена жизнь и творчество Василия Симоненка. Исследуются творческая, мировоззренческая и идеологическая проблематика поэта, дается оценка мировоззренческим и культурологическим сечениям его творчества в свете событий украинской революции Достоинства.

Ключевые слова: поэзия, независимость, творчество, журналист.

Chupanova D. O.,

*Cherkassy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes
of National University of Civil Defense of Ukraine, Cherkassy, Ukraine*

VASYL SYMONENKO – OUTSTANDING POET AND JOURNALIST

The article highlights the life and work of Vasyl Symonenko. Studied creative, philosophical and ideological problems poet, assesses the philosophical and cultural intersection of his work in the light of developments Ukrainian Revolution of dignity.

Keywords: poetry, independence, creativity, journalist.

Рецензенти: Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

***ІСТОРИЧНЕ
КРАЄЗНАВСТВО,
РЕГІОНАЛІСТИКА***

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СКЛАД РЕНІЙСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ ТА КОМУНАЛЬНОЇ РАДИ В ПИТАННЯХ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XIX ст. – 1917 р.

В статті досліджено діяльність та склад Ренійської міської управи та комунальної ради в питаннях міського господарства в останній чверті XIX століття – 1917 роках. Приведено прізвища міських голів(примаріє), членів комунальної ради в 1882, 1883-1885, 1888, 1893-1899, 1901-1902, 1907-1916 роках, посади в зазначений період, дані зростання населення міста, Наведено прибутки Ренійської міської управи за 1895, 1898, 1901 роки. Проаналізовано тексти обов'язкових постанов, що детально регламентували діяльність в галузі міського господарства. Автор дійшов висновку, що Ренійська міська управа та комунальна рада виконувала всі обов'язки в питаннях міського господарства, покладені на неї законодавством.

Ключові слова: Ренійська міська управа та комунальна рада, міський голова(примар), посади ради, населення, міське господарство, обов'язкові постанови.

Бессарабія у XVIII–XIX століття була постійною ареною воєнного суперництва, війн Османської та Російської імперій. Все це негативно впливало на економічний розвиток міст Бессарабії, в тому числі, й міста Рені. Приєднані до Росії, із старими молдовськими законами, вони почали свій новий період історії, розвиток міського самоуправління. Автором поставлено за мету показати діяльність та склад Ренійської міської управи та комунальної ради в питаннях міського господарства в останній чверті XIX століття – 1917 роках, ріст населення, прибутки міста.

За рішенням Берлінського конгресу 1878 року місто Рені повернуто Росії [1, с. 547]. Повернення Рені до складу Російської держави після російсько-турецької війни 1877-1878 рр. відіграло позитивну роль у розвитку економіки і культури міста. Залізниця Бендери – Рені – Галац, збудована Росією у 1877 році, зв'язувала місто не тільки з Бессарабією, але й з центром країни, що сприяло поживленню ділового життя. Рені – порт набував все більшого значення в торгівлі Росії з іншими країнами. У другій половині XIX та на початку XX століття Рені розвивалось головним чином як річковий порт. Містом керувала міська управа на чолі з міським

головою. Рені стало одним з основних портів дунайської водної траси. У 1900 році Кілійське русло Дунаю було значно поглиблене і до ренійського порту почали заходити океанські судна. На початку XX століття з Рені щоденно відправлялися пароплави на Галац, Ісакчу, Тулчу, Ізмаїл. Двічі на тиждень здійснювалися буксирно-вантажні рейси в Галац та інші порти Дунаю і майже кожного дня буксирно-вантажні і поштово-пасажирські рейси між Одесою і Рені з заходом в проміжні дунайські порти. Багато вантажів і пасажирів перевозились по лінії Рені – Кладово із заходом у порти Румунії, Болгарії і Сербії. Крім того порт приймав і відправляв багато іноземних суден[2; 3, с. 680-682].

Населення Рені складало: 1881 – 4421 [4, с. 43]; 1897 – 6946 [5, с. 265; 6, с. 575], 1901 – 7377 (3853 чоловіків, 3524 жінок) [7, с. 8]; на 1 січня 1914 – 9269 (4831; 4438) жителів [8, с. 8]. Рені – заштатне місто Бессарабської губернії, Ізмаїльського повіту, між гирлом Прута і озера Кагул, на лівому березі Дунаю. В кінці XIX ст. торгово-промислове значення міста швидко розвивалося. Під містом 535 десятин фруктових садів і 305 десятин городів. Жителі займалися бджільництвом, садівництвом, багато робочих рук зайнято на

млинах, цегельних та інших заводах, яких в місті 9 з 264 робітниками. Сума виробництва 154 850 рублів. Млинів 19, в тому числі 4 парових. Навчальних закладів 2. Торговельних закладів 97 з річним обігом до 154850 руб., митниця, через яку, за даними митних зборів 1900 року, вивезено 1574000 пудів товару на суму 925339 рублів, завезено 702000 пуда, вартістю 252356 рублів. Станція гілки Південно-Західної залізної дороги і пароплавна пристань [5, с. 265].

В Рені декілька заводів цегельних, фарбувальних і салотопень, багато пасік, понад 20 парових і вітряних млинів. Торговельних закладів у 1891 році було 140. Міські прибутки – 29622, витрати – 27111, міський запасний капітал – 89000 рублів. Дунай біля Рені глибокий і широкий, великі морські судна і пароплави в 1200 тон вільно доходять до міста, але його торговому розвитку перешкоджає конкуренція сусіднього румунського порту Галаца. В 1891 році привіз через митницю в Рені склав 219000, вивіз – 189000 рублів [6, с. 575]. В Рені ще в 1855 році було два ярмарки: перший 23 квітня, сума торгового обігу 3000 рублів сріблом, другий 1 жовтня – 2000 [9, с. 24].

Старе місто на дуже крутому березі, що часто руйнувався, тому з 1821 року почало заселятися нове місто вище старого, по пологості гори, паралельно берегу, на відстані від нього до 200 саж. В 1816 році в Рені було відкрито порт, а в 1830 році – митниця, через яку в 1900 році вивезено товарів на 836 тисяч рублів та завезено на 200 тисяч з лишком, при чому отримано митних зборів 11755 рублів. Землі всього понад 5,000 десятин; з них під будівлями міста до 200 десятин. Церков – дві [10]. Відстань до повітового міст Ізмаїла 62 версти [11, с. 57]. В Рені були щонедільні базари [11, с. 59]. В місті Рені в 1881 році було три православних церкви, синагога, порт, митниця 1-го класу, нежитлових будівель 27, камера мирового судді і судовий слідчий, аптека, 2 парових млина, 7 заводів, 2 училища, 83 лавки з річним обігом в 191400 рублів, 1 склад і 40 кабаків. До повітового міста Кишинева – 78 верст [4, с. 43]. В місті Рені (чоловіків, жінок): духівництва православного білого – 4; 2, почесних по-

томствених громадян – 1; 1, купців – 30; 20, міщан – 1711 чоловіків, 1974 жінок [4, с. 52-53].

Наведемо дані грошових коштів міста Рені за 1881 рік. Надійшло прибутків – 25542,24, здійснено витрат – 23471,90, в недоїмках – 6249,95, в позиках 4298,75, в наявності – 2070,34, в кредитних закладах – 35444,63 руб. [4, с. 66-67]. У 1882 році в Рені був міський голова Захарій Іванович Гаїтані. Члени Комунальної Ради: Констянтин Дмитрович Пахопуло, Іван Миколайович Чебанов, Анастасій Дмитрович Дімітру, Георгій Дмитрович Аждеров, Дмитро Іванович Константіняді, Афанасій Дмитрович Волков, Степан Афанасійович Козинський, Микола Павлович Краєв, секретар, дворянин Венедикт Іванович Важінський [12, с. 51].

Міський голова(примар) міста Рені в 1883 [4, с. 123] та 1885 [13, с. 106] роках, 2-ї гільдії купець Микола Дмитрович Караянго. Помічник його, 1-ї гільдії купець Анастасій Дмитрович Дімітріаді. Члени міської ради у 1883 році: 2-ї гільдії купці: Григорій Павлович Паунов, К.Д. Пахопуло, Костянтин Павлович Тетрад; міщани: Емануїл Емануїлович Варнакі, Микола Панаїотович Краєв, Іван Васильович Кононов. Секретар управи, колезький асесор Микола Романович Волинський, його помічник, Василь Порфірович Борзаківський, збірник податків, міщанин міста Рені Карпо Федорович Чебанов [4, с. 123]. Члени комунальної ради у 1885 році: міщани: Е.Е. Варнакі, Дмитро Іванович Константіняді, Степан Афанасійович Козинський, Дмитро Степанович Ібрішім, Іван Миколайович Чебанов, Іван Кіріякович Мокан, 2-ї гільдії купец Раді Панаїотович Тетрад. Секретар, колезький асесор М.Р. Долинський, збірник податків, К.Ф. Чебанов [13, с. 106-107].

В 1888 році виконуючий справи міського голови, ренійський 2-ї гільдії купець Афанасій Дмитрович Дімітріаді. Члени комунальної ради – міщани міста Рені: С.А. Козинський, Е.Е. Варнакі, Д.І. Константіняді, Д.С. Ібрішім, І.М. Чебанов. Секретар управи, відставний колезький асесор М.Р. Долинський, збірник податків, приватний землемір – таксатор Федор Олександрович Добржанський [14, с. 102-103].

Місто Рені отримувало прибутки із міської землі.

Прибутки Ренійської міської управи за 1895, 1898, 1901 роки [15]

Поступило в прихід: руб. коп. З міської землі, що знаходилася:	1895	1898	1901
Під садами і городами	2561,86	5252,48	2489,88
З млинів і парових двигунів	235,20	476,20	675
З цегельних заводів	30	45	92,50
Із землі, що знаходилася під хліборобством	2792,05	6157,73	6838,60
За випасання на міській землі овець	628,75	800,25	623,83
З оренди міської скотобійні	356	330	460
З найму міського будинку	125	250	250
З оренди Кацельських плавнів	200	200	150
З ділянок для влаштування садів	47,52	52,25	20,91
З ділянок для складів цегли і резервуару для керосину	-	200	240
Відсоткового збору з торгових документів	1479,38	1362,40	1461,10
З закладів трактирного промислу	432,50	1106	652,30
З пересувних лавок	1420,69	922,05	1100
З гойдалок	20	10	15
З відкupu міських прибутків вина, пива, плотів, базарів і візничого промислу	5005	3334	3334
З відкupu міських прибутків від керосину	-	900	900
Нотаріального збору з актів	250,55	392,20	694,91
Якірного збору із суден	2500,75	1518,22	150
Казенних податей і податків	6300,06	10493,24	7120
Міського дорожнього збору	446,10	763,57	538,61
Земського дорожнього збору	569,70	957,56	423,75
Непередбачуваних кошторисом прибутків	79,50	7977,30	220
Прибутків з міського капіталу	297,39	297,39	-
Залишок коштів від витрат попереднього року	85,50	6286,49	2000
Всього надійшло	34863,50	5084,33	30786,29

Обов'язкова постанова, складена Ренійською комунальною радою, на засіданні 15 жовтня 1896 року, за № 20, на підставі 75 статті пункту «Д» комунального положення про встановлення для візників нічного чергування на пожежному дворі та про порядок перевезення ломовими візниками вантажів, затверджено Бессарабським губернатором.

Біржові візники зобов'язані чергувати по одному кожному ніч в пожежному дворі управи з 8 годин вечора до ранку, на випадок потреби в поїздках у випадку пожежі і пригод, а також при потребі приватних осіб в екстрених випадках – при захворюванні і т. п., а для спостереження за виконанням цього оброти із свого середовища старосту. У випадку порушення візником цього правила, візнику, що не виконав цю постанову, по розпорядженні поліції виїзд на біржу, на час до трьох днів, а староста, у випадку виявиться винуватим у нерозпорядливості, усувається поліцією від цих обов'язків.

Ломові візники зобов'язані обирати серед себе старосту, для спостереження за виконанням візниками обов'язків прийнятих на себе перед наймачами. Для зручності найму ломовиків, вони зобов'язані утворити із себе артілі по шість чоловік у кожній, які

повинні знаходитися у підлеглості старости, через посередництво якого і артільників повинен відбуватися наймання ломовиків, які зобов'язані виїздити на завантаження у вказаному старостою і артільником порядку часу і не повинен їздити швидко по місту; за порушення цих правил винуваті, по розпорядженню поліції, притягуються до відповідальності за 29 статтею статуту про покарання [16].

В 1893 [17, с. 67], 1897 [18, с. 77], 1899 роках [19, с. 83] міський голова(примар) 1-ї гільдії купець Панаіот Іванович Давідогло; його помічник, ренійський міщанин Апостол Андрійович Попадопуло. Члени комунальної ради в 1893 році: 2-ї гільдії купці: А.Д. Дімітріяді, Руссі Марков Ковач; міщани: Дмитро Недович Терзіогло, Олександр Афанасійович Мавродін, Йордан Миколайович Краєв, Дмитро Федорович Граур, Михайло Федорович Чебанов. Секретар, колезький асесор М.Р. Долинський. Збірник податків і касир управи, кагульський міщанин Іраклій Степанович Мейдан [17, с. 67]. Члени комунальної ради у 1897 році: купець Петро Матвійович Ангелов, І.М. Краєв, М.Ф. Чебанов, Русі Маркович Ковачев, Д.Н. Терзіогло, Георгій Анастасійович Касаджиков. Секретар, колезький асе-

сор Микола Романович Долинський, збірник податків і казначей І.С. Мейдан [18, с. 77]. 1899 рік – секретар управи, колезький асесор М.Р. Долинський, збірник податків, Іуліан Людвигович Шидловський [19, с. 83].

В 1901 [20, с. 79], 1902 [7, с. 85] році міським головою міста Рені був Олександр Афанасійович Мавродін; його помічник, член комунальної ради Василь Григорович Паунов. Члени комунальної ради в 1901 та 1902 роках: Д.М. Терзіогло, Г.А. Касаджиков, А.А. Попадопуло, І.М. Краєв, Іван Панаіотович Гайтані и Георгій Ємельянович Іванченко. Секретар, колезький асесор М.Р. Долинський; його помічник, Аристотель Радіонович Георгіу – Тетрад. Реєстратор, обер – офіцерський син Микола Йосипович Лихомський. Виконуючий справи збірника податків, Костянтин Георгієвич Аждеров; його помічники: Анастасій Георгієвич Касаджиков і Костянтин Давидович Спатарь, реєстратор, обер – офіцерський син Микола Йосипович Лихомський [20, с. 79]. Реєстратор в 1902 році А.Г. Касаджиков [7, с. 85].

В 1907 році виконував обов'язки [21, с. 113], а в 1911 [22, с. 309-310], 1912 [23, с. 258], 1914 [11, с. 316-317], 1916 роках [8, с. 170] Ренійську міську управу та комунальну раду очолював міський голова Іван Панаіотович Гайтані. Члени комунальної ради у 1907 році: Георгій Анастасійович Касаджиков, Дмитро Анастасійович Казанжі, Афанасій Гергійович Тайчан, Георгій Ємельянович Іванченко, Георгій Петрович Бурлаченко и Лефтер Дмитрич Чолак. Секретар, Олександр Петрович Димов; його помічник, А.Г. Касаджиков. Реєстратор, К.Д. Спатарь. Касир, губернський секретар Порфирій Миколайович Пашута; виконуючий справи збірника податків, Костянтин Георгієвич Аждеров; його помічник: Дмитро Лукович Соляников и Микола Васильович Кіразі [21, с. 113].

Члени комунальної ради в 1911 году: Петро Матвійович Ангелов, Олексій Васильович Радулеско, Едуард Анастасійович Дімітріаді, Дмитро Анастасійович Казанжі, А.Г. Тайчан и Марін Миколайович Кожокар. Секретар управи, А.П. Димов; виконуючий справи його помічника, Василь Іванович Чебанов. Реєстратор, К.Д. Спатарь. Касир, почесний громадянин Генріх Карлович Жерон. Виконуючий справи збірника податків Костянтин

Георгієвич Аждеров [22, с. 309-310]. Члени Ренійської комунальної ради в 1914 році: Д.А. Казанжі, Федор Христофорович Кройтор, Іларіон Федорович Фролов, Михайло Федорович Касанджиков, Афанасій Георгієвич Тайчан, Микола Іванович Чебанов, Олексій Васильович Цицериґа. Помічник міського голови – Д.А. Казанжі. Секретар, Олександр Петрович Димов; помічник – Марія Іванівна Трошин; реєстратор, К.Д. Спатарь; касир, Г.К. Жерон; збірник податків Леонард Фрідріхович Вавер [11, с. 316-317]. Члени комунальної ради в 1916 році: Ф.Х. Кройтор, І.Ф. Фролов, М.Ф. Касаджиков, А.Г. Тайчан, М.І. Чебанов. Заступник – помічник міського голови А.Г. Тайчан. Секретар – Федір Петрович Богданов; помічник – М.І. Трошин; реєстратор – К.Д. Спатарь; касир – Г.К. Жерон; збірник податків – Л.Ф. Вавер [8, с. 170].

З розширенням зовнішньої торгівлі місто Рені за порівняно короткий час значно виросло. В 1913 році тут налічувалося близько 100 торговельних підприємств з річним оборотом в 200 тис. руб. Експорт товарів через Рені дорівнював 4535 тис. пудів, імпорт – 170 тис. пудів; у внутрішній торгівлі довозилося 2800, вивозилося 1358 тис. пудів. В порту споруджувалися приміщення агентства Російського Дунайського пароплавства – пакгаузи, майстерні о ремонту суден, матеріальні, лісні і вугільні склади, таможня. В місті проживало 19,5 тис. чоловік. Основна маса населення наймалася на роботи в порту, на залізницю, в лісопильні та цегельні заводи. Значна частина жителів займалася садівництвом і городництвом. Під садами було 6 тис. десятин, під городами – 400.

Незважаючи на швидке зростання населення і економіки, Рені ще й на початку ХХ століття залишалася заштатним містом Ізмаїльського повіту. Місто не мало водопроводу і каналізації, а забруковано було лише кілька центральних вулиць. Влітку від спеки тут здійсмалися хмари пилюки, а восени і навесні вулиці ставали непрохідними від болота [2; 3, с. 681-682].

Ренійською комунальною радою було складено та видано Бессарабським губернатором, порядком, визначеним 424 статтею II тому, видання 1892 року «Обов'язкові постанови про торгівлю із дерев'яних пересувних бараток в місті Рені» від 8(21) липня

1908 року. Забороняється торгівля із дерев'яних пересувних бараток, на Соборній площі різного роду бакалійними, мануфактурними і галантерейними товарами, а також борошном і посудом, за виключенням лише глиняної(гончарної). Торгівля на базарі переліченими вище предметами допускається виключно лише з відкритих приміщень поза бараток і при тому тільки в базарні дні. Особи, торгуючі із бараток зазначеними в першому пункті товарами, зобов'язані залишити зайняті цими товарами баратки в трьохмісячний термін з дня опублікування обов'язкових постанов в Губернських Відомостях. Винуваті у невиконанні цих обов'язкових постанов підлягали відповідальності за 29 статтею статуту про покарання, накладених мировими суддями [24]. Міністерство внутрішніх справ дозволило місто Рені здійснювати стягнення особливого збору з товарів і збільшити збір із возів [25].

В місті Рені в 1910 році було 9000 мешканців. Місто Рені володіло 4463 десятинами землі, з яких під заселеною частиною міста знаходилося 325 десятин. Вулиць та провулків 24 на протязі 40 верст. Мостові склали 2,9 десятин та простіралися загалом на 4,56 версти. 3 міські площі займали 10,2 десятини, в тому числі заощено 1,04 десятини. В місті Рені було 2 суспільних сади на площі 0,75 десятин та 2 бульвари. Житлових будинків 2000. Місто Рені освітлювалося 7 керосиново-калійними та 59 керосиновими ліхтарями. Водою населення забезпечувалося із річки Дунай водопроводом. В місті була міська пожежна команда. Візників у місті Рені було 15 [26, с. 8-12].

11 січня 1911 року видано «Обов'язкові постанови про зобов'язання домовласників міста Рені виставляти на своїх будинках таблички з номерами і назвами вулиць». За ними домовласники міста Рені зобов'язані в двомісячний термін, з дня опублікування постанов в Губернських Відомостях, виготовити за свій рахунок і виставити на своїх будинках таблички з порядковими номерами, таким чином, щоб по одній стороні вулиці були парні номери, а на іншій – непарні. Крім табличок з номерами власники будинків, що знаходилися на кутах вулиць, зобов'язані у визначений термін виготовити також за свій рахунок таблички з назвами обох вулиць [27].

12 серпня 1912 року було прийнято обов'язкові постанови для жителів міста Рені, що склалися з трьох пунктів, які детально регламентували в місті влаштування тротуарів, насадження дерев та зміни до двох пунктів постанови про візників. Про влаштування в місті Рені тротуарів. Власники будинків, лавок і хлібних комор в центральній частині міста Рені, а саме: по вулицях Базарній, Грецькій і Карантинній до Дунайської на ділянці між Заводською і Кріпосною вулицями зобов'язані на протязі їх володінь влаштувати і утримувати у справності за свій рахунок тротуари. Тротуаром називається весь простір вулиці між мостовою і розташованими вздовж неї будівлями. Поверхню тротуарів визначено покривати паленою цеглою, пласким каменем, чи будь – яким іншим не спалюваним матеріалом, на розсуд власників нерухомого майна, причому, ширина тротуарів визначається міською управою в залежності від ширини вулиці і місцевих умов. Поверхня тротуарів повинна бути рівна, без виступів і поглиблень, поздовжній профіль поверхні тротуару повинен бути паралельний профілю мостової, де такі є. Поперечний ухил поверхні тротуарів до мостової повинен бути від одного до одного з половиною вершка на сажню ширини тротуару. Тротуари з'єднуються із мостовою, де такі є, скатом до влаштованого в ній лотка, причому лінія борту тротуару не може підвищуватися над мостовою менше ніж на чотири і більше ніж на шість вершків.

На скаті тротуару дозволяється влаштувати ступені, не більше однієї, напроти вхідних дверей, примикаючих до тротуару споруд і на перетинах тротуарів проїздами. Проїзди у ворота володінь, примикаючи до тротуару, покриваються у всю ширину тротуару матеріалами, допущеними для поверхні тротуарів, а при крутих заїздах можуть бути заощені буличим каменем. Спущені із покрівель, примикаючи до тротуару споруд водостічні труби не повинні нижнім кінцем підвищуватися над поверхнею тротуару більше трьох вершків. Напроти підвалин визначених труб у всю ширину починаючи від примикаючої до нею будівлі, повинні бути влаштовані в тротуарі стічні жолобки, шириною не більше двох вершків і глибиною у пів вершка. На влаштування нових і перев-

лаштування існуючих тротуарів на підставі цих правил власники нерухомого майна приступають з дозволу міської управи. Для збереження тротуарів від псування на випадок необережної їзди візників по бортах тротуарів повинні бути встановлені дерев'яні стовпчики висотою близько $\frac{3}{4}$ аршина від поверхні тротуарів, з проміжками між стовпчиками не більше шести аршинів.

Про насадження дерев. Власники будинків, лавок і хлібних комор, зобов'язані на підставі попередніх постанов влаштувати тротуари, повинні при їх влаштуванні посадити вздовж тротуарів на протязі їх володінь, неплодові дерева, в основному акації, із проміжками між деревами не менше двох сажнів. Власники нерухомого майна зобов'язані піклуватися, щоб посаджені вздовж тротуарів дерева прийнялися, а ті, що не прийнялися чи поломані замінити іншими, спостерігаючи за їхнім зростанням і оберігаючи від псування. На приведення цих обох постанов до виконання призначався річний термін, відраховуючи такий із дня опублікування постанов в Бессарабських Губернських Відомостях, а у випадку невиконання їх, незалежно від порушення проти винуватих переслідування по 29 статті статуту про покарання, накладених мировими судьями, насадження відбуваються за їх рахунок коштами управи, а витрачені на це суми знімаються з майна винуватих в порядку, означеному 1217 статтею статуту кримінального судочинства, видання 1892 року [28].

У Рені візники хліба масами роз'їзжають по місту із вулиці на вулицю, від комори до комори, від комір до «шлепок» і барж, не минають тротуарів, збивають з ніг перехожих, налітають на повозки, ліхтарні стовпи, палісадники, ламають дерева, навіть парадні під'їзди трощать. Крик, гул і стон стоїть у місті, від зорі і до зорі, і нікому і справи немає до цього. Управі, яка має в цьому році по випадку врожаю солідні прибутки, потрібно було б найняти 3-4 старости чи базарних, в обов'язку яких лежало б слідкувати за порядком їзди, забороняти їзду по тротуарах, безумовно заборонити швидку їзду і слідкувати за тим, щоб візники обходилися з чужим, та й міським майном дещо бережливіше. На кінець, якщо управа «немає коштів», можна би зобов'язати хлібні конто-

ри, які оперують в цей сезон у всякому випадку з величезними баришами, найняти доглядачів, чи вносити на предмет найму гроші в управу, Адже склад поліції тут дуже недостатній і прослідкувати за всім вона не в силах [29].

Задля виправлення цього положення було прийнято зміни до постанов «Про здійснення в місті Рені візничого промислу(зміна 15 і 18 пунктів діючих постанов) 12 серпня 1912 року». Пункт 15. Їзда візників повинна бути помірна і обережна, а на кутах вулиць при поворотах, переїздах і виїздах із дворів тихо(кроком), при цьому забороняється обганяти їдучих помірно; при їзді повинні триматися правої сторони; зупинятися і їздити на тротуарах, а також зупинятися серед вулиці забороняється. Пункт 18. Ломовим візникам і биндюжникам забороняється загороджувати вулицю перед хлібними коморами, вони повинні зупинятися вздовж амбарів рядами і під час завантаження тримати між собою чергу. Постанови отримують силу через дві неділі після опублікування в БГВ і з того ж часу втрачають силу 15 і 18 пункти обов'язкових постанов про візничий промисел, опублікованих в 57 номері БГВ від 10 червня 1910 року [28].

Від Ренійської міської управи оголошено, що 15 квітня 1915 року, в її присутності відбудуться двоє публічних торгів, з переторжкою 18 квітня. Перший торг на віддачу у відкуп збору з вина, пива, дьогтю, соломи, за вимірювання та із базарних місць. Для допущення до прийняття в цих торгах, вимагається надання попереднього закладу 200 рублів грошима чи державними відсотковими паперами. Торг розпочнеться з суми 1000 рублів. Другий торг на віддачу у відкуп збору з прибуваючих в місто Рені вантажних возів, заклад – 100 рублів. Торг почнеться з суми 500 рублів [30].

Від Ренійської міської управи оголошено, що 3 лютого 1915 року, в 10 годин ранку, в її присутності будуть проведені публічні торги з переторжкою 6 лютого, на віддачу у відкуп права на збирання міського збору за зважування на міських суспільних терезах товарів і продуктів. Попередній заклад – 87,5 рублів. Торги почнуться із суми 175 рублів. Кондиції всіх цих торгів могли бути розглянуті бажаними в канцелярії управи

щоденно(за виключенням святкових днів) від 9 годин ранку до 2 годин по обіді [31].

Таким чином, ми бачимо, діяльність міської управи, прізвища міських голів (примарів) міста Рені, склад комунальної ради у різні періоди, їх обов'язкові постанови щодо регулювання питань міського господарства:

влаштування тротуарів, насадження дерев, візничий промисел, дані про прибутки із міської землі, оголошення про торги. Ця робота показує активну діяльність Ренійського міського самоврядування в останній чверті XIX століття – 1917 роках в питаннях міського господарства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Радянська Енциклопедія Історії України. Том 3. Лютичів – розкопки. Академія Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. Київ. Головна Редакція Української Радянської Енциклопедії. 1971. – С. 547.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 911 с. Електронний код доступу: <http://imsu-odesa.com/mista-i-sela-odeskoi-oblasti/reniiskyj-rajon/reni.html?start=5>.
3. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1978. – 866 с. – С. 680 – 682.
4. Бессарабский Календарь на 1883 год. Изданный, по распоряжению Губернского Начальства, Редакциею Бессарабских Губернских Ведомостей. Год первый. Кишинев. Типография Бессарабского Губернского Правления. – С. 43.
5. Большая Энциклопедия. Том 16. Пуль – Саль. С – Петербург. – С. 265.
6. Энциклопедический словарь. Издатели Ф. А. Брокгауз. И. А. Ефрон. Том 52. С – Петербург. 1899. – С. 575.
7. Бессарабский Адрес – Календарь на 1902 год. Кишинев. 1901. – С. 8.
8. Адрес – календарь Бессарабской губернии на 1916 год. Бобровского. Год 34 – й. Кишинев. 1916. – С. 8 – 9.
9. Ярманки, или сухопутные рынки Новороссийского края. А. А. Скальковского. 1855. – С. 24.
10. Бессарабия(издание 1903 г.). Краткие исторические сведения о городах Бессарабской губернии.
11. Иллюстрированный Адрес – Календарь Бессарабской губернии на 1914 год. Год 32 – й. Кишинев. 1913. – С. 316 – 317, 57, 59.
12. Бессарабский Адрес – Календарь на 1882 год. Кишинев.– С. 51.
13. Бессарабский Календарь на 1885 год(простой). Год третий. Кишинев. – С. 106 – 107.
14. Бессарабский Календарь на 1888 год(высокосный). Год шестой. Кишинев.– С. 102 – 103.
15. Таблица. БГВ. – 1899. – 11(23) марта, БГВ. – 1900. – 31 октября(13 ноября), БГВ. – 1896. – 16 марта.
16. БГВ. – 1896. – 30 ноября.
17. Бессарабский Адрес – Календарь на 1893 год(простой). Год одиннадцатый. Кишинев. 1892. – С. 67.
18. Бессарабский Адрес – Календарь на 1897 год(простой). Год Пятнадцатый. Кишинев. 1896. – С. 77.
19. Бессарабский Адрес – Календарь на 1899 год(простой). Год семнадцатый. Кишинев. 1898. – С. 83.
20. Бессарабский календарь на 1901 год(простой). Год девятнадцатый. Кишинев. 1900. – С. 79.
21. Бессарабский Адрес – Календарь на 1907 год(простой). Год двадцать пятый. Кишинев. 1906. – С. 113.
22. Адрес – календарь Бессарабской губернии на 1911 год. Год 29 – й. Кишинев. – С. 309 – 310.
23. Вся Россия. 1912. Т. 1. – С. 258.
24. БГВ. – 1908. – 8(21) июля.
25. БГВ. – 1910. – 25 февраля(10 марта).
26. Обзор Бессарабской губернии за 1910 год. Кишинев. 1911. – С.8 – 12.
27. БГВ. – 1911. – 11(24) января.
28. БГВ. – 1912. 12(25) августа.
29. Бессарабец. – 1902. – 25 января(7 февраля).
30. БГВ. – 1915. – 12(25) апреля.
31. БГВ. – 1915. – 18(31) января.

Коваль Г. П.,

*Новосафронская ООШ, Новоодесский район, Николаевская область,
г. Новосафронька, Украина*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И СОСТАВ РЕНИЙСКОЙ ГОРОДСКОЙ УПРАВЫ И КОМУНАЛЬНОГО СОНЕТА В ВОПРОСАХ ГОРОДСКОГО ХАЗЯЙСТВА В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ст. – 1917 г.

В статье исследовано деятельность и состав Ренийской городской управы и коммунального совета в вопросах городского хозяйства в последней четверти XIX столетия – 1917 годах. Наведены фамилии городских голов(примаров), членов коммунального совета в 1882, 1883-1885, 1888, 1893-1899, 190-1902, 1907-1916 роках,

должности в этот период, данные роста населения города. Приведено прибыли Ренийской городской управы за 1895, 1898, 1901 года. Проанализировано тексты обязательных постановлений, что детально регламентировали деятельность в вопросах городского хозяйства. Автор пришел к выводу, что Ренийская городская управа и коммунальный совет исполняли все обязательства в вопросах городского хозяйства, положенных на них законодательством.

Ключевые слова: Ренийская городская управа и коммунальный совет, городской голова (примар), должности совета, население, городское хозяйство, обязательные постановления.

Koval G. P.,

*New Odesa region Novosafronivka school
of I–III stages of the Mykolaiv area, Novosafronivka, Ukraine*

ACTIVITIES AND COMPOSITION OF RENESCO MUNICIPAL AND EXECUTIVE COUNCIL IN THE URBAN ECONOMY IN THE LAST QUARTER OF THE XIX century – 1917 years

In the article, we study the activity and composition of Renesco municipal and executive Council in the urban economy in the last quarter of the XIX century – 1917. We give the names of mayors, members of the municipal Council in 1882, 1883-1885, 1888, 1893-1899, 1901-1902, 1907-1916 years, their positions in the period. We present data on the city population growth, amount of urban land, houses, streets, lanes, squares, gardens, boulevards, length of bridge, lights, cabs in Reni; give Reni city Council income of 1895, 1898, 1901, the years from different articles of the city budget. We define that the second part of XIX – early XX century Reni was developing primarily as a river port and its commercial and industrial importance grew rapidly. The article reveals that the competition of the neighboring Romanian port of Galatz hampered Reni commercial developing, and the old Romanian laws hindered social developing; there were also two fairs. We show that the inhabitants were engaged in beekeeping, horticulture, worked in the mills, brick and other plants; display the income and expenses of the city for several years, customs' revenues, the number of industrial enterprises and commercial establishments, and their growth. We analyze the texts of urban economy compulsory regulations. We also analyze the text on the procedure of goods transportation by night shift cabs; about the obligations of the homeowners of Reni city to put the numbers of their homes and street names on the tablets; the sidewalks planning; on the charioteer implementation in the city. We give data on return trading of gathering wine, beer, tar, straw, measure and market places; define monetary values, conditions and requirements of these trades. The author came to the conclusion that the Reni municipal and executive Council fulfilled all the entrusted responsibilities in urban matters.

Keywords: *Reni municipal and executive Council, the mayor, office of the Council, population, city services, mandatory regulations.*

Рецензенти: **Котляр Ю. В.**, д-р іст. наук, професор;
Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор.

УЧАСТЬ СТУДЕНТСТВА ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ВИВЧЕННІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ТА ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЖИТТІ МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ (20-30-ті рр. ХХ ст.)

У статті охарактеризовано краєзнавчу науково-дослідну роботу студентів педагогічних навчальних закладів радянської України у 20-30-х рр. ХХ ст. Автор доводить, що студентство було важливим чинником краєзнавчого руху, зазначає, що основною формою краєзнавчого пошуку молоді була робота у складі краєзнавчих гуртків. Розповідається про організацію науково-дослідних екскурсій краєзнавчого характеру, участь студентства у створенні окружних краєзнавчих товариств тощо.

Ключові слова: студенти, інститут, технікум, гурток, краєзнавство, конференція.

Проблема краєзнавчої діяльності студентів педагогічних навчальних закладів радянської України у 1920-1930-х рр. комплексно не вивчалася. Наша стаття присвячена саме цій складовій студентського буття.

Серед наукових гуртків найрезультативнішу роботу проводили краєзнавчі гуртки. На початку десятиліття краєзнавчі питання були включені в курси країнознавства, загальної географії або географії України. У 1922 р. учасники I всеукраїнської педагогічної конференції краєзнавство кваліфікували як складову частину вітчизнознавства та країнознавства [1, с. 146].

Краєзнавча робота активізувалася зі створенням 20 листопада 1922 р. Комісії краєзнавства ВУАН, яка на місцях створювала свої осередки. Серед них – київська Комісія краєзнавства, яка у травні 1923 р. утворила студентську секцію [2, с. 70]. Все ж центром краєзнавчої роботи став не Київ, а Харків, де активно працював студент місцевого ІНО О.А. Лазарис. Він став одним із ініціатором проведення всеукраїнської конференції краєзнавства. 13 червня 1923 р. у тодішній столиці УСРР створили студентське бюро краєзнавства при губернському бюро пролетарського студентства, яке очолив В. Кулібаба. О.А. Лазарис виконував обов'язки

заступника. Влітку 1924 р. студенти підготували проект «Положення про Всеукраїнське студентське Бюро краєзнавства при Центральному бюро Пролетарського студентства» [3, с. 122]. Питання організації всеукраїнського студентського бюро краєзнавства розглядалося у 1924 р. на I всеукраїнській нараді студентства. Учасники зібрання визнали таку ідею своєчасною [4]. 19 серпня того ж року президія наукового комітету Укрголовпрофосвіти прийняла рішення про організацію бюро, яке запрацювало при Харківському ІНО з 1925-1926 н.р. [5, с. 17; 6, с. 111].

Студентські краєзнавчі спілки діяли і в інших регіонах. Зокрема, у 1924 р. було створено Полтавське та Катеринославське бюро краєзнавства при губернських бюро пролетарського студентства. У 1925 р. започаткували бюро краєзнавства при Київському ІНО [7, с. 119].

Важливе значення для розгортання студентського краєзнавчого руху мали постанови II всесоюзної конференції з краєзнавства, яка відбулася у середині грудня 1924 р. в Москві. Вперше участь у роботі цього форуму брало студентство. Конференція доручила Центральному бюро краєзнавства всебічно сприяти краєзнавчій роботі молоді. До складу ЦБК ввійшли і представники студентства [8; 9].

Із 28 по 31 травня 1925 р. у Харкові провели I республіканську краєзнавчу конференцію. Делегати обрали Український комітет краєзнавства у складі 15 осіб, серед яких були і представники Центрального бюро пролетарського студентства [10, с. 68; 7, с. 119]. На О.А. Лазариса поклали функції відповідального секретаря [11, с. 186].

Невдовзі методичний комітет Укрголовпрофосвіти НКО УСРР, взявши до уваги рекомендації учасників конференції, видав «Методичну записку про організацію краєзнавчої роботи в ІНО та на педкурсах». Зверталася увага на те, що краєзнавство не слід розуміти як підготовчий курс географії. Воно вивчало особливості місцевого краю, природи, соціально-економічних умов. Тому елементи краєзнавства вводилися до всіх циклів (педагогічного, виробничого, суспільствознавчого) навчального плану педвищі [12, с. 63-64]. Так, у Харківському ІНО з'явилися курси етнографії та етнології, працезнавства у зв'язку з краєзнавством [6, с. 110; 13, с. 171].

Відбувалися регіональні краєзнавчі конференції. Так, на початку червня 1926 р. з ініціативи В.О. Гериновича та студента Гончаренка відбулася Подільська окружна краєзнавча конференція, у роботі якої активну участь взяла молодь Кам'янець-Подільського ІНО. Серед виступаючих були студенти Герман, Савченко, Мандаюк, Пірус [14; 15]. Один із студентів-краєзнавців заявив, що «кам'янецькі студенти, стоячи на кордоні СРСР, стануть електронами краєзнавчого руху й виконають покладений на них обов'язок». Учасники конференції обрали правління окружного товариства, до складу якого ввійшли 3 студенти [16; 17, арк. 74 зв.]. У червні 1929 р. відбулася II окружна краєзнавча конференція, напередодні якої ректор Кам'янець-Подільського ІНО, відомий краєзнавець В.О. Геринович підвів деякі підсумки роботи майбутніх фахівців у галузі краєзнавства: «Студентство розвинуло широку роботу для популяризації ідей краєзнавства і організації краєзнавчих осередків при сільбудах, хатах-читальнях та школах. Низка праць студентів виявляє, що воно зуміло погодити академічну роботу з роботою над вивченням країни» [18].

Студенти-краєзнавці педагогічних навчальних закладах об'єднувалися у гуртки. У

Київському ІНО попередником краєзнавчого був гурток вивчення природи. Гуртківці працювали у 5 секціях: зоологічній, ботанічній, гідробіологічній, фізико-хімічній, геологічній [20, арк. 29, 99]. Згодом гурток змінив назву на краєзнавчий, в якому у 1925-1926 н.р. було 95 членів [21, арк. 605 зв.], а в 1926-1927 н.р. – 158 студентів [21, арк. 642 зв.]. У 1929-1930 н.р. у структурі гуртка були такі секції: зоологічна, ботанічна, економіко-географічна, геологічна, етнографічна. Гурток мав свою бібліотеку [22]. У 1923-1924 н.р. виник краєзнавчий гурток Корсунського педтехнікуму, який у 1925-1926 н.р. працював у складі трьох секцій: природничої, економічної і соціально-побутової [19, арк. 48]. У 1924-1925 н.р. було створено гурток в Одеському ІНО (керівники – професор В.Б.Лебедев і студент Кожем'якін). До його складу ввійшли 46 студентів [21, арк. 71 зв.]. У 1925-1926 н.р. кількість членів зменшилася до 25 [21, арк. 116 зв.].

Більшість гуртків виникли у 1925-1926 рр. У 1925-1926 н.р. вони вже функціонували у Ніжинському (об'єднував 34 члени) [23, арк. 18 зв.] та Донецькому ІНО (25 членів; керівник – викладач Доктюк) [21, арк. 666 зв.], Зіновіївському (42) [24, арк. 80 зв.], Коростишівському (24) [25, арк. 40 зв.], Мелітопольському [26, арк. 8 зв.], Пирятинському (18; керівник – викладач Чернешевський) [27, арк. 213 зв.], Старобільському (23) педтехнікумах [28, арк. 72 зв.]. У Вінницькому українському педтехнікумі гурток у складі 40 осіб виник у 1926 р. [29, с. 32-33]. Влітку 1926 р. започаткували гурток у Могилів-Подільському педтехнікумі, який у 1926-1927 н.р. налічував 23 члени [27, арк. 18 зв., 72 зв.]. У 1926 р. при Кам'янець-Подільських ІНО, сільськогосподарському інституті (СГІ) створили краєзнавчі групи, які об'єднали 120 членів [16; 17, арк. 74 зв.]. У 1926-1927 н.р. діяв краєзнавчий гурток у Бердянському педтехнікумі у складі 30 студентів [30, арк. 8 зв.; 31]. Тоді ж у Нероновицькому педтехнікумі було 23 гуртківці [32, арк. 109 зв.].

Пізніше виникали гуртки краєзнавців і в інших закладах. У другій половині 1930-х рр. функціонував краєзнавчий гурток у Вінницькому педінституті [33, с. 68]. У 1934-1935 н.р. гурток у складі 25 членів мав Київський російський педтехнікум [34, арк. 20].

Краєзнавчі гуртки мали свої керівні органи. Так, у Київському ІНО кожна секція мала бюро, яке підпорядковувалося правлінню гуртка [35]. У Коростишівському педтехнікумі гуртківцями керувало бюро, яке складалося з 3 осіб [25, арк. 40 зв.]. Бюро Одеського ІНО налічувало 6 осіб [21, арк. 71 зв.].

Заняття у гуртках проходили, переважно у формі лекцій, доповідей, написання і читання рефератів, наприклад, у Вінницькому українському педтехнікумі. Практичні заняття проводилися у дослідно-показовому садку площею 400-500 м², у якому заклали оранжерею – живий музей, де студенти проводили досліди [29, с. 32-33]. В Одеському ІНО студенти виголошували доповіді на теми з топографії, гідрографії, стратиграфії, географії, петрографії, геолого-геоморфологічних ознак, фізико-географічної районізації [12, с. 63].

Краєзнавча діяльність студентів мала й інші форми. Так, юні краєзнавці Харківського ІНО вивчали околиці міста, збирали матеріали до бібліографічного покажчика з українського краєзнавства [7, с. 119]. Молодь Ніжинського ІНО організувала куточок живої природи, досліджувала природу краю, збрала понад 500 пісень та інші фольклорно-етнографічні матеріали. Влаштовувалися тематичні вечірки [23, арк. 18 зв.]. Студенти Київського ІНО під час канікул збирали відомості з «ріжних закутків про географію, побут і культурно-освітнє життя рідного краю» [21, арк. 605 зв.]. Подібну роботу проводили і студенти Бердянського педтехнікуму [31]. 9 грудня 1926 р. керівництво закладу інформувало НКО про те, що планувалося видати збірку народних пісень, зібраних силами студентів [36, с. 54]. У 1925 р. було запроваджено окремих семінар з краєзнавства у Проскурівському педтехнікумі, програма якого охоплювала такі теми: природа, археологія, історія, населення, виробництво (сільське господарство, промисловість, кустарне виробництво), торгівля, Червона армія, державні та громадські установи, культурно-освітнє життя, побут, мова, пісні, приказки Проскурівщини і т.п. [37, с. 260].

Проводилися науково-дослідні екскурсії краєзнавчого характеру. Так, 24 червня 1925 р. на засіданні виробничої комісії Кам'янець-Подільського ІНО прийняли рішення про проведення триденних екскурсій на підпри-

ємства міста: дослідну станцію СГІ, «Господарсоюз», «Райсоюз», «Селотехніку», «Укртрест», «Сельмаш» та ін. [38, с. 168-170]. Крім того, студенти побували у селах Колибаївська Мукша, Довжок, Верхні Панівці, де вивчали топографію поселень, етнографію, мовні особливості та інші елементи краєзнавства. 23 жовтня 1927 р. молодь здійснила екскурсію по Товтрах. Екскурсанти побували в районі сіл Маків і Привороття, після чого професори В.О. Геринович та І.А. Любарський прочитали відповідні лекції [39]. Юні краєзнавці Одеського ІНО під час екскурсії на берег Чорного моря збрали багато природничого матеріалу, який став основою для вивчення багатств краю [12, с. 63].

Керівники гуртків ініціювали та заохочували дослідницький пошук молоді. Наприклад, гуртківці Волинського ІНО під керівництвом В.Г. Кравченка випускали рукописний журнал «Етнограф». Гуртківці вивчали культуру й побут національних меншин Волині, Биківський та Мар'янівський гутні промисли, фаянсовий завод у Кам'яному Броді, гончарні промисли у Троянові, деревообробне виробництво в Барашівці [40, с. 82]. Студентство також видавало бюлетень «Погода по Європі, Україні та Житомирському округу». Ці та інші заходи сприяли вихованню творчої наукової молоді. Зокрема, тогочасними студентами інституту були відомі згодом етнографи К. Черв'як та Н. Дмитрук. Останній, зокрема, здійснив ґрунтовне соціально-економічне та історико-етнографічне дослідження с. Дідківичі Коростенського району, розробив «Схему топографічного вивчення села». На основі зібраних матеріалів створив краєзнавчий музей села [41, с. 16]. З 1927-1928 н.р. студенти Корсунського педтехнікуму почали виконувати курсові роботи, частина з яких були краєзнавчого змісту [42, с. 5-6]. Студенти Одеського ІНО готували дипломні роботи на краєзнавчу тематику. Крім того, гуртківці самостійно розробили мапу Одещини [12, с. 63, 65].

Студенти-краєзнавців налагоджували контакти з місцевими музеями, науково-дослідними закладами тощо. Так, студенти Проскурівського педтехнікуму налагодили активну співпрацю з Проскурівським сільськогосподарським музеєм та Окружною виставковою комісією [43, с. 259]. Гуртківці Коростишівського педтехнікуму тісно співпрацю-

вали з ЦК краєзнавства, районним статистичним бюро, Радомишльською краєвою сільськогосподарською станцією. Впродовж навчального року краєзнавці збирали статистичні відомості про стан сільського господарства у Коростишівському районі, досліджували каменоломні, пісковики [25, арк. 40 зв.]. Природнича секція Корсунського педтехнікуму налагодила зв'язки з ботанічною і геологічною секціями ВУАН та Українським геологічним комітетом. Внаслідок активної краєзнавчої роботи при педтехнікумі утворили природничо-краєзнавчий музей [42, с. 5-6]. У 1923 р. історико-краєзнавчий музей було відкрито при Ніжинському ІНО, експонати до якого значною мірою надавали студенти [44, с. 19]. Краєзнавчий гурток Запорізького педтехнікуму був співорганізатором музею місцевого краю [45].

Однією із форм роботи було обстеження місцевих населених пунктів. Зокрема, у Вінницькому педтехнікумі обстежили індивідуальні господарства сіл Слобода Сельця Іванівського району і Великий Шумськ Троянівського району [46, арк. 5 зв.]. За спеціальною програмою обстежували села і студенти-краєзнавці Новоград-Волинського пед-технікуму. Краєзнавчі спостереження вони фіксували у щоденнику [47, арк. 21 зв.].

Молодь Лубенського педтехнікуму вивчала у 1925 р. земельну общину «Круглик», а у 1926 р. природоохоронну територію «Удай» [48, с. 10].

Все ж, мали місце і випадки незадовільної роботи гуртків. Так, дописувач Лавров-Чорний констатував, що у 1930 р. гурток Київського ІНО існував лише на 85 крб. членських внесків і не отримував допомоги від адміністрації вишу [49]. Мали місце недоліки і в роботі гуртка Дніпропетровського ІСВ [50, арк. 7].

Таким чином, студенти були важливим чинником краєзнавчого руху. Вони брали участь у краєзнавчих конференціях різного рівня, у творенні всеукраїнського і губернських бюро краєзнавства, у роботі окружних краєзнавчих товариств. Основною формою краєзнавчого пошуку молоді була робота у складі гуртків, заняття у яких проходили, переважно у формі лекцій, доповідей, написання і читання рефератів. Крім того, юні краєзнавці вивчали географію, природу, побут і культурно-освітнє життя рідного краю, збирали фольклорно-етнографічні матеріали. У закладах організовувалися науково-дослідні екскурсії краєзнавчого характеру, керівники гуртків ініціювали та заохочували дослідницький пошук молоді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні / М. Зотін. – Харків: Держ. вид-во Укр., 1926. – 216 с.
2. Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: етапи, форми, напрями діяльності: [монограф.] / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – 600 с.
3. Прокопчук В.С. Під егідою Українського Комітету краєзнавства / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 312 с.
4. Резолюції 1-го Всеукраїнського Сопещання Пролетарського Студенчества // Студент революції. – Харків, 1925. – №7. – С.74.
5. Парфиненко А.Ю. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете / А.Ю. Парфиненко, С.И. Посохов. – Харьков: НМЦ «МД», 2002. – 116 с.
6. Рябенко О.Л. Харківський інститут народної освіти ім. О.О. Потебні (1921-1930 рр.) / О.Л. Рябенко. – Харків: Харків. держ. академія міськ. госп., 2000. – 214 с.
7. Лаврут О.О. Краєзнавча діяльність студентів УСРР періоду 20-х років ХХ ст. / О.О. Лаврут // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 58 (3). – С. 115-122.
8. Данковська Р. По ССРР. Друга всесоюзна конференція по краєзнавству в Москві / Р. Данковська // Путь просвещения: теория просвещения, методология, просветительная практика, быт: науч. журн. – Харьков, 1925. – №4 (24), апрель. – С. 230-231.
9. Лазарис А. Вторая Всесоюзная конференция по краеведению и пролетарское студенчество / А. Лазарис // Студент революції. – 1925. – №1. – С. 55-57.
10. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: моногр. / В.С. Прокопчук. – Вид. 2-ге, доповн. – Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2014. – 312 с.
11. Бабенко Л. Становлення наукових краєзнавчих установ у Харкові (20-30 роки) /Л. Бабенко // Харків 30-40-х рр. ХХ ст. Література. Історія. Мистецтво: матер. міжнарод. наук. конф. до ювілею проф. Ю. Бойка-Блохина. – Харків, 1998. – С.184-187.

12. Левченко В. Становлення та розвиток напрямів освітянського краєзнавства в вищій школі Одеси в 1920-30-х роках / Валерій Левченко // Краєзнавство: наук. журн. – К.: ТОВ НВП «Ферокол», 2011. – Вип. 3. – С. 61-66.
13. Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г.С. Дем'янчук, Б.Г. Дем'янчук, А.Г. Дем'янчук. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2010. – 296 с.
14. Краєзнавча конференція // Червоний кордон. – Кам'янець-Подільський, 1926. – 6 червня. – Ч.43 (214). – С.4.
15. Г. В Кам'янці. Перша округова краєзнавча конференція / Г. // Там само. – 1926. – 13 червня. – Ч.45 (216). – С.4.
16. Савченко М. Про краєзнавчі осередки кам'янецьких ВУЗів / М.Савченко // Студент революції. – 1926. – №1. – С.50.
17. Державний архів Хмельницької області, ф.п.1605, оп.1, спр.5а.
18. Не тільки вивчити, але й допомогти перебудувати. До окружної краєзнавчої конференції Кам'яниччини // Студент революції. – 1929. – 11 червня. – Ч.61 (585). – С.4.
19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп.6, спр.415.
20. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.1077.
21. ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.289.
22. Юдасо. Краєзнавчий гурток / Юдасо // Кузня освіти. – К., 1929. – 7 грудня. – №4. – С.3.
23. ЦДАВО України, ф.166, оп.7, спр.9.
24. ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.263.
25. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф.р.266, оп.1, спр.125.
26. Державний архів Запорізької області (далі – Держархів Запорізької обл.), ф.р.3675, оп.1, спр.103.
27. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.205.
28. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.207.
29. Лаврут О.О. Діяльність студентів у гуртках / О.О.Лаврут // Наукові праці: наук.-метод. журн. – Миколаїв: Черномор. держ. ун-т ім. П.Могили, 2009. – Т.115. – Вип. 102. Історія. – С.27-35.
30. Держархів Запорізької обл., ф.р.3674, оп.1, спр.61.
31. Кардаш Г. Бердянський педтехнікум / Г.Кардаш // Студент революції. – 1927. – № 4. – С. 66.
32. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.206.
33. Лисий А. Історичний факультет ВДПУ (1930-ті – 1941 рр.) / Анатолій Лисий // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення (краєзнавчі дослідження): матеріали ХХІІІ всеукр. наук. іст.-краєзнавч. конф. – Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2011. – С.63-69.
34. Державний архів міста Києва, ф.р.359, оп.1, спр.135.
35. Юдасо. Краєзнавчий гурток / Юдасо // Кузня освіти. – К., 1929. – 7 грудня. – №4. – С.3.
36. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920-1935 роки) / [упоряд.: І.І.Лиман, В.М.Константінова] // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – К.: Знання України, 2008. – Т. III. – 596 с.
37. Суровий А.Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках / А.Ф.Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.14. – С.147-171.
38. Островий В.М. Навчальний процес у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти у 1923-1928 рр. / В.М.Островий // Там само. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.13. – С.159-173.
39. М. Наукова екскурсія в Товтри / М. // Червоний кордон. – 1927. – 26 жовтня. – Ч.83 (352). – С.2.
40. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Житомирська область. – К.: Знання України, 2009. – 491 с.
41. Житомирський державний університет імені Івана Франка: ювілейн. вид. / [редкол.: П.Ю.Саух, В.Г.Кремень, М.В.Попович та ін.]. – К.: Логос Україна, 2009. – 200 с.
42. Фещенко А. Краєзнавча праця в Корсунському педтехнікумі / А.Фещенко // Краєзнавство. – Харків, 1928. – Ч.1. – С.4-7.
43. Берковський В.Г. До історії Проскурівського педагогічного технікуму (1921-1926 рр.) / В.Г.Берковський // Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: Мельник А.А, 2011. – С.256-263.
44. Конончук І. Ніжинська вища школа та національне відродження на Чернігівщині 20-30-х років ХХ ст. / Іван Конончук // Ніжинська старовина: зб. регіон. історії та пам'яткознавства. Серія: Ніжинознавчі студії. – К.: Центр пам'яткознавства НАН Укр. і УТОПК, 2012. – Вип. 13 (16). – С.15-21.
45. Пуха І. Педагогічний технікум / Іван Пуха // Суббота плюс. – Запорожжє, 2000. – 17 августа. – № 33 (76). – С.3.
46. Держархів Житомирської обл., ф.р.344, оп.1, спр.651.
47. Держархів Житомирської обл., ф.р.266, оп.1, спр.141.
48. Зеленський І. Як ми готуємо вчителя-краєзнавця (з практики Лубенського Педтехнікуму) / І.Зеленський // Краєзнавство. – Харків, 1927. – Ч.3. – С.6-11.
49. Лавров-Чорний. Стан наукових гуртків Київських ВИШів / Лавров-Чорний // Студент революції. – 1930. – №11. – С.17.
50. Державний архів Дніпропетровської області, ф.п.18, оп.1, спр.561.

Комарницький А. Б.,
Каменец-Подольський національний університет
ім. Івана Огієнка, г. Каменец-Подольський, Україна

**УЧАСТИЕ СТУДЕНЧЕСТВА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ СОВЕТСКОЙ
УКРАИНЫ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ И ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В
ЖИЗНИ МАЛОЙ РОДИНЫ (20-30-е гг. XX в.)**

В статье охарактеризовано краеведческую научно-исследовательскую работу студентов педагогических учебных заведений советской Украины в 20-30-х гг. XX в. Автор доказывает, что студенчество было важным фактором краеведческого движения, отмечает, что основной формой краеведческого поиска молодежи была работа в составе краеведческих кружков. Рассказывается об организации научно-исследовательских экскурсий краеведческого характера, участие студенчества в создании окружных краеведческих обществ и тому подобное.

Ключевые слова: студенты, институт, техникум, кружок, краеведение, конференция.

Komaritskiy O. B.,
Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko
University, Kamianets-Podilsky, Ukraine

**PARTICIPATION OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF SOVIET
UKRAINE IN THE STUDY OF HISTORICAL, CULTURAL AND GEOGRAPHICAL PROCESSES
IN THE LIFE OF A SMALL COUNTRY (20-30-ies. XX century)**

The article describes the local history research work of students of pedagogical educational institutions of Soviet Ukraine in 20-30-ies. Twentieth century. The author argues that the students were an important factor in local lore movement. We are talking about the participation of students in all-Union, republican, regional conferences of local history in the creation of all-Ukrainian and regional studies at the provincial bureau of the provincial Bureau of Proletarian Students in the district local history societies. It is reported that in the early 20-ies. Local history questions were included in courses of geography, common geography or geography of Ukraine. In the middle of the decade there were some local history courses. It is noted that the basic form of local history research was youth work as a part of local history clubs, most of which occurred in the years 1925-1926. The author states that classes were held in circles, mainly in the form of lectures, presentations, writing essays and reading. At the same time, there were other forms of local history work: young historians have studied the geography, nature, life, and cultural and educational life of the native edge to edge, collected folklore and ethnographic materials, themed parties. The article is about the organization of research local history tours. The author argues that the circles leaders initiated and encouraged the search for Youth Research. Students of local historians to establish contacts with local museums, research institutions, and others. The book is about a survey of local settlements, individual farms, protected areas.

Keywords: students, college, club, local history, conference.

Рецензенти: Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.

ЗАКАРПАТСЬКА ШКОЛА ЖИВОПИСУ ЯК ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО І КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Національно-культурне відродження Закарпаття – процес багатогранний та різноманітний. Не зважаючи на суттєві відмінності від національно формуючих процесів інших слов'янських націй та етносів, загальні ознаки проявів національного самоусвідомлення на Закарпатті, у XIX-XX ст., виражаються за рахунок виникнення національного мистецтва, яке на Закарпатті було тісно пов'язане з фольклорним підґрунтям та яке виражалось у різних галузях мистецтва. Однією з перлин такого відродження є виникнення та розвиток школи Закарпатського живопису, яка на даний момент є всесвітньо званою та шанованою і яка стала одним із головних стимуляторів зародження національної свідомості на Закарпатті взагалі.

Образотворча культура Закарпаття, як і кожне значне художнє явище, має свою неповторну своєрідність, часові особливості, усталену систему засобів художньої виразності, що базуються на тривких, випробуваних десятиліттями художніх традиціях. Професійне мистецтво краю живилось і досі надихається творчою енергією народної естетики. Саме з цього вічного джерела черпали натхнення видатні майстри пензля Й. Бокшай та А. Ерделі, які проклали магістральний шлях професійного живопису України. Образотворче мистецтво стало лише одним із проявів духу народу, який знайшов своє вираження у палітрах відомих митців, багато з яких навіки вписали свої імена в історію мистецтва. Варто зазначити нерозривність мистецтва та народу, яке відлюнюється у переважаючих фольклорних мотивах, основним сюжетом яких є народ та природа, у всіх їхніх проявах.

Ключові слова: живопис, соціокультурний простір, мистецтво, національно-культурне відродження, закарпатська школа, національна свідомість, етнічні групи населення, європейськість.

Етап національного усвідомлення і відродження слов'янських народів Центральної і Південно-Східної Європи, в кола яких входили і Закарпатські русини-українці припадає на кінець 18 – поч. 19 ст. В цей період чітко виявляється нерівномірність соціального і політичного розвитку слов'янських народів монархії Габсбургів, обумовлена як рівнем економічного розвитку регіонів, так і фактором повної або неповної соціальної структури того чи іншого слов'янського етносу, традицій державності.

Закарпатські русини-українці відносяться до слов'янських етносів з неповною соціальною структурою, початковою формою широкого «національного єднання» в розумінні приналежності до слов'янства взагалі. Відсутність традиції державності вела до того, що закарпатська національна інтелігенція (в своїй абсолютній більшості уніатські священики) в період національного відродження

слов'янських народів монархії Габсбургів звертає свої погляди до єдиної тоді могутньої слов'янської держави, царської Росії, вбачаючи в ній кристалізуючий центр захисту самобутності слов'янства. В цьому полягав консерватизм діячів закарпатського національного відродження XIX століття, тому що уже в першій половині століття слов'янські народи імперії Габсбургів – серби, хорвати, словінці, чехи, словаки, українці Галичини, як з повною, так і з неповною соціальною структурою, з традицією державності, чи без неї, усвідомлюють себе як окрема національна спільність з своєю специфічною національною програмою і національно-державними інтересами. Все це чітко проявилось під час революції 1848-1849 рр. [10]. Але активна участь закарпатських русинів-українців в цьому процесі була мінімальною, а протидії його політично активних діячів (А.І. Добрянський та його прибічники) уряду Лайоша

Кошута, який не визнавав національних прав інших народів Угорщини, привело в табір Віденського імператорського двору. В результаті постає питання, чи пройшли закарпатські русини-українці разом з іншими народами Австрійської імперії етап національного відродження в XIX столітті? Те, що зв'язано з діяльністю будителів покоління О. Духновича навряд чи може бути визнано національним відродженням в повному розумінні цього терміну. Їх пошуки штучної літературної мови на закладі російської, церковно-слов'янської та народної, різко контрастували з тим, що можна прослідкувати в середовищі інших слов'янських народів, де розвиток літературної мови на закладі живої народної стає своєрідним культом і не підлягає сумніву. Особливо це помітно при порівнянні з процесами, що проходять у сусідньому, словацькому середовищі, в оточенні Людовіта Штура, який розробив не тільки культурно-національну програму словацького національного відродження, але також і программу політичну. Л. Штур свідомо пішов на розрив з ідеєю чесько-словацької спільності як єдиної нації і обґрунтував специфічний шлях національного розвитку словаків. Подальший історичний розвиток підтвердив ідею Л. Штура. Закарпатські будителі не вірять в можливості народної мови, взамін її конструюють штучне «язичіє» в рамках їх москвофільства. Уже в цьому проявилось зневір'я будителів щодо можливостей і свого етнічного середовища. З другого боку, пошуки якоїсь штучної літературної мови на основі російської, дуже при тому далекої від розмовної мови русинів-українців, ніяк не могли підняти на відповідний рівень усвідомлення ними (русинами-українцями) своєї національної ідентичності. На наш погляд, О. Духнович та інші закарпатські будителі своїми пошуками об'єктивно не виходячи за межі тогочасного, та і пізнішого, твердження мадяронів та їх покровителів з Будапешту про вульгарність культури і мови закарпатських русинів-українців, неможливість використання їх мови для «високого спілкування», а тим паче для створення на цій мові літературних творів. Тут якраз проявляється ціла прірва між закарпатськими русинськими будителями та діячами національного відродження чехів, словаків, словінців, сербів,

хорватів. В цьому, на нашу думку, безвихідність закарпатського русинського будительства.

Тому й не дивно, що перші удари посиленого мадяризаторства після Угоди (Ausgleich) 1867 року про перетворення Австрійської імперії в дуалістичну Австро-Угорщину звели нанівець і без того слабкий рух та похоронили всі надії закарпатської русинської інтелігенції. При поділі монархії на австрійську і угорську частини, Ціслейтанію і Транслейтанію, на гребені Карпат встановлений був кордон, який зробив контакти Закарпаття з Галичиною в сфері культури спорадичними. Процес кристалізації української національної самосвідомості в західноукраїнських землях наприкінці XIX ст. практично не торкнувся Закарпаття. Край продовжував залишатися відсталим регіоном монархії Габсбургів, незважаючи на прискорення її капіталістичного розвитку після 1867 року. Відстаючому економічному стану краю відповідали також і соціальна структура населення, понад 90 % якого складало патріархальне селянство. Воно ж і основний носій національної самобутності. Усвідомленню цього патріархального селянства відповідали також і форми опору політиці мадяризації.

В умовах посилення політики денационалізації всіляко просування вверх в системі соціальної стратифікації супроводжувалось відмовою від своєї національної ідентичності, тобто мадяризацією. Наприкінці XIX століття цей процес захопив і ті прошарки закарпатської інтелігенції, із середовища яких в свій час вийшли будителі, уніатське духовенство. Захисною реакцією закарпатського селянства стали ідеї переходу в лоно православної церкви.

Суть цього явища, як форми національної боротьби, дуже швидко розпізнали правлячі кола Угорщини, влаштувавши проти простих селян в кінці 1913-на початку 1914 року політичний процес в Мараморош-Сигеті. Суд ліквідував перехід селян до православної церкви як замах на цілісність держави. Всі обвинувачення були засуджені на довгострокове ув'язнення. Подібні дії будапештської адміністрації мали один наслідок: в переломний момент всі течії Закарпаття – русинська, українська, російська – виступили за відділення від Угорщини.

В той же час слід сказати, що русини-українці Закарпаття внаслідок відомих при-

чин соціально-економічної відсталості, неповної соціальної структури, відсутності того соціального прошарку, який був би носієм політичної ідеї самобутності аж до усвідомлення програми власної державності, як це проявилось у чехів, словаків, хорватів, словінців, галицьких українців, не виробили в цей момент чіткої національно-державної програми.

В умовах, коли українська державність (ЗУНР та УНР) не проявили достатньо сил для свого закріплення в складній міжнародній ситуації 1918-1920 рр. та виру громадянської війни, оптимальним варіантом для Закарпаття стало входження до складу Чехословацької республіки на правах автономного краю «Підкарпатська Русь», закріпленого Сен-Жерменським мирним договором 10 вересня 1919 року. В умовах демократичного режиму Чехословацької республіки «Підкарпатська Русь», використовуючи завоювання основних демократичних прав і свобод перевертоту осені 1918 року, прискореним темпом проходила початковий етап буржуазно-демократичного розвитку. Позитивний вплив на розвиток Закарпаття мав також той факт, що закарпатські русини-українці опинились в складі держави, де панувала атмосфера національної терпимості. Твердження про «чехізацію» краю в 1920-1930-ті роки, досить розповсюджено в історіографії, як надмірно політизоване, яке потрібно відкинути як абсолютно безпідставне. Така загальна психологічна атмосфера сприяла швидкій ліквідації психологічних наслідків війни, розвитку творчих сил всіх народів республіки, в тому числі і русинів-українців.

Серйозною перешкодою на цьому шляху для русинів-українців залишалась недорозвинутість їх національної самосвідомості, що проявилась в боротьбі трьох культурно-національних напрямків – русинського, українського та російського. В цілому нічого незвичайного в цьому немає, адже і сам історичний процес є поліваріантним, хоча в ньому на визначеному етапі в кінці кінців перемагає якась одна тенденція, завдяки етнічним, соціальним, економічним та політичним умовам.

Російський, або москвофільський напрямок продовжував традицію, започатковану будителями, та посилену російською еміграцією, представники якої, учасники грома-

дянської війни, та російська інтелігенція осіли в Закарпатті, в національному житті русинів-українців в 1920-1930-ті роки пройшов своєрідну еволюцію від консервативного москвофільства до мадяронства з фашистським відтінком. Український напрямок розвивався як природній процес, що одержав значний імпульс від української інтелігенції, що емігрувала з східної України і Галичини. Внаслідок напружених відносин з Польщею, чехословацький уряд іноді демонстративно підтримував український напрям, не подавляючи при цьому інші.

Русинська течія на ниві літературної творчості залишалась глибоко провінційною, її досягнення обмежились створенням декількох підручників для початкових класів народних шкіл і видань просвітительського характеру. Але і інші напрямки в літературній творчості також залишались на провінційному рівні і не витримують порівняння з досягненнями інших слов'янських народів в період їх національного відродження.

Ріст національної самосвідомості й гідності в русинсько-українському середовищі. Закарпаття в 1920-1930-ті роки проявився у своєрідній формі. На відміну від інших слов'янських народів, де національне відродження проявилось перш за все у літературній творчості, на Закарпатті цього не могло бути, оскільки ще в першій половині ХХ ст. тут ще не вияснена мовна орієнтація – українська літературна мова тут ще не стала загально визнаною, а русинська так і не була кодифікована як одна з слов'янських мікролітературних мов (це сталося тільки в середовищі вихідців із Закарпаття в Югославії, США та Канади) [3].

Національне і культурне відродження русинів-українців Закарпаття в 1920-1930-х роках найбільш яскраво проявилось в образотворчому мистецтві через творчість художників Закарпатської школи живопису. Але тут відразу виникає слушне питання, а чи був у середовищі русинів-українців масовий глядач цих творів? Адже досить широко розповсюджена така думка, що живопис – це мистецтво елітарних груп. Аргументом проти такого твердження у закарпатському варіанті є той факт, що майже всі художники закарпатської школи живопису при всьому їх європеїзмі (майже всі засновники школи

пройшли професійну підготовку в академіях Будапешту, Відня, Мюнхена, Парижа, Праги) були тісно зв'язані з найширшими народними верствами, адже більшість з них працювали вчителями гімназій, народних шкіл, були серед них і священники. В той же час це були люди широкого культурного кругозору, позбавленні провінційного обмеження [4].

Один із засновників закарпатської школи живопису Й.Й. Бокшай згадував: «все, що ми бачили довкола себе, все, чому навчилися від своїх незабутніх учителів, спонукало нас часто дбати не тільки про особисту творчість та успіхи митця, але й про завтрашній день мистецтва, прагнути до організації і утвердження своєї художньої школи. Це могло не тільки зберегти установленні давні традиції, але й була покликана продовжити і розвинути досягнуте в нашому мистецтві».

І це тим більше являлося необхідним, бо в кінці XIX – на початку XX століть в мистецтві багатьох країн відбувався процес створення і зміцнення своїх національних шкіл, що протиставляли себе салонному офіційному мистецтву. Приклад Нодьбанської школи, що довкола себе об'єднала зацікавлених у розвитку на своїй батьківщині справді національного мистецтва з істинно народною традицією художників-реалістів, був перед нашими очима...

Працюючи, ми навчалися у давніх визначних майстрів, через все життя пронести шану до скарбів-витворів Рембрандта, Веласкеса, Гойї, Тьєдоло, Мункачі, Курбе...

Не можна сказати, що на Закарпатті, до формування школи живопису, не було традиції розвитку образотворчого мистецтва. Вони були досить значними. В містах Ужгороді, Мукачеві, Берегові працювали художники Д. Віраг, К. Ізаї, Д. Іяс, Ш. Берегі, Є. Крон. До першої світової війни в містечку Тячево працювала школа відомого в Європі угорського художника Ш.Голлоші. Зимом вона працювала в Мюнхені, а влітку учні Голлоші із різних країн Європи, в тому числі із Росії писали етюди і шліфували під керівництвом учителя свою майстерність в мальовничій долині Тиси. Однак в наслідок свого космополітичного характеру ця школа помітного внеску в культурний розвиток Закарпаття не зробила і після смерті її засновника в 1918 році розпалась [1].

Ближчим до потреб духовного відродження краю було об'єднання художників, що було створено в Мукачеві в 1921 році Д. Вірагом. До нього ввійшли художники різних напрямів, такі як Й. Бокшай, А. Ерделі, Д. Іяс, К. Ізаї, Ш. Берегі, Т. Муссон, Е. Грабовський, А. Новак, Є. Крон. Їх розуміння завдань образотворчого мистецтва було діаметрально різним, тому об'єднання змогло організувати всього тільки три виставки в Мукачеві, Берегові та в Кошицях, після чого розпалось. Але незважаючи на першу невдачу від ідеї створення своєї школи живопису не відмовились Й. Бокшай та А. Ерделі, хоча йшли вони до її здійснення різними шляхами. Обидва художники закінчили Академію мистецтв в Будапешті, де вчителем їх був відомий угорський художник Імре Ревес. Будапешт в цей період (до першої світової війни) був визначним культурним центром Європи, художнє життя якого вирувало всіма напрямками, від строгого академізму, через імпресіонізм представників Нодьбанської школи, всі відтінки сецесії, до кубізму та експресіонізму. Навчання в Будапешті в цей час вважав Й. Бокшай, дало художнику все для того, щоб він міг використати набутий досвід для відображення реалій свого краю. Естетичні смаки самого Бокшая сформувались, мета і завдання мистецтва для нього були ясними. Досить подивитись на його «Автопортрет», написаний у 1926 році, щоб зрозуміти, що перед нами цілеспрямована, енергійна, непересічна особистість, художник визначених переконань. І в той же час в картинах, етюдах, малюнках Бокшая цього періоду можна констатувати тільки підхід художника до тої теми, що стала невдовзі центральною в його творчості – епічного імпресіоністичного пейзажу, образом рідного гірського краю, відтворенню неповторної карпатської осені, тої, що стала від тоді «бокшайівською». Це відкриття рідного краю і рідної природи. Й. Бокшаєм зроблено було в кінці 1920-х років [7].

Участь А. Ерделі у виставках об'єднання, створеного Д. Вірагом, привело до висновку про необхідність поглиблення свого знайомства з сучасними напрямками у європейському образотворчому мистецтві. В 1922 році він відправляється в «Баварські Афіни» – Мюнхен, де провів чотири роки. Уже через

рік, в 1923 році в мюнхенському «Скляному палаці» з великим успіхом пройшла його виставка. Перебування у Мюнхені дало А. Ерделі солідну професійну основу, знайомство з роботами класиків попередніх століть в мюнхенській Пінакотекі і Дрезденській галереї. В мюнхенський період А. Ерделі пройшов мимо крайніх авангардистських течій у образотворчому мистецтві. Цей період для закарпатського художника можна вважати часом завершення нагромадження професійної інформації. Він розумів, що чим буде її більше, тим легше нею оперувати в пошуках власного кредо.

Солідний запас професійних знань, суверенність в розумінні поклику художника, участь у багатьох виставках, в Чехословаччині, Німеччині, Польщі, Італії зробили майстра незалежним навіть в столиці мистецтв Європи, в Парижі, куди А. Ерделі приїхав у 1929 році і працював там до 1931 року. В надзвичайно багатому калейдоскопі художніх напрямків Парижа А. Ерделі більше всього притягують колористичні шукання А. Матіса, М. Влапінка, А. Дерена, але більше всього конструктивність, чистота кольору та монументальність мистецтва Поля Сезана. З цього моменту вплив Сезанна на А. Ерделі був переважаючим.

Але це зовсім не значить, ніби Ерделі став епігоном-сезаністом. Весь попередній шлях художника зробив неможливим епігонство в будь-якій формі. Вплив П. Сезана відчувається в активній ролі чистого кольору, сміливому, вільному підході до натури, дещо декоративній конструкції картини. В той же час А. Ерделі вкладає свою емоційність в картину, свій неповторний національний колорит. Паризький досвід дав можливість А. Ерделі по-новому побачити свій рідний край, відкрити для своїх співвітчизників нові відтінки прекрасного в рідній природі, встановити гармонічну рівновагу між художньою формою та оптичними явищами природи. Незвичайна емоційність та ліризм притаманні пейзажам, натюрмортам та портретам А. Ерделі цього періоду.

А. Ерделі по-своєму «відкриває» також в 1930-ті роки закарпатський пейзаж, находячи в ньому особливий, філософський зміст. Одним із перших звертається до теми народної архітектури, находячи в мініатюрних де-

рев'яних церковцях особливу монументальність. Своє кредо митця А. Ерделі виразив наступними словами: «В моїй художній творчості віддзеркалена вся моя суть. Постійно хвилювання, сталий рух – все це я хочу виразити пейзажем. Спосіб та гармонія того самовираження міняються. Міняється все навколо мене, тому міняюсь також і я, тому що хочу знайти себе в цьому не сталому вирі і хвилюванні. Я твердо впевнений, що й сам являюсь об'єктом всього того, що діється в навколишньому світі. Постійно шукаю нову перспективу і нове натхнення. Ці глибокі внутрішні цілі та складний душевний стан я й хотів би вловити, мистецьким способом пізнання, вишукати ядра і передати на полотні. Тому тим невеличким арсеналом, що я маю, хотів би передати дуже багато» [2].

Така заява художника могла б бути інтерпретована як програма індивідуаліста та суб'єктивіста. Однак це було б вульгарною нівелізацією такої глибокої духовної людини з філософським складом розуму, яким був А. Ерделі. Адже все, що він робив, всі його змагання, спрямовані були на духовне відродження свого рідного краю і піднесення його до загальноєвропейського рівня, хоча б у сфері мистецькій. Він міг залишатись у колі мюнхенської чи паризької художньої еліти, не загубившись при цьому, маючи свій голос. Але А. Ерделі цього не зробив. Набуті в європейських центрах знання і досвід будь що митець намагався передати своєму краю.

Це виразилось у заснуванні разом з Й. Бокшаєм в Ужгороді в 1927 році спеціального художнього навчального закладу – Публічної школи малювання [9]. Бокшай і Ерделі були художниками абсолютно різних напрямів, але це ніколи не перешкоджало їм бути толерантними один до одного. Їх принцип був висока професійність митця і чесність у самовираженні. Стиль, манера і колорит розглядають як особливий почерк митця.

Викладання в Ужгородській публічній школі було поставлено на академічному рівні – малюнок, пластична анатомія, перспектива, живопис (пейзаж, натура, натюрморт, портрет). Строгу академічну професійну підготовку та вивчення класичної спадщини Й. Бокшай та А. Ерделі в своїх емоційних розповідях знайомили учнів з світом ідей сучасного європейського живопису, намагаю-

чись розбудити у молодих закарпатських художниках творчі намагання і індивідуальні здібності, публічна школа в Ужгороді не давала ні красивих дипломів, не гарантувала вона й високооплачуваної роботи. Тому не знала роз'їдаючої іржі протекціонізму, але саме це й забезпечувало нормальний вибір учнів у повній відповідності з їх творчими здібностями. Уже на першому етапі його існування школі Бокшая-Ерделі вдалось зібрати групу талановитої молоді, до якої ввійшли А. Коцка, А. Борецький, Е. Контратович, З. Шолтес, А. Добош, І. Ерделі, В. Дван-Шарпатоки. Кожний з них став неповторною індивідуальністю і що особливо важливо в формуванні школи – ні один з них не став епігоном своїх учителів. В цьому не тільки сила таланту учнів, але й рівень толерантності педагогів, які ставили за мету не «ліпити собі подібних» але розкривати здібності кожного з них, давши їм професійну основу допомогти побачити світ власними очима.

Поява на Закарпатті нового покоління нових художників знов поставила проблему організаційного їх об'єднання при цьому уже на новій основі, як об'єднання національної культурної групи. Слід відмітити, що таке намагання знайшло підтримку також у офіціальних чехословацьких властей, а також чеських художників, що працювали в цей час в краї. В 1931 році зусиллям Й. Бокшая, А. Ерделі, чеських художників Б. Ождіана та Й. Кайгла створено було «Товариство діячів образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі». Головою його на довгі роки став А. Ерделі, а секретарем Б. Ождіан, а невдовзі А. Коцка [5].

Керівництво «Товариства» відзначилось великою вимогливістю, різко негативно ставилось до дилетантизму, салонності та офіційності. Тому його виставки в Ужгороді, Мукачеві, Кошицях, Братіславі й Празі знаходять у професійних колах живий і позитивний відгук, витримують тверду конкуренцію професійності на тодішній, дуже багатій царині образотворчого мистецтва Чехословаччини. Від цього часу критика відмічає народження нової, закарпатської школи живопису, для творчого доробку членів якої, при всіх їх різноманітних естетичних та жанрових відмінностях характерно перш за все гостре відчуття рідного краю, відкриття його

краси і своєрідності. На полотнах Й. Бокшая, А. Ерделі, А. Коцки, Е. Контратовича глядач побачив не тільки неповторні образи рідної природи, але і повні філософських роздумів, епічні картини карпатських полонин, галерею портретів із всіх прошарків закарпатського суспільства. Такі художники закарпатської школи як Е. Контратович, Ф. Манайло відкривають для європейського глядача незвичайне багатство та оригінальність язичницьких глибин закарпатської міфології. Практично не має такої сторони життя краю, яка б не знайшла відображення на полотнах і графічних аркушах художників закарпатської школи 1920-1940-х років.

В 1930-х роках впевнено вступає в світ культурного життя Закарпаття ще один художник – Ф. Манайло. Ще будучи студентом Художньо-промислової школи в Празі він заявив про себе як оригінальний, талановитий живописець. Мистецтво Ф. Манайло 1930-1940-х років базується на широкому застосуванні гіперболи крайнього узагальнення і інтенсивності лінії та кольорового рішення. На перший погляд здається, що в творчості Ф. Манайло дуже багато з досвіду німецького експресіонізму та чеського сюрреалізму 1920-х років. Однак форма прояву та основна тональність його творів абсолютно відмінні від вищесказаних напрямів. Якщо у німецьких експресіоністів та чеських сюрреалістів лейтмотивом їх творів є безвихідність життєвого шляху людини, абсурдність його буття, то у Ф. Манайла експресіонізм насичений мажорною тональністю, корені якого в закарпатському народному мистецтві, знавцем якого був художник [5].

В 1920-1930-ті роки модною була так звана «гуцульська тематика». Для дилетантів, любителів екзотики з обох боків Карпат вона була предметом своєрідної тогочасної масової культури, розрахованої на невимогливого туриста. Гуцульщину, культуру гуцулів Ф. Манайло відкрив для себе і своїх сучасників в 1930-х роках. Ні один із художників закарпатської школи не зміг з такою силою які Ф. Манайло передати на своїх полотнах образ лицаря гір, гуцула, гуцульську язичницьку міфологію, буйство барв на святах Гуцульщини. На багатьох своїх полотнах та графічних аркушах Ф. Манайло варіює образ карпатського пастуха. Він у нього ви-

ступає як юний, повний сил язичницький бог «Пан» карпатських гір. Ф. Манайло точний у етнографічних деталях, в той же час у нього повністю відсутня побутовість, якою грішили в той час українські, польські, чеські художники 1930-х років, захопленні гуцульською тематикою. Для закарпатського художника Гуцульщина не край екзотики, а рідна земля. «Це не поема про Верховину, – писав про цей цикл Ф. Манайло – один з тогочасних критиків, – це поема самої Верховини і її міг створити тільки її син – люблячий, ніжний син. В ній звуки трембіти, весільних пісень, охоронний плач, запах глиняної підлоги бідної хати, запах скромного чебрецю полонин» [8].

Проїшли роки, закарпатська школа живопису продовжувала розвиватись вшир і вглиб, навіть в умовах окупації в роки другої світової війни. Загально вживаним стали поняття «бокшаївська осінь», «річки Ерделі», «Кашшаївська зима», «Шолтесова Верховина». Це одна з ознак суспільно значимості творчого доробку художників закарпатської школи, важливого її місця в піднесенні національної самосвідомості русинів-українців, відкритті краю для них самих. В той же час слід підкреслити, що це не була і не є школа ні провінційна, ні регіональна. Її значення, принаймні для 1930-1940-х років, європейське. Основу, національну і в той же час європейську закладену поколінням 1920-1930-х років, не вдалось знищити, звести до ілюстративної провінційності, навіть «методу соцреалізму», хоч і зазнавала значної деформації в 1950-ті роки.

Досліджуючи процес національного та культурного відродження Закарпаття в 1920-1930-ті роки не можна забувати і про такий фактор як вплив чеської і словацької культур. Слід відмітити, що в трьох частинах тодішньої Чехословацької республіки – чеських землях, Словаччині і Підкарпатській Русі культурні процеси, незважаючи на взаємовплив, були в достатній мірі автономними, що визначилось в значній мірі рівнем соціального і національного розвитку та завданням що стояли перед суспільством тих частин республіки. Незважаючи на це, існував відомий феномен особливого місця Закарпаття в чеській культурі. Тут досить згадати широковідомий факт появи в чеській літера-

турі такого твору як роман Івана Ольбрахта «Микола Шугай Розбійник», багато численних публіцистичних творів, в тому числі й таких авторів як С.К. Нейман («Чехословацька подорож»). Ця проблема потребує ще додаткового вивчення. Менше відомий факт роботи на Закарпатті значного числа чеських художників і в меншій кількості словацьких, а їх було біля шести десяти. Сюди входили відомі живописці і графіки Людвік Куба, Йозеф Лгота, Антонін Гудечек, Вацлав Фіала, Олдржіх Блажічек, Вацлав Шпала, Мілада Шпалова та багато інших, що створили свої Закарпатські цикли. Особливо слід відмітити доробок чеських графіків Й. Ржержіхи, Я. Рейхрта, Я. Скирибека, що залиши сотні своїх гравюр малюнків, на яких відобразили красу карпатських храмів, стилістичне багатство яких і високий естетичний рівень вразили чеських художників і дослідників. Багато з цих пам'ятників народного зодчества Карпат вже не існують, тому гравюри та малюнки чеських художників мають високу документальну цінність. Одним із важливих завдань майбутніх дослідників буде вивчення і видання цих гравюр і малюнків, що зберігаються в галереях і музеях Праги, Брно, Братіслави.

Підсумовуючи, можна сказати, що виникнення і розвиток закарпатської школи живопису було специфічним проявом національного і культурного відродження русинів-українців Закарпаття в ХХ столітті Закарпатські художники 1920-1940-х років об'єктивно виконали важливу суспільну функцію – будителів національної самосвідомості. Цінність і мистецький рівень їх доробку були такими, які не могли бути знівельовані згубною примітивізацією і псевдо соціальною мотивацією так званого «методу соціалістичного реалізму» кінця 1940-х – 1950-х років. Майже всі художники закарпатської школи під тиском політичних умов тоталітарного режиму тих років змушені були віддати данину тогочасній салонності з її «будовами соціалізму», «вахтами миру», портретами «передовиків» та «досягненням оновленого краю». Але, на щастя, сила таланту і своєрідна автономність пензля закарпатської школи з домінацією пейзажу дозволили вийти Й. Бокшаю, А. Ерделлі, Ф. Манайло, Е. Контратовичу, З. Шолтесу, А. Кашшаю з лещат «соцреалі-

му» без значної деформації. Докори в «сільськості» закарпатської школи живопису 1920-1940-х років збоку художників авангардного напрямку безпідставні і говорять тільки про нерозуміння ними і незнання важливості суспільної ролі образотворчого мистецтва Закарпаття вказаного періоду, глибини філософського осмислення його представниками своєї ролі в оточуючому світі. Безперечні досягнення школи завдячують також тій висоті завдань, що були пос-

тавлені її засновниками, Й. Бокшаєм та А. Ерделі, їх безкомпромісності в боротьбі проти дилетантизму та провінційності. Саме цей рівень дозволив закарпатській школі живопису внести свій вагомий вклад в піднесення національної свідомості русинів-українців Закарпаття, влитись в загальний процес розвитку культури континенту, пройти без важливих втрат в період тоталітаризму і відкрити новий виднокруг для закарпатських митців [5-6].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Небесник І. // Образотворче мистецтво. – 2006. – №3. – С. 108-111.
2. Небесник І. Адальберт Ерделі (1891-1955) Уривок з книги життя і творчості митця. – С. 27-28.
3. Українська радянська енциклопедія : у 12 томах / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974-1985.
4. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 т. / Наукове Товариство ім. Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк; Львів : Молоде життя, 1954-2003.
5. Біксей Л. «Історія Закарпатської школи живопису» / Журнал «Живописці Закарпаття» – 2015. – № 2.
6. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття. – К., 1974.
7. Островский Г. Иосиф Бокшай. – М.: Советский художник, 1967.
8. Рашдорф З. Живописці Закарпаття. – 2010. – №1. – С. 3-4.
9. Művészeti Lexikon. Szerk. Zádor Anna és Genthon István. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1963. Boksay József szócikkét lásd 262. P
10. Изворинь А. Сучаснь руськь художники // Зоря – Najnal. – Р. II. – 1942. – Ч. 3-4. – С. 387-415.

Кухарчук О. С.,

*Мукачевский государственный университет,
г. Мукачево, Украина*

ЗАКАРПАТСКАЯ ШКОЛА ЖИВОПИСИ КАК ФЕНОМЕН НАЦИОНАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Национально-культурное возрождение Закарпатья – процесс многогранный и разнообразный. Несмотря на существенные отличия от национально формирующих процессов других славянских наций и этносов, общие признаки проявлений национального самосознания в Закарпатье, в XIX-XX вв., выражаются за счет возникновения национального искусства, на Закарпатье которое было тесно связано с фольклорной основой и выражалось в различных областях искусства. Одной из жемчужин такого возрождения является возникновение и развитие школы Закарпатской живописи, которая на данный момент является всемирно известной и уважаемой и стала одним из главных стимуляторов зарождения национального сознания на Закарпатье вообще.

Изобразительная культура Закарпатья, как и каждое выдающееся художественное явление, имеет свое неповторимое своеобразие, временные особенности, устоявшуюся систему средств художественной выразительности, основанную на прочных, проверенных десятилетиями художественных традициях. Профессиональное искусство края живоилось и до сих пор вдохновляется творческой энергией народной эстетики. Именно с этого вечного источника черпали вдохновение выдающиеся мастера кисти И. Бокшай и А. Эрдели, которые проложили магистральный путь профессиональной живописи Украины. Изобразительное искусство стало лишь одним из проявлений духа народа, который нашел свое выражение в палитрах известных художников, многие из которых навсегда вписали свои имена в историю искусства. Стоит отметить неразрывность искусства и народа, которое отзывается в преобладающих фольклорных мотивах, основным сюжетом которых является народ и природа, во всех их проявлениях.

Ключевые слова: живопись, социокультурное пространство, искусство, национально-культурное возрождение, закарпатская школа, национальное сознание, этнические группы населения, европейскости.

**TRANSCARPATHIAN SCHOOL OF PAINTING AS
THE NATIONAL PHENOMENON AND CULTURAL RENAISSANCE**

National cultural revival in Transcarpathia is the multifaceted and diverse process. Despite substantial differences of national processes of forming other Slavic nations and ethnic groups, common features of national identity in Transcarpathia, in the 19-th and 20-th ot., are expressed by means of the emergence of national art that was closely associated with folk foundation and was expressed in various fields of art. One of the gems of this revival is the emergence and development of the Transcarpathian school of painting, which is currently known and respected internationally and has become one of the main stimulators of birth of national consciousness in the Carpathian region in general.

Fine arts culture of Transcarpathia like every significant artistic phenomenon has its own unique characteristics, temporal peculiarities, established system of means of artistic expression based on durable, tested for decades by local artists' traditions. Professional art was and is inspired by the creative energy of folk aesthetics. The outstanding painters Bokshai and A. Erdelyi, who paved main road of professional painting of Ukraine were inspired from this eternal spring. Fine art was only one manifestation of the spirit of the people, which was expressed in the palette of well-known artists, many of whom wrote their names in the history of art. It is worth noting the continuity of art and people, which is reflected in prevailing folklore motives, the main plot of which is people and nature, in all their manifestations.

The aim of the article is to study ancient folk art culture of Ukrainian Carpathians, which prepared a fertile ground for further development in the modern world. Involving into the sources of peculiar architecture of this region, enables us to know all the originality and beauty of one of the brightest pages of creative works of Ukrainian nation in the face of art.

Keywords: *painting, socio-cultural space, art, national and cultural revival, Transcarpathian school, national consciousness, ethnic groups, Europeanness.*

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.

© Кухарчук О. С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 12.03.2016

Рожі І. Г.,
аспірант,
Браславська О. В.,
д-р пед. наук, професор,
завідувач кафедри географії та методики її навчання,
Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини, м. Умань, Україна

РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЧОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Розвиток краєзнавчої освіти в Україні у XXI столітті сприяє всебічному пізнанню рідного краю, а саме: його природи, політики, релігії, економіки, культури, історії. Пізнання своєї Батьківщини, свого рідного краю з минулих часів і до сьогодення є важливим чинником формування особистості та дієвим фактором впливу на розвиток державності. Краєзнавча освіта в сучасному суспільстві базується на національному та культурному відродженні власне країни. Сучасні умови суспільного розвитку України потребують вдосконалення змісту та якості краєзнавчої освіти саме в аспекті її практичного застосування. Упродовж останніх років спостерігається відновлення уваги педагогічної думки щодо змісту краєзнавчої освіти. Це обумовлено змінами, які відбуваються в усіх сферах життя кожного громадянина України та держави в цілому. Зростає роль краєзнавчих шкіл, гуртків, позашкільних організацій у вихованні та навчанні підростаючого покоління.

Ключові слова: краєзнавча освіта, краєзнавці, рідний край, держава, розвиток державності.

XXI століття характеризується формуванням нових перспектив у розвитку української краєзнавчої освіти, спрямованої на фундацію та становлення національної науки і культури України засобами вивчення території рідного краю, етнічного регіону і Батьківщини загалом; роботою краєзнавчих шкіл і гуртків; викладанням краєзнавчого матеріалу у ВНЗ тощо.

Краєзнавча освіта – це процес і результат становлення фахівця, який опанувавши досвід та цінності регіональної культури, здатний їх використовувати у професійній діяльності [1]. Указом Президента України від 23 січня 2001 року «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» було окреслено нові шляхи розвитку краєзнавчої роботи на державному рівні. Згідно з цим Указом Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову від 10 червня 2002 року «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року». У цій Постанові наголошувалося на створенні у всіх районах і містах краєзнавчих осередків та їх організа-

ційному зміцненні, покладанні функцій координації краєзнавчої роботи на Національну академію наук; Міністерству культури і мистецтв та Міністерству юстиції України розглянути в установленому порядку питання щодо віднесення Всеукраїнської спілки краєзнавців до числа творчих спілок [10].

Для підтримки краєзнавчої освіти Кабінетом міністрів України була затверджена Міжгалузева програма «Пізнай свою країну» на 2007-2012 роки. В цій програмі описувалося залучення дітей і молоді до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та докільля, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, проведення краєзнавчих наукових досліджень [8]. У національній «Програмі розвитку краєзнавства...» передбачено видання енциклопедичного багатотомного зібрання «Історії міст і сіл України» у новій редакції, запровадження курсу краєзнавства у школах, підготовка довідника «Музеї та заповідники України», заснування премії імені Дмитра Яворницького за особливий внесок у розви-

ток краєзнавства. Проте одним із найголовніших завдань краєзнавства XXI століття є дослідження особливостей кожного регіону, виявлення, облік та збереження не лише культурних, але і пам'яток природи, природних ресурсів краю, організація національних парків і біосферних заповідників, охорона унікальних ландшафтів; подальший розвиток географічного та туристичного краєзнавства; збереження і відтворення національного генотипу та традиційної етнокультури української нації; зміна парадигм національного краєзнавства; пошук шляхів поліпшення якості та створення умов для повноцінного життєзабезпечення населення; відтворення історичної пам'яті народу; активізація масового краєзнавчо-туристичного руху; формування краєзнавчого світогляду громадян України на засадах загальнолюдської моралі.

Програма розвитку краєзнавства на період до 2025 року передбачає збереження багатовікових культурних традицій самобутніх куточків України. «Формуючи громадянські, духовні, інтелектуальні риси сучасної громади, краєзнавство виступає могутнім чинником успішного розвитку українського суспільства XXI ст. і сприяє прискоренню важливих процесів у різних сферах громадсько-політичного й духовного життя» [9, с. 5].

XXI століття характеризується створенням численних біографічних довідників [3; 12] про видатних політичних, державних, церковних діячів, майстрів культури і мистецтв, учених, краєзнавців; описів національних і державних історико-культурних, історико-архітектурних та природних заповідників. При цьому, завдання вчених-краєзнавців полягає у впровадженні інноваційних та інформаційних технологій, методик у роботу шкільних краєзнавчих гуртків, товариств, клубів; під час занять, змагань, екскурсій, експедицій тощо. У Концепції краєзнавчої освіти та виховання зазначається, що краєзнавча освіта повинна забезпечити використання при вихованні дітей досвіду свого народу, засвоєння народної культури та менталітету народу України, залучення підростаючого покоління до трудового досвіду української нації, розвиток в учнів трудових умінь і навичок на основі вивчення різних видів народних ремесел і промислів [5]. Також, варто зазначити, що, краєзнавча

освіта, – це педагогічно відпрацьована система регіональних знань і вмінь, досвіду творчої діяльності та ціннісних орієнтацій, засвоєння яких сприяє формуванню особистості, підготовленої до збереження і розвитку матеріальної та духовної культури країни. Сьогодні особливо актуальною є проблема дослідження особливостей та тенденцій розвитку краєзнавства в Україні у XXI столітті.

Теоретичні та методичні основи краєзнавчої освіти і краєзнавства у своїх працях висвітлювали такі вчені, як: Г. Білецька, К. Дубняк, Я. Жупанський, М. Крачило, В. Круль та ін. [1; 3; 4; 6].

М. Крачило описував особливості краєзнавчої освіти, методичні аспекти виконання краєзнавчих досліджень у позакласній роботі учнів. При цьому «... робота вчителя з учнями, їх невимушене спілкування на уроках географії або біології залежить від того, чи вдається педагогу реалізувати свої професійні інтереси, шляхом особистого захоплення краєзнавчою роботою. Для цього, крім досвіду, потрібно володіти такою рисою характеру, як здатністю до творчого наукового пошуку» [6].

Я. Жупанський і В. Круль у своїх працях наголошують, що оскільки територія для краєзнавства виступає в ролі «скелету», на який «нарощується» все інше – природа, населення, господарство, історія, мистецтво, література, архітектура тощо, то ці складники повинні оцінюватися за своїми яскравими характеристиками. У цьому і полягає особливість об'єкту вивчення краєзнавства, бо він характеризується специфічним територіальним утворенням, універсальним за своєю сутністю, що об'єднує різні за походженням складові, які разом становлять природно-історично-соціально-територіальний комплекс [4, с. 4.].

Активізація громадського руху за українізацію національної школи, діяльність українофільної групи діячів культури, мистецтва й освіти (Богдан Бенюк, Григорій Денисик, Ярослав Жупанський, Ліна Костенко, Олександр Маринич, Марія Матіос, Ада Роговцева, Леонід Руденко, Василь Серебряй, Євген Скляренко, Богдан Ступка, Петро Тронько, Олег Шаблій, Петро Шищенко) – усе це позитивно посприяло розвитку краєзнавчої освіти у XXI столітті. Зокрема, Українське

географічне товариство та його осередки в усіх областях України виступають головним координаційно-науковим «двигуном» географічного краєзнавства в Україні. Науково-популярним і організаційно-методичним флагманом краєзнавчого руху нашої країни у ХХІ столітті є тижневик «Географія. Краєзнавство. Туризм». Нові методичні засади спонукали до методичного переосмислення структури навчального краєзнавчого матеріалу. На регіональних, обласних і місцевих рівнях почали видаватися посібники та підручники з географії рідного краю. Під час навчання використовується досвід застосування місцевого матеріалу, зроблено спробу запровадження неперервності краєзнавчої освіти, розробляються методики і форми залучення краєзнавчих музеїв до навчально-виховної роботи різних освітніх установ.

Період становлення державності сучасного суспільства характеризується появою перших педагогічних ініціатив, які значно змінили характер і спрямованість краєзнавчої освіти [7, с. 277].

Таким чином, період державотворення сучасної України, характеризується розвитком вдосконалення сучасної освіти, яка уособлюється вдосконаленням науки та навчання. Актуалізація наукового пошуку сприяє розбудові та створенню для заснування наукових установ та інституцій, які стали запорукою в організації розбудові наукової думки в Україні.

Краєзнавство здавна визнано одним із найважливіших засобів зв'язку навчання та виховання з життям. Вченими краєзнавцями та дослідниками на різних етапах суспільного розвитку накопичено значний навчальний та науковий досвід щодо розгортання і тенденцій розвитку освітньо-краєзнавчої роботи. Не потрібно забувати, що знання рідного краю не просто збагачує людину, а й служить своєрідним містком, що об'єднує минулі покоління з поколіннями теперішніми. На думку К. Дубняка, змістом краєзнавства як єдиної синтетично-географічної науки є: природа території як той фундамент, на якому базується господарство; людина як та сила, що використовує природу території, впливає на неї, планує своє господарство, виходячи із властивостей та особливостей природи території; економіка території, тоб-

то виробничий ефект дії людини на природу [3].

Сьогодні в Україні активно діє ряд науково-громадських і науково-просвітніх організацій і товариств, що очолили всенародний краєзнавчий рух («Просвіта» імені Тараса Шевченка, «Меморіал» імені Василя Стуса, Українське географічне товариство та інші). Також значну роботу щодо вивчення історії рідного краю здійснюють краєзнавчі та історичні музеї, яких нараховується понад 220 краєзнавчих та 80 історичних музеїв [11]. Музеї проводять виставкову діяльність, під час якої відбувається ознайомлення з пам'ятками та історією свого краю; проводять археологічні експедиційно-пошукові роботи на території цього регіону.

Краєзнавство – це не тільки комплекс наукових дисциплін різних за своїм змістом та збір інформації про певну територію з різних точок зору, а шлях безпосереднього ознайомлення з конкретними об'єктами навколишньої території, ефективний засіб для розвитку громадянської активності та професійної орієнтації. Важливе значення краєзнавчої освіти полягає у створенні наукових установ. Краєзнавча освіта в процесі державотворення країни сприяє моральному, фізичному, трудовому, естетичному, екологічному вихованню, розвиває пізнавальні інтереси та допомагає забезпечити необхідний результат у розв'язанні сучасних проблем краю. Збільшення кількості проведення краєзнавчих конференцій організовує краєзнавців, які, в свою чергу, сприяють широкій пропаганді краєзнавства в Україні й розбудові краєзнавчих осередків на місцях.

Сьогодні в Україні діють такі краєзнавчо-туристичні центри та школи:

- Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (профільний позашкільний навчальний заклад, який спрямований на здобуття знань, умінь й навичок засобами туризму і краєзнавства);

- Вінницький обласний центр туризму, спорту, краєзнавства та екскурсій (залучає учнівську молодь до пошуково-дослідницької роботи та розвитку музеєзнавства у закладах освіти);

- Центр туризму, спорту та екскурсій управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації (позашкільний

освітній заклад, який забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та організації дозвілля);

– Закарпатський Центр туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді (організовує та проводить навчально-виховну, інформаційно-методичну, навчально-тренувальну роботу з обдарованою молоддю);

– Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (спрямовує школярів на професійне самовизначення, творчу самореалізацію, на здобуття знань, практичних умінь і навичок під час пізнання рідного краю);

– Комунальний заклад Київської обласної ради «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини» (здійснює координацію навчально-виховної, інформаційно-методичної, організаційно-масової роботи позашкільних навчальних закладів області);

– Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді (залучення вихованців, гуртківців, учнів шкіл області до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, географічних, етнографічних, історичних об'єктів);

– Миколаївський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді (забезпечує реалізацію державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства, спорту і екскурсій);

– Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (спрямований на впровадження нових підходів, форм і методів навчання та виховання учнівської молоді під час пошуково-краєзнавчої та спортивно-туристської роботи);

– Херсонський обласний центр туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді (спрямований на реалізацію державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій).

Отже, краєзнавча освіта в Україні на початку XXI століття характеризується активною роботою краєзнавчих музеїв, позашкільних навчальних закладів, центрів розвитку краєзнавства тощо; публікацією наукових праць відомих українських учених. Також, краєзнавча освіта відіграє важливе значення в становленні державності країни та ролі краєзнавчого руху для формування культурного і духовного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька Г.А. Роль краєзнавчої освіти у професійній підготовці майбутніх екологів / Г.А. Білецька // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – Хмельницький, 2011. – Вип. 4. – С. 24-28.
2. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України : Біограф. довід. Ч. 2 / ред.: В.О. Горбик; Ін-т історії України НАН України. Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури України. Центр Пам'ятокзнавства НАНУ та УТОПІК. – К., 2005. – 346 с.
3. Дубняк К. Що таке краєзнавство / К. Дубняк // Історія української географії. – 2005. – Вип. 12. – С. 44-47.
4. Жупанський Я.І. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я.І. Жупанський, В.П. Круль // Краєзнавство. – 1994. – Ч. 1-2. – С. 3-6.
5. Концепція краєзнавчої освіти та виховання (шкільної, позашкільної, вищої педагогічної) / уклад. В.В. Обозний. – К. : Наук. світ, 2000. – С. 36-37.
6. Крачило М.П. Краєзнавство та туризм : навч. посіб. / М.П. Крачило. – К. : Вища школа, 1994. – 134 с.
7. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Л.А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С. 274-330.
8. Пізнай свою країну [Електронний ресурс] : міжгалузєва програма на 2007-2012 роки : затв. Наказом МКТ, МОН, Мінсіамолодьспорту, Держкомтклерадіо від 27.08.2007 N 49/765/3027/30. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6k/pg_gvcmxj.htm
9. Перспективи розвитку краєзнавчого руху: пропозиції до проекту Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. / Президія правління Національної спілки краєзнавців України // Краєзнавство : науковий журнал. – К., 2013. – Ч. 1 (82). – С. 4-6.
10. Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні [Електронний ресурс] : указ Президента України 23.01. 2001 № 35/2001. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/35/2001>
11. Тронько П.Т. Національне краєзнавство незалежної України : досвід та перспективи / П.Т. Тронько // Краєзнавство. – 2006. – № 1-4. – С. 7-11.
12. Щокін Г.В. Видатні постаті України : Біогр. довід. / Г.В. Щокін, М.Ф. Головатий, В.А. Гайченко, Б.І. Олійник, М.І. Сенченко; Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Книжк. палата України. – К. : МАУП, 2004. – 872 с.

Рожі І. Г., Браславська О. В.,
Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини, г. Умань, Україна

РАЗВИТИЕ КРАЕВЕДЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ УКРАИНЫ

Развитие краеведческого образования в Украине в XXI веке способствует всестороннему познанию родного края, а именно: его природы, политики, религии, экономики, культуры, истории. Познание своей Родины, своего родного края с прошлых времен и до сегодняшнего дня является важным фактором формирования личности и действенным фактором влияния на развитие государственности. Краеведческое образование в современном обществе характеризуется национальным и культурным возрождением собственно страны. Современные условия общественного развития Украины нуждаются в совершенствовании содержания и качества краеведческого образования именно в аспекте его практического применения. В последние годы наблюдается восстановление внимания педагогической мысли относительно содержания краеведческого образования. Это обусловлено изменениями, которые происходят во всех сферах жизни каждого гражданина Украины и государства в целом. Растет роль краеведческих школ, кружков, внешкольных организаций в воспитании и обучении подрастающего поколения.

Ключевые слова: краеведческое образование, краеведы, родная земля, государство, развитие государственности.

Rozhi I. G., Boguslavskaja O. V.,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical
University, Uman, Ukraine

DEVELOPMENT OF LOCAL HISTORY OF EDUCATION IN THE PERIOD OF STATE OF UKRAINE

The development of local history education in Ukraine in XXI century contributes to the comprehensive knowledge of his native land, namely: its nature, politics, religion, Economics, culture, history. The knowledge of his homeland, his native land from the old times to the present day is an important factor of identity formation and effective factor of influence on the development of statehood. Local history education in the modern society is described by national and cultural revival of the country's own. Modern conditions of social development of Ukraine need improvement of the content and quality of local education in the aspect of its practical application. In recent years there has been a recovery of attention to pedagogical thought regarding the content of local education. This is due to changes that occur in all spheres of life of every Ukrainian citizen and the state as a whole. Growing role of regional schools, clubs, extracurricular organizations in the education and training of the younger generation.

Keywords: local history education, local history, native land, state and nation, development of statehood.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

Скрипчук В. П.,
канд. іст. наук, начальник оркестру – військовий диригент,
Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ НУ
«Юридична академія України ім. Я. Мудрого», м. Харків, Україна

УЧАСТЬ ОРГАНІВ ДПУ ХАРКІВЩИНИ В ПРОВЕДЕННІ КАМПАНІЇ З КОНФІСКАЦІЇ ЦЕРКОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У 1922 р.

В умовах сучасної декомунізації актуального значення набуває вивчення карально-репресивної діяльності органів державної безпеки в різні періоди існування радянської тоталітарної системи в Україні. Один з важливих його аспектів – дослідження місця і ролі органів ЧК – ДПУ у відносинах радянської держави і церкви в роки непу. У статті аналізується репресивна діяльність органів державної безпеки у проведенні кампанії по вилученню церковних коштовностей. Розкрито форми та методи участі місцевих структур ДПУ в процесі конфіскації церковних цінностей та дискредитації духовенства, показана роль органів держбезпеки у придушенні спротиву духовенства і віруючих вилученню церковних багатств.

Ключові слова: ДПУ, репресії, духовенство, віруючі, конфіскація, церковні цінності.

В умовах сучасної декомунізації актуального значення набуває вивчення карально-репресивної діяльності органів державної безпеки в різні періоди існування радянської тоталітарної системи в Україні. Один з важливих його аспектів – дослідження місця і ролі органів ЧК-ДПУ у відносинах радянської держави і церкви в роки непу. При цьому ще явно недостатньо розкритим в історіографічному плані є аналіз місця та ролі, а також методів діяльності органів державної безпеки в процесі вилучення церковних цінностей в 1922 р. в різних регіонах України, в тому числі у Харківській «столичній» губернії, хоча окремі аспекти здійснення цієї кампанії на Харківщині вже знайшли своє епізодичне відображення в історичній літературі [2; 7; 4].

Метою даної статті є аналіз місця та ролі органів державної безпеки в процесі вилучення церковних цінностей у Харківській губернії.

Хронологічні межі – 1922 р. – час, коли здійснювалася (в основному) конфіскація церковних коштовностей.

Джерельна база роботи достовірна і достатня для розкриття поставленої у статті мети.

Основними групами джерел для написання статті є: законодавча та справочинна документація [6], опубліковані тематичні

збірники документів, що відображають відносини радянсько-партійного керівництва з церквою [1]. Значний масив документів, що вперше вводиться до наукового обігу, представляють матеріали архівних фондів [5, Ф. Р – 212; Ф. Р – 203; Ф. П. 1].

Одним з важливих напрямків діяльності органів ЧК – ДПУ на Харківщині була боротьба з церквою (або «церковною контрреволюцією» офіційною мовою більшовиків). З самого початку після захоплення більшовиками влади їх переслідував «страх перед об'єднанням існуючих тоді реальних політичних противників під церковними стягами», – зазначає російська дослідниця О. Васильєва. – «Цей страх підганяв більшовиків до початку антирелігійної війни...» [3, с. 41]. Антирелігійна політика радянської держави, заснована на атеїстичному фундаменті більшовицької ідеології, була фактично спрямована на ліквідацію церкви як суспільного інституту [2, с. 176].

Однією з наймасштабніших антирелігійних кампаній атеїстичної більшовицької влади, спрямованої проти усіх без винятку релігійних конфесій на початку непу була кампанія з примусового вилучення (а точніше, конфіскація) церковних цінностей. Користуючись обставинами жахливого голоду 1921-1922 рр., що поряд із природними чин-

никами був наслідком воєнно-комуністичного експерименту більшовиків і охопив величезні простори півдня України, Поволжя та деяких інших регіонів, керівництво державної партії під гаслом допомоги мільйонам голодуючих вирішило здійснити широкомасштабну акцію з конфіскації церковних коштовностей. Наприкінці лютого 1922 р. з'являється постанова ВЦВК РСФРР від 23 лютого, підписана «всеросійським старостою» М. І. Калініним про вилучення з церковного майна всіх дорогоцінних предметів із золота, срібла та каменів, «вилучення яких не зможе суттєво зачепити інтереси самого культу». Вилучені коштовності передбачалося передати в Наркомфін у фонд допомоги голодуючим [4, с. 122]. При цьому у даній постанові не було ані слова про голод у південних губерніях України. Слід сказати, що це було вже не перше пограбування церков за роки існування держави «диктатури пролетаріату».

На виконання даної постанови 8 березня 1922 р. ВУЦВК ухвалив практично аналогічну постанову «Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим», але з деякими уточненнями. Так, вилученню підлягали предмети не лише із золота, срібла та коштовного каміння, але й з платини і слонової кістки; цінності повинні були вилучатися не лише з церков, але й з монастирів і молитовних будинків усіх віросповідань. За приховування від опису релігійних дорогоцінних предметів передбачалося покарання примусовими роботами з конфіскацією усього церковного майна [6, с. 65-66.; 7, с. 23]. Місцеві ради повинні були поспіхом – упродовж усього одного місяця забезпечити вилучення з храмів і монастирів усі дорогоцінні предмети із золота, срібла, коштовних каменів, платини і слонової кістки [6, с. 65-66].

Для реалізації цієї кампанії в центрі і на місцях створювалися спеціальні комісії, що були наділені дуже широкими повноваженнями [6, с. 65-66]. До складу центральної комісії УСРР увійшли керівники НКВС та ДПУ (В. Манцев і В. Балицький). Рішенням політбюро ЦК КП(б)У від 14 квітня 1922 р. запропоновано ДПУ УСРР «дати розпорядження на місця про виділення члена губколегії губвідділу ДПУ спеціально для роботи по вилученню цінностей» [4, с. 151]. Раніше,

11 березня 1922 р. в телеграмі керівників ДПУ І. С. Уншлихта та Т. П. Самсонова, адресованій місцевим органам ДПУ вказувалося, що співробітники губвідділу ДПУ повинні обов'язково входити до складу комісій з вилучення церковних цінностей. У випадках виявлення «розкрадання» цінностей духовенством органи ДПУ повинні були контролювати роботу органів карного розшуку, притягати до відповідальності віруючих, які підписували угоду про оренду церкви. На місцевих чекістів покладалася особливий контроль за тим, щоб місцева церковна влада, «патріарші кола» не гальмували процес вилучення коштовностей [1, с. 468].

Але вже одразу після кривавих подій у Шуї (березень 1922 р.) внаслідок зіткнення віруючих з представниками влади, що вилучали церковні коштовності, очільники ДПУ зажадали від керівників губернських ДПУ суворого дотримання попередньої телеграми та вжити додаткових заходів: «встановити за реакційним духовенством і церковниками», що чинили спротив вилученню цінностей, пильний нагляд, а у «випадку встановлення їх шкідливої роботи ... таких негайно арештовувати та притягувати до найсуворішої відповідальності через трибунали». Також пропонувалося енергійно вести розслідування випадків «крадіжок» цінностей, особливо духовенством, вести про це «кампанію в пресі та агітацію серед населення» [1, с. 468]. 21 березня 1922 р. Уншлихт і Самсонов вимагають від губернських відділів ДПУ: «В порядку бойового наказу ДПУ: ... проведенню вилучення цінностей надати виключного значення в сфері своєї компетенції». Кожні три доби місцеві органи держбезпеки повинні були інформувати секретний відділ ДПУ про те як відбувається збір цінностей, як населення і духовенство ставиться до вилучення, чи мали місце ексцеси та які заходи були вжиті проти ексцесів, які результати вилучення коштовностей, чи мали місце крадіжки цінностей духовенством і віруючими [1, с. 469].

19 квітня 1922 р. нарком юстиції УСРР М. Скрипник у записці, направленій через ДПУ головам губкомісій з вилучення церковних цінностей наполягав призначити співробітників ДПУ секретарями губернських і повітових комісій по вилученню коштовностей [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 886. – Арк. 16, 26]. Як бачимо, з самого початку

кампанії більшовицьке керівництво відводило ДПУ провідне місце в процесі вилучення церковних коштовностей. Передбачаючи можливість прояву невдоволення та масових протестів проти вилучення коштовностей, «комісія з обліку та зосередження цінностей» у складі Троцького, Галкіна, Уншлихта, Сосновського та ін. ще 9 березня ухвалила: «При фактичному вилученні цінностей з церков необхідно мати на близькій відстані надійну військову частину. ДПУ вжити заходів, щоб навколо церков під час вилучення не могло утворитися скупчення фанатизованих громадян» [1, с. 42]. Отже, влада заздалегідь була готова застосувати військову силу та поліцейське насилля для придушення будь-якого опору.

У Харківській губернії кампанія з вилучення церковних цінностей під керівництвом губернської комісії на чолі з секретарем губкому КП(б)У К. А. Киркижем почалася 20 березня 1922 р. [4, с. 46]. У самому Харкові першими були пограбовані найбагатший у місті Благовіщенський собор, Автокефальний (колишня Миколаївська церква) собор, Покровський монастир, Хоральна синагога, римо-католицький костел, лютеранська та Армяно – Григоріанська церкви [7, с. 26]. З кафедрального Благовіщенського собору 21 травня 1922 р. був знятий 18 – пудовий (295 кг) срібний дзвін, не рахуючи великої кількості інших цінностей [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 888. – Арк. 108]. З Харківської Хоральної синагоги 31 березня було конфісковано 24 фунти срібних речей [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 888. – Арк. 1]. З Миколаївського собору, що належав автокефальній церкві 1 квітня 1922 р. були вилучені срібні речі загальною вагою 59 фунтів 13 золотників лише з одного алтаря цього храму. 26 квітня з Миколаївського собору знов було взято 35 риз з ікон загальною вагою 5 пудів 18 фунтів срібла [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 888. – Арк. 3].

У такий спосіб вже до 1 травня 1922 р. лише з храмів Харкова було зібрано 58 пудів, 8 фунтів, 50 золотників срібла і 20 фунтів, 1 золотник, 5 долей золота, а з церков Куп'янського, Зміївського та Сумського повітів Харківської губернії отримали понад 71 пуду, 20 фунтів срібла, 93 алмази, 49 перлин і 187 коштовних каменів [2, с. 189].

Вже невдовзі після початку кампанії з вилучення храмових коштовностей громади віруючих і духовенство почали в багатьох районах країни чинити стихійний опір владі. Використовуючи події в м. Шуї (березень 1922 р.) як привід для розв'язання масових репресій проти духовенства, В. І. Ленін 19 березня 1922 р. звертається з відповідним таємним листом до членів політбюро ЦК РКП(б). У цьому документі (який не публікувався в радянські часи) вождь більшовиків закликав до нещадного терору проти представників «реакційного духовенства»: «Саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях їдять людей і на дорогах валяються сотні, якщо не тисячі трупів, ми можемо (а тому й повинні) провести вилучення церковних цінностей із найбільш шаленою і нещадною енергією, не зупиняючись перед придушенням якого б то не було спротиву. Нам, щоб то не було, необхідно перевести вилучення церковних цінностей якнайбільш рішучим і найшвидшим способом, і тим ми зможемо забезпечити собі фонд у декілька сотень мільйонів золотих рублів (треба пригадати величезні багатства деяких монастирів і лавр [1, с. 141].

«... Я доходжу безумовного висновку, що ми повинні саме тепер дати чорносотенному духовенству рішучий і нещадний бій і задушити його супротив з такою жорстокістю, щоб вони не забули цього впродовж кількох десятиліть» [1, с. 142]. «Чим більше представників реакційної буржуазії і реакційного духовенства нам удасться розстріляти з того приводу, тим краще. Треба саме тепер провчити цю публіку так, щоб вона декілька десятків років не сміла навіть думати про якийсь спротив», – наполягав у своєму «посланні» Ленін [1, с. 143].

Виконуючи ленінські настанови, центральна комісія з вилучення церковних цінностей в УСРР у квітні – травні 1922 р. неодноразово розглядала питання протидії конфіскації церковного майна у губерніях республіки. Керівнику ДПУ УСРР В. Манцеву, наркомату юстиції та ревтрибуналу було доручено якнайшвидше припинити опір кампанії вилучення цінностей, а В. Манцев, крім того, отримав завдання розробити спеціальний план придушення «церковного опору» [2, с. 188].

Виконуючи вказівки свого керівництва Харківський відділ ДПУ відрядив своїх «секретних співробітників на операцію по вилученню церковних скарбів» [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 794. – Арк. 61]. У Харкові був, за відомостями ДПУ, «настрій населення ... у зв'язку з кампанією по вилученню упродовж усього березня місяця нервовий. В перших числах березня відмічалось зростання контрреволюційної та антисемітської агітації. Розповсюджуються провокаційні чутки ... що комуністи – українці та євреї під виглядом допомоги голодуючим бажають захопити церковні цінності. Духовенство в багатьох місцях веде контрреволюційну агітацію» [1, с. 87-88]. А вже на початку травня у місті почалися й перші відкриті зіткнення між представниками влади і церковної громади віруючих. Так, 2 травня 1922 р. при вилученні цінностей з Воскресінської церкви в Харкові натовп, заблокувавши вхідні двері відкрито виступив проти вилучення: «цінності з церкви ми не віддамо, бо це грабіж». Негайно у натовп були кинуті агенти ДПУ, щоб «узяти на облік усіх осіб, які вели агітацію» проти вилучення, а після цієї агентурної роботи був викликаний загін кінної міліції, внаслідок появи якого натовп став розбігатися. Особи, що протестували проти конфіскації церковного майна були вночі заарештовані, а цінності – понад 22 пудів 14 фунтів срібла вивезені та здані до губ фінвідділу [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 886. – Арк. 58]. Взагалі слід зазначити, що цей спротив був, насамперед, спрямований проти брутальних і насильницьких методів вилучення, а не проти допомоги голодуючим [7, с. 27].

Матеріали судових процесів та інформація ДПУ свідчить, як про активні так і про пасивні форми спротиву владі. Поряд з активними масовими виступами вірян проти вилучення церковних багатств мали місце пасивні форми опору – приховування церковних і монастирських інвентарних книг, або навіть їхня фальсифікація з метою зменшення кількості коштовних предметів, що перебували на обліку, приховування церковних коштовностей. В разі приховування церковних дорогоцінних речей за справу бралось ДПУ, використовуючи для цього цілий арсенал засобів.

Так, в інформації Харківського губвідділу ДПУ (травень 1922 р.) йшлося: «У деяких волостях губернії спостерігалися випадки утаювання цінностей ... але за допомогою агентурної розробки та енергійного втручання органів ДПУ на місцях ці спроби в більшості випадків не вдалися» [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 794. – Арк. 84 зв].

За даними губвідділу ДПУ у селі Піски Ізюмського повіту священики Мухін і Кудицький відмовилися зняти ризу з чудотворної ікони, мотивуючи відмову тим, «що бояться обурення селян, але після виклику їх у ДПУ, негайно дали підписку про те, що риза буде знята і здана в комісію [по вилученню цінностей]». Риза у подальшому була знята і передана в повітовий фінвідділ, а справа священиків направлена до ревтрибуналу [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 794. – Арк. 87 зв]. Чекістами був виявлений ще один випадок, коли священик Чепільської волості приховав срібні речі під столом у церкві, але хтось надіслав про це донос у Харківське губернське ДПУ і речі були знайдені, а священик притягнутий до відповідальності [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 794. – Арк. 87 зв]. За інформацією ДПУ деякі з арештованих священиків (наприклад, Мухін з Куп'янського повіту) були Харківським губревтрибуналом засуджені до страти [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 794. – Арк. 121]. Одночасно органи ДПУ відстежували й тих осіб, які у минулому були пов'язані з церквою і могли приховувати церковні коштовності. Так, згідно, інформації освідомчої частини секретно-оперативного відділу Харківського губернського відділу ДПУ, що 27 квітня 1922. була направлена до губкомісії по вилученню церковних цінностей, колишній староста Миколаївської церкви А. М. Стрельников мав у себе удома 7 золотих ікон вагою більше 1 пуда та придбав 2 золотих хреста вагою 10 фунтів кожний, один з яких віддав на збереження священику Максиму. Крім цього, Стрельников вів агітацію проти вилучення церковних цінностей, та їздив до якогось митрополита до Москви. Чекісти також повідомляли про заховання «каси з золотом і сріблом» у Миколаївському храмі, хоча й не знали точно її місцезнаходження [5, Ф. Р. – 203. – Оп. 1. – Спр. 886. – Арк. 56].

Та попри масовий народний спротив кампанія з вилучення церковних цінностей на Харківщині, згідно звіту місцевої влади у

центр завершилася 24 червня 1922 р. (хоча й після закінчення зазначеного терміну процес вилучення у губернії продовжувався) [2, с. 203]. Лише з храмів різних конфесій Харкова було вилучено 217 пудів 14 фунтів 50 золотників 48 долей срібла, 1 фунт 84 золотники 93 долі золота [7, с. 30].

У процесі вилучення церковних цінностей досить великою була репресивна роль органів ДПУ Харківщини. В ході проведення даної акції чекістами активно застосовувалися репресії проти вірян і духовенства. Лише у Харківській єпархії в 1922 р. було розстріляно або замучено 98 духовних осіб, а по Україні – 583 особи [4, с. 110]. Загалом же, в радянській країні за 1922 – 1923 рр. було фізично знищено 2691 священика, 1962 монаха та 3447 монахинь (тобто загалом 8100 осіб духовного звання) [3, с. 44].

Таким чином, користуючись обставинами страхотливого голоду, що охопив губернії Півдня України, Поволжя та ряду інших регіонів і був наслідком не лише природних умов, але й політики воєнного комунізму, радянсько-партійне керівництво здійснює заходи з широкомасштабної конфіскації церковних цінностей. При цьому в якості мети переслідувалося не стільки продовольче забезпечення голодуючих за рахунок церковних коштовностей, скільки підрич економіч-

економічної бази церков, внесення розбрату і розколу у середовище духовенства та фізичне знищення його частини, моральна дискредитація духовенства в очах віруючих і всього суспільства та нагнітання антирелігійної істерії.

Важливу роль в процесі конфіскації церковних багатств на Харківщині відігравали органи ДПУ. Органи ДПУ здійснювали систематичне стеження за духовенством і настроями віруючих, безпосередньо та через своїх агентів (тобто таємно) брали участь у вилученні церковних цінностей, проводили репресії, придушували опір вилученню коштовностей, брали безпосередньо (або контролювали органи карного розшуку) участь у розшуку зниклих церковних цінностей та осіб, які приховували їх від конфіскації. Органи держбезпеки були на вістрі всього процесу конфіскації церковних коштовностей.

Використання широкомасштабних репресій проти духовенства і віруючих, нагнітання шаленої антирелігійної істерії в суспільстві, застосування насильницьких методів придушення протестного опору, дозволило радянській державі досить швидко пропроводити кампанію з конфіскації церковних цінностей, підірвати економічну базу церкви, внести розкол в лави духовенства.

ДЖЕРЕДА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архивы Кремля. В 2 кн. Кн. 2. Политбюро и церковь. 1922-1925 гг. – Новосибирск – М.: «Сибирский хронограф», РОССПЭН, 1998.
2. Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі відносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр. / Бабенко Л. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014.
3. Васильева О. Русская православная церковь и советская власть в 1917 – 1927 годах // Вопросы истории. – 1992. – №8.
4. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. / В. Верига. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1996.
5. Державний архів Харківської області (ДАХО).
6. Сборник постановлений и распоряжений ВУЦИК советов раб., крестьян и красноарм. депутат. VI-го созыва. – Х.: Изд. ВУЦИК, 1922.
7. Силантьев В. И. Большевики и православная церковь в Украине в 20-е годы / В. И. Силантьев. – Х.: ХПИ, 1998.

Скрипчук В. П.,

*Институт подготовки юридических кадров для СБУ НУ
«Юридическая академия Украины им. Я. Мудрого», г. Харьков, Украина*

УЧАСТИЕ ОРГАНОВ ГПУ ХАРЬКОВЩИНЫ В ПРОВЕДЕНИИ КАМПАНИИ ПО КОНФИСКАЦИИ ЦЕРКОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В 1922 г.

В статье анализируется репрессивная деятельность органов государственной безопасности в проведении кампании по изъятию церковных драгоценностей. Раскрыты формы и методы участия местных структур

ГПУ в процесі конфіскації церковних цінностей і дискредитації духовенства. Показана роль органів державної безпеки в подавленні опору духовенства і віруючих ізъяттю церковних багатств.

Ключевые слова: ГПУ, репресии, духовенство, верующие, конфискация, церковные ценности.

Skripchuk V. P.,
*Juridical Personnel Training Institute for the Security Service Ukraine,
Yaroslav Mudryi national law university, Kharkov, Ukraine*

**PARTICIPATION GPU KHARKIV AUTHORITIES TO CONDUCT
CAMPAIGN TO CONFISCATE CHURCH PROPERTY IN 1922**

The article analyzes the repressive activities of the state security organs in carrying out the campaign to confiscate church valuables. Disclosure forms and methods of participation of the local structures of the GPU in the confiscation of church property and to discredit the clergy. The role of state security forces in suppressing the resistance of the clergy and faithful of the seizure of church wealth.

Keywords: GPU, repression, clergy, religious, confiscation, religious values.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;
Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор.

© Скрипчук В. П., 2016

Дата надходження статті до редколегії 20.03.2016

КАРПАТСЬКИЙ ЄВРОРЕГІОН В ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Розвиток трансграничної співпраці з країнами Європейського Союзу та НАТО був і залишається одним з пріоритетів політики України. Карпатський єврорегіон надав низку позитивного і негативного досвіду регіонального виміру євроінтеграційної політики. Створення сприятливих умов для участі української сторони у комплексному міжнародному міжрегіональному співробітництві у рамках Карпатського єврорегіону.

Ключові слова: Вишеградська група, Карпатський єврорегіон, трансграничне співробітництво, місцеве самоврядування, інфраструктурне забезпечення, малий прикордонний рух.

Поділяючи спільні з ЄС цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначила стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС. На субрегіональному рівні Україна продовжуватиме активно використовувати існуючі формати – «Вишеградську групу», єврорегіони та інші – з метою забезпечення захисту територіальної цілісності та суверенітету держави, реалізації економічних і енергетичних проектів та ініціатив.

Єврорегіони – це одна з організаційних форм трансграничних відносин. Студіювання ролі і місця Карпатського єврорегіону в європейській інтеграції України було предметом зацікавлення багатьох дослідників [1]. Нова ситуація яка пов'язана з імплементацією Угоди про асоціацію та російською агресією потребує подальшої уваги до проблеми.

Метою нашої розвідки є розгляд системи міжрегіонального співробітництва України та країн Центрально-Східної Європи за умов нової геополітичної ситуації.

Створення єврорегіонів має за мету зміцнення добросусідських відносин, культур-

них і господарчих контактів, спільні інвестиції, боротьба з наслідками стихійних лих, охорона історично-культурної спадщини тощо. Сьогодні в Україні діє 6 єврорегіонів, два з яких – з країнами Вишеградської четвірки: «Буг» (Україна, Польща, Білорусь) та «Карпатський єврорегіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія).

Карпатський єврорегіон був першим єврорегіоном на постсоціалістичному пострадянському просторі (створений був у 1993 році). Його існування надало низку позитивного і негативного досвіду регіонального виміру вітчизняної євроінтеграційної політики. Зокрема, можна вказати на недостатню відповідність української сторони Карпатського єврорегіону – насамперед управлінських та бізнесових структур Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської та Львівської областей, що входять до складу цього регіону, стратегічним пріоритетам євроінтеграції України. Українська сторона лише частково використовує можливості, що відкриваються у рамках міжнародних ініціатив Карпатського єврорегіону, зокрема щодо використання потенціалу регіонального розвитку.

Комплексне розкриття потенціалу розвитку Карпатського єврорегіону як каталізатора та регіональної платформи процесів євроінтеграції України: приведення діяльності української сторони у відповідність із

стратегічними пріоритетами європейської інтеграції України; повноцінне та своєчасне використання можливостей, що надаються українській стороні у рамках міжнародних ініціатив щодо Карпатського єврорегіону; удосконалення інституційно-правового забезпечення процесу розробки стратегічної ініціативи «Карпатський горизонт» з метою реалізації операційної програми ЄС щодо Карпатського єврорегіону; узгодження українського законодавства, що регулює сфери транскордонного співробітництва у рамках єврорегіонів.

Підвищення скоординованості роботи щодо стратегічного планування, розвитку міжрегіонального, міжнародного і транскордонного співробітництва у рамках Карпатського Єврорегіону передбачає налагодження ефективного співробітництва на рівні держава – бізнес-структури – міжнародні суб'єкти господарювання та інституції – громадські організації (насамперед – із залученням ресурсного потенціалу Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей) у межах реалізації проектів єврорегіону; стимулювання дієвого міждержавного співробітництва та координації зусиль публічної влади учасників Карпатського Єврорегіону щодо вирішення спільних енергетичних, соціальних, екологічних проблем та активізації транскордонного співробітництва.

ЄС завжди були прихильником цієї форми транскордонного співробітництва. Зрозуміло, що для переходу від початкової стадії розуміння проблематики єврорегіону до фінансової підтримки необхідні ефективні форми організації та реальні проекти такої співпраці. Також слід наголосити, що до цього часу ЄС не розглядав регіон Карпат як цілісну екологічну, економічну та гуманітарну систему. Саме тому на території Українських Карпат у 2007-2013 рр. реалізовувалися три окремі програми, що свідчило про відсутність системного підходу до трактування Карпат як спільної європейської спадщини. У зв'язку з цим виникала нагальна потреба визначення спільної позиції країн-членів Міжнародної асоціації «Карпатський єврорегіон» щодо необхідності реалізації у 2015-2020 рр. єдиної операційної програми ЄС для регіону Карпат. Для цього до Європейської комісії було подана спільна про-

грама пропозицій урядів Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини та України щодо конкретних інституційних та фінансового розв'язання проблем Карпатського регіону [2].

Принципово важливим є виконання Рекомендації 296 Конгресу місцевих та регіональних влад «Сталий розвиток гірських регіонів та досвід Карпатських гір», зокрема у частині, що знаходиться у компетенції місцевих органів влади Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей [3].

Карпатський регіон можна вважати особливою територією, завдяки своєму геополітичному розташуванню, оскільки він знаходиться на перетині кордонів п'яти сусідніх держав: України, Угорщини, Румунії, Польщі та Словаччини. Унікальність регіону підтверджується тим, що природа цих зв'язків носить характер не імперативного походження, а взаємовідносини сформовані внаслідок потреб населення, що проживає на цій території та історичних процесів. На території регіону відбувається процес співпраці не лише на регіональному рівні, але й робить можливою співпрацю в межах загальнонаціональних заходів і програм між Україною, Польщею, Румунією, Угорщиною та Словаччиною [4].

Фахівці Комітету експертів з транскордонного співробітництва Ради Європи зазначають, що здебільшого таке співробітництво має неформальний характер і спрямоване на спільні дії у разі виникнення надзвичайних ситуацій та зумовлене відсутністю у цих випадках взаємних фінансових зобов'язань. Коли ж співпраця громад або місцевих влад по обидва боки кордону потребує від них інтернаціоналізації довгострокових відносин і пов'язана з фінансовими компенсаціями або наданням продуктів та послуг, виникає необхідність будувати таку співпрацю на довірчій основі

Для значної частини держав не-членів ЄС, зокрема і України, транскордонне співробітництво з державами-сусідами – членами Євросоюзу та НАТО є надзвичайно важливим (у деяких випадках – єдино можливим) та винятково ефективним шляхом практичного залучення регіонів цих держав до загальноєвропейської інтеграції. Після вступу у 2004 та 2007 рр. групи держав

Центрально-Східної до Європейського Союзу відбулися істотні зміни умов транскордонного співробітництва між Україною та цими центральноєвропейськими державами як новими членами ЄС. По-перше, транскордонне співробітництво України із її західними сусідами – Польщею, Словаччиною, Угорщиною (з травня 2004 року), Румунією (з січня 2007 р.) здійснюється безпосередньо на новому спільному східному кордоні ЄС. Внаслідок цього транскордонне співробітництво громад і регіонів центрально-східноєвропейських держав з Україною перетворилися із стосунків «першого ешелону» на взаємини ЄС з Україною як безпосереднім сусідом «другого порядку» Євросоюзу і держав ЦСЄ. Якщо раніше транскордонне співробітництво України з цими державами було переважно справою двосторонніх або багаторонніх відносин держав Центральної, Південної і Східної Європи, то тепер воно трансформувалося на форму стосунків України з Євросоюзом в цілому [5]. Транскордонне співробітництво центральноєвропейських держав з Україною стало невід'ємною складовою Східного партнерства. Транскордонне співробітництво України та ЄС відбувається в таких формах: програми сусідства; діяльності єврорегіонів діяльності міжнародних регіональних організацій та асоціацій; міжрегіональної співпраці; програми прикордонного співробітництва у межах – європейського сусідства та партнерства. Прогресивною формою транскордонного співробітництва є діяльність єврорегіонів, що передбачає співробітництво влад, адміністративно-територіальних одиниць, яке здійснюється у рамках дво- або багатосторонніх угод «Про транскордонне співробітництво». В цьому контексті нова Стратегія національної безпеки розвиток ставить перед Державною прикордонною службою України як військового формування завдання забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України шляхом створення системи інтегрованого управління безпекою державного кордону України, удосконалення інформаційної, оперативної, технічної, фізичної складових, упровадження сучасних систем контролю, створення належно оснащених мо-

більних прикордонних загонів. Розвиток Державної міграційної служби України має бути спрямований на забезпечення прав і свобод громадян, надання якісних адміністративних послуг, ефективний контроль за міграційними процесами, боротьбу з нелегальною міграцією, захист національного ринку трудо-вих ресурсів, сприяння запровадженню безвізового режиму з Європейським Союзом [6]. Саме в такому регіонально-континентальному вимірі варто розглядати розвиток Державної служби України з надзвичайних ситуацій яка має забезпечити підвищення її спроможності щодо ефективного управління єдиною державною системою цивільного захисту, оснащення сил цивільного захисту сучасними видами техніки, засобами та спорядженням, оптимізацію розміщення її підрозділів, упровадження системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером, підготовки та просвіти населення щодо норм і правил поведінки в умовах надзвичайних ситуацій [6].

Основним змістом економічних реформ є створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центрально-Східної Європи – членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС. Сформульоване амбітне завдання – створення найкращих у Центральній і Східній Європі умов для інвесторів, залучення іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, зокрема в енергетичний і транспортний сектори, як інструменту забезпечення національної безпеки.

Заслугує на увагу та певне запозичення досвід українських партнерів по Карпатському єврорегіону в сфері децентралізації та місцевого самоврядування. Це обумовлено метою політики у сфері децентралізації яка помагає у відході від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [7]. Для підтримки інвестиційної активності та захисту

прав інвесторів потрібно забезпечити ефективний захист права приватної власності, у тому числі судовими органами, гармонізувати із законодавством Європейського Союзу положення законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів та кредиторів, захисту економічної конкуренції, запровадити стимулюючі механізми інвестиційної діяльності, виходячи із найкращої світової практики; збільшення та оптимізації присутності України на міжнародних заходах та майданчиках; присутності у міжнародному академічному, культурному та громадському середовищі.

Реалізація нової Стратегії національної безпеки (2015 р.) серед іншого покликана забезпечити інституційну, організаційну та управлінську підтримку реалізації міжнародних ініціатив ЄС щодо забезпечення та розширення можливостей Карпатського євро регіону як регіональної платформи імплементації Угоди про асоціацію Україна – ЄС. Базові пріоритети стратегій розвитку Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей мають бути узгоджені із стратегічним баченням шляхів вирішення спільних проблем та налагодження ефективного міжрегіонального співробітництва. В цьому контексті першочергове значення має: підвищення конкурентоспроможності гірського транскордонного регіону шляхом стимулювання співпраці між дослідницько-технологічними центрами та малими і середніми підприємствами; підтримки традиційних сфер та галузей виробництва; збереження культурної спадщини; задіяння інноваційних механізмів стимулювання розвитку периферійних територій; підвищення локальної доступності гірських (периферійних) територій, у т. ч. шляхом забезпечення вільного доступу до об'єктів надання соціальних послуг, транспорту, інформації та комунікації; запровадження програм, спрямованих на охорону довкілля та дотримання принципів сталого розвитку, у т.ч. шляхом впровадження ефективних підходів щодо заощадливого використання природних ресурсів, попередження настання негативних наслідків кліматичних змін тощо для доопрацювання, а у перспективі – забезпечити розробку та ухвалення програми «Карпатський простір» із наданням їй статусу операційної програми ЄС.

Принциповим є приведення українського законодавства у відповідність до *acquis communautaire* з питань міждержавного міжрегіонального співробітництва. На засадах використання переваг налагодженої територіальної співпраці учасників Карпатського євро регіону у межах двосторонніх, «точкових», проектів має бути поступовий перехід України до використання переваг комплексного міжнародного та міжрегіонального співробітництва у прикордонній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній сферах, надаючи пріоритет сфері соціально-економічного розвитку територій, створенню транскордонних кластерів, активізації економічного співробітництва та розвитку підприємництва, створенню нових робочих місць на місцевому, регіональному рівні.

Активізація налагодження міжрегіональної та міжнародної співпраці у сфері розвитку інфраструктурного забезпечення функціонування Карпатського євро регіону (дорожньо-транспортної, прикордонної, інформаційно-комунікаційної, фінансової, туристично-рекреаційної, соціальної інфраструктури тощо), у т.ч. на засадах державно-приватного партнерства. Ініціювання розробки Концепції інфраструктурного забезпечення розбудови кордону між Україною та країнами-членами ЄС та НАТО (Республікою Польща, Румунією, Словацькою Республікою та Угорщиною) на території Карпатського євро регіону, у якій передбачити створення міжнародних автомобільних, пішохідних та залізничних пунктів пропуску через державний кордон через кожні 30 км., а також автомагістралі яка б поєднала Румунію та Польщу через територію Закарпаття, ініціювання запровадження єдиного режиму малого прикордонного руху між Україною та країнами-членами ЄС (Республікою Польща, Румунією, Словацькою Республікою та Угорщиною) на території Карпатського євро регіону.

З метою підвищення скоординованості роботи щодо стратегічного планування, розвитку міжрегіонального, міжнародного і транскордонного співробітництва у рамках Карпатського регіону, а також з метою прискорення євроінтеграційних процесів та реалізації стратегічних завдань Східного партнерства заплановано налагодити регулярну роботу міжрегіонального форуму «Карпатсь-

кий горизонт». Щорічний міжрегіональний форум «Карпатський горизонт» комунікаційним майданчиком для координації зусиль регіональних органів влади, місцевого самоврядування, представників бізнесу та громадськості щодо формування спільної позиції українських регіонів стосовно пріоритетів діяльності Карпатського євро регіону. Базовими напрямками роботи міжрегіонального форуму «Карпатський горизонт» є: запровадження проектів регіонального розвитку у сфері активізації європейської інтеграції України; розвиток транскордонної співпраці; покращення стану транспортної та соціальної інфраструктури (з урахуванням стандартів ЄС); забезпечення зростання зайнятості (у т.ч. серед молоді); підвищення показників життєвого рівня та якості життя населення регіонів; дотримання принципів сталого регіонального розвитку та охорони навколишнього природного середовища тощо. Щорічний міжрегіональний форум «Карпатський горизонт» має бути платформою для підготовки спільних пропозицій місцевих органів влади, бізнес-структур та громадських організацій щодо стимулювання соціально-

економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності Карпатського регіону.

Таким чином, геополітичний статус транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами піднявся на якісно вищий щабель. Це – беззаперечний позитив. Зараз Україна може більш ефективно вирішувати проблеми зміцнення транскордонних відносин не лише з кожною із центральноєвропейських держав або їх регіональними об'єднаннями (Вишеград, Центральноєвропейська Ініціатива тощо), але й безпосередньо з Брюсселем та Страсбургом – на рівні центральних загальноєвропейських інституцій. У свою чергу з кожною державою – західним сусідом та на рівні співпраці межуючих з ними прикордонних адміністративно-територіальних одиниць Україна може погоджувати і здійснювати спільні кроки в структурах ЄС, наприклад, для отримання тієї ж фінансової допомоги з метою реалізації спільних транскордонних проектів. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні ефективних моделей міжрегіональної співпраці країн Центральної Європи в рамках Євросоюзу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баян А. В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу / А. В. Баян. – Ужгород, 2006. Іртіщева І.О., Стегней М.І. Сталий розвиток територіальних одиниць Закарпаття в контексті транскордонного співробітництва // Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2014. – Вип. 2. – С. 47-52 ; Каплинський О.В. Роль Вишеградської четвірки в контексті національної безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/11_2009/7.pdf; Кіш С.Б. Українсько-угорське транскордонне співробітництво : можливості та пріоритети у XXI столітті. – Ужгород : Ліра, 2003. – 124 с.; Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво. – Львів, 2004. – 394 с.; Олійник Ю. Транскордонне співробітництво як чинник відносин асоціації України та ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vlp.com.ua/node/10854>; Химинець Карпатський євро регіон у контексті євро інтеграційних планів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2013/Нумуnets.pdf>
2. Химинець В.В. Карпатський євро регіон у контексті євро інтеграційних планів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2013/Нумуnets.pdf>
3. Рекомендація 296 «Сталий розвиток гірських регіонів та досвід Карпатських гір» Конгресу місцевих та регіональних влад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/T/Congress/Default_en.asp
4. Іртіщева І.О., Стегней М.І. Сталий розвиток територіальних одиниць Закарпаття в контексті транскордонного співробітництва // Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2014. – Вип. 2. – С. 47.
5. Олійник Ю. Транскордонне співробітництво як чинник відносин асоціації України та ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vlp.com.ua/node/10854>.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>
7. Стратегія сталого розвитку Україна 2020. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

Тодоров І. Я.,

Ужгородський національний університет, г. Ужгород, Україна

КАРПАТСЬКИЙ ЄВРОРЕГІОН В ПОЛІТИКЕ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетне напрямлення зовнішньої та внутрішньої політики. Розвиток трансграничного співробітництва з країнами ЄС був і залишається одним з пріоритетів політики України. Карпатський Єврорегіон представив ряд позитивного та негативного досвіду регіонального вимірювання євроінтеграційної політики. Створення сприятливих умов для участі української сторони в комплексному міжнародному міжрегіональному співробітництві в межах Карпатського єврорегіону.

Ключові слова: Вишеградська група, Карпатський Єврорегіон, трансграничне співробітництво, місцеве самоуправління, інфраструктурне забезпечення, малом пограничному русі.

Todorov I. Ya.,

Uzhhorod National University, Uzhgorod, Ukraine

CARPATHIAN EUROREGION IN POLICY OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

The new geopolitical situation in the world is the result of attempts to ruin the sustainable system of international relations and international law. The Russian Federation, seeking to thwart the aspirations of Ukraine to the European future, occupied the part of Ukraine's territory. Ukraine considers the integration into the political and economic structures of the European Union as a priority of its foreign and home policy. The Association Agreement between Ukraine and the EU defines strategic guidelines for systemic political and socio-economic reforms in Ukraine. The development of cross-border cooperation with the EU and NATO has been and remains one of the policy priorities of Ukraine. The new National Security Strategy emphasises the need to step up cross-border cooperation as one of the necessary conditions for successful European integration of Ukraine. Carpathian Euroregion gave a number of positive and negative experiences of the regional dimension of the European integration policy such as creating favorable conditions for participation of the Ukrainian part in complex international inter-regional cooperation within the Carpathian Euroregion; improving the coordination of strategic planning, development of inter-regional, international and cross-border cooperation within the Carpathian Euroregion; bringing the Ukrainian legislation with the *acquis communautaire* on interstate regional cooperation.

Keywords: The Visegrad Group, Carpathian Euroregion, cross-border cooperation, local governance, infrastructure provision, local border traffic.

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;

Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор.

© Тодоров І. Я., 2016

Дата надходження статті до редколегії 11.02.2016

«ГЕРОЇ ЛЮБИ І НЕЛЮБИ» (УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПAM'ЯТЬ У РЕГІОНАЛЬНИХ ВИЯВАХ)

Автор статті, на основі сорокарічного науково-педагогічного досвіду викладання історії у школі і вузі, практичної роботи у підготовці проекту з перейменування вулиць у складі громадської організації «Символи Миколаєва» та топонімічної комісії миколаївської міської ради, а також голови аналогічної комісії громадських організацій міста, ставить за мету проаналізувати кампанію 2015-2016 років з декомунізації соціокультурного простору м. Миколаєва. А також окреслити зміст і завдання політики національної пам'яті і ідентичності на регіональному рівні. Перебіг кампанії з декомунізації у м. Миколаєві засвідчив, що міська влада виконала всі покладені на неї обов'язки з організації роботи міської комісії з перейменування об'єктів, що мають комуністичну символіку. Однак тільки активна меншість містян в особі громадських організацій виявилася готовою розпрощатися з радянським минулим й намагалася підштовхнути владу і соціум в цих питаннях діяти більш енергійно.

Ключові слова: українська історична пам'ять, політика національної пам'яті, національна ідентичність, кампанія з декомунізації, регіональна історична політика.

Україна увійшла у ХХІ ст. в стані економічної і суспільно-політичної кризи з пошуками шляхів виходу із неї та прагненням інтегруватися в європейський соціокультурний простір. Це спонукає не тільки державні структури, а й насамперед науковців, громадянське суспільство у процесі євроінтеграції окреслити нові перспективи розвитку України.

Тема означеної статті є актуальною, оскільки торкається сучасних проблем історичної пам'яті українського суспільства, що рельєфно окреслилися у ході громадсько-політичної кампанії з виконання Закону України «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (тоталітарних) режимів в Україні й заборону пропаганди їх символіки» (2015), так званого закону «про декомунізацію» [1], як і недоліки державної гуманітарної політики впродовж усього періоду незалежності України. Автор статті на основі більш як сорокарічного науково-педагогічного досвіду викладання історії у школі й вузі, практики роботи у складі різних представницьких комісій м. Миколаєва, задіяних до виконання закону про «декомунізацію», ставить за мету проаналізувати цю кампанію, а також окреслити зміст і завдан-

ня політики національної пам'яті й ідентичності на регіональному рівні.

Поділяємо думку дослідників суспільно-політичних процесів в Україні, що влада вже у перші роки незалежності мала позбутися тоталітарної спадщини, розпочавши її з люстрації політичної еліти і чиновників, а затим вже приступити до ліквідації «візуальних маркерів» радянської доби – демонтувати пам'ятники комуністичним вождям і перейменувати міста, села та вулиці, що мають комуністичну символіку [2]. Саме тому ми за чверть століття так і не спромоглися розбудувати власне державне життя, як це зробили більшість країн пострадянського простору (Польща, Чехія, Угорщина, республіки Прибалтики [3]). Як вірно відзначив С. Кульчицький, у 1991 році проголосила незалежність не Україна, а УРСР, і ця форма державності значною мірою дотепер зберігається. На його думку, оскільки тоді революційний процес не був завершений, а радянська еліта в переважній своїй більшості залишилася при владі, то нинішня українська пострадянська система не здатна переродитися сама собою, оскільки є всі ресурси та внутрішні механізми для самозбереження, а тому необхідний її

повний демонтаж [4]. Заснований у 2006 році Український Інститут національної пам'яті взяв курс на декомунізацію суспільно-політичного життя країни, включно з відмовою від історико-культурної радянської спадщини та відновлення національної топонімії [5]. Цілком поділяємо думку, що вчасно не проведена політика декомунізації та її непослідовність у 2006-2010 рр., обумовили неокомуністичний реваншизм В. Януковича, коли фактично радянська республіка почала поглинати Україну як суверенну державу [6].

Підготовлене Українським Інститутом національної пам'яті законодавство України з проблем «декомунізації» складається із чотирьох законів, за якими місцеві органи влади до 21 листопада 2015 року мають позбавити міста і села від згадок про комуністичний режим 1917-1991 років [7].

Оскільки автору статті випала така честь – працювати над підготовкою проекту з перейменування вулиць м. Миколаєва у складі громадської організації «Символи Миколаєва», затим у комісії при міській раді і очолювати Громадську комісію, створену за ініціативи 39 міських організацій, які розробили власний проект нових топонімів міста, то дозволимо собі висловити міркування з приводу реалізації Закону України «про декомунізацію» у м. Миколаєві.

До справи підготовки реалізації Законів України «про декомунізацію» у травні 2015 року долучилися і громада м. Миколаєва. Зокрема, організація «Символи Миколаєва», що утворилася за ініціативи істориків, краєзнавців, поставила собі за мету допомогти владі виконати не лише букву закону, а й дотриматися його духу – перетворити м. Миколаїв у топонімах та інших символах в українське місто з багатовіковою історією. З цієї метою була укладена концепція, до розробки якої долучилися 20 миколаївських істориків – науковців, краєзнавців та громадські діячів, яка мала забезпечити збалансовану систему миколаївських топонімів, в якій відображені всі історичні періоди розвитку міста. Водночас мав дотримуватися баланс не тільки між назвами, пов'язаними з різними епохами історії міста, а й іменними топонімами на честь відомих городян – представників різних національностей, конфесій, а також сфер професійної чи громад-

ської діяльності. Такий підхід має сприяти відновленню історичної справедливості по відношенню до історико-культурної спадщини і українського народу, яка в топонімії міста не є представницькою з огляду на політику радянської влади, яка традиційно популяризувала і підтримувала ідею Миколаєва як міста корабелів, що виникло у часи російської колонізації Причорномор'я.

Тому представники «Символів Миколаєва» виходили з того, що на карті міста мають максимально збережені назви вулиць і площ, які існували з часу його заснування. Передбачається перейменування вулиць, які після 1919 року отримали нові радянські топоніми, шляхом повернення початкової назви. Стосовно групи вулиць, які потрапили у так звану «Чорну книгу» (520 імен), члени організації були одностайними у тому, щоб вони отримали назви на честь відомих діячів України, миколаївців – уродженців міста (сімейства Аркасів, відомих українських письменників і художників). Велика увага була приділена обґрунтуванню необхідності відновлення історичної справедливості до пам'яті миколаївців – борців з тоталітарним режимом, репресованих радянською владою. На основі своєї дослідницької роботи з історичного проекту «Реабілітовані історією» члени організації створили так звану «Білу книгу», куди увійшли імена миколаївців, які постраждали від тоталітарної влади за захист української культури та ідентичності. Нагадаймо, що Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX ст.» (9 квітня 2015) перераховує учасників всіх форм політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби у складі таких органів влади, організацій, структур та формувань, що діяли на території України у 1917-1991 роках з метою захисту чи відновлення незалежності України, включаючи ОУН, УПА.

Історія Миколаєва свідчить про вагомий внесок у розвиток міста представників українського соціуму в особі діячів культури, науки, освіти, які в сталінські часи зазнали репресій за захист української мови, літератури і культури. Тому членами «Символів Миколаєва» було запропоновано увічнити їх пам'ять, назвавши їх іменами ряд вулиць, встановлення пам'ятних дощок на будинках і

установах. Розроблена концепція перейменування вулиць, площ м. Миколаєва, що мають комуністичну символіку та конкретні пропозиції на основі опрацювання Реєстру топонімів м. Миколаєва, розміщеного на сайті Миколаївської міської ради щодо перейменування 170 вулиць, 13 вересня 2015 року була запропонована головою громадської організації «Символи Миколаєва» Г.Б. Савченком міському голові Ю.І. Гранатурову. Водночас члени згаданої організації у засобах масової інформації звернулися до громади міста з пропозицією про співпрацю у цій суспільній акції, аби уникнути небажаного непорозуміння і протистояння як на етапі підготовки проекту перейменування вулиць, так і подальшого його обговорення за допомоги волонтерських груп з числа учнів шкіл, вчителів, студентів [8].

Активні миколаївці, як свідчить періодична преса, інтернет-видання, проведені за ініціативи окремих громадських організацій і партій («Самопоміч»), висловили підтримку «Закону про декомунізацію». В одній із публікацій підкреслювалося, що неможливо жити в незалежній Україні, коли змінилися державний герб, прапор, гімн і сама назва країни, з символами старої радянської тоталітарної епохи. А присутність радянських назв живить прокомуністичні назви, закріплюючи їх як приклад вічних цінностей. Він не поділяє стереотипи містян стосовно того, що непотрібно змінювати існуючі топоніми і демонтувати пам'ятники радянським діячам, оскільки це частина нашої історії, яку ми не в праві змінювати. Цілком поділяємо думку автора статті, що «для аналізу нашої історії є наукові праці, підручники, а топоніміка відображає її вибірково, акцентуючи увагу на найбільш гідних іменах та славних подіях» [9]. Ініціативи миколаївців, які намагаючись підштовхнути владу, самі почали процес підготовки до перейменування вулиць, включно з «Символами Миколаєва», аналізувалися у статті А. Мірошніченко «Декомунізація у Миколаєві, або Як не наступити на улюблені граблі». У ній не залишилася поза увагою соціологічні опитування миколаївців, результати яких за задумом їх ініціаторів, мали бути взяті до уваги при перейменуванні вулиць. Автор статті констатує, що містяни віддають перевагу не політизованим топоні-

мам, які можуть спричинити протистояння у суспільстві, а нейтральним і милозвучним. Звертає вона увагу, що з таким підходом не всі згодні, зокрема історики і краєзнавці, які вважають, що він спричинить нову версію стандартних назв, що фактично позбавлять місто його традиційної історико-культурної спадщини, яка відображена у топонімах. Тому автор закликає ініціативних містян дослухатися до думки фахівців із «Символів Миколаєва»: перш ніж проводити опитування городян, потрібно запропонувати проект з перейменування вулиць, який супроводжується науковим обґрунтуванням доцільності нової назви та інформацію про особу чи подію, на честь якої вона пропонується. Нею наводиться і окремі конкретні пропозиції членів згаданої організації стосовно перейменування окремих вулиць та проспектів міста (проспект Леніна перейменувати на честь відомої родини Аркасів, а проспект Жовтневий – на честь гетьмана Івана Мазепи) [10].

15 вересня 2015 року рішенням Миколаївської міської ради сформована «Комісія з питань найменування (перейменування) вулиць, провулків, проспектів, площ та інших споруд з метою увічнення пам'яті відомих громадян, назв і дат історичних подій, пов'язаних з історією України й м. Миколаєва» (очільник – заступник міського голови Є.В. Шевченко). У її складі – історики, краєзнавці, літературознавці, журналісти. На засіданнях комісії обговорювалися і пропозиції громадської організації «Символи Миколаєва», однак вони у своїй більшості, як і сама концепція не були підтримані. Натомість власну концепцію перейменування вулиць члени комісії так і не запропонували. Навряд чи можна вважати за концепцію точку зору, яка послідовно лунала в час засідань: унікальні іменних топонімів, орієнтуючись на нейтральні милозвучні назви. Фактично основні концептуальні засади більшості членів топонімичної комісії міськради були оприлюднені для широкого загалу в статті співробітників обласного краєзнавчого музею «Місто – завжди діалог минулого з сучасним» вже в часи громадського обговорення запропонованих варіантів перейменування вулиць [11]. Посилаючись на роботу відомого краєзнавця Ю.С. Крючкова «Старий Миколаїв» (2008), автори здійснили мандрівку в історичне ми-

нуле міста, коли закладалися основи його топоніміки (1835), а в часи військового губернатора адмірала А.С. Грейга (1890) склалася власна оригінальна система планування вулиць і площ, в основу якої була покладена образ міста як центра суднобудування та флоту. Автори статті жалкують з приводу того, що у миколаївці вчасно не скористалися одеським досвідом перейменувань радянських топонімів, коли упродовж всього періоду незалежності України було повернуто переважну більшість історичних топонімів м. Одеси, які відображають пам'ять про відомих засновників міста, його відомих і шанованих жителів, відображають ментальність останніх. Цілком підтримуємо слухність такого досвіду для миколаївців, оскільки місто дійсно має такий же виразний південний колорит, пов'язаний з військовою і корабельною історією, багатонаціональним складом його жителів поліфонічністю культурною. Однак задекларована авторами статті креативна ідея – у справі перейменування миколаївських вулиць максимально зберегти живі символи пам'яті нового і старого часу, щоб нові назви вулиць були «дійсно були толерантними сторінками історії міської общини і самого міста», не стала головною у роботі комісії [12]. До того ж, згадані автори в часи дискусій у комісії з приводу перейменування вулиць міста не проявили свою принциповість і креативність у збереженні культурно-історичної спадщини міста, включно з українською її складовою, відмовивши у праві на пам'ять видатним миколаївцям – діячам культури і науки, репресованим тоталітарним режимом. Дискусії точилися і навколо нового найменування проспекту Леніна. Пропозиція «Символів Миколаєва» назвати проспект на честь відомої родини Аркасів не набрала більшість голосів, натомість перевагу отримала пропозиція іменувати його Таврійським. У ході суперечок прозвучали доволі сумнівні аргументи, що родина Аркасів, яка безумовно заслужила на вшанування, однак є малознана у місті. На заувагу автора статті, що це не відповідає дійсності, оскільки існує обласна культурологічна премія ім. М.М. Аркаса і переважна більшість членів комісії є її лауреатами, а в самому місті існує пам'ятна дошка на честь відомого миколаївського громадського діяча,

комісія не відреагувала. Щось не склалося у цьому випадку з поліфонічністю культурною!

Неодноразові намагання частини членів комісії, які вважали слухними пропозиції громадської організації «Символи Миколаєва», щодо посилення української складової топонімів м. Миколаєва, щоб збалансувати їх з російськими, не знайшли підтримки, включно з секретарем комісії – начальником відділу управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради І.А. Бондаренко. З певними труднощами вдалося включити до проекту назви вулиць на честь українських письменників, художників, археологів – уродженців міста. Категорично було відмовлено у перейменуванні вулиць на честь борців за українську державу у ХХ ст. – відомих миколаївських політиків і громадських діячів. Не допомогли і неодноразові нагадування автора даної статті, що тим члени комісії ігнорують Закон України «Про правовий статус та вшанування борців за незалежність України у ХХ ст.». Виявляється, на заваді вшанування цих героїв є міська топонімічна традиція – уникати особових назв, віддаючи перевагу просторовій орієнтації і географічній особливості місцевості! Однак на запитання, як пояснити існування на мапі міста вулиць іменних: Адмірала Макарова, Потьомкінської, Фалєєвської, аргументованої відповіді так і не прозвучало. Складалося враження, що є «герої любі і нелюбі», тож задля перших можна і порушити традицію, а для других – зась! Видається, щоб такі настирливі «патріоти» не докучали зі своїми «героями – борцями за українську державу та національну культурну спадщину», члени комісії і відродили миколаївську топонімічну традицію, якої вже в кінці ХІХ ст. не дотримувалися. Окремо необхідно спинитися на винахідливості керівництва комісії, коли її секретар активно пропонувала перелік таких бажаних безособових назв вулиць, до якого щораз звертали ся при загрозі увічнення пам'яті «нелюбого українського героя». Ось ці «перли миколаївських любителів неповторного морського колориту Миколаєва»: Ставкова, Городня, Причальна, Такелажна, Капонірна, Брустверна, Казематна, Острожна, Пушкарська, Осадна, Кільватерна. А чому морський колорит міста такий технічний, а не романтичний,

стало зрозуміло, коли «знавець топоніміки» Ю. Любаров нагадав, що остання «займається маркуванням місцевості технічними термінами!». І це за умови, коли не знайшлося місця відомим діячам міста, які й «реабілітовані історією», а для деяких членів комісії так і залишилися «сумнівними героями» [додаток № 1].

Публікація на сайті міськради проекту з перейменування 170 вулиць, які підпадають під дію Закону про декомунізацію викликала шквал критики збоку громадських організацій та дискусії серед пересічних містян. Що й необхідно було чекати, оскільки процес його підготовки, усупереч закону і рішення самої міськради проходив у закритому режимі (без преси і телебачення, представників громади). До болі знайома радянська практика: комісія з декомунізації топонімів працювала в режимі секретності, оскільки «зайва публічність зашкодить роботі шановних членів комісії. «І треба сказати, що вона дотрималася неухильно, а єдина спроба відкрити «завісу таємничості» роботи комісії з боку окремих її членів, які погодилися на інтерв'ю журналісту місцевої газети [13], спричинила скандал і загальний осуд неслухняних колег. А секрет конспіративності доволі передбачуваний: комісія працювала у час виборчої кампанії до місцевих органів влади, а «декомунізація» з її дискусіями навколо топонімів ніяк на додає «рейтингу» кандидатам у депутати! Очікування активних громадян і сподівання, що вони будуть співтворцями проекту з перейменувань вулиць міста, не справдилися. Тому вони і вдалися до радикальних дій – звернулися до новобраного міського голови О.Ф. Сенкевича, що презентував свою прихильність до всіляких ініціатив громадянського суспільства, з пропозицією створити ще одну комісію за участі громадських організацій міста з метою підготовки альтернативного проекту. До честі міського голови, ініціатива була підтримана: з 10 по 17 грудня 2015 року комісія Громадської ради при Миколаївській міській раді у складі 39 організацій розробила і представила свій варіант перейменувань вулиць м. Миколаєва. Тому 18 грудня 2015 року на предмет громадського обговорення було представлено два проекти – від офіційної топонімічної комісії і комісії Громадської

ради. Їх обговорення, що тривало два місяці, супроводжувалися дискусіями на шпальтах газет, Інтернет – виданнях, на суспільних слуханнях в бібліотеках, університетах міста, в окремих мікрорайонах. Перебіг кампанії з декомунізації у м. Миколаєві засвідчив, що міська влада виконала покладені на неї законом обов'язки: створила спеціальну міську комісію з перейменування об'єктів, забезпечила проведення громадського обговорення підготовлених проектів. Однак тільки активна меншість містян – членів громадських організацій виявилася готовою розпрощатися з радянським минулим й намагалася підштовхнути владу і соціум в цих питаннях діяти більш енергійно. Проте більшість жителів міста залишилися доволі пасивними у ході суспільної кампанії декомунізації (лише 1200 осіб взяли участь в громадському обговоренні проектів з перейменування вулиць, в той час у Миколаєві проживає біля 500 тис. чоловік). 19 грудня 2016 року рішенням миколаївського міського голови «Про перейменування об'єктів топоніміки» нові назви отримали 120 вулиць, два проспекти, площа, парк, район і чотири сквери м. Миколаєва. Місто таки зберегло свій неповторний військово-флотський колорит, дещо приправивши його українською історико-культурною спадщиною та окремими нотками «поліфонічності культурної та поліконфесійності багатоетнічного міста». На мапі міста таки з'явилася вулиця І. Мазепи, А. Шептицького, Січових стрільців, Чорноморського козацтва. Сумно, що проспект Леніна таки став Центральним, а миколаївці – борці за українську державу у ХХ ст., репресовані тоталітарним режимом і реабілітовані історією, залишилися все ще не реабілітовані в головах миколаївців.

Побіжний огляд української періодики свідчить, що миколаївська практика з її «завуальованим неприйняттям ідеї декомунізації», як з боку місцевої еліти, так і більшості громадян, не є унікальною [14]. За приклад, декомунізації в такому «бурлескному стилі» «пропозиція Дніпропетровської міськради щодо нової етимології назви міста: комуністичного патрона Петровського замінили на св. Петра, а у Комсомольську на Полтавщині вирішили зберегти стару назву, надавши нове, козацьке прочитання.

Цілком слушною видається думка канадського професора О. Мотиля, озвучена в одній із публікацій, що «декомунізація не помилка, а помилка у вигляді комунізму вже була» [15].

У чому ж причина доволі скептичного відношення більшості українських громадян до декомунізації? Невже вони виявилися активними прибічниками збереження тоталітарної спадщини? Як свідчить соціологічне опитування, проведені фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» за участі «Міжнародного центру перспективних досліджень» у рамках проекту «Започаткування національного діалогу в Україні – пошук спільних цінностей та спільного бачення майбутнього України» українську державу вважають близькою 95 % опитаних (для 73 % громадян вона є дуже близькою). Абсолютна більшість населення України вважає себе передусім громадянами України (67.5 %). До громадян колишнього СРСР віднесли себе лише 3 %. (на Донбасі – 5 %). Так, у ставленні до розпаду СРСР у 1991 році позитивне ставлення переважає у більшості регіонів України. Тобто, громадяни України своє майбутнє бачать у незалежній, демократичній і європейській державі, а не відродженому СРСР з його комуністичними символами [16].

Ці дані не узгоджуються з упередженістю українців, включно з миколаївцями до кампанії декомунізації! В останній переконують показники соціологічних опитувань з питань відношення українців до політики декомунізації 2015 року: лояльними до неї виявилися 0 %, помірно лояльні – 10 %, а от помірно упереджених виявилось 55 %, упереджені – 35 % [17]. Проведені соціологічні дослідження у Миколаєві та опитування студентів на предмет відношення до декомунізації засвідчили, що більшість із них позитивно сприймають саму ідею. Однак вважають проведення її у 2015 році на фоні складної соціально-економічної ситуації, військової агресії Росії, ще й одночасно з виборчою кампанією до місцевих органів влади, не на часі!

Тепер стосовно стану колективної історичної пам'яті українців. Автор поділяє висновки «Фонду демократичні ініціативи», зроблені на основі результатів соціологічно-

го опитування громадян на предмет оцінок основних подій історії України та історичних діячів, що в різних регіонах України модель історичної пам'яті принципово не відрізняється. Так, найбільш позитивно громадяни України оцінили такі історичні події, як Перемога СРСР у війні 1941-1945 рр. проти третього Рейху (84 %), Хрещення Русі у 988 році (74 %); Національно-Визвольну війну XVII ст. (85.5 % по Україні). А от утворення УПА в 1942 році (позитивно оцінюють по Україні – 40 %, проти 31 %; причому ці оцінки переважають на Волині, Галичині, Закарпатті, Буковині, Поділлі, у Центральному регіоні, а негативні – у південно-східних регіонах, включно з Причорноморським регіоном. Заснування ОУН схвально оцінюють (загалом по Україні 37 %, проти 31 %) [18]. Водночас згадане опитування засвідчило, що більшість громадян чекають від держави гуманітарної політики порозуміння та примирення (57 % по Україні і 63 % – на Донбасі), а тому на часі є розробка такого проекту на основі налагодженого діалогу, а не дебатів, які заповнили український соціокультурний простір. Цікаво, що за дієвістю програми примирення на останніх місяцях: федералізація країни (6 %), прийняття російської мови як другої державної (8 %), боротьба з націоналістичними проявами (8 %). Тільки на Донбасі на питання, що може роз'єднати українців, вказали на ріст радикалізму і націоналізму (30 %), дії Росії – 7 %, дії Заходу (23 %) [19].

Таким чином, громадяни України не знаходяться у полоні радянських стереотипів і є прибічниками ідей відродження Російської імперії чи СРСР, однак у них є недовіра до влади, яка проводить непослідовну політику з реформування країни. Не покладають особливі надії у контексті політики примирення українців на кампанію з декомунізації [додаток № 2]. Це підтверджують і громадські слухання та обговорення проектів перейменування вулиць у м. Миколаєві у час кампанії з декомунізації. Тому миколаївська громада, як і більшість громадян України, віддають перевагу проведенню політики не суспільних дебатів і конфронтації громадян, а довготривалої і збалансованої державної політики загальнонаціонального діалогу з проблем політики національної пам'яті. Добре, що це

розуміють і в Українському Інституті національної пам'яті, оскільки запланували проведення суспільної дискусії навколо засад політики національної пам'яті (місія, зміст), а також незалежність Інституту від владної вертикалі та встановлення експертного і громадського контролю за його діяльністю. Поділяємо думку, що важливим завданням Інституту є популяризація історії України, оскільки більш як половина її громадян – це люди, що отримали освіту у радянські часи, а отже не вивчали історію своєї країни. Підтримуємо ідею організації публічної історичної освіти для дорослих у формі громадських університетів, кінолекторіїв, майданчиків для актуальних дискусій у музеях, будинках вчителів на актуальні теми «(Не) засвоєні уроки минулого», приурочених до календаря

історичних дат [20]. Відрадно, що ця програма знайшла повну підтримку і серед істориків [21], які започаткували її як на сайті, так і в форматі книжкової історичної серії «Українська історія. Без цензури», перші два томи якої побачили світ у 2016 році у рамках книжкового клубу «Сімейне дозвілля» [22].

Отож, сподіваємося, що це і є початком проекту «Національний діалог», на який так чекає громадянське суспільство. Оскільки дозволить закласти підвалини для об'єднання різних регіонів України на основі спільних цінностей та спільного бачення майбутнього розвитку держави, а також ініціювати процес національного примирення і підтримки політики національної пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Голос України» від 20.05.2015 – №87; http://ipress.ua/ljlive/pro_svyatkuvannya_golodomoru_11663.html.
2. Повний демонтаж. Чому потрібен радикальний розрив із «цінностями», нав'язаними Україні радянсько-російською окупацією // Український тиждень. – 2013. – № 14. – С.10-11.
3. Белей Л. Декомунізація топонімії : українські проблеми та європейський досвід // Український тиждень. – 2015. – №16. – С.14-15; Локомотив де радянзації // Український тиждень. – 2013. – №14. – С.16-18; Огієнко. Віднайти свій шлях // Український тиждень. – 2013. – №14. – С.20-22.
4. Кульчицький С. «Політичну незалежність у 1991 році здобула радянська Україна // Український тиждень. – 2015. – №3. – С.12-14.
5. Лосев І. Дерадянізація, яка не відбулася // Український тиждень. – 2013. – №14. – С.12-14.
6. В'ятрович В. (Не)подоланий тоталітаризм. Український урок // Дзеркало тижня. – 2014. – № 52. – С.15; Гриневич В., Завгородня І. Архетипи з минулого // Український тиждень. – 2012. – №78. – С.20-24; Васін С. Чому на Донбасі так люблять «царів» // Український тиждень. – 2015. – №19. – С.16-17.
7. «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст.», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», «Про доступ до архіву репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»; В. В'ятрович. Рік змін // Дзеркало тижня. – 2015. – № 54, від 27 березня. Більше читайте тут : <http://gazeta.dt.ua/history/trik-zmin-yak-vivesti-krayinu-z-minulogo-u-maybutnye-.html>
8. Мірошніченко А. Декомунізація у Миколаєві, або Як не наступити на улюблені граблі // Укр.інформ. – 2015 // [www.ukrinform.ua/rubric-regions/ page-12](http://www.ukrinform.ua/rubric-regions/page-12).
9. Сорочан А. К вопросу о переименовании... Будем осматривательны // Южная Правда. – 4 июля 2015. – С.3
10. Мірошніченко А. Декомунізація у Миколаєві, або як не наступити на улюблені граблі // Укр.інформ. – 2015 // [www.ukrinform.ua/rubric-regions/ page-12](http://www.ukrinform.ua/rubric-regions/page-12).
11. Пономарева Е., Гаврилов И., Мирошніченко Е. Город – всегда диалог прошлого с настоящим // Южная Правда. – 2016. – №4, от 27 января. – С.1.
12. Пономарева Е., Гаврилов И., Мирошніченко Е. Город – всегда диалог прошлого с настоящим // Южная Правда. – 2016. – №4, от 27 января. – С.3.
13. О. Мірошніченко. Декомунізація в Миколаєві : <http://nikvesti.com/articles/78944>
14. Александр Вондра: «Для викорінення тоталітаризму й комунізму потрібно два покоління» // Український тиждень. – 2015. – №6. – С.12-13; Як позбутися «разрухи в головах»? // Український тиждень. – 2015. – №3. – С.15; Звільнення простору. Декомунізація як деколонізація візуального простору українських міст // Український тиждень. – 2015. – №47. – С.12-13;
15. «Помилка № 3» // Український тиждень. – 2016. – №6. – С.10.
16. Результати соціологічних досліджень, проведеного у рамках проекту «Започаткування національного діалогу в Україні. Січень-травень 2015 р.» // <http://ndialog.org.ua>; на веб-сайті МЦПД: <http://icps.com.ua>
17. Більшість українців упереджені до влади, декомунізації та ЗМІ // Український тиждень. – 2015. – №15. – С.14.

18. Більшість українців упереджені до влади, декомунізації та ЗМІ // Український тиждень. – 2015. – №15. – С.8, 10-12,31-33, 37-38.
19. Більшість українців упереджені до влади, декомунізації та ЗМІ // Український тиждень. – 2015. – №15. – С.63, 69, 74,78-79.
20. В'ятрович В. Рік змін // Дзеркало тижня. – 2015. – №54, від 27 березня. Більше читайте тут: <http://gazeta.dt.ua/history/rik-zmin-yak-vivesti-krayinu-z-minulogo-u-maybutnye-.html>
21. Галушко К. «Головна зброя українського історика – факти й просвітництво» // «Дзеркало тижня. Україна». – №7, 26 лютого 2016 Більше читайте тут: <http://gazeta.dt.ua/history/kirilo-galushko-golovna-zbroya-ukrayinskogo-istorika-fakti-y-prosvitnictvo-.html>
22. «Лікбез. Історичний фронт» на однойменному сайті «Likbez.org.ua»; Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України. – Х, 2016. – 352 с.; Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення. – Х., 2016. – 352с.

Додаток №1

Ф.Камінський – археолог, етнолог, музеєзнавець, просвітник, директор історико-археологічного музею м. Миколаєва, що був чотири рази репресований за свою проукраїнську позицію; С. Гайдученко – юрист, краєзнавець, ініціатор створення міського природничо-історичного музею і його перший директор, активний член товариства «Просвіта»; В. Герасименко – український літературознавець, педагог, член «Просвіти», член ВУАН, що працював у вищих навчальних закладах Миколаєва і був звинувачений у контрреволюційній діяльності і висланий до Росії; М. Леонтович – засновник Миколаївського акваріуму – зоосаду, міський голова (1905-1917), директор і співробітник зоосаду (1918-1934), репресований у 1936 році; родина Гайдебурових, що були активними членами «Просвіти»; Ю. Бойко-Блохін – український літературознавець, політолог, історик, публіцист, дійсний член і останній директор Українського Вільного університету у Мюнхені, член проводу ОУН, який є уродженець міста; Х. Гудзь-Засульський – педагог, член «Просвіти», викладач української мови і літератури у вузах Миколаєва, уродженець Казанківського району, двічі репресований за участь у справі «Організації українських націоналістів» і розстріляний у 1937 році; І. Круц – атлет, чемпіон СРСР з класичної боротьби (30-ті роки ХХ ст.), жив і працював тренером з класичної боротьби у Корабельному районі, був репресований і похований на батьківщині; Б. Морозов – громадський діяч, член «Просвіти», один із організаторів Миколаївської крайової організації Народного Руху України, який у 1991 році першим підняв на щоглі адміністративного корпусу заводу «Океан» український національний прапор, ініціатор і організатор робіт з встановлення монументу жертвам Голодомору в нашому місті).

Додаток № 2

Соціологічні опитування стосовно політики декомунізації: Як Ви вважаєте, пам'ятники політичних діячів радянського часу мають:

Мають залишитися на довгий час як пам'ятка історії	27.5
Мають бути перенесені з центральних вулиць у віддалені місця, аби не порушувати прав громадян з іншою думкою	17.9
Мають бути ліквідовані з дотриманням законної процедури (навіть хоч займе багато часу)	15.4
Мають бути ліквідованими будь-якими способами	15.3
Мають залишитися поки є люди, які прожили більшу частину життя в СРСР	14.5
Важко сказати	9.1

Регіональний розподіл

	Мають залишитися на довгий час як пам'ятка історії	Мають бути перенесені з центральних вулиць у віддалені місця, аби не порушувати прав громадян з іншою думкою	Мають бути ліквідовані з дотриманням законної процедури (навіть хоч займе багато часу)	Мають бути ліквідованими будь-якими способами	Мають залишитися поки є люди, які прожили більшу частину життя в СРСР	Важко сказати
Волинь	8.0	16.3	29.7	32.5	6.3	7.2
Галичина	11.5	8.7	17.2	40.3	4.8	17.5
Південний Захід	11.0	27.2	27.9	18.2	10.2	5.5
Поділля	26.3	16.0	11.3	18.8	17.2	10.5
Центр	32.8	23.6	10.4	12.4	9.0	11.7
Полісся	23.4	12.7	18.5	18.5	11.7	15.1
Слобожанщина	40.3	16.8	5.2	3.7	19.8	14.2
Нижнє Подніпров'я	28.2	22.5	16.0	4.5	24.2	4.5
Причорномор'я	31.1	18.7	14.6	7.1	23.2	5.3
Донбас	56.8	14.1	2.8	1.3	22.6	2.5
Київ	34.3	21.2	15.8	11.3	11.3	6.3

Результати соціологічних досліджень, проведеного у рамках проекту «Започаткування національного діалогу в Україні. Січень – травень 2015р» // <http://ndialog.org.ua>.

Шевченко Н. В.,

*Черноморський державний університет
ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна*

**«ГЕРОИ ДОРОГИЕ И НЕ ДОРОГИЕ»
(УКРАИНСКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОЯВЛЕНИЯХ)**

Автор статьи на основании своего сорокалетнего научно-педагогического опыта преподавания истории в школе и вузе, работы по подготовке проекта переименования улиц в составе общественной организации «Символы Николаева» и топонимической комиссии николаевского городского совета, а также председателя аналитической комиссии общественных организаций города, преследует цель проанализировать кампанию 2015-2016 годов по декоммунизации. Её ход свидетельствует, что городская власть выполнила все условия её проведения. Однако только активное меньшинство горожан в лице общественных организаций продемонстрировало готовность окончательно попрощаться с советским прошлым.

Ключевые слова: украинская историческая память, политика национальной памяти, национальная идентичность, кампания декоммунизации, региональная историческая политика

Shevchenko N. V.,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

**BELOVED AND NOT BELOVED HEROES:
UKRAINIAN HISTORICAL MEMORY IN REGIONAL EXPRESSION**

The article analyses the process of de-communization of socio-cultural space in Mykolaiv in 2015-2016. The author has a forty years experience of teaching History at school and Universities and, also, has been actively participating in the work of public organization 'Mykolaiv Symbols'. Furthermore, the content and tasks of national memory politics are discussed. The process of de-communization in Mykolaiv ensures that the city administration has fulfilled all the obligations to organize the work of the committee on renaming the objects which have communist symbols. At the same time, only an active minority of Mykolaiv citizens from non government organizations were ready to discuss and to part with the Soviet past. Most citizens were rather passive in the process, only 1200 participated in the discussion of streets renaming. An overview of Ukrainian mass media provides similar results as well as the sociological surveys.

The author ensures that the majority of the Ukrainians, including those in Mykolaiv, support the idea of Ukrainian independence as well as de-communization. At the same time, they consider it to be not in time in 2015 taking into consideration a difficult socio-economic situation, Russian military aggression and local election company.

The surveys of Ukrainians in 11 regions last year account for a wrong impression that historical memory model differs. It is rather disputable as for some historical periods and personalities of the past. Such historical events as UUN and UPA still divide Ukraine into two parts. They are positively evaluated by people on the West of Ukraine though people in Southern and Eastern regions give negative evaluation to them. Mykolaiv community as well as the majority of Ukrainian citizens rely on a long, balanced state politics toward all-Ukrainian political dialogue on the problems of national memory.

Keywords: Ukrainian historical memory, national memory politics, national identity, public company on de-communization of 2015-2016, regional historical memory politics.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;
Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор.

***ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО,
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ***

ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКОГО ОСАДНИЦТВА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ: СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті проаналізовано праці польських істориків, видані після 1989 року, у яких висвітлено проблему польського осадництва на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду. З'ясовано специфіку досліджуваної теми та рівень її вивчення польськими істориками. Виокремлено відмінні точки зору та прослідковано перебіг дискусій з приводу окремих подій. В історіографії розрізняється цивільне і військове осадництво на західноукраїнських землях. Сучасні польські дослідники присвятили основну увагу вивченню військового осадництва. Більшість істориків погоджуються, що осадництво проводилось не тільки з економічною, але й з політичною метою.

Ключові слова: сучасна польська історіографія, західноукраїнські землі, сільськогосподарська колонізація, військове осадництво.

Наплив польських колоністів переселенців на західноукраїнські землі в міжвоєнний період, яких в історіографії окреслюють терміном «осадники», був складовою аграрної реформи та визначав її специфіку на цих землях [1, с. 169]. Більшість українського населення даного регіону проживало в сільській місцевості, а тому ключовим для їхнього господарства було земельне питання. Зокрема, у Волинському воєводстві 87,9 % населення жило у селі, а в цілому воєводстві панувала висока дорожнеча [18, с. 101; 21, с. 56]. Прихід польських осадників сприяв виникненню нових соціальних напружень, які накладалися на національні. Якщо врахувати, що польські колоністи селилися в густонаселених повітах, де переважало українське населення, то слід з'ясувати, чи осадництво було лише економічною ініціативою, чи також складовою розв'язання українського питання. У даній статті буде показано точку зору польських істориків на вирішення цієї дилеми.

Сучасна польська історіографія польської осадницької акції є не вивченою, тому наше завдання полягає у заповненні даної прогалини в історичній науці. Як показують попередні наші публікації [2, с. 250; 3, с. 466], у наявних історіографічних дослідженнях автори висвітлюють, переважно, наукову

розробку політичної історії та церковно-релігійних процесів на західноукраїнських землях.

Переважна більшість польських осадників прибувала у Волинське воєводство, у національній структурі населення якого домінували українці, і де у володінні польських землевласників знаходились великі території, що підлягали парцеляції (поділу). Польські дослідники неоднозначно відповідають на питання скільки землі отримало місцеве українське населення, а скільки перейшло у власність поляків. Так, Р. Тожецький, опираючись на звіт Г. Юзевського за 1937 р., доводить, що з парцеляції маєтків на Волині українці отримали стільки ж землі, що й поляки. Тому, враховуючи те, що українці склали тут близько 77,1 % населення, можна вважати, що Г. Юзевський дбав про інтереси поляків. Земля, яка знаходилась у володінні польських землевласників, мала діставатись польським селянам [30, с. 274-275]. Натомість українським селянам Г. Юзевський роздавав землю з «мертвої руки», тобто забрану у православної Церкви [25, с. 50]. За словами Р. Тожецького, влада вдавалась до різного роду зловживань, щоб зміцнити позиції польського населення там, де за даними місцевої влади це було необхідно [30, с. 276-277].

Інші дані наводить А. Хойновський. Згідно з його даними, у 1931-1935 рр. українські селяни становили 73 % від загальної кількості тих, хто отримав землю на Волині [8, с. 113]. Але дослідник не пише скільки землі дісталось українцям у порівнянні з поляками чи представниками інших національностей. Відповідь на це питання частково дав В. Філяр, який пише, що у руках поляків лишилося 49,3 % землі, це означає, що половина землі перейшла у власність непольського населення [10, с. 139-140; 11, с. 42]. Слід звернути увагу на те, що половина землі залишилася у власності поляків, які були меншістю в національній структурі Волині (за даними перепису 1931 р. польську мову тут задекларувало 16,6 % населення, а до римокатолицької Церкви належало 15,7 % населення [15, с. 139-140]). Наведені дані показують, як вирішувалось земельне питання на Волині, але дослідники не завжди акцентують увагу на тому, яку частку серед поляків, котрі отримали землю, становили корінні мешканці, а скільки осадники.

В узагальнюючих дослідженнях польських істориків говориться, що законодавство і аграрна реформа були корисніші для поляків, ніж українців [14, с. 361]. Разом з тим слід мати на увазі, що у Східній Галичині, впродовж 1919-1934 рр., розparcelьовано 315 566 га землі, з чого до польських осадників перейшло 26 % площі, до польських селян з корінного населення – 7,4 %, а решта (66,6 %) – здебільшого до українського населення [1, с. 199]. Враховуючи наведені факти й аргументи вважаємо слушним зауваження Р. Тожецького, у якого читаємо, що це було тільки часткове заспокоєння потреб українців. Вихід із цієї ситуації автор бачив у індустріалізації, яка була неможливою через низький дохід населення і бюджет держави [30, с. 277].

Польське осадництво мало військовий і цивільний характер. У першому випадку переселенці отримували землю зі значними пільгами та відтермінуванням виплати, натомість цивільні осадники відразу купували землю. Появу перших осадників на Волині спробував описати В. Менджецький. Згідно з дослідженням автора, цивільні осадники з'явилися тут ще в 1915 р., а військові – наприкінці війни. Різницю між ними історик

бачить у тому, що останні не купували землю, а поселялися в будинках, залишених попередніми власниками. З 1918 р. польські селяни прибували групами й купували землю у власників великих маєтків. Потік осадників дещо припинився в 1922 р., а з 1923 р. почався зворотній процес – повернення поляків до попередніх місць проживання [22, с. 123-125]. Причиною цього явища В. Менджецький називає відсутність необхідної фінансової й організаційної державної допомоги [22, с. 29-30]. Військові осадники поселялися в південній частині Волинського воєводства, тобто на найбільш заселених територіях, де домінували українці. В. Менджецький вважає, що передання осадникам великих земельних наділів у перенаселених регіонах робило їх об'єктом ненависті з боку місцевих українців. Проти осадництва виступали й місцеві польські землевласники, які переймалися можливою втратою свого майна [22, с. 127].

Дискусійним залишається питання про припинення осадницької акції в 1923 р. У публікаціях зустрічаємо думку, що це було безпосередньо пов'язано з особою Ю. Пілсудського. Зокрема, таку позицію відстоює Т. Бьом, на думку якого осадницька акція була загальмована в 1923 р. через відхід від політичної діяльності Ю. Пілсудського, а після травневого перевороту 1926 р. в осадництві знову почалося поживалення [7, с. 8-9]. Із цією тезою не погоджується Б. Гралак. Дослідник навпаки доводить, що після 1926 р. інтенсивність поселення колишній військових знизилася внаслідок еволюції поглядів Ю. Пілсудського на вирішення національного питання, який порозумівся із земельною аристократією, щоб не втрати владу на користь ендеків [12, с. 59].

У праці Т. Бьома читаємо, що осадники прибували на занедбаних територіях, тому їх появу автор розцінює як чинник поступу [7, с. 10]. Подібна думка простежується у праці К. Рудницького, який пише, що метою осадництва не була колонізація східних рубежів силою, але принесення культури вільного світу, який мав тут запанувати й спонукати до мирного співжиття народів [24, с. 9]. Подібну роль військовим осадникам приписує Я. Стобняк-Сможевська. Осадники, за її словами, виконували місію «посланництва», адже вони активно працювали в соціально-

економічній і культурній сферах [26, с. 190]. Авторка однозначно твердить, що вони презентували вищий культурний рівень [28, с. 25]. Дана точка зору занадто ідеалізує осадників і приписує їм своєрідну цивілізаційну місію. Також не враховуються висновки В. Менджецького, який пише, що на Волині, до 1928 р., колоністи не відігравали в житті поляків важливої ролі. Колоністів було замало, щоб здійснювати самостійні політичні кроки, а необхідність організувати господарства на земельних ділянках не давала можливості ангажуватися в публічну діяльність. Тільки залучені до реалізації «волинської політики» Г. Юзевського колоністи почали відігравати важливу, але не самостійну роль [22, с. 128].

Свої погляди на питання військового осадництва представив і Я. Кенсік, який дійшов до висновку, що було два чинники, котрі штовхали владу до прийняття рішення про військове осадництво. По-перше, влада прагнула полонізувати східні території. По-друге, план військового осадництва передбачав створення, на стратегічно важливих місцях, скупчення польської людності, яка б могла негайно взяти участь в обороні держави, як це робило давнє посполите рушення. Але, військова колонізація мало вплинула на національну структуру населення та спричинила національні тертя [17, с. 109].

Позиція Я. Кенсіка викликала різку реакцію з боку Я. Стобняк-Смогожевської, котра вважає, що Я. Кенсік однобічно представив волинське військово осадництво й не зауважив чисельної групи осадників, які були добрими господарями. Авторка заперечує твердження про наростання конфлікту між військовими осадниками й місцевим населенням [25]. Тут необхідно звернути увагу, що характерною рисою досліджень Я. Стобняк-Смогожевської є намагання заповнити брак джерельної бази власними спогадами [25, с. 11], а свій особистий досвід авторка прагне абсолютизувати й подати як загальну тенденцію, що не завжди відповідає дійсності. На думку Я. Кенсіка, це можна вважати своєрідною маніпуляцією. Я. Стобняк-Смогожевська походить з Креховецької осади, яка позитивно вирізнялася на тлі цілої військової колонізації на Волині, а тому особистий досвід авторки не може бути підставою об'єктивних узагальнень [16, с. 592].

У відповіді на критику Я. Кенсік не погодився зі словами Я. Стобняк-Смогожевської про обмежене фінансування військових осадників з боку держави й доводить, що в історіографії немає доказів на підтвердження цієї тези. А радше навпаки, без державної допомоги військові осадники не могли б проіснувати [16, с. 587-589]. У черговій полемічній публікації, Я. Стобняк-Смогожевська відкинула думку Я. Кенсіка про полонізаційну роль військових осадників і вкотре наголосила на їхній участі в піднесенні економічного й культурного рівня життя «східних кресів» [27, с. 829-830].

Ця дискусія дає можливість поглянути на тему військового осадництва з двох точок зору. Позиція, яку представила Я. Стобняк-Смогожевська, дозволяє висвітлити досліджувану проблему, так би мовити, зсередини, не виходячи за рамки «осадницького світу», а особистий досвід змушує авторку займати оборонну позицію відносно своїх опонентів. Дослідниця мало уваги звернула на ширший історичний контекст, який вдало розкрив Я. Кенсік [17]. У його дослідженнях військово осадництво показане як багатоплоскова складова політики держави.

У виданій пізніше монографії [26] Я. Стобняк-Смогожевська надалі відстоює тезу про особливу роль військових осадників. Проте, порівняно з попередніми публікаціями у поглядах авторки відбулися певні зміни. Зокрема, у монографії читаємо, що, дискутуючи над прийнятим 17 грудня 1920 р. законом про військово осадництво на «Східних кресах» депутати в Сеймі не спиралися на жодні обрахунки. На підставі цього дослідниця робить висновок, що депутати, приймаючи це рішення, керувалися політичним розрахунком, а не економічним [26, с. 25].

Окремо Я. Стобняк-Смогожевська зупинилася на висвітленні зловживань влади під час створення осад й аграрної реформи. Зокрема пише, що багато маєтків після втрати землі через осадництво надалі залишали у своєму володінні тисячі гектарів, хоча в офіційній статистиці це не зазначалося [26, с. 43-44]. Також Я. Стобняк-Смогожевська категорично не відкидає полонізаційну роль військових осадників, а тільки пише, що вони як організація не підтримували полонізаційних тенденцій влади в другій половині 1930-х рр. [26, с. 63].

Військового осадництву присвятив монографічне дослідження і Б. Гралак. На відміну від монографії Я. Стобняк-Смогожевської, дослідження Б. Гралака має історико-соціологічний характер і написане на підставі архівних матеріалів та історіографічних джерел. Дослідник показав реалізацію військового осадництва в широкому контексті, пов'язуючи її з найважливішими політичними, суспільними й економічними подіями, а також військовою політикою, яку влада здійснювала стосовно радянської Росії [12, с. III].

Так само як Я. Кенсік, Б. Гралак вважає, що влада бачила у військовому осадництві найуспішніший метод колонізації «східних кресів». Без ефективної реалізації військового осадництва включення таких розлогих східних земель до цілої адміністративно-економічної й політичної системи було би значно важчим [12, с. 54-55]. Процес поселення осадників, за словами автора, відбувся двома способами. Перший передбачав створення самодостатніх осад, повністю ізольованих від білоруського й українського населення. Відповідно до другого осадники мали отримувати окремі наділи землі в малих спільнотах поблизу міст, які, за інформацією влади, були найважливішими осередками польськості [12, с. 27]. Рішення про військове осадництво дослідник пов'язує безпосередньо з війною з Росією. Зокрема, закон від 15 липня 1920 р. «Про виконання аграрної реформи» від самого початку мав політичний і пропагандистський характер, тому спеціально обминав селян, які не брали участі у воєнних діях [12, с. 60].

У своєму дослідженні Б. Гралак висловив думку, яка заперечила тезу Я. Стобняк-Смогожевської про поступове налагодження стосунків між польськими військовими осадниками й місцевим населенням. Дослідник твердить, що в міжвоєнний період формувався нові обставини, коли українські націоналісти ставили під сумнів не тільки легальність заселення східних земель польською людністю, а й безправне включення українських земель у склад Другої Речі Посполитої [12, с. 171-172]. Наростання небезпеки з боку українських націоналістів змусило осадників припинити особисті контакти з місцевим населенням. Такі умови перешкоджали адаптації й «вростанню» осадників у місцеве населення [12, с. 176-177].

У своєму дослідженні Б. Гралак звертає увагу, що аграрна реформа спричинила численні виступи селян. Але, згідно з офіційною позицією влади, поштовхом до цих була більшовицька агітація. Автор доводить, що це була тенденційна аргументація, яку влада використовувала для досягнення власних політичних, суспільних, економічних і військових цілей, що мало виправдати політику пацифікації на міжнародній арені [12, с. 31]. Іншим конфліктогенним чинником історик називає польських землевласників. Їхня діяльність мала сформувати в селян думку про те, що причиною браку для них землі є польська цивільна колонізація й військове осадництво [12, с. 216]. Окрім антагонізмів, автор наводить приклади мирного співжиття новоприбулих поселенців і місцевого населення. Зокрема пише, що у 1927 р. більш як 44 % усіх шлюбів військових осадників становили мішані шлюби з доньками багатих українських і білоруських селян [12, с. 220].

Аналіз історіографії військового осадництва показує, що у більшості досліджень ця тема розглядається як внутрішнє питання Польщі. Тому Б. Гралак спробував проаналізувати її з точки зору зовнішньої політики. На його думку, потенційна загроза з боку Росії змушувала центральну владу обмежувати кількість місцевого населення на прикордонних територіях і забезпечити колонізацію цих територій польським населенням, а особливо колишніми військовими. Владу цікавили мобілізаційні можливості цього регіону, тому «східні креси» готувалися до ролі майбутнього операційного терену на випадок війни [12, с. 258-259]. Використання військових осадників у зміцненні обороноздатності східних кордонів можна віднести до причин самої акції. Слід також звернути увагу, що в першій групі претендентів на безплатне отримання земельного наділу згадуються інваліди війни. Проте, за інформацією П. Грата, лише 2,3 тис. легко травмованих інвалідів взяло участь в осадництві [13, с. 110-111]. Ці дані говорять про незначну їх частку в загальній структурі військових осадників.

Окремо варто зупинитися на оцінках наслідків військового осадництва. У польській історіографії сьогодні висловлюються різні точки зору з цього приводу. Наприклад, Б. Лаговський, ґрунтуючи свої висновки на

звітах Корпусу охорони пограниччя, пише, що польські осадники, переважно військові, не відіграли позитивну роль у колонізації місцевого населення. Замість того, щоб впливати на оточення, вони через кілька років самі пристосувалися до місцевих умов і звичаїв [20, с. 99]. Або, як пише Е. Коспат-Павловський, військові осадники становили окрему ізольовану групу [19, с. 116]. Враховуючи думки обох авторів, є цілком очевидним, що в будь-якому випадку військові осадники не виконали колонізаційну функцію. У свою чергу Я. Стобняк-Смогожевська пише, що поява військових осадників на Волині негативно сприймалася як українським, так і польськими населенням. В очах польського населення військові осадники скомпрометували себе з економічної й політичної точки зору, тому кориснішим вважалося поселяти цивільних колоністів [29, с. 57].

Іншу позицію з цього питання мають Р. Дрозд і Б. Гальчак. На їхню думку, військове осадництво, з економічної точки зору, закінчилося повною поразкою. Тільки 15 % осадників мали сільськогосподарську кваліфікацію. Використовувалося тільки 32 % від загальної кількості землі, переданої демобілізованим військовим. Держава не надала необхідну кількість кредитів для створення нових господарств [9, с. 25]. Цікавим є інше спостереження істориків: «У 1935-1936 рр. група експертів при Міністерстві внутрішніх справ у таємних рапортах зауважила скорочення польської присутності на східних теренах Польщі. Ані українці, ані білоруси не проявляли тенденцій до колонізації. Спостерігався поступовий процес русинізації (українізації) поляків у багатьох повітах... Тому єдиним порятунком польських впливів... було масове осадництво. Згідно зі складеним 1936 р. планом, передбачалося переселити 6 мільйонів поляків... Акція мала супроводжуватися виселенням непольської людності

й розселенням її в такий спосіб, щоб у кожному повіті поляки становили не менше 56 % населення» [9, с. 30].

Цікаві аналогії провів Р. Вапінський. Характеризуючи військове осадництво, історик погоджується з думкою тогочасного політика С. Сроковського, що ця акція була подібна до «роботи пруської колонізаційної комісії» [31, с. 160]. Як відомо, у 1886 р. пруський Сейм створив Колонізаційну комісію, якій виділив 100 млн. марок для викупу польської земельної власності й продажу її німецьким колоністам. Метою заходу було послабити економічні та політичні позиції поляків [5, с. 353].

Якщо порівняти точки зору польських і українських істориків на явище осадництва, то можна простежити певні паралелі. Зокрема відносно того, що поставленої мети осадники не виконали, а навпаки посилили суспільну напруженість [4, с. 342]. З перспективи української історіографії політика осадництва та земельна реформа в цілому мали аграрно-колонізаційний характер [1, с. 185; 4, с. 332; 6, с. 267].

Проаналізовані дослідження польських науковців дають підставу зробити наступні висновки. Історіографію військового осадництва умовно можна розділити на дві частини. Автори однієї групи конструюють свій наратив, не виходячи за рамки «осадницького світу». Позитивною стороною такої практики є детальна характеристика умов життя осадників, висвітлення їхньої участі в господарському, політичному й культурному житті. Слабкою рисою є надмірна ідеалізація осадництва. З іншого боку, осадників зображують як інструмент колонізації прикордонних східних воєводств. З цієї точки зору, осадництво (насамперед військове) подається як багаточасова акція, котра виходила поза економічну сферу передбачала вирішення політичних і військових питань та корекцію національної структури населення цих територій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васюта І. К. Галицько-волинське село між світовими війнами / І. К. Васюта. – Львів : Каменяр, 2010. – 507 с.
2. Гава П. М. Діяльність УВО–ОУН міжвоєнного періоду в Західній Україні: сучасна польська історіографія / П. М. Гава // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2013. – Ч. 24. – С. 249–256.
3. Гава П. М. Політичні процеси на Лемківщині міжвоєнного періоду в сучасній польській історіографії / П. М. Гава // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2013. – Вип. 23–24. До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака. – С. 467–473.
4. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Б. Гудь. – Харків : Акта, 2011. – 472 с.

5. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
6. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
7. Böhм T. Osadnictwo wojskowe na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej / T. Böhм // Dzieje Najnowsze. – 1992. – R. XXIV. – nr. 1–2. – S. 3–12.
8. Chojnowski A. Ukraina / A. Chojnowski. – Warszawa : Trio, 1997. – 233 s.
9. Drozd R. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989 / R. Drozd, B. Halczak. – Warszawa : TYRSA. Sp. z o.o., 2010. – 237 s.
10. Filar W. Kwestia ukraińska w okresie międzywojennym (1918–1939) / W. Filar // Stosunki polsko-ukraińskie. Historia i pamięć / Red. J. Marszałek-Kawa, Z. Karpus. – Toruń, 2008. – S. 128–151.
11. Filar W. Wydarzenia wołyńskie 1939–1944. W poszukiwaniu odpowiedzi na trudne pytania. – Toruń : Adam Marszałek, 2008. – 509 s.
12. Gralak B. Osadnictwo wojskowe marszałka Józefa Piłsudskiego na ziemiach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939 / B. Gralak. – Zgierz : Wydanie własne, 2006. – 383 s.
13. Grata P. Polityka państwa polskiego wobec inwalidów wojennych w latach 1918–1939 / P. Grata // Polityka i Społeczeństwo. – 2011. – nr. 8. – S. 106–114.
14. Grünberg K. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku / K. Grünberg, B. Sprengel. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2005. – 832 s.
15. Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948 / G. Hryciuk. – Toruń : Adam Marszałek, 2005. – 424 s.
16. Kęsik J. W sprawie uwag Janiny Stobniak-Smogorzewskiej / J. Kęsik // Przegląd Wschodni. – 1998. – T. V. – Z. 3 (19). – S. 587–594.
17. Kęsik J. Województwo wołyńskie 1921–1939 w świetle liczb i faktów / J. Kęsik // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. IV. – Z. 1 (13). – S. 99–137.
18. Kęsik J. Zarys stosunków gospodarczych i cywilizacyjnych w województwie wołyńskim w latach 1921–1939 / J. Kęsik // Studia Wschodnie / Red. K. Matwijowski, R. Żereli. – Wrocław, 1993. – S. 99–109.
19. Kospath-Pawłowski E. Osadnictwo wojskowe na Kresach Wschodnich / E. Kospath-Pawłowski // Rocznik Białkopodlaski. – 1994. – T. II. – S. 111–118.
20. Łagowski B. Symbole pożarły rzeczywistość / B. Łagowski. – Kraków : Universitas, 2011. – 372 s.
21. Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym / W. Mędrzecki. – Warszawa : Wydawnictwo Neriton: Instytut Historii PAN, 2005. – 331 s.
22. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. – 202 s.
23. Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa : Karta, 1998. – T. 1–2. Materiały II międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918–1947». – 244 s.
24. Rudnicki K. Przedmowa / K. Rudnicki // Z kresów wschodnich Rzeczypospolitej. Wspomnienia z osad wojskowych 1921–1940 / Pod red. H. Łappo, D. Gradosielska i n. – Londyn : Ognisko Rodzin Osadników Kresowych, 1992. – S. 9–10.
25. Stobniak-Smogorzewska J. (polemika w sprawie artykułu Jana Kięsika) / J. Stobniak-Smogorzewska // Przegląd Wschodni. – 1998. – T. V. – Z. 1 (17). – S. 183–186.
26. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945 / J. Stobniak-Smogorzewska. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza Rytm, 2003. – 419 s.
27. Stobniak-Smogorzewska J. Odpowiedź p. Janiny Smogorzewskiej na wypowiedź p. J. Kęsika opublikowana w «Przeglądzie Wschodnim», Tom V, Zeszyt 3 (19) / J. Stobniak-Smogorzewska // Przegląd Wschodni. – 1999. – T. V. – Z. 4 (20). – S. 827–834.
28. Stobniak-Smogorzewska J. Osadnictwo wojskowe na Kresach Wschodnich / J. Stobniak-Smogorzewska // Z kresów wschodnich Rzeczypospolitej. Wspomnienia z osad wojskowych 1921–1940 / Pod red. H. Łappo, D. Gradosielska i n. – Londyn : Ognisko Rodzin Osadników Kresowych, 1992. – S. 11–28.
29. Stobniak-Smogorzewska J. Osadnictwo wojskowe na Wołyniu / J. Stobniak-Smogorzewska // Rocznik Koszaliński. – 1998. – nr. 28. – S. 55–72.
30. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – 467 s.
31. Wapiński R. Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku / R. Wapiński. – Gdańsk : Wydawnictwo «Stepan» design, 2002. – 255 s.

Гава П. М.,

Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника, г. Івано-Франківськ, Україна

ПРОБЛЕМА ПОЛЬСКОГО ОСАДНИЦТВА НА ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА: СОВРЕМЕННАЯ ПОЛЬСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

В статье проанализированы труды польских историков, изданные после 1989 года, в которых отражено проблему польского осадничества на западноукраинских землях межвоенного периода. Выяснена специфика исс-

ледуемой темы и уровень ее изучения польскими историками. Выделены отличные точки зрения и прослежен ход дискуссий по поводу отдельных событий. В историографии различается гражданское и военное осадничество на западноукраинских землях. Современные польские исследователи посвятили основное внимание изучению военного осадничества. Большинство историков согласно, что осадничество проводилось не только с экономической, но и с политической целью.

Ключевые слова: современная польская историография, западно-украинские земли, сельскохозяйственная колонизация, военное осадничество.

Gava P. M.,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

PROBLEM OF POLISH COLONISTS IN WEST UKRAINIAN LANDS IN THE INTERWAR PERIOD: CONTEMPORARY POLISH HISTORIOGRAPHY

The article analyzes the work of Polish historians, published since 1989, which highlights the problem of Polish civilian and military colonization («osadnytstvo») in West Ukrainian lands in the interwar Poland. The specificity of the topic under research has been determined. The level of its study by contemporary Polish historians has been finalized. Different perspectives have been determined and the progress of discussions about individual events has been followed. Contemporary Polish researchers have devoted their attention to the study of military colonization. Most historians agree that colonization was conducted not only with economic but also with political purposes. The comparative analysis of the historical research of Polish scientists suggests the existence of two distinct points of view on the issue of Polish colonization in West Ukrainian lands. The authors of one of the perspectives construct their narrative without going beyond the «colonization world.» The positive feature of this approach is the detailed description of the living conditions of the colonists, highlighting their participation in the economic, political and cultural life of the society. The weak feature of this vision is excessive idealization of colonization. Polish colonists are shown as the performers of a civilizing mission, bearers of the new technical achievements and farming practices. The last arguments are valid because settlers arrived in the region, characterized by lower level of civilization development (first and foremost Volyn).

According to the second point of view, colonists are depicted as a tool of polonization of the border provinces of Eastern voivodships of Poland. In connection to that, the resettlement, primarily of military colonists, was carried out not only with economic purpose. This approach proved to be effective in solving a number of different tasks. In particular it gave historians an opportunity to learn more about political motives of colonization. The researchers also showed that the settlement of the Polish colonists in the lands where Ukrainian population dominated, was aimed at adjustment of the national structure of the region. Military colonists had to protect the eastern borders of the state in case of a military conflict. Historians mostly agree that from the economic point of view military colonization failed due to lack of funding and lack of appropriate qualifications of immigrants for dealing with agriculture. Proved unsuccessful attempt to impose polonisation of the local population, on the contrary led to aggravation of interethnic relations.

Keywords: contemporary Polish historiography, West Ukrainian Lands, agricultural colonization, military colonization.

Рецензенти: Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

«ХОЛОДНА ВІЙНА»: США – СРСР – КИТАЙ (ЗАРУБІЖНА І УКРАЇНЬСКА ІСТОРИОГРАФІЯ)

Автор, розглядаючи термінологію та концептуальні засади «холодної війни», аналізує фултонівську промову У. Черчілля, практичні дії урядів США, Великобританії, Радянського Союзу, Китаю; переконує, посилаючись на дослідження американських, російських, українських науковців, у необхідності неупередженого, об'єктивного, позбавленого політичних уподобань, підходу до складного й протирічного періоду 1945–1990-х років.

Ключові слова: «холодна війна», СРСР, США, Китай, Черчилль, конфронтація, сталінізм.

Про політику «холодної війни», як і про цей період у новітній історії, написана величезна кількість досліджень. Серед вагомих науковців – істориків, міжнародників, політологів варто назвати такі прізвища як Тіхвінський С.Л., Добринін А.Ф., Капіца М.С., Хазанов А.М., Нарочницька Н.О., Волков Ф.Д., Трухановський В.Г., Бондаревський Г.Л. (Росія); Бжезінський З., Кіссінджер Г., Бенсон Л., Хеллман Дж., Шнайдер П.(США); Камінський Є.Є., Гончар Б.М., Юрченко С.В., Шергін С.О., Франчук Н.С., Козицький А.М., Магда Є.В. (Україна).

Мета статті – висловити власну, історично – об'єктивну, неупереджену думку відносно «холодної війни». Новітність й актуальність полягають у спробі автора відійти від загальноприйнятих норм і шаблонів історичної науки радянської доби післявоєнного періоду (1945-1980-ті рр.), розібратися і проаналізувати, в межах обсягу публікації, наприклад, в «ідеологічному маніфесті холодної війни» [1, с. 120] – промові У. Черчілля у Фултоні; як і в концептуальних засадах самого терміну, який фактично є синонімом слова «конфронтація».

У «Радянському енциклопедичному словнику» написано: «Холодна війна», термін, який означає ворожий політичний курс, що уряди західних країн почали проводити відносно СРСР та інших соціалістичних держав по закінченні Другої світової війни» [2, с. 1469].

Це ж поняття підтверджує й «Дипломатичний словник» з різницею лише в тому, що

«термін використовується стосовно політики США та інших імперіалістичних держав щодо соціалістичних країн, й в першу чергу СРСР, після другої світової війни, головним чином з кінця 40-х до 60-х років. Відкритим проголошенням «холодної війни» прийнято вважати промову У. Черчілля 5. III. 1946 у Фултоні (США), в якій він закликав створити англійсько-американський військовий союз для боротьби зі «східним комунізмом» [3, с. 536-537].

Проаналізуємо виступ У. Черчілля під назвою «Мускули світу», який на той час вже залишив посаду прем'єр – міністра. У промові видатного політика ХХ століття можна відокремити декілька принципових моментів. Перший: США «знаходяться на верхівці могутності, є найміцнішою державою у світі; й це варто розцінювати як випробувальний момент для американської демократії, бо перевага в силі означає велику відповідальність перед майбутнім». Другий: «Генеральна стратегічна концепція» (для США й Великої Британії – О.І.) полягає у «забезпеченні безпеки й добробуту, свободи і процвітання всіх чоловіків та всіх жінок в усіх домах й в усіх сім'ях на всій землі». Третій: Щоб мільйони людей відчували себе в безпеці, вони «повинні бути захищеними від двох жахливих мародерів – війни та тиранії. Ми... спостерігаємо величезні руйнування Європи, та значної частини Азії». Четвертий: Концепція може бути реалізована за допомогою Організації Об'єднаних Націй,

яка повинна стати «дійсним храмом миру». З чого почати? ООН «не зможе ефективно працювати, якщо не буде мати в своєму розпорядженні міжнародні збройні сили», формування яких необхідно починати «на достатньо скромній засаді...» П'ятий: Щодо тиранії. «Не наша справа... силоміць втручатися у внутрішні справи країн, з якими ми не воювали і котрі не можуть бути віднесеними до числа переможених, але... ми... повинні проголошувати великі принципи демократичних прав і свобод людини... (по-перше, громадяни якої-завгодно держави мають право обирати уряд своєї країни та змінювати характер або форму правління; по-друге..., повинна панувати свобода слова й думки; по-третє, суди повинні бути незалежними від виконавчої влади та вільні від впливу будь-яких партій)». Шостий: «Якщо буде подолана небезпека війни та тиранії..., то розвиток науки і міжнародного співробітництва дозволить людству... досягти... стрімкого росту матеріального добробуту...» Сьомий: «Попередження нової війни та розвиток міцного співробітництва... можливо... за особливих відносин між Великобританією... та Сполученими Штатами Америки. Ми, британці, уклали договір про співробітництво і взаємодопомогу терміном на 20 років з Радянською Росією. Нашою єдиною метою у таких договорах є саме взаємодопомога й співробітництво» [4, с. 464-475].

У московському виданні «Мускули світу» (2009 рік) мені не вдалося знайти тезу про залізну завісу, зате я зіткнувся з нею у київській збірці статей й документів «Черчілль» (2008 рік): «Простягнувшись через увесь континент від Штеттина на Балтійському морі і до Трієсту на Адріатичному морі, на Європу опустилася «залізна завіса». Столиці держав Центральної та Східної Європи... потрапили... у сферу радянського впливу» [5, с. 258].

Не можу пояснити причини різниці у виданнях, можливо, це справи редакційних колегій, зауважу лише наступне – чому протягом десятиріч у розв'язанні «холодної війни» традиційно звинувачується виключно одна сторона – американська? А що Радянський Союз? Чи не було подій у Німеччині 1948 р. (англійський історик Н. Дейвіс взагалі переконаний, що «холодна війна» розпо-

чалася 24 червня 1948 р. з блокування радянськими військами Берліну) [6, с. 1100]; Югославії 1948 р; Корейської війни 1950-1953 рр. [7, с. 127-131]; Угорщини й Польщі 1956 р; Карибської кризи 1962 р; розгрому «празької весни» 1968 року..?

Не збираюся виправдовувати або «відбілювати» колишнього англійського прем'єра. Давайте говорити відверто, – хіба сьогодні (2015-2016 роки) ми – українці, в умовах військової агресії з боку Російської Федерації (що визнано Верховною Радою) не звертаємось за різноманітною допомогою до США, Великобританії, використовуючи для цього й трибуну ООН (як і бажання керівництва України запросити її миротворчі сили)? Хіба у сучасних умовах науковці-міжнародники не підіймали питання *про особливі взаємини* України зі США, Росією, Німеччиною, Великою Британією, Францією, але ми не називаємо ці дії «холодною війною» відносно будь-якої другої сторони.

Чому сьогодні всі разом забули про таке жахливе явище як «сталінізм» (чи це не тиранія, а «радянська особлива форма правління») [8]? Відомий російський історик професор В.І. Дашичев на початку 1990-х рр. писав: «У Південно-Східній та Центральній Європі вирости свої «маленькі сталіни» у постаті чаушеску, хонеккерів, живкових, біляков..., які уявляли собою віджившу командно-бюрократичну систему. Так опинилися зв'язаними й «холодна війна», й конфронтація Схід-Захід, й розкол Європи, й небувала гонка озброєнь, й підриг радянської економіки, й мілітаризація нашої країни. Такі сталінські наслідки у зовнішній політиці» [9, с. 244-245].

Продовжують діяти ці наслідки в сьогоденному часі? Думаю, так. Не хотілося б торкатися персоналій, як наприклад те, що дід теперішнього російського президента Спіридон Путін був одним з власних кухарів Сталіна [10, с. 4], але анексія Російською Федерацією Криму, кровопролитна війна на Донбасі, бомбардування Сирії, військовий конфлікт з Туреччиною..? Хіба це не наслідки імперських амбіцій? Й яка майбутня географічна амплітуда дій?

Невже вислів Черчілля «залізна завіса» повинен розглядатися безкомпромісно й виключно як «холодна війна», хоча, скоріше за

все, мова переконливо йшла про оборонно-захисні дії як США, так і Англії. Щодо радянського впливу на країни Центральної та Східної Європи після Другої світової війни, то тут нічого доводити або заперечувати, – почитайте, наприклад, «Стислу історію Румунії» чи «Стислу історію Чехословаччини» [11]. Залишимо їх без коментарів.

Пропоную в тезах прослідкувати всебічний, зважений, наполегливий, офіційний і таємний вплив Радянського Союзу на країни Азії, скажімо, Китай.

Про післявоєнну «битву за Китай» між СРСР й США відомо багатьом, ще більше про це написано (варто прочитати лише книгу П. Владімірова «Особливий район Китаю») [12]. Незаперечним є той факт, що битву виграв Радянський Союз, підписавши 14 лютого 1950 р. з КНР договір про дружбу, союз і взаємодопомогу, надавши китайській стороні кредит на пільгових умовах (1 % щорічно) – 1 млрд. 200 млн. карбованців; пообіцяв побудувати й реконструювати 50 промислових підприємств та таке інше... [13, с. 15].

Але чи багато ми знаємо про наявність у керівництві КПК двох таборів – «прорадянського» (Лю Шаоці) та «проамериканського» (Чжоу Еньлай) [14, с. 14-15] або про активне листування І.В. Сталіна (підписувався псевдонімом Філіппов) з Мао Цзедунгом напередодні проголошення Китайської Народної Республіки [15, с. 381-391]? Більше того, у сучасних виданнях про діяльність СРСР у боротьбі китайців проти японських загарбників 1937-1945 рр., про величезну фінансову, економічну, політичну допомогу немає жодної згадки [16, с. 44-45]; зате стверджується, що у «СРСР продовжував панувати великодержавний шовінізм, який перешкоджав самостійному та суверенному реформуванню в інших країнах...» [17, с. 24].

Повертаючись до появи терміну «холодна війна», вважаю, що ближче всіх до об'єктивності його початкової дати підійшли автори «Системної історії міжнародних відносин» під редакцією О.Д. Богатурова, стверджуючи: «З квітня 1947 р. в американському політичному лексиконі з подачі відомого американського підприємця і політика Бернарда Баруха з'явився вислів «холодна війна», котрий незабаром став популярним

завдяки багаточисленним статтям... публіциста Уолтера Липпмана» [18, с. 23].

Можна було б повністю погодитися з цією точкою зору, якби не декілька «але»...

По-перше, Барух – не просто був підприємцем, а представником США в ООН, який 14 червня 1946 р. вніс до Комісії ООН з атомної енергії американський план її контролю, що став відомим як «план Баруха» [19, с. 262].

По-друге, у лютому 1946р., радник посольства США у Москві, Джордж Ф. Кеннан надіслав до Департаменту документ відомий як «доктрина стримування», а у липні 1947 р. він же в журналі «Форін Ефферз» друкує статтю «Джерела радянської поведінки», де закликає «протипоставити руським незмінну протидіючу силу в будь-якому пункті...» [20, с. 284]. Хіба це не атрибути тієї ж «холодної війни»?

На переконання автора, заслуговує на увагу визначення терміну «холодна війна» М.А. Куліничем і Г.М. Руденком, яке вони наводять у «Стислому українському дипломатичному довіднику»: «...– термін, який використовується для визначення конфронтації між СРСР і західними країнами на чолі із США в період після закінчення Другої світової війни; характеризує стан міжнародних відносин, що визначалися постійною взаємною ворожістю і недовірою та ґрунтувались на політичних, економічних, ідеологічних та суспільних відмінностях між наддержавами» [21, с. 105-106].

Єдине, щоб мені хотілося б додати у дужках після «США», – це – «біля концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії яких знаходилися план Баруха 1946-1947 рр.; доктрина «стримування» Дж. Кеннана 1946-1947 рр.; доктрина Трумена 12.03.1947р.; план Маршалла 5.06.1947 р.; доктрина «звільнення від комунізму» Дж. Ф. Даллеса січня 1953 року...»

Достатньо цікаве і своєрідне трактування політиці «холодної війни» надають англійсько-американські друковані засоби. Наведу на підтвердження лише два приклади. Оксфордське видання «The Hutchinson Pocket Encyclopedia» констатує: «Холодна війна – ідеологічна, політична та економічна напруженість, яка існувала у 1945-90 між СРСР і Східною Європою з одного боку, й США і

Західною Європою з іншого. Холодна війна відмічена двохсторонньою пропагандою для створення постаті ворога, підвищеною активністю розвідувальних служб, економічними санкціями, конфліктами по всьому світу» [22, с. 600].

Знову, повертаючись до сьогодення, й аналізуючи стан російсько-українських взаємин, зауважемо, що в уявленні Путіна та його оточення, всі українці – «бандерівці, київська хунта» (хіба не «постать ворога»); а небачена активність ФСБ, «російських найманців» на Донбасі, Луганщині, багатовекторні економічні санкції з боку Російської Федерації (газовий шантаж, «нестандартизовані» українські продукти харчування), військові конфлікти в Сирії, Туреччині... Все це підпадає і співпадає з англійським варіантом визначення «холодної війни».

Ще далі в цьому напрямку просунулися американські науковці. Так, у дослідженні «America. A Concise History» автори у 28-му

розділі «Америка часів холодної війни, 1945-1960» виокремлюють підрозділ «Рання холодна війна», в якому прямо вказують, що під час роботи Потсдамської конференції у липні 1945 року, спілкуючись з радянським міністром закордонних справ В.М. Молотовим щодо домовленості Сталіна з проблем Польщі, президент Трумен назвав їх «tough methods» – «хуліганськими методами» [23, с. 751].

Якби не «хуліганські» вчинки, методи, дії Сталіна, а перед цим – 1938-1945 рр. Гітлера, Муссоліні, Чемберлена, Далад'є, Франко... чи відбулися й Друга світова, й «холодна» війни...? Нехай залишаються в сучасній історичній науці різні термінологія – й «холодна війна», й конфронтація, й протистояння, лише б не було найгіршого прояву війни – «гарячої», бо історії людства Перша і Друга світові війни обійшлися занадто дорого, за даними незалежних експертів, – життя понад 67,5 млн. людей [24].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. История внешней политики СССР. – Том второй. 1945-1985 гг. / Под ред. А.А. Громыко, Б.Н. Пономарева. – М.: «Наука», 1986. – 694 с.
2. Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1980. – 1600 с.
3. Дипломатический словарь в 3-х томах. Том III. С-Я. / Гл. ред.-ция А.А. Громыко... – М.: Изд-во «Наука», 1986. – 752 с.
4. Черчилль У. Мускулы мира / У. Черчилль. – М.: Эксмо, 2009. – 528 с.
5. Черчилль: Сборник статей и документов. – К.: «Личности», 2008. – 304 с.
6. Дейвис Н. Європа. Історія / Н. Дейвіс / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К., Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 1463 с.
7. Пронь Д.С. Корейський плацдарм «холодної війни»: продовження протистояння? / Д.С. Пронь // «Холодна війна» 1946-1991 рр.: причини, перебіг, наслідки: статті та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 лютого 2011 р.) / Під ред. М.С. Бур'яна. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 196 с.
8. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред.-ры А.Н. Клеванский, В.В. Марьяна, И.И. Поп. – М.: «Наука» 1988. – 576 с.
9. История и сталинизм / Сост. Мерцалов А.Н. – М.: Политиздат, 1991. – 448 с.
10. Обеды диктаторов: Сталина готовил... Путин // «Вечерний Николаев». – 2015. – 28 ноября.
11. Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней / Отв. Ред. В.Н. Виноградов – М.: «Наука», 1987. – 544 с.
12. Владимир П.П. Особый район Китая. 1942-1945. / П.П. Владимиров. – М.: Изд-во Агентства печати Новости, 1973. – 656 с.
13. 40 лет КНР. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 565 с.
14. Пронь С.В. Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття: монографія / С.В. Пронь – Миколаїв: Іліон, 2012 – 148 с.
15. Тихвинский С.Л. Век стремительных перемен. / С.Л. Тихвинский. – М.: Наука, 2005. – 541с.
16. Китай / Гл. ред. Чжоу Минвей. – Пекин: ООО «Изд.-во лит-ры на иностр. языках», 2011.- 230 с.
17. Цзюньжу Ли. Что вы знаете о Компартии Китая? / Ли Цзюньжу. – Пекин: ООО «Ин-во лит-ры на иностранных языках», 2011. – 192 с.
18. Системная история международных отношений в двух томах / Под редакцией А.Д. Богатурова. Том второй. События 1945-2003 годов. – М.: Культурная революция, 2006. – 720с.
19. Современные Соединенные Штаты Америки: Энциклоп. справочник. – М.: Политиздат, 1988. – 542 с.
20. Історія Сполучених Штатів. Нарис / Гол. ред. Говард Синкотта. – Київ: Інфор. Агентство Сполучених Штатів, 1993. – 406 с.

21. Кулініч М.А., Руденко Г.М. Стислий український дипломатичний довідник, навчальний посібник / М.А. Кулініч, Г.М. Руденко. – К.: Дипломатична академія при МЗС України, 2006. – 376 с.
22. Карманная энциклопедия The Hutchinson / Пер. О. Максименко. – М.: «Внешсигма», 1995. – 665 с.
23. Henretta Y.A., Brody D., Duymenil L. America A Concise History. / Y.A. Henretta, D. Brody, L. Duymenil. – Boston / New York: Bedford / St. Martin's, 1999. – 920 p.
24. Перша та друга світові війни в історії людства: монографія / Наукова редакція С.С. Трояна. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 316 с.

Иванов О. В.,

*Черноморский государственный университет
им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина*

**«ХОЛОДНАЯ ВОЙНА»: США – СССР – КИТАЙ
(ЗАРУБЕЖНАЯ И УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ)**

Автор, рассматривая терминологию и концептуальные основы «холодной войны», анализирует фултонскую речь У. Черчилля, практические действия правительств США, Великобритании, Советского Союза, Китая; убеждает, ссылаясь на исследования американских, российских, украинских ученых, в необходимости беспристрастного, объективного, лишённого политических предпочтений, подхода к сложному и противоречивой периода 1945–1990-х годов.

Ключевые слова: «холодная война», СССР, США, Китай, Черчилль, конфронтация, сталинизм.

Ivanov O. V.,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

**«COLD WAR»: US – USSR – CHINA
(FOREIGN AND UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY)**

Author, looking terminology and conceptual basis of «cold war», analyzing fultonsku Winston Churchill speech, the practical actions of the USA, Great Britain, Soviet Union, China; urges, referring to the study of American, Russian, Ukrainian scientists in need of impartial, objective, devoid of political affiliation, approach to the complex and protyrichnoho period 1945–1990's years.

Analyze performance Churchill called «The muscles world» who had already resigned as prime – minister. In a speech prominent politician of the twentieth century can be separated several fundamental points. First. USA «are on top of power is the strongest country in the world; and it should be regarded as a test point for American democracy for preponderance in power means greater responsibility for the future. « Second. «General strategic concept» (US and UK – OI) is to «ensure the safety and well-being, freedom and prosperity of all men and all women in all the houses and all the families of all the earth.» Third. To millions of people feel safe, they «must be protected by two terrible marauders – war and tyranny. ... We are seeing tremendous destruction of Europe and much of Asia. « Fourth. The concept can be implemented through the United Nations, which must be «true temple of peace.» Where to start? UN «can not work effectively unless have before international forces», the formation of which should begin «modest enough to ambush ...» Fifth. As for tyranny. «It is not our business ... forcibly interfere in the internal affairs of the countries with which we are not at war and who can not be classified among the losers, but ... we ... should proclaim the great principles of democratic rights and freedoms ... (firstly whose citizens, whatever States have the right to elect the government of their country and change the character or form of government, and secondly ... should prevail freedom of expression and opinion, and thirdly, the courts must be independent from the executive and free from the influence of any party).»

Keywords: «Cold War», USSR, China, Churchill, confrontation, Stalinism.

Рецензенти: Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

РОЗРОБКА ПИТАНЬ ТЕОРЕТИЧНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА У ЛЕКЦІЙНИХ КУРСАХ ТА НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ВИКЛАДАЧІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ св. ВОЛОДИМИРА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізуються лекційні курси та наукові праці викладачів університету, присвячених теорії джерелознавства. Головна увага приділена питанням класифікації джерел, розробці методики їх вивчення. На сучасному етапі розвитку національної історіографії велика увага приділяється науковому доробку вчених-істориків, які зробили значний внесок у розвиток історичного джерелознавства. Серед них одне з головних місць належить викладачам Київського університету Св. Володимира В. Б. Антоновичу, І. В. Лучицькому, В. С. Іконнікову, П. В. Голубовському – видатним історикам, джерелознавцям. Нашу увагу привернули їх наукові праці джерелознавчого спрямування.

Ключові слова: В. Б. Антонович, І. В. Лучицький, В. С. Іконніков, П. В. Голубовський, історичні джерела, літописи, класифікація писемних джерел, джерелознавча методика.

На сучасному етапі розвитку національної історіографії велика увага приділяється науковому доробку вчених-істориків, які зробили значний внесок у розвиток історичного джерелознавства. Серед них одне з головних місць належить викладачам Київського університету Св. Володимира В. Б. Антоновичу, І. В. Лучицькому, В. С. Іконнікову, П. В. Голубовському – видатним історикам, джерелознавцям. Нашу увагу привернули їх наукові праці джерелознавчого спрямування.

Дана тема є актуальною і не до кінця розробленою у науковій літературі. Для її дослідження існує широка джерельна база. Крім опублікованих джерел, важливе значення для вивчення творчості В. Б. Антоновича, І. В. Лучицького, В. С. Іконнікова, П. В. Голубовського, мають архівні джерела, які містяться у фондах 1, 8, 46, 65, 66, 71 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

В історіографії обраної теми відзначимо рецензії на праці викладачів Київського університету, в яких зазначалося використання нових видів джерел та новітніх на той час принципів їх критики. Так, І. М. Тихомиров у рецензії на працю П. В. Голубовського «История Смоленской земли до начала XV ст.» вказував на використання дослідником архе-

ологічних даних, що на той час було новацією в історичних працях [28, с. 36].

Про вміння П. В. Голубовського до роботи з джерелами підкреслював М. С. Грушевський у статті «Петро Голубовський». М. С. Грушевський вказував, що під час написання праці «Печенеги тюрки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX-XIII вв.» П. В. Голубовський змушений був «дуже багато опиратися на орієнтальні джерела, використовуючи їх з других рук – з перекладів, не завжди добрих» [15, с. 160].

У радянський час обрана тема мало вивчалася. Сучасні дослідники (І. Н. Войцехівська [4; 5], Я. С. Калакура [22], О. І. Киян [23], Л. М. Лайко [24] та інші) у розвідках, присвячених джерелознавчій спадщині відомих київських істориків розглядали лекційні курси та наукові праці В. Б. Антоновича, І. В. Лучицького, В. С. Іконнікова, П. В. Голубовського. Але деякі питання історичного джерелознавства не ставали предметом спеціального дослідження.

Основною метою нашої статті є аналіз текстів лекцій, наукових праць В. Б. Антоновича, І. В. Лучицького, В. С. Іконнікова, П. В. Голубовського, в яких піднімалися різні питання теоретичного джерелознавства.

У Київському університеті у 90-х рр. ХІХ ст. лекційні курси джерелознавчого ха-

рактеру викладали: професори І.В. Лучицький («Обзор и разбор источников по истории Франции XVI в.») [29, с. 5], В.Б. Антонович («Русские древности» та «Источники западно-русской истории») [29, с. 6], приват-доцент П.В. Голубовський («О русских летописях») [29, с. 7]. У лекційних курсах В.Б. Антоновича, які студенти в подальшому літографували, на практичних заняттях і у безпосередньому спілкуванні з молоддю він підіймав різні питання, що стосувалися джерелознавства. Професор постійно спрямовував наукову працю своїх учнів, давав консультації та поради, видавав книги зі своєї бібліотеки та власні архівні виписки [3].

В.Б. Антонович на початку лекцій з історії передмонгольської Русі називав джерела різновидом «історичної літератури», «зібранням відомостей історичних». Серед писемних джерел він виділяв літописи і «юридичні документи» [17, ф. I, од. збер. 7903, арк. 1]. У курсі лекцій з джерелознавства В.Б. Антонович розподілив джерела з історії Південно-Західної Русі за географічним принципом на три групи: 1) «туземні» (тобто місцеві); 2) польські; 3) іноземні. Кожну із цих груп у свою чергу він ділив на: а) літописи, б) юридичні документи, в) записки мандрівників і сучасників [1, с. 42-43].

Крім писемних джерел, В.Б. Антонович вивчав ще й речові, що у першу чергу стосувалися історії м. Києва та його околиць. Він склав опис речових джерел, які зберігалися у музеї давнини і в мюнц-кабінеті університету св. Володимира [2]. До першої групи вчений відносив знахідки, час яких можна було визначити за їх змістом, наприклад, монети; до другої – предмети, які знаходили у фундаментах, руїнах будівель. Наприклад, В.Б. Антонович вказував на будівлі та руїни околиць Десятинної, Трьохсвятительської, Михайлівської, Ірининської церков, Золотих воріт. До третьої групи дослідник включив «предмети, які у порівнянні з попередніми належали до одного часу, але були знайдені у різних частинах міста» (клади садиб) [2].

В.Б. Антонович першим серед науковців став читати курс з українського джерелознавства у Київському університеті. Відомий вчений чітко визначав структуру джерелознавчої методики, її завдання.

Приват-доцент Київського університету І.В. Лучицький у вступній лекції до курсу нової історії пропонував певний алгоритм дій досліднику. Зокрема, він зазначав: «Коли ми піддаємо дослідженню яку-небудь епоху, де ми маємо справу з великою різноманітністю актів, ідей, напрямків та дій, наша робота полягає у тому, щоб 1) згрупувати та класифікувати за відомими відділами усю суму належного матеріалу; 2) дізнатися той зв'язок, який з'єднує досліджувані факти з усіма їх інцидентами у минулому; 3) визначити шляхом порівняння епоху, що вивчається з попередньою у тому, що було внесено нею нового, яким новим змінам піддалися досліджувані явища чи елементи життя і потім, 4) показати, що могло бути результатом діяльності епохи, що вивчається у найближчому майбутньому, чим ми і перевіряємо правильність висновків, які ми зробили при роботі подібного роду, ми стараємося визначити ту суму елементів, ту суму сил, які діяли в дану епоху, і, порівнюємо стан даної сили або даного елемента з усім його минулим, показати який із них знаходиться у момент розвитку, а який піддається розпаду і поступовому занепаду» [25, с. 12-13].

Отже, І.В. Лучицький під час аналізу джерельної інформації пропонував спочатку зробити класифікацію та згрупувати джерела, визначити новизну наведених фактів, перевірити їх достовірність шляхом порівняння та з врахуванням історичних умов епохи. Останні мали розглядатися у розвитку. У передмові до докторської дисертації «Католическая лига и кальвинисты во Франции. Опыт исторического демократического движения во Франции во второй половине XVI в.» І.В. Лучицький пояснював важливість аналізу подій саме у динаміці, тобто у розвитку: «Досліджувати структуру суспільства у даний момент, описати зміни, що відбулися у ньому протягом цього етапу, вказати на співвідношення, яке існує між структурою і подіями, другими словами, описати лад суспільства і його функції у статистичному і динамічному відношенні» [26, с. 1].

В.С. Іконников на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира упродовж багатьох років читав загальні курси лекцій з історії Росії, спецкурси з історії Київської Русі, Галицької Русі, Нов-

городської республіки, Північно-Східної Русі й Московської держави, історії відносин Росії XVII-XVIII ст., правління Катерини II, російської історіографії [4, с. 33]. Рецензовані нами програми та тексти лекцій В.С. Іконникова, свідчать, що професор значну увагу приділяв історіографічній складовій, завжди подавав бібліографію питання та аналіз головних джерел з історії Росії. А початок курсу з російської історіографії має назву «Джерела з російської історії» [4, с. 33], що свідчить про нерозуміння викладачем специфіки джерелознавчого та історіографічного матеріалу.

Одним з важливих джерел з давньоруської історії В.С. Іконников називав перекази. Він характеризував їх в «Опыте русской историографии» як «першопочаткове джерело історичного знання», «предмет усної передачі» [20, с. 1]. Науковець, підкреслюючи велике різноманіття історичних джерел, виділив наступні групи: писемні, усні і речові [20, с. 38]. Дослідник підкреслював, що саме писемні джерела містять велику кількість фактичного матеріалу. До них професор відносив офіційні акти і такі «приватні твори, як літописи, мемуари, листи і т.п.» [20, с. 38-39]. Професор відносив іноземні джерела до окремої групи історичних джерел, називаючи їх «іноземними переказами» [18, ф. 46, од. збер. 19, арк. 1]. В.С. Іконников пропонував даний вид історичних джерел, як і інші, класифікувати за змістом, обсягом, ступенем достовірності і значенням або важливістю [18, ф. 46, од. збер. 19, арк. 1].

В.С. Іконников стверджував, що без історичної критики «немислима і сама історія» [20, с. 15]. Професор у праці «Русская летопись, как предмет научной обработки» наголошував, що перед тим, як використовувати історичні джерела треба «ближче познайомитися з ними, перевірити достовірність, порівняти розбіжності у відомостях, одним словом критично підійти до купи історичних документів, яку представляли спочатку наші літописи» [19, ф. 46, од. зб. 671, арк. 3]. Він виділяв у праці «Опыт русской историографии» такі види критики в залежності від предмету дослідження: філософську, літературну, художню, історичну. Завдання останнього виду критики вчений охарактеризував наступним чином: «Відрізнати факти вірні від невірних у документах, які служать мате-

ріалом до відтворення минулих подій» [20, с. 38]. Історичну критику науковець поділяв на критику текстів і критику фактів [20, с. 38]. В.С. Іконников підтримав поділ джерелознавчої критики на два види: зовнішню або нижчу і внутрішню або вищу [20, с. 39]. Професор охарактеризував кожний вид зовнішньої критики як часу походження, місця, особистості автора, а другу як оцінку достовірності джерельних фактів [20, с. 39].

П.В. Голубовський у вступній лекції до спецкурсу «О русских летописях» наголошував на головних завданнях «науки про літописи» [9, с. 1]. Лектор зазначав, що викладу всього того джерелознавчого матеріалу буде передувати історіографія з того чи іншого питання. Другим завданням «критичного дослідження» визначав здобуття студентами навиків роботи з джерелами [9, с. 212]. Крім того, у вступній лекції до спецкурсу П.В. Голубовський запропонував власну класифікацію літописів. Учений поділяв їх на хронографи і власне літописні звіди [9, с. 204]. Вчений для вивчення російської історії XVI-XVII ст. пропонував студентам вивчати записки іноземців та актові матеріали [9, с. 203].

П.В. Голубовський у статті «Материалы русской истории и отношение к ним в разное время» також першочерговим джерелом називав вивчення переказів [8, с. 1003]. Він вказував: «Першопочатковим джерелом історичного знання є сказаніє. Воно ще не є історія, але без нього історія немислима. Чим довше сказаніє залишається предметом усної передачі, тим більш воно піддається стороннім доповненням і довільним змінам» [8, с. 1003]. Головним джерелом для княжої доби П.В. Голубовський вважав давньоруські літописи. У вступній лекції, яка була прочитана у Київському університеті 6 вересня 1886 р., викладач підкреслював вагу літописних зводів в історичних дослідженнях. Він вказував: «Літописи, особливо як найдавніші, поєднують у собі більшою чи меншою мірою все те, що історик може знайти в джерелах інших груп. Але ніяке джерело не дасть нам такого великого матеріалу для стародавньої географії країни, як літописи. Літописець – історик, а не географ» [9, с. 1-2]. І далі: «Значення літопису, як історичного джерела, збільшується ще і спеціальними об-

ставинами. Від стародавнього періоду нашої історії не дійшло до нас офіційних документів» [9, с. 2-3].

Класифікація писемних джерел П.В. Голубовського є досить своєрідною: літописи, літературні пам'ятки, листи історичних діячів. Серед останніх він згадував лист Володимира Мономаха до Олега Гориславовича Чернігівського, князя А.М. Курбського до Івана Грозного [8, с. 1008]. Актові матеріали П.В. Голубовський називав на відміну від пам'ятників літературних «пам'ятками документальними» [8, с. 1008].

У рецензіях на джерелознавчі праці дослідник наголошував на тому, що не завжди писемні дані є достовірними, а особливо літописні зводи. Так, у рецензії на магістерську дисертацію Д.І. Багалія «История Северной земли до половины XIV ст.», він вказував на вдале використання «літописних даних, арабських і візантійських відомостей» для опису радимичів, в'ятичів, муромів та інших племен. На переконання рецензента переказу літопису про покірливу вдачу полян довіряти не можна ще й тому, що вона написана у XII ст., а у VIII, IX чи X ст. поляни мали точно такий же «норов поганський» [10, с. 519-521].

До того ж часто самі літописці, переписуючи попередні зводи ці ж самі факти подавали в іншому розумінні. П.В. Голубовський підкреслює: «У нашому розпорядженні є лише декілька статей Речі Посполитої, причому найважливіші для вирішення питання про закупництво поза сумнівом спотворені переписувачами» [7, с. 44].

При написанні роботи «История Северной земли до половины XIV ст.» дослідник використовує арабські джерела Ібн Хаукан, Аль-Істахрі, підкреслюючи, що ці дані стосуються переважно торгівлі [11, с. 27]. У рецензії на працю С.К. Кузнецова «Культ умерших и загробные верования Черемыс» київський історик наголосив на тісній зв'язки джерелознавства та етнографії. Дослідник підкреслює: «Відомо, який тісний зв'язок існує між історією і етнографією, і як історик знаходить іноді в етнографічному поясненні для явищ давно минулого життя народу в культурних переживаннях, і як навпаки етнограф у історика одержує дані для того, що зрозуміє незрозумілі риси у сучасному побуті» [7, с. 72-73].

Більш достовірним джерелом П.В. Голубовський, особливо вважає речові археологічні джерела. У роботі «История Смоленской земли до начала XV ст.» він наголосив на великому значенні археології. «Чим далі, тим більше археологія нагромаджує факти для визначення народності... Відносно деяких з предметів, що відкриваються розкопками, можна сказати майже з повною достовірністю про місце їх походження, але проте ж не про всіх і не у кожному даному випадку» [12, с. 16]. В іншій праці «Болгары и хазары, восточные соседи Руси при Владимире Святом: (Историко-этнографический очерк)» П.В. Голубовський при описі столиці волзьких болгар місто Булгар стверджував: «У даний час збереглися руїни його укріплень і камінних будівель, які і дають нам можливість уявити хоч невеликий опис цього колись знаменитого міста» [6, с. 6]. Далі автор дає опис самого міста, спираючись на археологічні дані [6, с. 6-10].

П.В. Голубовський також приділяв увагу проблемам методики роботи з історичними джерелами. Зокрема, у вступній лекції до спецкурсу про руські літописи (1886 р.) вказував на метод аналогії: «Недостача даних у російських літописах змушує історика часто звертатися до історії інших «споріднених» народів, вступати на шлях аналогії» [9, с. 203-204]. Також, у праці «Болгары и хазары, восточные соседи Руси при Владимире Святом: (Историко-этнографический очерк)» П.В. Голубовський наголошував: «Для вирішення цього питання у нас порівняно мало даних. Відомості середньовічних письменників відрізняються неясністю, а повідомлення арабів, які, як ми побачимо нижче, не тільки подорожували в Болгарію і Хазарію, але й жили там, повні протиріч» [6, с. 3].

П.В. Голубовський критично оцінював історичні джерела, якими користувався для написання наукових праць. У передмові до праці «Половцы в Венгрии. Исторический очерк.» він наголошував: «Наш короткий нарис є результатом простого бажання поділитися з читачами «Университетских Известий» тими небагатьма відомостями про життя половців в Угорщині, які нам вдалося зібрати і, наскільки вистачило уміння, їх згрупувати. Можливо, хто-небудь візьме на себе працю більш повно дослідити питання про пересе-

лення і перебування наших кочовиків в Угорщині. Що стосується нас особисто, то не бажаючи відволікатися у бік від наміченої нами роботи з руської історії, ми обмежимося цими небагатьма даними, прохаючи розглядати наш нарис, як невелику кількість сирого матеріалу, дещо приведеного до порядку» [14, с. 1].

Таким чином, внесок В.Б. Антоновича, І.В. Лучицького, В.С. Іконнікова, П.В. Голубовського у розвиток історичного джерелознавства значний. Джерелознавці приділяли достатню увагу, як теоретичним, так і практичним питанням джерелознавства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В.Б. Курс лекцій з джерелознавства: 1880-1881: Історія України в університетських лекціях / В.Б. Антонович. – К.: Вид. Ін-ту укр. археографії та джерелознавства, 1995. – 108 с.
2. Антонович В.Б. Обзор предметов великокняжеской эпохи, найденных в Киеве и ближайших его окрестностях, и хранящихся в музее древностей и в мюнц-кабинете университета Св. Владимира / В.Б. Антонович // Киевская старина. – 1888. – № 7. – С. 117-132.
3. Богдашина О.М., Портретна Т.С. Педагогічна діяльність В.Б. Антоновича як важливий чинник розвитку української історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ століття (за спогадами його учнів та знайомих) / О.М. Богдашина, Т.С. Портретна // Історія та географія: Зб. наук. праць. – Харків: «ОБС», 2005. – Вип. 18. – С. 110-118.
4. Войцехівська І.Н. Володимир Іконніков: джерелознавчі студії / І.Н. Войцехівська – К., 1999. – 360 с.
5. Войцехівська І.Н. Академік Володимир Іконніков: життєпис та бібліографія. / І.Н. Войцехівська – К., 1998. – 132 с.
6. Голубовский П.В. Болгары и хазары, восточные соседи Руси при Владимире Святном: (Историко-этнографический очерк) / П.В. Голубовский. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1888. – 43 с.
7. Голубовский П.В. Критико-библиографический обзор трудов по древнейшему периоду русской истории / П.В. Голубовский // Университетские известия. – 1907. – № 8. – С.43-80.
8. Голубовский П.В. Материалы русской истории и отношение к ним в разное время / П.В. Голубовский // Исторический вестник. – 1902. – № 12. – С. 1003-1014.
9. Голубовский П.В. Очерк истории постепенного появления главнейших вопросов по разработке летописей / П.В. Голубовский // Университетские известия. – К., 1886. – № 10. – Ч. 2. – Отд. 1. – 12 с. або Очерк истории постепенного появления главнейших вопросов по разработке летописей (Вступительная лекция, читанная в университете Св. Владимира, 1886, 6 сентября) / П.В. Голубовский – К.: Б.и., 1886. – 212 с.
10. Голубовский П.В. Рец. на кн.: Багалея Д. История Северной земли до половины XIV ст. / П.В. Голубовский // Киевская старина. – 1882. – Кн. 5. – С. 519-523.
11. Голубовский П.В. История Северной земли до половины XIV ст. / П.В. Голубовский. – К.: Тип. ун-та, 1881. – 201с.
12. Голубовский П.В. История Смоленской земли до начала XV ст. / П.В. Голубовский // Университетские известия. – 1894. – № 9. – С. 1-49.
13. Голубовский П.В. Печенеги тюрки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX-XIII вв. / П.В. Голубовский – К.: Тип. ун-та. – 1884. – 18 с.
14. Голубовский П.В. Половцы в Венгрии. Исторический очерк / П.В. Голубовский. – К.: Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1889. – 29 с.
15. Грушевський М.С. Петро Голубовський / М.С. Грушевський // Записки наук. тов-ва ім. Шевченка. – Львів, 1907. – Т. 76. – С. 159-162.
16. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського – Ф. І, VIII, 65, 71.
17. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф.І Од. збер. 7903. Антонович В.Б. Конспект лекцій з історії Передмонгольської Русі. 1878 р., 140 арк.
18. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського – Ф. 46 Од. збер. 19. Іконніков В.С. Иностранные источники о России (Лекции), Автограф, Тетради 1, 3, 6, 7. [Б. д.], 71 арк.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф. 46 Од. збер. 671. Іконніков В.С. Русская летопись, как предмет научной обработки – 12 арк.
20. Іконніков В.С. Опыт русской историографии / В.С. Іконніков. – К., 1891-1908. – Т. 1-2, кн. 1-4.
21. Іконніков В.С. Очерк разработки русской истории в XVIII в. Лекция... / В.С. Іконніков. – Харьков : Университетская тип., 1867. – 27 с.
22. Калакура Я.С. Володимир Антонович як фундатор українського джерелознавства / Я.С. Калакура // Четверта Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. 26-27 березня 1998 року: доп. та повідомл. / [упоряд. і ред. А.М. Катренко]. – К.: б. в., 1990. – С. 17-25.
23. Киян О. І. Життєвий та творчий шлях В.Б. Антоновича / О.І. Киян // Укр. іст. журн. – 1991. – № 2. – С. 64-76.

24. Лайко Л.М. Доля бібліотеки історика П.В. Голубовського / Л.М. Лайко // Літературне краєзнавство: проблеми, пошуки, перспективи : зб. наук. праць / ред. М.І. Степаненко; Полтав. обл. ін-т післядипломної освіти імені М.В. Остроградського, Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2011. – С. 138-143.
25. Лучицкий И.В. Отношение истории к науке об обществе (Вступительная лекция в курс новой истории, читаная доцентом университета Св. Владимира И.В. Лучицким, 18-го октября 1874 г.) / И.В. Лучицкий // Знание. – 1875. – № 1. – С. 1-42.
26. Лучицкий И.В. Католическая лига и кальвинисты во Франции. Опыт исторического демократического движения во Франции во второй половине XVI в. / И.В. Лучицкий. – К. : Тип. ун-та, 1877. – Т. 1. – 560 с.
27. Петро Васильович Голубовський : бібліографічний покажчик / уклад.: Л.М. Лайко, І.М. Лесунова, І.В. Швидун. – Полтава : ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2015. – 41 с.
28. Тихомиров И.Н. Рец. на кн. : Голубовский П.В. История Смоленской земли до начала XV ст. – К., 1895 / И.Н. Тихомиров // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1895. – № 10. – Отд. 2. – С. 363-374.
29. Фортинский Ф.Я. Опыт систематической обработки исторической критики (Оттиск из Университетских известий 1884) / Ф.Я. Фортинский. – К.: Унив. тип., 1884. – 32 с.

Китиченко Т. С.,

*Харьковский национальный педагогический университет
имени Г. С. Сковороды, г. Харьков, Украина*

**РАЗРАБОТКА ВОПРОСОВ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ
В ЛЕКЦИОННЫХ КУРСАХ И НАУЧНЫХ ТРУДАХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КИЕВСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА СВ. ВЛАДИМИРА КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX в.**

В статье Т.С. Китиченко «Разработка вопросов теоретического источниковедения в лекционных курсах и научных трудах преподавателей Киевского университета Св. Владимира конца XIX – начала XX вв.» анализируются лекционные курсы и научные работы преподавателей университета, посвященные теории источниковедения. Главное внимание уделено вопросам классификации источников, разработке методики их изучения.

Ключевые слова: *В.Б. Антонович, И.В. Лучицкий, В.С. Иконников, П.В. Голубовский, исторические источники, летописи, классификация письменных источников, источниковедческая методика.*

Kitichenko T. S.,

*Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine*

**DEVELOPMENT OF QUESTIONS OF THEORETICAL SOURCE
IN LECTURE COURSES AND SCIENTIFIC WORKS OF TEACHERS OF KYIV UNIVERSITY
OF st. VOLODYMYR AT THE END OF XIX-THE BEGINNING OF XX OF century**

In the article by T. S. Kitichenko «Development of questions of theoretical source in lecture courses and scientific works of teachers of the Kyiv university of ST. Volodymyr at the end of XIX-the beginning of XX century». lecture courses and scientific works of teachers of university are analyzed in the sphere of source. Main attention is paid to the questions of sources classification and the development of methodology of their study.

Keywords: *V.B. Antonovich, I.V. Luchitskiy, V.S. Ikonnikov, P.V. Golubovskiy, historical sources, chronicles, classification of written sources, source methodology.*

Рецензенти: **Богдашина О. М.,** д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

АНТИПОЛЬСЬКА АКЦІЯ УПА НА ВОЛИНІ І В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ¹

В статті дано рекомендації евентуальним авторам підручника для школярів щодо висвітлення проблематики пов'язаної з Волинською трагедією та українсько-польським протистоянням у Східній Галичині.

Ключові слова: УПА, Волинь, Східна Галичина.

Майбутній автор тексту про польсько-українське протистояння в часи Другої світової війни і перших років після її завершення повинен задати собі питання – **Чому антипольська акція УПА розпочалася на Волині, а не в Східній Галичині?**

Адже:

1. Організація Українських Націоналістів під кінець міжвоєнного періоду найбільш масовою в Східній Галичині а на Волині практично не існувала;

2. Будучи значною суспільною елітою греко-католицький клір був сильно заангажований в політичне життя, але свою діяльність міг здійснювати виключно на теренах Східної Галичини, а на Волині душпастирську діяльність провадив клір православний, у більшості випадків налаштований проросійськи, а стосовно українського питання був байдужий, а навіть ворожий в стосунку до української нації;

3. На Волині на відмінну до Галичини існував полонофільський напрямок в українському політичному житті (Волинське українське об'єднання, середовище колишніх петлюрівців на чолі з дядьком Симона Петлюри, послом до польського парламенту Степаном Скрипником, пізніше православним митрополитом Мстиславом), а в господарському житті створювалися спільні польсько-українські кооперативи.

4. В джерельних матеріалах знаходимо багато інформації, що після оголошення мобілізації і в парші місяці оборонної війни

1939 р. українці на Волині не ухилялися від обов'язку захисту польської держави і не виступали проти відступаючих підрозділів Війська Польського.

Що могло такого статися, що достатньо було занепасти польській державі й значно зросли там антипольські настрої і то до ступеня, що можливими були масові виступи проти польського населення?

Мені видається, що причин того становища належить шукати:

1. В політиці польської держави у міжвоєнний період. А саме:

а) інтенсивне військово осадництво, а також цивільне на Волині. Осадників повсюдно трактовано як «зłodії землі» української. То було сприйнято українською спільнотою як почуття несправедливості. Що завжди є істотним питанням для сільської спільноти;

б) так званий процес зміцнення польськості східних кресів в останні два роки перед вибухом Другої світової війни, що проявилось в нищенні церков на Холмщині, до тієї акції були задіяні державні інституції: поліція, військо, місцева адміністрація. В ті акції намагалися втягнути місцевих жителів польської національності. Впродовж двох місяців 1938 р. розібрано близько 130 церков, які безсумнівно мали значну історичну цінність. Ті дії викликали широкий протест української спільноти і були виголошені православним духовенством в церквах підчас проповідей і безпосередніх розмов з людьми, чим збільшувалося почуття несправедливості щодо

¹ Переклад тексту здійснено Є. Сінкевичем із збірника статей: *Antypolska akcja OUN-UPA. 1943–1944. Fakty i interpretacje*, red. G. Motyka i D. Libionka, Warszawa 2002, s. 157–159.

православного люду з боку поляків і Польщі.

2. В політиці католицького костелу, діючого часом надто поспішно і не рахуючись з настроями місцевої спільноти впроваджуючи, починаючи з 1923 р. до кінця міжвоєнного періоду, новий візантійсько-слов'янський обряд, так звану неоунію. Поскільки вона полягала на притягненню православних до католицького костелу то нічого дивного, що була православною церквою трактована як «крадіжка душ», а факт, що до неоунії долучали колишніх уніатів, в царські часи примушених силою до православ'я, по якихось 50 роках від тієї події, не мав вже в суспільному розумінні великого значення.

3. В матеріальному і інтелектуальному становищі української спільноти на Волині:

а) за російського панування не було обов'язкової шкільної освіти, польська держава не спромоглася охопити шкільною освітою всіх дітей на тих теренах. У зв'язку з тим відсоток неграмотних був достатньо високим, найбільшим в Речі Посполитій Польській;

б) волинське суспільство було достатньо незможним, тому достатньо піддатливим на комуністичні впливи і схильне до сприйняття чужих поглядів, тим більше, що пануючий там від вересня 1939 до червня 1944 р. радянський режим, а також раніше популярний комуністичний рух, старалися переконати тамтешню спільноту, що добро те (йдеться про маєтності польських осадників і польської верстви землевласників) виникло в наслідок грабунку і багатовікової експлуатації українського люду представниками інших національностей;

с) окрім того належить взяти до уваги, що українці на Волині були слабо організовані інституціонально, а спільноти організовані без політичних еліт є більш примітивні в світогляді й більш *żywiotowe*. Тому можливо відсутність структур ОУН спричинила, що людність на Волині навіть по вступі до УПА була досить не керованою, мало організована і не дисциплінована, а попри те більш брутальна в поведінці. Так як постійно не вистарчало вогнепальної зброї в часи нападів на польські села застосовувалися примітивні знаряддя, що додатково справляло кошмарне враження так звані «*krajobrazu po bitwie*» (побоїще після битви).

4. Іноземні інспірації:

а) **радянські:** колишні східні терени Другої Речі Посполитої були у вересні 1939 р. зайняті радянським військом і приєднані до СРСР, пропагандистські інституції якого старалися до початку німецько-радянської війти підігрівати класовий і національний антагонізм. Сприяла тому, згадувана вище, сильна комунікація волинської спільноти в міжвоєнний період. Сформовані комуністичною ідеологією в міжвоєнний період, а по тому в часи приналежності до радянської держави міфи побутували в цієї спільноти навіть після того коли радянський режим покинув ті терени;

б) **німецькі:** на український націоналістичний рух безперечно безпосередній вплив мала фашистська ідеологія, що ставила собі за мету людиноненависництво і чистоту раси. Окрім того німцям у багатьох випадках залежало на підтримуванні польсько-українського антагонізму з метою обмеження впливи і діяльність польського підпілля.

Так що, наповнення українців радянською пропагандою примітивно по трактованим почуттям суспільної справедливості й гаслом, що в радянській державі українці будуть господарями своєї землі та сподівання, що може німці допоможуть українцям в розбудові їх державності, обумовило те, що українці з неспокоєм дивилися на розбудову структур і діяльність на тій території польських партизан. Їх поширення трактувалося як перешкоду до будівництва також справедливої держави і як своєї держави (незалежної). Ті тенденції спричинили також заміну української поліції, яка переметнулася до УПА, на польську поліцію.

Автор майбутнього підручника повинен:

1. Висвітлити об'єктивні і суб'єктивні причини польсько-українського конфлікту на Волині й у Східній Галичині.

2. Показати розвиток українського націоналізму на тлі загальноєвропейського розвитку націоналістичної ідеології і авторитарних тенденцій, не тільки у Німеччині та Італії, але також в інших європейських країнах, при тому також певних ознак авторитарного режиму в Польщі.

3. Пригадаймо, що війна спричиняє не тільки загальну агресивність, але також ніве-

лювання моральних норм. Вбивство людини в мирний час викликає у здорової психічно особистості моральні муки, тоді як в умовах війни зачасти розцінюється за геройський вчинок чи є сприймається як невідворотний вчинок обумовлений потенційним ворогом. Це пониження моральних чеснот і засад чесної боротьби мало наслідком те, що обидві сторони в часи пацифікаційних акцій рідко щадили жінок і дітей. Війна сприяла також грабіжництву, яке не мало нічого спільного з визвольною ідеологією, хоча не однократно з плином років в деяких випадках за таке могло видаватися. Наприклад, значного поширення під кінець війни і по її завершенню на всій території охопленій збройним конфліктом був бандитизм: відбувалася велика кількість вбивств під час пограбувань. Тому також можемо стверджувати, що на Волині й Східній Галичині такого роду злочини також відбувалися, як з боку українців, так і з боку поляків. Не говорячи про те, що грабіжницький напад на сусіда іншої національності та віросповідання не сприймався настільки негативно громадськістю.

4. Необхідно звернути увагу на взаємні репресії і використання права помститися. Підкреслити обоюсторонні репресії і застосування права на помсту. Подати приблизну кількість жертв з одного і другого боку на Волині (100–80 тис. поляків і облизько 30 тис. українців).

Вказати, що польсько-українське протистояння з Волині перенеслося на терени Холмщини і Східної Галичини. Прагнення відомстити спричинило, що в Південно-Східній Польщі більшу ініціативу проявляли поляки (8–6 тис. убитих українців і 2–2,5 тис. поляків), між іншим відбулася пацифікація українських сіл Павлокома, Малковиці, Сагринь, Вежховини, Завадка Мораховська (Pawłokoma, Małkowice, Sahryń, Wierzchowiny, Zawadka Morochowska).

5. На закінчення можна підкреслити, що недостатнє порозуміння між протидіючими сторонами або надто пізно досягнуте порозуміння, мало наслідком те, що польсько-українським протидіюством перш за все скористалися керівники СРСР поневоливши обидва народи на довгі десятиріччя. Радянська пропаганда утвердила в Україні переконання, що радянська держава вберегла

український народ від експлуатації, полонізації і окатоличування. Натомість, в повоєнній Польщі комуністичний режим деструктивного чинника в політиці та культурі, яким є національні меншини.

Післямова

Пропонуючи читачу текст тез до шкільних підручників відомого в Польщі й Україні дослідника польсько-українських взаємин, засновника і директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі Станіслава Стемпеня вважаємо за доцільне висловити деякі власні конотації.

На відмінну від української історіографії, яка в радянські часи не мала права навіть помислити про дослідження діяльності ОУН-УПА, підвалин Волинської трагедії та операції «Вісла», польські історики накопичили суттєвий джерельний матеріал (архівні документи, свідчення безпосередніх очевидців подій). Присвоївши ОУН-УПА тавро буржуазно-націоналістичної організації кремлівське керівництво панічно боялося найменших згадок про український рух спротиву, тому тема була викреслена з історії і у шкільних підручниках стала черговою «білою плямою». І навіть в умовах змін часів горбачовської перебудови і перших років незалежності України бажання нової генерації вітчизняних істориків «пролити світло» на минувшину наштовхувалося на спротив «старої комуністичної гвардії». Свідченням цього став перший (не успішний) захист докторської дисертації І. Іллюшина, присвяченої складним подіям українсько-польського конфлікту на Волині.

Фактор Волинської трагедії з одного боку і операції «Вісла», з другого – «затруює» стосунки між сторонами й на сьогоднішній день. Ці події й надалі виступають свого роду «ложкою дьогтю в діжці з медом» у добросусідських відносинах між Польщею і Україною.

Зважаючи на чинники на які, на думку колеги С. Стемпеня необхідно зважити, викладаючи матеріал, добавимо ще одну обставину, що могла спровокувати українсько-польське поборювання в роки Другої світової війни. Цим чинником стало перебування на Волині так званих партизанських загонів Медведєва і Сабурова. Чекітські з'єднання або ж агенти (на кшталт М. Кузнецова) акти-

вно використовувалися кремлівським керівництвом для розпалювання міжнародної ворожнечі або ж шляхом диверсій і провокацій для нацькування однієї сторони на іншу чи втручання третьої сторони.

Безперечним є те, що в шкільних підручниках не варто обходити складні питання минушини. Разом із тим, знання про них мають виховувати в молодого покоління по-

чуття відповідальності та розсудливості, вміння відстоюючи власні права розуміти та поважати інтереси інших. Минуле не повинно роз'єднувати народи. Німці усвідомивши уроки фашизму судячи зі всього зуміли зробити для себе висновки і своєю покутою за проступки дідів повернути країну до числа цивілізованих, провідних та впливових держав континенту і світу.

Степень С.,

*Юго-Восточный научный институт,
г. Перемишль, Польша*

АНТИПОЛЬСКАЯ АКЦИЯ УПА НА ВОЛЫНИ И В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ. РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ

В статье предложено рекомендации будущим авторам учебников для школьников относительно освещения проблематики связанной с Волынской трагедией и украинско-польским противостоянием в Восточной Галиции.

Ключевые слова: УПА, Волынь, Восточная Галиция.

Stępień S.,

Southwest Research Institute, Przemyśl, Polska

ANTYPOLSKA AKCJA UPA NA WOŁYNIU I W GALICJI WSCHODNIEJ. PROPOZYCJA DLA PODRĘCZNIKÓW SZKOLNYCH

Przyszły autor testu o walkach polsko-ukraińskich w czasie II wojny światowej i w pierwszych latach po jej zakończeniu powinien zadać sobie pytanie. Dlaczego akcja antypolska UPA rozpoczęła się na Wołyniu, a nie w Galicji Wschodniej?

Słowa kluczowe: UPA, Wołyń, Galicja Wschodnia.

Рецензенти: Тригуб П. М., д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

© Степень С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 22.01.2016

ВИБОРИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ НА ВОЛИНІ У ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ВОЛИНСЬКОЇ ТА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

На основі архівних документів досліджено проведення виборів до Державної Думи на Волині. Актуальність статті полягає в об'єктивному дослідженні проведення виборів до Державної Думи у Волинській губернії на початку ХХ ст. Джерельну базу дослідження складають документи, які зберігаються у Державних архівах Волинської та Рівненської областей. Їх неупереджений аналіз та систематизація дали можливість з'ясувати процес підготовки та проведення виборів до Державної Думи у Волинській губернії на початку ХХ ст. Проаналізовано, які чинники впливали на їх підготовку. З'ясовано участь різних соціальних верств населення у виборах.

Ключові слова: Волинська губернія, повіт, вибори, Державна Дума.

Актуальність статті полягає в об'єктивному дослідженні проведення виборів до Державної Думи у Волинській губернії на початку ХХ ст. Джерельну базу дослідження складають документи, які зберігаються у Державних архівах Волинської та Рівненської областей. Їх неупереджений аналіз та систематизація дали можливість з'ясувати процес підготовки та проведення виборів до Державної Думи у Волинській губернії на початку ХХ ст. Мета і завдання дослідження. Дослідити процес і механізм проведення виборів депутатів Думи на Волині на початку ХХ ст. на основі документів повітових у справах виборів у Державну Думу комісії.

Вибори до Державної Думи були певним стимулятором активізації суспільно-політичного життя в різних регіонах Російської імперії й Волині зокрема. Незважаючи на те, що більшість незаможного населення не брала участі у виборах, їх проведення все одно значною мірою позначилося на суспільно-політичному житті краю.

Вибори відбувалися шляхом непрямого голосування, під час якого виборці, які мали право голосу, обирали уповноважених на губернський з'їзд, де й обирали депутатів Думи. Виборців було поділено на 4 курії: 1) землевласники; 2) міщани; 3) селяни; 4) робітники.

У Державній Думі Російської імперії Волинську губернію мали представляти 13 депутатів. Щодо міщан, то для них було встановлено високий майновий ценз: у з'їздах міських виборців, на яких обирали делегатів на губернський, мали право брати участь лише чоловіки, які володіли майном вартістю не менше 1,5 тис. руб.

В імперії виборче законодавство було лише на стадії формування й на початку ХХ ст. неодноразово змінювалося тому, для об'єктивного аналізу виборчих процесів на Волині важливе дослідження механізму проведення виборів. У 1905 р. у всіх повітах Волинської губернії було утворено повітові у справах виборів у Державну Думу комісії. У Державних архівах Волинської та Рівненської областей зберігаються документи, які дають можливість проаналізувати виборчі процеси у ряді повітів регіону. Так, у Державному архіві Волинської області фонд 371 «Ковельська повітова у справах виборів у Державну Думу комісія 1-го скликання», фонд 372 «Ковельська повітова у справах виборів у Державну Думу комісія 2-го скликання», фонд 373 «Ковельська повітова у справах виборів у Державну Думу комісія 3-го скликання», фонд 374 «Володимир-Волинська повітова у справах виборів у Державну Думу комісія 3-го скликання», фонд 375 «Володимир-Волинська повітова у справах виборів у

Державну Думу комісія 4-го скликання». У Державному архіві Рівненської області – фонд 390 «Острозька повітова у справах виборів у Державну Думу комісія 1-го скликання», фонд 391 «Острозька повітова у справах виборів у Державну Думу комісія 2-го скликання».

Вивчення та аналіз цих документів дозволяє з'ясувати механізм підготовки та проведення виборів депутатів на губернський з'їзд, на якому обирали депутатів Думи. Серед документів, зокрема, роз'яснення Сенату Російської імперії про порядок формування списків виборців та проведення повітових з'їздів. Так, 60 дворян-землевласників Острозького повіту, які мали у володінні 200 і більше десятин землі, відповідно до статті 60 Положення про вибори у Державну Думу мали право брати участь у повітовому з'їзді землевласників [1, арк. 5-5 зв.]. В іншому документі цієї ж справи знаходяться списки осіб, які не передали свого виборчого цензу родичам [1, арк. 6].

Ще влітку 1905 р. активізувався процес підготовки до проведення виборів, було сформовано повітові та губернські у справах виборів у Державну Думу комісії. Вони комплектувалися з числа державних службовців, які одночасно з роботою в комісіях продовжували виконувати свої службові обов'язки в органах адміністративної влади. Було визначено порядок і терміни розгляду клопотань громадян, порядок подання і терміни розгляду скарг на роботу членів повітових і губернських у справах виборів у Державну Думу комісій та ряд інших питань, пов'язаних із виборчим процесом. Лише у справі 1, фонд 390, опис 1, Державного архіву Рівненської області зберігається 19 таких документів [1, арк. 38-50; арк. 76-88].

В одному з документів цієї справи наголошено, що у випадку, коли особа, яка володіла майновим цензом, що давав їй право брати участь у з'їздах землевласників у кількох повітах, відповідно до затверджених Правил проведення виборів від 18 вересня 1905 р. «землевласник мав право брати участь лише в одному повітовому з'їзді». У випадку, коли міщанин або купець володів майном у місті та сільській місцевості, загальна вартість якого відповідає встановленому виборчому цензу, то об'єднання такого майна не допускалося [1, арк. 13]. Щодо пе-

редачі жінками виборчого цензу зазначалося: «Звернення міських чи земських управ до осіб жіночої статі, які володіли цензом по нерухомому майну, кому саме вони передають свій ценз для участі у виборах, не є для цих установ обов'язком, бо своєчасна заява про участь у виборах по нерухомому майну дружин чи матерів... є обов'язком для тих осіб, яким дружина чи матір надає право користуватися своїм цензом» [1, арк. 2].

Аналіз документів, що зберігаються у цій справі, дає змогу не лише дослідити особливості підготовки до виборів, але й дозволяє констатувати, що різні соціальні групи населення мали далеко неоднакові можливості щодо участі у політичних процесах в імперії.

Напередодні проведення з'їзду міських виборців Ковельська міська Управа 4 лютого 1906 р. надіслала у повітову у справах виборів комісію клопотання про доцільність включення у списки виборців частини працівників залізниці. Остання своїм рішенням від 17 лютого 1906 р. відмовила міській Управі й дане клопотання залишила без розгляду [2, арк. 1-2].

Частина осіб користувалися своїм правом і передавали свій виборчий ценз близьким родичам. Зокрема, поміщик з Ковельського повіту С.Л. Старчевський звернувся у повітову у справах виборів комісію з клопотанням, щоб його включили у списки виборців повіту замість його батька Л.В. Старчевського, власника маєтку. Останній надав сину нотаріально завірену довіреність на передачу свого виборчого цензу. Це клопотання було розглянуто 26 жовтня 1905 р. повітовою у справах виборів комісією під головуванням М.І. Густмана й було прийнято рішення включити у виборчі списки землевласників повіту С.Л. Старчевського замість його батька під тим самим номером [3, арк. 1-2].

Після проведення попередніх повітових з'їздів виборців у повітові у справах виборів комісії було направлено низку скарг на порушення під час голосування. В одній із них священик А. Маркович (Ковельський повіт) зазначив, що у залі, де відбувалося голосування, перебували 4 особи, які «не мали права голосувати», але попри це вони взяли участь у виборах. Зверталася увага, що одним виборцям було занижено ценз, а іншим навпаки, завищено, що вплинуло на резуль-

тати голосування. Але, на думку членів повітової у справах виборів комісії, скаржник не навів «переконливих» доказів про порушення й рішенням від 2 листопада 1905 р. йому відмовлено у задоволенні скарги [4, арк. 1-2].

Напередодні проведення повітових з'їздів, де мали обирати делегатів на губернський, у всіх волостях відбулися сільські сходи, на яких обрали уповноважених на повітовий з'їзд. У сільському сході Хорівської волості (Острозький повіт) взяли участь 133 особи, які не лише обрали уповноважених на повітовий з'їзд, але й дали настанови, за кого голосувати [5, арк. 8-11]. У Ковельському повіті волосними сходами селян було обрано 36 осіб, з числа яких на з'їзді уповноважених обрали делегатів на губернський. Щодо їхнього освітнього рівня, то всі вони мали або початкову освіту, або були неосвіченими [6, арк. 10-11].

23 березня 1906 р. у Ковелі відбувся з'їзд міських виборців, на якому обрали 2-х делегатів від міста на губернський з'їзд. У документі, який відображає перебіг голосування, крім прізвищ обраних делегатів вказано кількість голосів, поданих за кожного з них [7, арк. 28]. 27 березня 1906 р. у Ковелі відбувся повітовий з'їзд землевласників. На ньому було обрано 4-х делегатів на губернський. Серед них: П.А. Косач, В.В. Круневський та С.Л. Старчевський були поміщиками, а А.В. Концевич – священик [6, арк. 6-7].

Отже, аналіз документів, що стосуються проведення виборів до I Думи, дає змогу детально з'ясувати механізм підготовки та їхнього проведення. Крім документів, які висвітлюють перебіг передвиборних заходів у повітах, значний обсяг інформації знаходиться у роз'ясненнях Сенату, циркулярах волинського губернатора, розпорядженнях МВС. Після 72-х днів діяльності I Думу було розпущено й призначено вибори до нової, які мали відбутися на початку 1907 р. Серед документів, що відтворюють перебіг виборів у краї, важливими є роз'яснення Сенату, детальні інструкції МВС та циркуляри волинського губернатора. У них визначено терміни, в які мали бути проведені повітові з'їзди, де обирали делегатів на губернський. Регулювалися виборчі права різних станів населення. Особлива увага акцентувалася на проведенні додаткової перевірки тих осіб, «які зловжи-

вали квартирним цензом» [8, арк. 3-4]. Щодо участі у них селян, то вони мали право делегуватися на повітові з'їзди лише волосними сходами й заборонялося включати їх у виборчі списки середніх і дрібних землевласників [8, арк. 13-14].

В одному з роз'яснень Сенату йшлося про те, що у Волинській губернії мали бути два з'їзди міських виборців. Це обґрунтовувалося тим, що євреї під час проведення попередніх виборів проводили агітацію за представників «радикальних партій». Володіючи «значними фінансовими» ресурсами вони «протидіяли обранню християнами на губернський з'їзд своїх представників». [9, арк. 22-22 зв.]. Циркуляром волинського губернатора було визначено терміни проведення повітових з'їздів землевласників, жителів міст, волосних сходів селян, на яких мали обрати уповноважених на повітовий з'їзд. У ньому наголошувалося, що виборці, яких оберуть на повітових з'їздах, повинні були прибути на губернський до м. Житомира не пізніше 5 лютого 1907 р. [9, арк. 30].

Ураховуючи прорахунки, допущені під час проведення попередніх виборів, Острозька повітова у справах виборів до Державної Думи комісія 2-го скликання відразу ж розпочала корегування списків виборців. Заздалегідь було затверджено результати виборів на попередніх з'їздах дрібних землевласників і священиків та підготовлено оновлені списки виборців [10, арк. 1-23]. Органами влади повітовим у справах виборів комісіям було доручено у стислі терміни підготувати списки виборців, які мали право брати участь у I та II з'їздах міських виборців, на яких обирали делегатів на губернський, окремо для християн і євреїв. Важлива увага відводилася оформленню результатів голосування на повітових з'їздах. Ці документи мали легітимізувати результати виборів делегатів на губернський з'їзд виборців. Від повітових комісій вимагалось швидко реагувати на зміни, які відбувалися у виборчому процесі, що було не типовим для тогочасного бюрократичного апарату Російської імперії [11, арк. 1-22]. Вибори уповноважених від селян на повітові з'їзди мали проводитися так само, як і на попередніх [12, арк. 1-15].

Отже, як свідчать документи Острозької у справах виборів у Державну думу комісії

2-го скликання, на відміну від підготовки та проведення виборів до I Думи наступні вибори проходили у відносно короткий проміжок часу. Це великою мірою вплинуло на роботу повітових у справах виборів комісій, які не завжди ефективно справлялися з покладеними на них функціями. Зріс потік скарг на невключення частини виборців у списки для голосування, які повітові у справах виборів комісії зобов'язані були розглянути у стислі терміни.

Так, лише 9 грудня 1906 р. Ковельською повітовою у справах виборів у Державну Думу комісією 2-го скликання було розглянуто 5 заяв жителів повіту, які обґрунтовували своє право на участь у виборах. У результаті 3-х осіб було включено у додаткові списки виборців, а 2-м відмовлено [13, арк. 3-4]. 17 грудня 1906 р. та ж комісія розглянула ще 5 аналогічних скарг, з яких лише одну було задоволено [13, арк. 7-8]. Зокрема, не була задоволена скарга Ф. Г.-Л. Ройзена, який брав участь у виборах до I Думи, а в нові списки внесений не був. Як свідчать матеріали справи, він працював у Російському страховому транспортному агентстві й отримував такий самий прибуток, як і раніше. Позбавлення його права на участь у виборах обґрунтовувалася тим, що ним не було «сплачено квартирний податок», а особи, які його не сплатили, згідно з тогочасним виборчим законодавством до участі у виборах на допускалися [14, арк. 1-3 зв.].

Інша заява, яку розглядала комісія, стосувалася управителя маєтку І.Ф. Кржановського, якому рішенням повітової у справах виборів комісії від 9 грудня 1906 р. було відмовлено у внесенні його у списки виборців для голосування у зв'язку з тим, що він не надав довіреності на управління маєтком. І.Ф. Кржановський скористався своїм правом на оскарження рішення повітової у справах виборів комісії у губернській. Його скаргу було розглянуто 28 грудня 1906 р. Постановою Волинської губернської комісії у справах виборів у Державну Думу, враховуючи ту обставину, що він незмінно з 1887 р. управляв Мирським маєтком, та на основі інших наданих додаткових документів, було прийнято рішення включити І.Ф. Кржановського у списки виборців. Цією постановою скасовувалося рішення Ковельської повіто-

вої у справах виборів у Державну Думу комісії 2-го скликання щодо не допуску його до участі у голосуванні на повітовому з'їзді землевласників [15, арк. 1-9 зв.].

Серед управителів маєтків повіту, яких позбавили права на участь у виборах, було кілька осіб. Так, Г.Г. Мрозовського, управителя маєтку в с. Кухари, незважаючи на те, що він брав участь у попередніх виборах, також не було у списках виборців. Повітова у справах виборів у Державну Думу комісія 2-го скликання при розгляді його заяви прийняла рішення не включати його у списки виборців-землевласників повіту у зв'язку з тим, що він не надав підтверджуючих документів, які давали б йому право брати участь у роботі повітового з'їзду землевласників [15, арк. 1-2 зв.].

У списки виборців-землевласників Ковельського повіту також не було включено дійсного статського радника Н.Г. Скорнякова. Лише після оформлення на нього довіреності про передання йому виборчого цензу, який належав його дружині, оформленої згідно з вимогами законодавства, повітовою у справах виборів комісією було прийнято рішення включити Н.Г. Скорнякова у списки виборців [17, арк. 1-3].

У період з 12 по 15 січня 1907 р. у Ковельському повіті відбулися волосні сходи селян, на яких обрали уповноважених на повітовий з'їзд. У документах про їх проведення зберігаються не лише настанови уповноваженим, за кого голосувати на повітовому з'їзді, але також визначено кількість селян кожної волості, які мали право голосу на волосному сході. Наприклад, у Заболотському волосному сході взяли участь 66 селян із 96, що мали право голосу. На ньому одногolosно обрали уповноваженими від волості на повітовий з'їзд І. Харитонова та С. Янчука. На покриття витрат, пов'язаних із участю у роботі повітового з'їзду з мирського збору їм виділили по 2 руб. 56 коп. кожному [18, арк. 4-4 зв.]. Аналогічно відбувалися волосні сходи в інших волостях повіту.

Отже, як бачимо під час підготовки до виборів до II Думи частина виборців, які брали участь у попередніх виборах, не була включена у списки виборців. У результаті розгляду скарг частину осіб було включено у додаткові списки виборців, а частині відмов-

лено, що призвело до певної соціальної напруги. Аналогічні процеси спостерігалися у всіх повітах губернії.

3 червня 1907 р. II Думу було розпущено й призначено дострокові вибори, які проходили згідно з новим Положенням про вибори. Влітку 1907 р. у всіх повітах Волинської губернії розпочали роботу повітові у справах виборів у Державну Думу комісії 3-го скликання. Зокрема, у документах Ковельської у справах виборів у Державну Думу комісії 3-го скликання зберігаються розпорядження волинського губернатора про терміни, в які мали відбутися попередні з'їзди дрібних землевласників і священників та землевласників повіту. Важливою для об'єктивного аналізу виборчого процесу є нормативна база, на основі якої вони проводилися, постанови губернської та повітової виборчих комісій [19, арк. 1-229].

Для дослідження суспільних процесів у краї на початку ХХ ст. важливу роль відіграють документи, які дають змогу проаналізувати соціальний та національний склад тогочасного суспільства. У списках землевласників Володимир-Волинського повіту, які мали право на пряму брати участь у повітовому з'їзді землевласників, зазначено не лише обсяг їхніх земельних володінь, а й національність [20, арк. 1-4]. Дослідження документів Володимир-Волинської повітової у справах виборів комісії свідчить, що, незважаючи, що вибори відбувалися втретє за останні два роки, при формуванні списків виборців, як і на попередніх, було допущено ряд помилок. Після публікації списків виборців у «Волинських губернських відомос-

тях» частина осіб зверталася до повітових у справах виборів комісій з проханням виправити помилки [21, арк. 1-3]. Документи іншої справи свідчать, що участь у голосуванні не мали права брати особи, які обіймали певні посади в органах влади чи силових структурах у повітах, де вони служили. Тому згідно з поданням міської Управи Володимир-Волинська від 1 вересня 1907 р. за №2336 було запропоновано виключити зі списків виборців 6 посадовців, що й було зроблено повітовою у справах виборів комісією [22, арк. 7 зв., 8].

Ряд документів, що стосуються проведення виборів до Думи у краї свідчить, що активними їх учасниками були не лише священники, а й монахи. Останні мали право брати участь у повітових з'їздах за умови, що вони служили у монастирях, які знаходилися на території повіту понад 1 рік. Це мало бути підтверджено посвідченням, виданим Волинською духовною консисторією [23, арк. 23]. Ще одним важливим чинником, який впливав на допуск до участі у виборах землевласників, була відмінність у обсягах їхніх земельних володінь. У різних повітах виборчий ценз був неоднаковим, що чітко відображено у тогочасних документах [23, арк. 123].

Отже, дослідження та аналіз документів, що зберігаються у Державних архівах Волинської та Рівненської областей, дають змогу з'ясувати механізм проведення виборів до Думи у Волинській губернії. Важливу роль відіграє вивчення документів, які на загальнодержавному рівні визначали основоположні принципи їх підготовки та проведення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.) ф. 390, оп. 1, спр. 1, арк. 1-192.
2. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.) ф. 371, оп. 1, спр. 1, арк. 1-2.
3. Держархів Волинської обл. ф. 371, оп. 1, спр. 7, арк. 2-4.
4. Держархів Волинської обл. ф. 371, оп. 1, спр. 2, арк. 1-2.
5. Держархів Рівненської обл. ф. 390, оп. 1, спр. 5, арк. 11.
6. Держархів Волинської обл. ф. 371, оп. 1, спр. 6, арк. 6-7; арк. 10-11.
7. Держархів Волинської обл. ф. 371, оп. 1, спр. 4, арк. 28.
8. Держархів Рівненської обл. ф. 391, оп. 1, спр. 1, арк. 3-4; арк. 13-14.
9. Держархів Волинської обл. ф. 372, оп. 1, спр. 1, арк. 22-22 зв.; арк. 30.
10. Держархів Рівненської обл. ф. 391, оп. 1, спр. 2, арк. 1-23.
11. Держархів Рівненської обл. ф. 391, оп. 1, спр. 3, арк. 1-22.
12. Держархів Рівненської обл. ф. 391, оп. 1, спр. 4, арк. 1-15.
13. Держархів Волинської обл. ф. 372, оп. 1, спр. 2, арк. 3-4; арк. 7-8.
14. Держархів Волинської обл. ф. 372, оп. 1, спр. 6, арк. 1-3 зв.

15. Держархів Волинської обл. ф. 372, оп. 1, спр. 3, арк. 1-9 зв.
16. Держархів Волинської обл. ф. 372, оп. 1, спр. 5, арк. 1-2.
17. Держархів Волинської обл. ф. 372, оп. 1, спр. 4, арк. 1-3.
18. Держархів Волинської обл. ф. 372, оп. 1, спр. 7, арк. 4-4 зв.
19. Держархів Волинської обл. ф. 373, оп. 1, спр. 1, арк. 1-229.
20. Держархів Волинської обл. ф. 374, оп. 1, спр. 1, арк. 1-4.
21. Держархів Волинської обл. ф. 374, оп. 1, спр. 3, арк. 1-3.
22. Держархів Волинської обл. ф. 374, оп. 1, спр. 4, арк. 7 зв.-8.
23. Держархів Волинської обл. ф. 375, оп. 1, спр. 2, арк. 23; арк. 123.

Цецик Я. П.,

*Национальный университет водного хозяйства
и природопользования, г. Ровно, Украина*

ВЫБОРЫ В ГОСУДАРСТВЕННУЮ ДУМУ НА ВОЛЫНИ В ДОКУМЕНТАХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ ВОЛЫНСКОЙ И РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТЕЙ

На основе архивных документов исследовано проведение выборов в Государственную Думу на Волыни. Проанализировано, какие факторы влияли на их подготовку. Выяснено участие различных социальных слоев населения в выборах.

Ключевые слова: *Волинская губерния, уезд, выборы, Государственная Дума.*

Tsetsyk J. P.,

*National University of Water and Environmental
Engineering, Rivne, Ukraine*

ELECTIONS TO VOLYN STATE THOUGHT IN THE DOCUMENTS STATE ARCHIVES VOLYN AND RIVNE REGIONS

The article analyzes documents to find out which enable the preparation and conduct of elections to Thought in Volyn. Studied complex of government measures that preceded it. The important role played in this component analysis of primary sources, which provide a comprehensive response to the regulatory framework for the elections. An important role in our documents processed by county election commissions assigned cases complaints did not include residents in the land of voters.

On the basis of unbiased analysis of archival documents revealed features of participation of different social groups in Volyn elections Thought. In this respect, the attention given the important features of women transfer their franchise to their close relatives. After all, according to the electoral legislation of the Russian Empire women were not allowed to vote for Thought.

On the basis of impartial analysis of documents The features of participation in elections to Thought different social groups land that is largely influenced by their overall result. Similar phenomena were beaten in all regions of the Russian Empire. Taken into account the fact that the deputies elected to the provincial congress, voters who have the right to at county conventions then the key role assigned to it by the authorities elected delegates to the provincial congress.

Therefore, the article is assigned an important focus mechanism holding of the elections at the county level, determined the impact these processes have different population.

Keywords: *Volyn province, district, State Thought, elections.*

Рецензенти: **Котляр Ю. В.,** д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА РУКОПИС МОНОГРАФІЇ В.Ф. БОЄЧКА «ДРУГА РІЧПОСПОЛИТА 1914-1921 рр.: СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ»

Одним із потужних катаклізмів ХХ ст., що докорінно змінив світоустрій, соціокультурне та політичне життя Європи, стала Перша світова війна. Розпад багатонаціональних континентальних імперій, політизація національного питання, активізація національно-визвольних рухів європейських народів – ці та інші чинники зумовили появу таких незалежних європейських держав, як Фінляндія, Латвія, Литва, Естонія, Польща, Чехословаччина тощо. У такому контексті на предметну увагу заслуговує вивчення історії становлення й розвитку державних інститутів Польщі в 1914-1921 рр. Адже в цей період відбувалося відновлення державної незалежності Польщі, створення та організація у межах національної держави органів державної влади й управління. Аналіз відродження та розбудови політичної системи Польської республіки в 1914-1921 рр. не лише дозволяє поглибити знання з історії цієї держави, а й дає можливість виявити та дослідити проблеми, які виникали в період її становлення та розвитку. Досвід Польської держави, накопичений в процесі незалежного державотворення в окреслений період, має певну цінність і для України, оскільки вивчення практики функціонування парламентсько-демократичного устрою країни може стати корисним у подальшому реформуванні політичної системи та демократизації всіх сфер життя українського суспільства. Зважаючи на вищенаведене, рецензована монографія В.Ф. Боєчка має суспільно-політичне та науково-практичне значення. Цим і зумовлено її актуальність.

Структурно монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. У першому розділі розкрито історичні передумови

відновлення Польщі, означено основи формування владних структур, висвітлено зовнішньополітичні фактори відбудови країни, охарактеризовано етапи владної інституалізації в 1917-1918 рр. Автором рецензованої монографії слушно відзначено, що поштовхом до нової боротьби польського народу за незалежність стала Перша світова війна, що мала безпосередній вплив на долю Польщі. Послідовно простежено еволюцію ідеї незалежності Польщі, вплив на її реалізацію позицій Центральних держав – Німеччини і Австро-Угорщини та країн Антанти – Франції, Англії та Російської імперії. Обґрунтованим є судження автора, що зміст «польського питання» у польському суспільно-політичному просторі напередодні Першої світової війни полягав у формуванні суспільно-політичної думки щодо свободи і суверенності кожного народу, його права на національну державність. У кінцевому результаті це зумовило викристалізацію у політичній національній еліті, яка хоч і перебувала в різних політичних таборах, чіткої спільної мети – незалежність Польської держави. Автором предметно розкрито, що сутність австро-німецького та антантівського проектів Польської держави зводилася до заспокоєння та тримання під контролем польського національного руху. Пропоновані органи влади: Регентська і Державна ради, – не мали реальних повноважень. Проте навіть ці обмежені поступки в «польському питанні» національна еліта використала для консолідації поляків, нарощення політичного й військового потенціалів і продовжила боротьбу за здобуття власної державності.

У другому розділі «Суспільно-політичний розвиток Польської республіки в 1918-1921 рр.» автором обґрунтовано доведено,

що першочерговими завданнями Польської держави стали відбудова господарства та пристосування його до умов «мирного життя», створення єдиної інфраструктури, реструктуризація та модернізація основних галузей промисловості, формування єдиної фінансової і торгової системи. У початковий період було вирішено чимало з поставлених завдань: здійснено заходи, які були спрямовані, з одного боку, на лібералізацію господарської системи і відступу вже в 1921 р. від різних форм регламентації, а з іншого – на об'єднання країни в єдину економічну систему.

1. Третій розділ монографії «Конституційне оформлення парламентської демократії Другої Річпосполитої (1919-1921 рр.)» присвячено розгляду виборів до Законодавчого сейму 1919 р. та їхньому впливу на формування основ парламентської демократії, дається характеристика змісту, основних принципів Конституції Польщі 1921 р. у контексті формування суспільно-політичного устрою держави.

У четвертому розділі «Встановлення кордонів новопосталої Польщі: політика дипломатичних маневрів та силового нарощування території» охарактеризовано вирішення територіального питання урядами Польської держави, визначено фактори, що впливали на цей процес. Переконливим є судження автора стосовно того, що вирішення проблеми польських кордонів залежало як від волі країн Антанти, так і від можливостей тогочасної Польщі силою зброї поширити державну територію до освячених традицією великодержавності кордонів 1772 р. Упродовж 1918-1921 рр. були остаточно визначені кордони між Польщею і Радянською Росією, Німеччиною, Чехословаччиною, Румунією, Литвою, Латвією, а також «вільним містом» Гданськом. Друга Річ Посполита, як

правильно зауважує В.Ф. Боєчко, не мала вигідних умов для захисту кордонів. Із семи сусідів два найсильніші, Німеччини і Радянська Росія, згодом СРСР, не погоджувалися з тривалим її існуванням як сильної держави. Особливістю встановлення кордонів Польщі було те, що вона продовжувала мати проблеми з національними меншинами. Домогання опанувати якнайбільші території та більшу кількість населення призвели до того, що на території Польської держави проживали етнічні меншини, які були налаштовані вороже щодо Другої Речіпосполитої. Таке силове встановлення більшої частини території Другої Речіпосполитої не сприяло внутрішній стабілізації країни, породжувало напругу, підозри й протистояння у міждержавній співпраці.

Висновки, представлені у монографії, є авторськими, ґрунтуються на аналізі історіографічної спадщини з вивчення теми та опрацьованих дослідником і залучених до монографії різнопланових і репрезентативних історичних джерел.

Разом із тим, є підстави до роботи В.Ф. Боєчка висловити побажання. Зокрема, в роботі зустрічається довге цитування окремих документів. Можна було б більше уваги приділити висвітленню функціонування польського парламенту, міжпартійного співробітництва та співпраці політичних сил у справі розбудови польської державності.

Однак висловлені критичні міркування не применшують наукового значення рецензованої монографії. Дослідження В.Ф. Боєчка «Друга Річпосполита 1914-1921 рр.: становлення державності» написане на належному науковому рівні, відповідає сучасним вимогам і може бути рекомендоване до друку. Це видання стане у нагоді не лише фаховим історикам-науковцям, а й учителям, студентам і всім, хто цікавиться польською історією.

НІКОЛАЄНКО О. О. ПОЛЬСЬКІ ЖІНКИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ГРОМАДСЬКЕ Й ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ. – ХАРКІВ, 2015. – 357 с. – РЕЦЕНЗІЯ

Дев'ятнадцяте – початок двадцятого століття стали часом випробувань для польського народу. Позбавлені державності, поляки неоднократно здійснювали спроби відновити її, та кожного разу наражалися на невідрадли наслідки розгрому національно-визвольних виступів. Наслідком цього стало те, що в самому польському середовищі сформувалося два табори – консервативний (краківська історична школа) і революційний (варшавська історична школа).

Характерно, що незважаючи на утиски та переслідування, полякам вдалося зберегти національну свідомість і власну ідентичність. Перебуваючи під гнітом трьох імперій вони зберегли мову, традиції, історичну пам'ять і прагнення до відродження державності. Значна заслуга в цьому польок, які несли на собі основний тягар виховання підростаючого покоління, прищеплювали йому любов до батьківщини і рідного коріння.

Польські жінки на теренах Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття – після розгрому Січневого (1863-1864 рр.) повстання прийняли на себе непрості виклики своєї епохи. У монографії автор відстежує основні тренди того часу і місце польського жіноцтва у громадському житті регіону та особливості їх приватного життя. Дослідження виконане на солідному джерельному та історіографічному підґрунті. Дослідниця скористалася працями теоретичного характеру. Серед них виділимо праці Дж. Скотта, Дж. Келлі, М. Перро, Ж. Дюбі, Н. Пушкарьової та

Л. Репіної. Характерно, що жіноча історія, як антропоцентрична модель історії є полем перетину різноманітних соціальних наук, включає в себе історію материнства, сексуальності, повсякденності та інших напрямків дослідження.

Автор задалася метою створити цілісну картину становища польських жінок, які мешкали на території українських губерній тогочасної Російської імперії, їх соціальних функцій, ролей, практик в приватній і громадській сфері. Вона охарактеризувала польок як демографічну групу, з'ясувала особливості і рівень їх освіти, а також висвітлила їх роль у матеріальному виробництві й економічних відносинах; визначила місце і роль польських жінок у різних сферах суспільної свідомості, а саме в громадській думці, праві, побуті, мистецтві; визначила особливості зародження і етапи розгортання польського жіночого руху; проаналізувала форми і напрямки громадської діяльності польок.

Рецензентами монографії стали професори Л. Жванко, М. Коженювський, Є. Сінкевич. У роботі наявні додатки у вигляді різного роду таблиць, а також фотоілюстрацій. Праця вдало структурована, що дало можливість чітко і логічно викласти матеріал та зробити важливі висновки, намітити шляхи подальших пошуків. Вважаємо, що монографія О. Ніколаєнко «Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: громадське й приватне життя» є суттєвим внеском у вітчизняну історіографію.

ЧИ Є У НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПОЧАТОК І ЧИ Є У НЕЗАЛЕЖНОСТІ КІНЕЦЬ? Замість післямови

Людська гідність, національна ідея, суверенітет – поняття тісно пов'язані. Навчаючись в одній із середніх шкіл міста Рогатина і створивши, будучи учнем п'ятого класу, підпільну організацію ВянуУ (Воля народу України) у складі мене – сина інженера, Генрика Бардашевського – сина вчителя і Володі Шевчука – сина майора міліції, я тоді поняття не мав про вищевказані дефініції. Передбачаючи під час лекції на Харківському заводі тракторних двигунів (1988) неминучий розпад «нерушимого Союзу Республік Советских свободных» я й не сподівався, що стану свідком цих подій. Здавалося покинувши лоно «країни ватників» український «совок» заживе заможно і щасливо, адже у спадок дісталися потужні заводи і фабрики, лани і ліси... От тільки – ні в керманичів, ні в населення не було усвідомлення, а чого ж ми хочемо у майбутньому і якою ціною це має нам дістатися, в якому напрямку збираємося йти. Наші «Мойсеї» такого наррозповідали і такими манівцями ці 25 років нас водили... Відома істина: «Те, що легко дістається – можна легко втратити». Це усвідомлення ще не прийшло в дні «Помаранчевої революції». Привівши до влади такого бажаного «лідера», – понадіялися на нього, сподівалися, що зло вже переможене. Розплатою – став черговий Майдан. Зло, яке до того намагалось рязитися в одержину «добра» – показало зуби, поливаючи народних Героїв градом куль. Кудись поділися в той момент «трибунні глашатаї», що як «чортик з конопель» проявилися, коли наступила пора ділити портфелі. Профукали Крим і прозвали ситуацію на Сході... Могло бути й гірше, якби не самовідданість і самопожертва добровольців, яких тепер влада сторониться – пихатий чиновник твердить: «Не я вас туди посилав, тому ваші проблеми мене не хвилюють...»

Частина публікацій в даному збірнику і у цьогорічному числі «Історичного архіву» є матеріалами міжнародної конференції «Українська державність: історичний, краєзнавчий і міжнародний аспекти (До 25-ї річниці незалежності України)». Це свято зі сльозами на очах. Сльози радості, що збуваються мрії позбутися кремлівського зашморгу, що виросло покоління, яке хай би там що ідентифікує себе з незалежною Україною («Хоть и не красавица, но она нам нравится»). Це сльози смутку. Адже за взяту так необачно старшим поколінням гречку – тепер платять кров'ю сини і внуки. Приходить розуміння хто друг, а хто ворог, що дармовий сир тільки в мишоловці. Влада так багато обіцяє і так мало робить, ніяк не позбудеться хватального рефлексу.

Свого часу недалекоглядність шляхти, небажання зрозуміти, що український народ піднімається з колін – в кінцевому результаті відправила в небуття наймогутнішу з тогочасних європейських країн – Річ Посполиту. Вірю – піде в небуття й імперська Росія вслід за «нерушимим Союзом Советских республик «свободных», смертний вирок якому на референдумі 1991 року винесли українці.

Маємо незалежну державу, але ще йде процес формування нації...

Дмитро Павличко

«Пане Костюшко, вибачте мені,
Ви не програли, Польща торжествує,
Але чи бачать ваші земляки,
Що йдуть колони затвори зі Сходу?
Імперію планують відновити,
З поляками пересварити нас.
Бо в нас тепер Торговиця панує,
Конфедерація совкових типів,
Союз комуністичних олігархів,
Змосковщених хохлатських регіонів,
Держава є, та нації нема ще...»

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Чорноморський літопис

Науковий журнал

Випуск 11, 2016

Комп'ютерна верстка *А. Іщенко*.
Друк, фальцювально-палітурні роботи *С. Волинець*.

Підп. до друку 06.06.2016.
Формат 60x84¹/₈. Папір офсет.
Гарнітура «TimesNewRoman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 19,99. Обл.-вид. арк. 15,87.
Тираж 300 пр. Зам. № 5009.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: +38 (0512) 50-03-32, +38 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009.